

המכון לאיסוף סיפורי ארץ ישראל ואגדותיה

סדרת ספרים:

ירושלים העתיקה

★

ירושלים שמחוץ לחומה

★

חברון והסביבה

★

צפת וגלילותיה

★

טבריה וגלילותיה

★

מערות, חורבות וקברים

★

ימים, נהרות ומעינות

ירושלים העתיקה

לקט ספורים, אגדות ותאורי חיים

כינסו וערכו

יעקב רימון ויוסף זונדל וסרמן

בהוצאת המכון לאיסוף סיפורי א"י ואגדותיה

כל הזכויות שמורות
להמכון לאיסוף אגדות א"י וספוריה
ת. ד. 778 ירושלים
ע"י הוצאת "ציון" ת"א

נדפס בישראל, תשי"ח
דפוס "מוריה", רחוב בני-ברק 20, ת"א,
טלפון 62978

המכון לאיסוף אגדות וספורי ארץ ישראל

אוצרות בלומים גנוזים בזאת הארץ הקדומה והקדושה, — ארץ זו המקפלת בקרבה את מיטב פרשיות ההיסטוריה של דברי ימי עולם ועם עולם, שכל אחת מהן העמיקה חרישיה בתוכה, ארץ זו תקופות ארוכות של גאות ושפל עברו בה חליפות, מלחמות עמים ותרבויות מאבקי איתנים של צדק ורשעה מרובי נצחונות וכשלונות, עתים של בניה ויצירה ועתים של חורבן והרס, בארץ זו צנחו וגדלו המחשבות הנעלות של המין האנושי, מהן הושתתה התרבות האנושית בכללה עד היום, ומאז ומעולם היא משמשת אבן שואבת של לבבות אדם הפועמים אליה בכיסופים טמירים ועמוקים.

כל התהליך ההיסטורי רב־התפוכות וגדוש־המאורעות, — החל מאדם הראשון ש־עפר ראשו נצבר מעפר הארץ, — עד ימינו אנו, מלא הוא אגדות־קסם וספורי־עם ששיוו לו חן מיוחד, כל תקופה, כל פרק וכל מאורע עטורים במחרוזות של אגדות ברוכות תוכן המשתבצות בהם כפניני עדי, וברקמת נוף פלאי.

אגדות וספורים אלה לא מעור אחד הם, שונים הם באפיים ובצביונם, בגוניהם ומבניהם, הצד השווה שבהם הוא שהם צופנים בקרבם עושר רב של זיג, מחשבה של אצילות ואמונה ושל המראה מעל לשטח האפור באיצטלא של מסתוריג, כיצירות ונובעות מעומק התודעה של העם, המשורשת בשדה האגדה הישראלית היונקת תוכן וחיים מאדמת הארץ ומהרקעים אשר מעליה.

מפוזרות הן אגדות אלו על שלל צבעיהן וצורותיהן, — במדרשי חז"ל, בספרים עתיקים, בכתיבי יד ובשפתי זקנים, טרם נאספו כולן ועדיין הן מחכות לגואלן.

בתקופה זו הומדת בסימן של „אתחלתא דגאולה“ כינוס פזורי ישראל, מן הראוי להתחיל בגאולתו ובכינוסו של אוצר זה. דורנו דוד כינוס הוא מצד אחד ומאידך עלול הוא עקב ההתפתחויות הדרמטיות המהירות להשכיח דברים רבים, אם לא יעמדו על המשמר, ועלינו לכנס את האגדות והספורים הקשורים בארץ ישראל ולתולדות ישובה מקדם ומדורות אחרונים, כפי שעדיין שמורים בזכרון ובמסורת של אבות וזקנים, לבל ישתכחו ולבל ימחו מארץ החיים.

בהתאם לצוואת רבי יהודה החסיד, המייעץ לו לאדם מישראל, לבחור ולהדבק, במצוה מסוימת משלג, בחרנו לנו מצוה זו, שלדעתנו היא מצוה חשובה אך מוחננת.

ובחינת „מת־מצוה“ שמצוה להטפל בו. הנסיון לאסוף את החוקרים והסופרים שיש להם גישה והבנה לאגדות העם, ולרכזם במכון מיוחד שמשימתו תהא לאסוף את האגדות וספורי עם, לחקורם, להשלימם ולעבדם לפי תנאי הזמן, מעודד ונראה לנו כנכון ויעיל; שמחננו להזכר מה רבים הם האנשים המגלים ערנות ומתעניינים בנושא זה.

בשלב ראשון העמדנו לנו למטרה לפרסם את האגדות והספורים הקשורים עם המקומות שנותקו מן המדינה, שאין בהם כיום חיים יהודיים. שנה זו, שהיא שנת העשור לקיום המדינה, הנה מאידך שנת העשור לנפילת ירושלים העתיקה וניתוקה מן הישוב.

נותק הלב מן הגוף — ושניהם חיים בפרפורי כאב תמידיים. המדינה תציין את ההשגים הגדולים, את „היש“ ואנו נציין את „האין“ הגדול. ירושלים העתיקה, — האין הגדול ביותר שנעלם לפי שעה מבחינה מוחשית ומוסיף להתקיים מבחינה רוחנית. הספר הזה יכיל זיו הודה של ירושלים העתיקה והשגב שבה. אגדתה הנצחית, תאורי הוי שבמסימטותיה הצחות וספורי קסם משל הדמויות המסתוריות בצללי הרז והפלא. אין האוסף מתיימר להיות שלם — ויש בהופעתו מכח דחיפה לעורר ולהמריץ את כל אלה שיש בידם חומר כל שהוא בשטח זה, לבוא לספקו לנו כמלואים וכהשלמה, בדרך של לקוטי בתר לקוטי בכדי להציל את הנכסים הללו מטמיון ומנשיה, ולהוציא תעלומות לאור עולם. הספר השני יוקדש לחברון ולקבר רחל.

ד"ר שזך

דברי פתיחה

„הנצח“ — זו ירושלים (ברכות יח א')

מאז ומעולם היתה ירושלים בירתנו הנצחית. לב האומה והדופק של החיים היהודיים. היא שימשה ומשמשת לעמנו מרכז החיים הדתיים, הלאומיים, המדיניים והתרבותיים. בתקופת זהרה כשביט המקדש היה עומד על תילו, הכוהנים היו בעבודתם והלויים בשירם ובזמרם, נהרי אליה המוני בית ישראל מכל קצוות הארץ בעליה לרגל שלוש פעמים בשנה, לראות ולהראות, עלייה שהפכה לחויה דתית לאומית עמוקה להמון עם חוגג. בימים המאושרים ההם, בשכת העם על אדמתו נגלתה לעיני כל העמים בכל תפארתה והדרה. גם לאחר שנחרב בית המקדש ומירושלים גלו כבודה ויקרה, בניה יצאה והיתה שוממה ואבלה, לא חדלו היהודים מלשאת עיניהם ולבם אליה. השבועה הגדולה שנשבעו הגולים: „אם אשכח ירושלים“, חיה וקיימת עד היום הזה. האויב אמנם הרחיק אותנו מגבולותיה, אך לא היה בכוחו לעקור מתוכנו את האמונה השלימה בבנינה מחדש ושתשוב להיות כולה שלנו.

משוררי ישראל בכל הדורות כתרו לירושלים כתרי תהילה בשיריהם, בהם הביאו לידי בטוי את האהבה העזה ללא תחומים של העם לעיר כה דוד חנה, את הכוסף והגעגועים, הכמיהה והעריגה אליה ואל שריד המחמדים שבה „הכותל המערבי“. גם בימי מועד מתפלת האומה ומבקשת מיוצרה „בנה ביתך כבתחילה וכוונן מקדשך על מכונו“.

מאז ועד היום שופך העם את רגשי אהבתו העזים לירושלים עיר הקודש, בכל תפילותיו יום יום. הוא מזכיר אותה שלוש פעמים ביום בתפילת שמונה עשרה: „ולירושלים עירך ברחמים תשוב“, ובברכת המזון: „ובנה ירושלים עיר הקודש“. היהודים בכל אתר ואתר כותנו ומכוננים את עיניהם בתפילותיהם לירושלים. הם לא ישכחוה גם בימי שמחה בסיסמתם „נעלה את ירושלים על ראש שמחתנו“, „ועוד ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים“ וכו'.

שנים על שנים היתה ירושלים לזרים שטמאו היכלה, אך על אף כל הלהבות שאחזו בירושלים והדם הרב שנספך עליה ובסביבותיה, לא אכדנו את תקתנו מלהיות ולהתעורר בה. היהודים בכל התפוצות ציפו ליום שיוכלו לעלות ולהראות. הראשונים שעלו לירושלים היו יהודים דתיים שומרי תורה ומצודה, והם הם שייסדו את מה שנקרא היום „הישוב הישן“, ושהגיתו את היסודות לישוב החדש. לולא הם לא היה קיים הישוב החדש. כך עלו רבי יהודה הלוי, שלוש מאות רבני צרפת, הרמב"ם, הרמב"ן, רבנו עובדיה מברטנורא, רבי ישעיהו הורוביץ השל"ה הקדוש), רבי יהודה החסידי, רבנו חיים בן עטר („בעל אור החיים“), רבי נחמן מברצלב ורבי גרשון מקיטוב (גיס הבעש"ט) ועיד.

רק שני גדולי האומה, המאורות הגדולים רבי ישראל בעל שם טוב והגאון רבי אליהו

מיוילנא (הגר"א) שרצו לעלות אליה וכבר יצאו לדרך אולם, לא זכו, כי מן השמים עכבו בעדם. הרי על פי שליחותם עלו תלמידיהם: רבי מנדל מויטבסק, רבי מנחם מנדל משקלוב, רבי הלל ריבלין, רבי ישראל משקלוב וחתנו רבי ישעיהו ברדקי, הצדיק רבי יוסף זונדל מסלנט וחתנו רבי שמואל סלנט, רבה של ירושלים שבעים שנה, רבי אברהם הדיין ובנו רבי זאב ולפינזון והגאונים מקאליש, מקוטנא ומלובלין ועוד. הם הקימו את הישוב הישן, שממנו פנה וממנו יתד להתרחבות הישוב עד להקמת מדינת ישראל האתחלתא דגאולה.

אנו בני הדור האחרון לשעבוד, שלדאבון לבנו ראינו בהשמדת שלישי עמנו, זכינו גם להיות בני הדור הראשון לגאולה. זכינו לראות כי „בונה ירושלים ה' ונדחי ישראל יכנס". העם הולך ומתבקץ מכל קצווי התבל ומפריח את השממה.

בכל התקופות היתה ירושלים מסוגרת בתוך החומות ושעריהן היו נסגרים בכל ערב. רק לפני מאה שנה הודות לעזרתו של השר רבי משה מונטיפיורי, התפרץ הישוב מחוץ לחומותיה ובני ירושלים ובראשם רבי נוסף ריבלין, רבי יואל משה סלומון וחבריהם — התחילו לבנות את ירושלים החדשה. במשך תשעים שנה התפשטה ירושלים החדשה והעיר העתיקה אשר בין החומות כמעט שנבלעה בתוכה. הרבה צרות וסבל עברו על הישוב: התנפלויות, פרעות, רעב ועוד. עד שזכינו להקמת מדינת ישראל, ואם במלחמת הקוממיות זכינו בע"ה לכבוש את העיר החדשה, הרי העיר העתיקה בתוך החומה על כל המקומות הקדושים, בתי כנסת ורכוש היהודים, נשמטה לצערנו מידינו ונפלה בידי צר ואויב.

כדי להוכיח שאנשי הישוב הישן לא באו לארץ אך ורק על מנת למות בה, כי אם ובעיקר לחיות בה, להחיותה ולהפרות את שממותיה, וכדי להחדיר בלב הגוער, דור העתיד שלנו והמוניי-העם את חיבת ציון האמתית ברוח ההקרבה והמסירות של הראשונים, הגנו מוציאים לאור את הספר „ירושלים העתיקה", במלאת עשר שנים מיום נפילתה, ביום המר והגמרה י"ט באיר תש"ח, כזכרון אהבה ומתת יקר, כהוכחה נאמנה כי לא חדלנו מלקחת ולהאמין שעוד נזכה בעה"י לפדותה מידי זרים ולהשיבה לגבולותינו כימי קדם. בכוא יום פדותה, כאשר נזכה לגאולת ירושלים השלמה כדברי נעים ומירות ישראל „ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו", שירושלים העתיקה וירושלים החדשה תחוברנה יחדיו, לעיר הבירה האחת והנצחית של עם ישראל.

תודתנו נתונה בזה למר אברהם ריבלין, יליד ירושלים, דור ששי בארץ, בעד עזרתו המסורה והנאמנה בעבודתנו; לכל הסופרים שהואילו להרשות לנו להשתמש ביצירותיהם. כן נתונה תודתנו למר דוד תדור, עורך ומו"ל „האינציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו", לקרן הקימת לישראל, למדור הדתי בסוכנות היהודית לישראל, למערכות: „הצפה", „הצפה לילדים" ול„שערים", למוסדות הישוב הישן בעיר העתיקה, בעד השאלת גלופותיהם לספרנו זה. יברך ה' אותם מציון ויראו בטוב ירושלים כל ימי חייהם.

יעקב רמון, יוסף זונדל וסרמון

ה ת ו כ ן

העיר ומסביב לה

- 97 שערי ירושלים — מ. ד. גאון
99 הר הזיתים — ר' פנחס גרייבסקי
101 מצבת „יד אבשלום“
101 מצבת קבר זכריה הנביא
102 חצר המטרה אל מערת ירמיהו
103 מערת שמעון הצדיק
104 מערת כלבא שבוע
105 כסימטת חנה ושבעת בניה — ד"ר שוך
המקוה של ר' ישמעאל כהן גדול —
109 חיים המבורגר
התישבותנו בכפר השלח —
110 יוסף בר"ג מיוחס
111 חצר „אור החיים“ — ר' פנחס גרייבסקי
113 חצר השל"ת הקדוש — ר' פ. גרייבסקי
114 השכונה העברית הראשונה — א. ריבלין

בתי כנסת וישיבות

- הראש"ל רב"צ עזריאל בילדותו —
119 שבתי דון יחיא (ש. דניאל)
הגניזה בביהכ"נ איסטנבולי —
123 א. מ. לונץ
בית הכנסת הגדול „בית יעקב“ בחורבה —
124 יוסף זונדל וסרמן
128 יש קונה עולמו באבן אחת — ד"ר שוך
131 ה„חירבה“ בימים ההם — י. ד. קרלין
בית הכנסת הגדול „תפארת ישראל“ —
133 י. בן אליהו
צלילי חזנות וחזנים בעיר העתיקה —
136 מ. ש. גשורי

מראשי הישוב הישן

- הצדיק ר' יוסף זונדיל מסלנט (שיר) —
141 יעקב רמון
הצדיק ר' יוסף זונדיל מסלנט —
143 א. עליתו בקודש — אליעזר ריבלין
144 ב. נשואי הבת — נ. אלפסי
ג. טיוליו בסלנט ובירושלים —
145 הרב י. ל. מימון
ד. ענותנותו ויחסו לזולת —
146 הרב דב כץ
ה. מי שברך ל—ישו —
147 הרב י. ל. מימון
148 ו. הסתלקותו — א. ר. מקאלי
החכם באשי האשכנזי — יוסף זונדל וסרמן 150

19 תולדות העיר — ד. נ. ברינקר

ראשונים

- הרמב"ן אבי הישוב בירושלים —
הראש"צ עזריאל
31 מיסד הישוב החדש — י. צ. רמון
33 יסורי עליה — רבנו עובדיה מברטנורא
34 רבנו עובדי' מברטנורא — י. צ. רמון
35 גסיעתי לארץ ישראל —
37 רבי ישעיה הורביץ „השל"ה)
38 חטאו של צדיק — הרב י. מימון
40 הרבי ומשרתו — ד"ר שוך
43 החיד"א ואור החיים — ח. ד. ערמון
44 עלית רבי יהודה החסיד — אברהם יערי
רבי נחמן מהורידנקה ורבי מנחם מנדל
45 מפרמישילן — יצחק רפאל
הגר"א ונסיונותיו לעלות לא"י —
46 הגשיא י. בן צבי
רבנו אליהו לא הגיע לירושלים... (שיר) —
47 יעקב רמון
48 עלית תלמידי הגר"א — א. יערי
עלית השירה הראשונה מתלמידי
הגר"א — „חזון ציון“
49 רבי אברהם הדיין ואשתו עולים
לידושלים — יעקב רימון
51 ר' אברהם שלמה זלמן צורף —
53 ח. ד. ערמון
עלית אבותי לארץ ישראל —
55 הרב יעקב משה הרל"ם

הכותל המערבי

- רבי יהודה הלוי לפני „הכתל המערבי“
59 — יעקב רמון
מספודי הכותל — ר' פנחס גרייבסקי
61 רבי מרדוך בעל הנס — ארי אבן-הוב
65 קבלת שבת של הר"מ הרל"ם ליד
הכותל — ש. דניאל
70 רינת הכותל המערבי — מ. י. בריאן
72 הירידה הגדולה — ז. איש הר
75 תפילה שדודה — יוסף אריכא
76 עניי הכותל — א. אבן-הוב
81 ושוב באתי אליך, כותל... — ח. אלעזרי
84 זעקת הכותל — יהודה קום
87 אחד מרבים — א. אבן-הוב
90

- 236 הכובסת הצדקנית — א. מ. לונץ
פודה נפשו ומציל כסף ירושלים —
238 מרדכי סלזמן
239 הסליחות ובעל התשובה — א. ר. מלאכי
גאולת הקרקע ביום הכפורים —
243 ר' יודא סגל וייס
245 התאנה בחצר אור החיים — ד"ר שוך
249 בשערי ירושלים — זאב יעבץ
251 „עמלק” ברחוב היהודים — י. ד. קרלין
הקצין התורכי שבא על עונשו —
252 חיים אבן שיש
254 בכוח האמונה — ח. י. הרמוני
256 נחמן עושה השופרות — פנחס פלאי

תאורי-חיים

- 261 מהחיים בתקופה היא — יהושע ילין
263 דירותינו בעיר העתיקה — חיים המבורגר
החיים בירושלים במאה הקודמת —
265 אפרים טובנהוויז
הלוית המת בסכנת דרכים —
267 חיים המבורגר
268 דרכי הדואר אבלות — אפרים טובנהוויז
270 מעשה מרכבה — חיים המבורגר
272 בואי לירושלים — יצחק שרמן
ירושלים העתיקה בשנת ה'ת"ץ —
275 אהרן חיות
חתונות ושבעת ימי המשתה —
277 גד פרומקין
התחבורה בימים ההם —
278 גד פרומקין
283 הפריצה לעיר העתיקה — ש. בוק

מאבק ותקומה

- 281 התותח המדומה — יעקב עמיצור
285 ירושלים בימי המאבק — יצחק נחם לוי
מגבורי מלחמת השחרור —
288 אפרים די זהב
293 מקובלי ירושלים במערכה — „ההד”
הלוחם של הכותל המערבי —
295 הרב ניסן טלושקין
297 הנאהבים והנעמים — הרב י. י. פרנקל
299 מעשה בשופר וכד השמן — ד"ר שוך
301 מול הכותל — ד"ר שוך
אגרת לכותל המערבי (שיר) —
302 יעקב רימון
303 „בית העדות” שבהר ציון

- 153 נאבק עם הגלים ויוכל — יעקב רמון
155 רבה של ירושלים — אהרן חיות
157 אהבתו לארץ ופקחותו — הרב י. ל. מימון
161 מחכמי ירושלים — אליעזר ריבלין
מגדולי ירושלים (הרב מקוטנא,
הרב מקאליש) — הרב י. י. פרנקל
163 שניהם בסגנון אחד מתנבאים —
164 חיים מיכל מיכלין
170 הטבעת „קונה הכל” — „חזון ציון”
171 בואי לירושלים — סיר משה מונטיפיורי
174 מציל נחלת ישראל — שמואל הכהן וינגרטן
הגאונים מקוטנא ומקאליש עולים ארצה —
176 אהרן שלמה אלברג
177 חבת הארץ — הרב משה בלוי
179 מסירות נפש — הרב משה בלוי
רבה האחרון של העיר העתיקה —
181 ז. אישׂהר

דמויות וטפוסים

- 185 יקירי ירושלים — מאיר צבי פרוש
186 הכסף יענה את הכל — י. ז. וסרמן
188 תולדות רוקח אחד — י. ז. וסרמן
191 הרב „הרצען” — ר' ח. מ. מיכלין
192 סבל ברחוב היהודים — אפרים דיוהב
ר' שלום אומר התהלים —
197 הרב יוסף גבריאלי
רב סופר מראשוני הבונים בירושלים —
198 י. אשדי
200 ר' איציה שמש — חיים המבורגר
חשוך אור שהאיר עיני חכמים —
201 ישעיהו וינגרד
203 ר' שלמה זלמן „עתיר הנכסים” — י. ז. זי
העולה הקטן שסירב לרדת —
206 י. בן אליהו
208 על פי הכור — י. מימון
210 הרב אליהו לנדא — י. ז. וסרמן
213 ר' אידל מוניש — יצחק גולדשג
216 האוסף שנלחם במיסיון — ז. ירושלמי
218 מטפסי ירושלים העתיקה — גד פרומקין

ספרים ואגרות

- 223 ר' זלמן דוקטור — חזון ציון
224 עזו הרוח — הרב דוד ליב לוי
225 השירה השבויה — יעקב רמון
228 הנסים בשנת תקפ"פ — חזון ציון
234 המת החי — יעקב לנדא

תיקון טעות — בעמוד 139, בשורה ה־8 צריך להיות: רבי שלמה

זלמן ריבלין בן העסקן רבי יוסף ריבלין הנ"ל אהב מעודו.

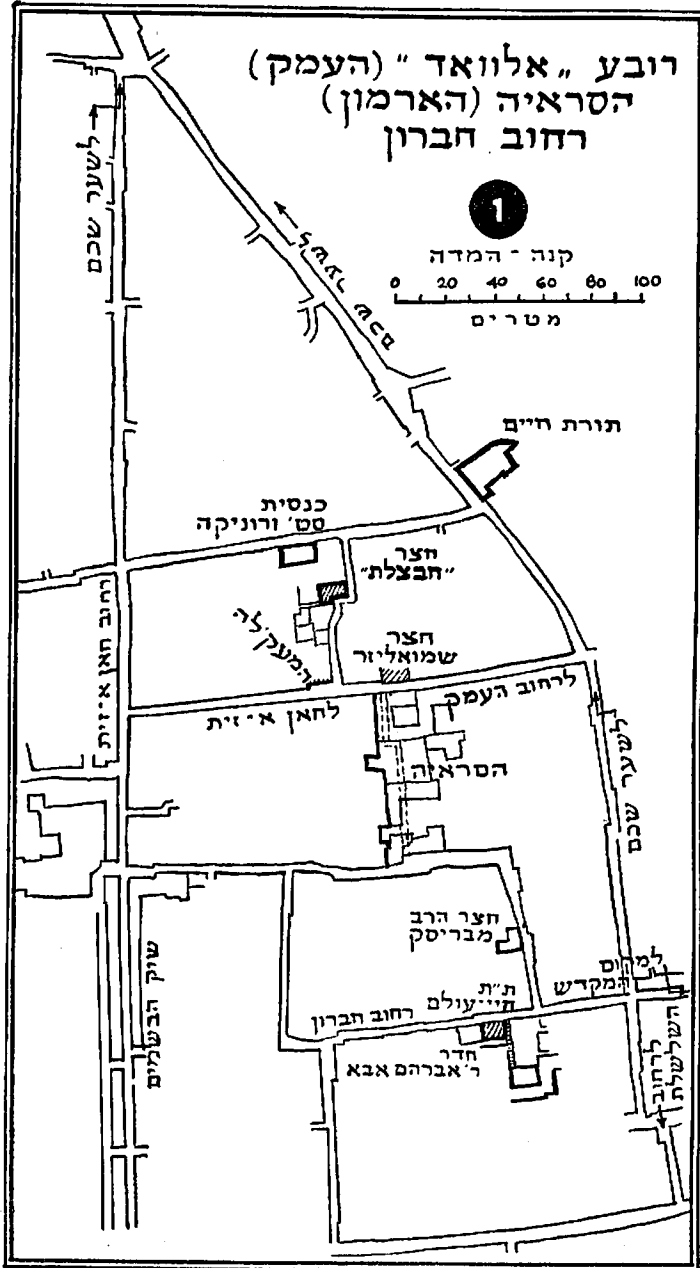
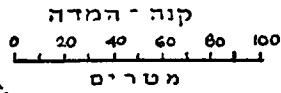
התמונות — בעמודים 80, 89, 108, 227, 303 — מראות את הכותל

המערבי מפינותיו השונות. בעמוד 98 ו־280 מראות מראה כללי של העיר.

בעמוד 142 — ישיבת המקובלים „שער השמים” בעמוד 184 — שער יפו.

רובע "אלווד" (העמק)
 הסראיה (הארמון)
 רחוב חברון

1

תולדות העיר

מתולדות העיר וקורותיה

עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים

(תהלים קכ"ב—ב').

„סבו ציון והקיפוה ספרו מגדליה שתו לבכם לחילה

פסגו ארמנותיה למען תספרו לדור אחרון“.

(תהלים מ"ח)

ירושלים מרכז העולם

החוקרים והגאוגרפים בכל התקופות והדורות קבלו את דברי חז"ל אלה כפשוטם ובאו עליהם בטרוניה כי אין הדבר מתאים למציאות. רושמי המפות (הנזירים הנוצרים) רשמו את מפת העולם בצורת טבלה מרובעת שבאמצעיתה שמו את ארץ-ישראל ובאמצעיתה של ארץ-ישראל את ירושלים. אבל לאמיתו של דבר ידעו גם חז"ל שהעולם הוא כדורי ובכדור אין אמצע ואין החחלה ואין סוף. יבדריהם על אמצעיתו של עולם, כוונו ל"תמציתו של עולם" וביתר דיוק למרכזו של העולם, וכזאת היא באמת ארץ-ישראל וירושלים שבתוכה תמציתו של העולם ומרכזו של העולם בכל הדורות ובכל התקופות והזמנים, ויותר מכל בדורנו אנו ובזמננו זה. ארץ-ישראל וירושלים במיוחד עומדים במרכזו של העולם. עליהם נועדים כל המלכים, ושרי המדינות הם תמהים, נבהלים ונחפזים ורעדה תאחזם לשמוע כי ירושלים שבה להיות מרכזה של מדינת ישראל ושל עם ישראל הקם לתחיה.

מצבה הגיאוגרפי

מקומה הגיאוגרפי של ירושלים הוא 47" 31" רוחב צפוני 15" 35" אורך מזרחי. בנקודה המרכזית של העיר — הר הבית גבהו 744 מטר מעל פני הים. בתקופת האבן המאוחרת עמדה על הגבעה אשר מדרום להר המוריה, הנמצאת כיום מחוץ לחומה והיתה בצורת מטבעה. ממזרח לה נחל קדרון העמוק והתלול, ממערב עמק אשר נקרא בימי הבית השני טירופיון ביוונית. דורות רבים שפכו לכאן את אשפתות העיר ואת עיי החרבות. ואינו עוד כמלפנים. בדרום נפגש עמק

זה בגיא בן הינום היורד אל הקדרון, גם מצפון היתה שקעורית בגב הגבעה שנוצרה ע"י עמק קטן הנופל אל הטירופיון. הורחבה לצד מזרח ועברה אל עמק, אשר פנה אל הקדרון וכוסה במשך הזמן בעפר. מצד זה החלש ביותר בנו התושבים הקדמונים חומה חזקה, גם התנאי העיקרי לישוב קדמון, המים נמצאים בקרבת גבעה זו: מי גיחון ממזרח, עין רוגל מדרום ועין התנין הנזכר בנחמיה (ב' י"ג) ומקומו לא הוברר. המים הללו הספיקו לצרכי הבית והמקנה והגנים.

לתולדות העיר ובנינה

ירושלים נזכרת בראשונה באגרות תל-אל-עמרנה (קרוב ל-1400 לפני ספה"נ) בשם אורשלים. בתור קרית מלך נכנעה לפרעה. את השם ירושלים מבארים באופנים שונים: עיר שלום, ירושת שלם, ירה (יסוד) שלם. ירושלים זוהי כנראה שלם, עירו של מלכי צדק שהוציא לחם ויין לאברם העברי בשובו ממלחמתו באמרפל. בתהלים (ע"ו ג') נקראה עיר האלהים פעם בשם שלם: ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון. בימי השופטים נקראה יבוס כשם העם היושב בה. היא היתה אז עיר של נכרים על הגבול שבין יהודה ובנימין. עד שבא דוד וכבשה וקבע בה את ישיבתו. דוד קנה את הר המוריה מידי ארונה היבוסי כי לא השמיד דוד את היבוסי ונתן להם לשבת מחוץ לעיר הבצירה, ממערב על כתף "היבוסי" ובצפון בעופל ובהר המוריה. שלמה בנה את בית המקדש בהר המוריה ואת בית המלך מדרום לו בין המוריה והעופל.

נחמיה חדש את החומה כמו שהיתה לפני החורבן עם כל הישוב הקטן שבעיר. כי קל היה לו בחפזו לתקן הריסות מאשר לבנות חומה חדשה. במשך הזמן נתמלאה ירושלים על-ידי עולים מארצות שונות.

בסוף תקופת התלמיים הצטיין הכהן הגדול שמעון הצדיק בתור בונה ירושלים. הוא התקין גם צנורות מים מעין עיטם.

שמעון החשמונאי הרס את מבצר אקרה. הבנוי מדרום להר הבית בקרבת ציון העתיקה וגם את הגבעה השפיל. מרכז ההגנה עבר לצפון מהר הבית אל הבריה, שנקראה אחר-כך בימי הורדוס בשם אנטוניה. במלחמותיהם הרבות בצרו החשמונאים את העיר ובימי שלותם בנו להם ארמון מול בית המקדש מעבר לטירופיון מערבה. הארמון הזה חובר עם הר הבית בגשר של אבנים. שריד מקשת הגשר הראשון ממזרח נגלה (קרוב לשנת 1850) על-ידי החוקר האמריקאי רובינסון בחומת הר הבית (המשכו של הכותל המערבי), ונקראת על שמו קשת רובינסון.

הורדוס בנה את בית המקדש מחדש ברוב פאר והדר. את ארמונו מבצר עז בימים ההם, בנה המלך השנוא בירושלים על-יד שער יפו של עכשיו, "מגדל דוד" שבפי העם הוא חלק ממבצר זה. אבל רק נדבכי האבנים הגדולות שמתחתיו הן

מבנין הורדוס. הנדבכים העליונים נבנו על-ידי הצלבנים והתורכים. בימי הורדוס היו בצפון שתי הומות, האחת עברה מ"מגדל דוד" בדרומו של רחוב דוד אל הר הבית. השניה יצאה אף היא, כנראה, ממגדל זה מכיוון צפוני מזרחי והגיעה עד לאנטוניה, כלומר מצפון להר הבית. מצפון לחומה השניה נבנו בימי החשמונאים ובימי הורדוס שכונות חדשות. אגריפס הראשון בן-בנו של הורדוס, בנה מעבר לשכונות החדשות הללו חומה חדשה, אבל היא לא נשלמה עד ימי המרד הגדול.

כרך יפה ונקי היתה ירושלים לפני חורבנה, רחובותיה היו מרוצפים באבנים, ושוקי ירושלים עשויים היו להתכבד בכל יום (חז"ל). מלבד המקדש וארמונות המלכים נמצאו בה גם בתי כנסיות ובתי אורחים שהוקמו בכספי נדיבי העם שבארץ ושבגולה. לקהלות שונות מבני הגולה היו בתי כנסיות מיוחדים בירושלים.

טיטוס שרף את בית המקדש ונתן את חומות העיר כנוכדנצר בשעתו (656 שנה לפניו). יש יסוד לחשוב שגם אחרי החורבן נשאר איזה ישוב יהודי בעיר ושבר-כוכבא וממשלתו ישבו זמן מה בירושלים, אדרינוס קיסר בנה אחר שדכא את המרד, עיר אלילית על חרבות ירושלים והקדישה לאלהיו ליופיטר הקפוטולאי (קפי-מוליוס, גבעה קדושה ברומא) וקרא לה בשם אליה קפיטולינה. את כל העיר התחתונה אשר מדרום להר הבית, ואת כל החלק שכנגדה עד הגבעה המערבית, לא הכניס אדרינוס בתחום העיר החדשה, כנראה גם חומת אדרינוס הצפונית היתה בפנים העיר של עכשיו אבל ברוב היקפן מתאימה חומת סולימן הקימת עד היום לחומות אלה. גם שני הרחובות העוברים את העיר לארכה ולרחבה והרחובות המקבילים להם, מקורם בעיר הלגיונית הרומאית ובתכנית המחנה הרומאי.

בשנת 638 נפלה העיר בידי המושלמים, אשר קראו לה בשם אל קודש. כלומר הקדושה, עד היום הזה. החליף עומר קבע את מסגד (עומר) אקצה, לבית תפלה למושלמים. עבד אל מליך הקים בסוף המאה הז' את מסגד אבן השתיה הוא המסגד השלישי בעולם האשלם אחרי הכעבה שבמכה וקבר מוחמד במדינה. היהודים חזרו לירושלים אחרי הגרוש שארך חמש מאות שנה, רק מס כבד הוטל עליהם ושכונה מיוחדת נקבעה להם, כעבור זמן מה, תלמודיים וקראים הקימו להם בתי כנסיות ובתי מדרשות בעיר, אשר מהם משקיפים על הר הבית כלו. בהושענא רבה היו עורכים הקפות גדולות על הר הזיתים, ואיש לא הגיח את היהודים מעבודת הקודש. בתקופת הצלבנים הוקמו בירושלים בנייני תפארת, אבל רק שרידים מועטים נשארו מהם היום. עקבות הצלבנים נכרים עד היום בעיקר בכנסית הקבר, במסגד אל אקצה ובמצודת דוד. גם הממלוכים בנו הרבה בירושלים. כמה בתים מקושטים בשיש לבן, אדום ושחור, קימים עד היום. השולטן הטורקי סולימן המפואר חידש את חומות העיר (38—1536) וקשט את המסגד אבן השתיה בלוחות פאינס מלאכו-

תיים-אמנותיים. אחריו היו כל ימי התורכים עד עליית האירופים והיהודים עזובה והרס לבניני ירושלים. שיני הזמן וידיים גסות שלטו לרעה ואיש לא דאג לתקונם.

שערי העיר

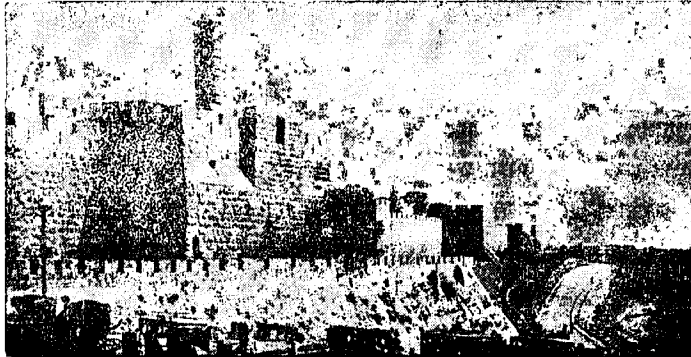
דרך שבעה שערים הפתוחים בחומת העיר אפשר להכנס לתוך העיר. שלשה מצפון: שער הורדוס (בפי הערבים: בב־אל־זהרה — שער הפרחים), שער שכס (בפי הערבים: בב־אל־עמוד) שער העמודים. והשער החדש שנפתח במחצית השניה של המאה ה־17. אחד במזרח: שער האריות או בערבית: בב־אל־סאבאט שנים בדרום: שער האשפות מפני שדרכו היו מוציאים את האשפה אל מחוץ לחומה. (בפי הערבים: בב־אל־מוגרב — שער המערביים — יוצאי מרוקו הגרים בסביבה זו). קוראים לו גם „השער הקטן” משום שהוא הקטן שבשערי העיר, והאגדה העממית אומרת שדרך שער זה הוציאו הבריונים את רבן יוחנן בן זכאי מהעיר בארון של מתים ודרך שער זה היו מוציאים את המתים מירושלים להר הזיתים. ושער ציון ע"ש הר ציון הסמוך. הערבים קוראים לו: בב־נבי־דהוד — שער הנביא דוד ע"ש קברי מלכי בית דוד, שמסורת עממית מציינת אותם בסביבתו, ואחד במערב הוא שער יפו, בערבית: בב־אל־חליל, האהוב, על שום אברהם אבינו ע"ה. (אהוב ד'). ליד שער יפו יש פרצה רחבה לעגלות שנפרצה בשנת 1889 בעת בקורו של וילהלם, קיסר גרמניה. במזרח יש עוד שער כפול, אבל הוא סתום, קוראים לו שער הרחמים. האגדה אומרת שהוא נסתם בידי הערבים משום שדרכו עתיד לבוא מלך המשיח ולהכנס להר הבית „ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים”. והר הזיתים מכון בדיוק מול השער הזה. בזמן הקדום נהגו היהודים לעלות להר הזיתים: להתפלל מול שער הרחמים.

העיר בתוך החומה

העיר בתוך החומה מחולקת לארבעה רובעים, לבד הר הבית המוקף חומה: נפרד מיתר חלקי העיר. שני רחובות ראשיים עוברים לארכה ולרחבה של העיר ומפרידים בין הרובעים. בשם רחוב דוד יקרא הרחוב היורד משער יפו אל השוק ומגיע עד שער השלשלת אשר בחומת הר הבית המערבית. רחוב זה מפריד בחלקו העליון בין רובע הארמנים ורובע הנוצרים מן העדות האחרות. ובחלקו התחתון, בין רובע היהודים ורובע המושלמים. הרחוב הראשי השני נקרא בשם רחוב שער שכס, יורד משער שכס מצפון לדרום, עובר את השוק־המקורה לאורכו ומבדיל בין הנוצרים ממערב והמושלמים ממזרח. מגיע עד רחוב היהודים ומשם עד החומה. בראש רחוב היהודים בצפון נמצאת פרשת הדרכים המרכזית שבועיר העתיקה. משער שכס יורד עוד רחוב ממערב להר הבית ונגמר ליד שער השלשלת. נקרא בשם רחוב המלך שלמה. משער האריות מוביל רחוב לשער החדש. חלק מרחוב

זה נקרא בפי הנוצרים רחוב היטורים, כי לפי מסורתם הלך ישו בדרך זו מבית הדין למקום הצלב. בפי היהודים «הסמטא הטריפה». וסכנה היתה תמיד ליהודי לעבור ברחוב זה.

ברובע הנוצרים הרבה מנזרים וכנסיות על שמות אבות הכנסייה הנוצרית מכל הכתות והסיעות ומכל האומות הנוצריות. גם בתי ספר רבים לילדים ובתי מדרש לממדים. בתי הכנסת אורחים ובתי חולים. בכנסיות רבות נמצאות גם ספריות חשובות. ליד השער החדש שכונה חדשה בנויה לפי הסגנון החדש — מלפני חמשים שנה לערך — עם רחובות רחבים ומרוצפים יפה ובתוכה השוק החדש שלפנים החזיקו שם גם סוחרים יהודים חנויות.

מגדל דוד

עשרה קבים יופי ירדו לעולם תשעה נטלה ירושלים ואחד כל העולם כולו (קדושין ב"ט)
ירושלים — אורן של עולם (בראשית רבה)

מי שלא ראה ירושלים בתפארתה לא ראה כרך נחמד מעולם, ומי שלא ראה בית המקדש בבנינו לא ראה בנין מפואר מעולם (סכה נ"א)

הכותל המערבי

הנה זה עומד אחר כתלנו, אחר כותל המערבי של
בית המקדש, למה? שנשבע לו הקב"ה שאינו
חרב לעולם.

(מדרש שיר השירים ב')

הכותל המערבי הוא המקום המקודש ביותר לישראל, בהיותו שריד מהחומה המערבית שהקיפה את הר הבית. רק תשע שורות האבנים התחתיות הן מימי הבית הראשון והשני. כן אפשר לראות בחצר הימנית לרחבת הכותל, שהיא ברשות הערבים, תשעה וחצי נדבכי אבן קדומים. יתרם נוספו בזמנים יותר מאוחרים, כל רואיהם מכיר שהם מתקופה מאוחרת. בנוגע לזמנם יש חלוקי דעות, יש אומרים כי ארבעת הנדבכים הראשונים מעל לתשעה הם מבנין ברכוכבא, ואחרים אומרים שהם מבנין אדריאנוס קיסר. אחד עשר הנדבכים שלמעלה מהם הם בגודל רגיל והם מימי הערבים. גובה הכותל 18 מטרי אולם חלק גדול והוא החלק העיקרי והקדמון של הכותל, תשעה עשר נדבכי אבן גדולים קבורים באדמה. המסורת אומרת שאלה הם מאבני היסוד שדוד המלך הניח, לכן נשאר קיימים.

רחבת הכותל המערבי היא צרה מאד. ארכה 28 מטר, רחבה 3.60. מצד אחד היא סתומה בחצרות המושלמים, הבתים והחצרות המקיפים אותם הם הקדש „אבו מדין“ של המושלמים המערבים (מרוקנים) הקדש חמור מאד שאין לפדותו. הערבים המושלמים לא הקדישו מעולם את הכותל המערבי ואת סביבתו. להיפך, הם נהגו במקום הזה בזיון. היו עוברים ברחבה על חמורים מובילי אשפה וזבלים ופוגעים ביהודים בעמדם שם בתפילה. עד שנת תרנ"ה היתה הרחבה והסמטאות המובילות אל הכותל בלתי מרוצפות באבנים. בהשתדלות היהודים ובתמיכתם הכספית נאותה מועצת העיר בחורף שנת תרנ"ה לרצף את המשעולים הצרים המוליכים לכותל המערבי והמבוי אשר על פני הכותל כולו באבנים גדולות וחלקות. (ראה לוח א"י לונץ תרנ"ו). פעם אחת אמרה מועצת העיר להעביר את תעלת השופכין של העיר העתיקה דרך רחבת הכותל המערבי ורק בהשתדלות היהודים בוטלה התכנית.

ישוב היהודים בעיר העתיקה

כשם שלא זוהי שכינה מהכותל המערבי של בית המקדש גם לאחר חורבנו, כך לא כלתה רגל יהודית מעיר הקודש ירושלים מעת חרב בית מקדשנו ועד היום הזה. אמנם אין בידינו ידיעות על מספר היהודים אשר ישבו בירושלים מאחרי החרב ועד בואו של רבנו משה בר נחמן זצ"ל בשנת ה' כ"ז, (אבל מתקופה זו ואילך יש לנו ידיעות רבות על התפתחות הישוב היהודי וגידולו מאז ועד הזמן האחרון). יהודי ספרד ויצאי ארצות המזרח ומדינות תורכיה היו הראשונים שנענו לקריאת רבנו משה בר נחמן זצ"ל ועלו לירושלים וכוננו בה עדה יהודית מסודרת. גם האשכנזים יוצאי מדינות אירופה החלו לעלות תוך סכנת נפשות ורדיפות הממשלות הנוצריות ששמו להם אורבים בדרך עליתם ושדדו ובזזו אותם באניות בלב ים, ולמרות כל התלאות באו לירושלים וכוננו בה עדה מיוחדת לעצמם. "השלה" הקדוש (רבנו ישעיה הלוי הורביץ זצ"ל, בעל "שני לוחות הברית"), השס"ב, מחמת הרדיפות והגזרות חרב ישוב האשכנזים, אך הוקם שוב ע"י רבי יהודה החסיד (ה' תס"א) וסיעתו שעלו לירושלים וקנו חצר ברחוב היהודים והושבו שם כמה עשרות משפחות מבני עדתו, אבל לא ארכו הימים וגם ישוב זה נחרב והישמעאלים גרשו את היהודים האשכנזים, בזזו את רכושם ושרפו את בתי החצר וביה הכנסת שבתוכו (התס"ה). בשנת ה' תקע"ב החלו לבא היהודים האשכנזים הפרושים תלמידי הגר"א (הגאון רבי אליהו מוילנא) זצ"ל בראשות רבם ומנהיגם ר' מנחם מנדל משק-לוב וכוננו את "הישוב החדש" של האשכנזים בירושלים ובשנת התקצ"ז הצליחו להשיג את הרשיון לשוב לחצר חורבת ר' יהודה החסיד ולבנות בה את בית מדרשם הראשון שנקרא בשם "מנחם ציון".

מראשית המאה השביעית — תר"א — כאשר ארץ ישראל עברה לידי שלטון התורכים וממלכות אירופה הפקידו בה נציגים קונסולריים להגן על נתיניהם ובתוכם היהודים יוצאי ארצות אירופה, החל הישוב היהודי בירושלים להתגדל ולהתרחב משנה לשנה. העדה הספרדית היותה את הרוב בישוב היהודי בירושלים עם תקנות ומנהגים קבועים ומסודרים. הרב הראשי לעדת הספרדים שהיה מוכתר בתואר ראשון לציון הוכר גם הוא במנשר מלכותי מיוחד מבית השולטן בקושטא כ"חכם באשי", שפירושו רב ראשי לכל העדה הישראלית והיתה לו ולבית דינו זכות שפטו בדיני ממונות, דיני אישות, עזבונות והקדשות של כל היהודים לרבות האשכנזים.

עם בואו של רבי משה ריבלין זצ"ל, המגיד משקלוב, אשר נתמנה ע"י מנהלי כולל הפרושים בוילנא להיות ל"מגיד מישרים" ולמנהיג רוחני של העדה האשכנזית הקטנה והביא יחד אתו את הרב הצעיר ר' שמואל סלנט זצ"ל (הידוע בשם "העלוי

מקיידיאן") שנתמנה אף הוא כרב ומורה הוראה של העדה האשכנזית במקום חותנו הגאון הצדיק ר' יוסף זונדל מסלנט זצ"ל שמסר לו את הרבנות בחייו, — החלה העדה האשכנזית להתנער מעפרה ועם רבוי העולים מדי שנה בשנה גדלה והיתה לעדה מיוחדת עם בית דין מיוחד, מוסדות לת"ת, ישיבה, בית חולים וכו'. אחרי מאמצים רבים זכתה גם היא להכרה מאת השלטון התורכי כעדה ישראלית מבני אברהם יצחק ויעקב והותרה גם להם השחיטה כדת ישראל וגם יסדו להם «חברה קדישא» מיוחדת ולא היו כפופים יותר לעדה הספרדית בכל הענינים, פרט לרבנות הראשית הרשמית וזכות ה«חכם באשי» שנשארה בידי העדה הספרדית עד אחרי מלחמת העולם הראשונה וקץ השלטון התורכי בירושלים.

עלית היהודים לירושלים והאחזותם בה פעלה פעולה ניכרת וחשובה גם על החיים הכלליים בעיר. היהודים בנו בתים וחצרות ותקנום לראויים למושב בני אדם, הם גם חכרו ושכרו בתים וחצרות מידי הישמעאלים והחזיקו בהם בתורת «חזקה» ולפי התקנות שתקנו ביניהם לא היה יהודי רשאי להוציא מיד חברו היהודי את החזקה על הבית או החצר שהחזיק בו. לפי דרישת היהודים, ועל פי הרוב במאמצים הכספיים שלהם מנדבות אחיהם בגולה וביחוד השר משה מונטיפיורי, רוצפו רחובות העיר באבנים וכן הוארו הרחובות במנורות שמן ונעשו עוד כמה שכלולים גוונים לטובת התושבים כלם. השלטון התרכי נאלץ גם הוא לפקח יותר על הסדר והנהגת העיר ולשם זה נתמנה «פחה» — מושל אזרחי תורכי על העיר, נוסף על המושל הצבאי שהיה עד כה בדרגת «קימיקס». — סגן פחה, כמו כן מינה השלטון מועצת עיר מטעם האזרחים ובה היו שני באי כח של היהודים.

על גידולו של הישוב היהודי בירושלים והשפעתו על הישוב הכללי מענין הדבר וראוי הוא לציון מיוחד, שבה בשעה שבכל שש מאות השנים מאז כבשו הערבים את ירושלים ועד לשנת הת"ר לא הגיעה האוכלוסיה הכללית של העיר אלא לכדי 11.000 תושבים בכלל ובהם 3.000 יהודים, הרי בשנת תרמ"ז הגיע המספר הכללי של התושבים ל-17.000 ומהם 5.700 יהודים ובשנת תרל"ג 20.000 תושבים י-10.600 יהודים, כלומר יותר מן החצי של התושבים היו היהודים, ובשנת תר"ט היו 24.000 תושבים ומהם 13.920 יהודים, כלומר רוב יהודי בעיר ירושלים שבתוך החומה, בזמן שעדיין לא היה כמעט כל ישוב של יהודים ובלתי יהודים מחוץ לחומה. היישוב היהודי בעיר העתיקה הלך וגדל גם בשנים שלאחר כך ואף על פי שכבר החלו להבנות השכונות החדשות מחוץ לחומה, עוד נהרו רבים גם מן העולים החדשים אל העיר העתיקה. הוקמו מוסדות לצדקה וחסד, בתי דין לספרדים ולאשכנזים פרושים ולאשכנזים חסידים, וכל יהודי ירושלים, לרכות אלה שגרו מחוץ לעיר, הביאו את דברי הריב שביניהם אל בתי הדין שבתוך העיר והיו

גם מקרים רבים שגם לא יהודים אשר היה להם דין ודברים עם יהודים, הביאו את משפטם לפני בתי דין של ישראל. נוסדו מוסדות לתלמוד-תורה וישיבות בכל חלקי העיר ולהם באו גם המלמדים, התלמידים וראשי הישיבות מן השכונות שמחוץ לחומה. נוסף על בתי הכנסת העתיקים של הספרדים אשר המרכזי שבהם היה בית הכנסת המיוחס לרבן יוחנן בן זכאי ועוד 3 בתי הכנסת שעל ידו וכן בתי הכנסת החדשים שהספרדים תקנו את הריסותיהם ובנו מחדש במשך השנים, בנו האשכנזים שני בתי כנסת גדולים, אחד לפרושים בחורבת רבי יהודה החסיד בשם „בית יעקב“ והשני ברחוב המידאן לאשכנזים חסידים בשם „תפארת ישראל“ הנקרא בית הכנסת של ר' ניסן בק ע"ש הבונה אותו.

כן תקנו ובנו מחדש כמה בתי כנסת בכל רחוב ורחוב ובימי שבת ומועד וכל יום כנוס היו באים בהמונים גם מחוץ לחומה להתפלל בבתי הכנסת שבתוך העיר בין החומות.

בשנת תרכ"ו הקימו היהודים שכונה חדשה בשיפולו הדרומי של הר ציון על מגרש נהדר ורחב ידיים ונבנו ע"י כולל הולנד ודייטשלנד בתי מגורים מרווחים לדירת חינוך לתלמידי חכמים ועניים מבני ירושלים וקראו להם „בתי מחסה“. גם בית כנסת יפה נבנה בשכונה זו, ולמטה מן המגרש הזה בנו נדיבים ספרדים מהודו בנין נהדר לישיבת „פורת יוסף“ של הספרדים ועל ידו בתי מגורים לתלמידי חכמים. שני בתי חולים צבוריים נוסדו בעיר, האחד „ביקור חולים הוספיטל“ לאשכנזים והשני „משגב לדך“ לספרדים ובמשך הזמן גדלו והתפתחו למוסדות רפואיים חשובים. כן נוסדו והתקיימו בעיר העתיקה כמה מוסדות צבוריים חשובים. עד אחרי מלחמת העולם הראשונה היתה העיר העתיקה למרכזו של הישוב היהודי בירושלים כלה וגם מחוץ לירושלים באו כל אלה שהזקקו למוסדות הצבור שבירושלים. גם המסחר והקנין היהודי והלא יהודי היה מרוכז בעיקרו בעיר העתיקה ומקצתו בחנויות החדשות שנבנו בסמוך להומת העיר וחוצה לה. יש להניח כי עד מלחמת העולם הראשונה מנה היישוב היהודי בירושלים בתוך העיר העתיקה כ־30.000 נפש מתוך 45.000 שירושלים כללה אז.

ועדיין היה אפשר לקוות כי הישוב היהודי בעיר העתיקה יירפא מן המכות והסבל אשר סבל במלחמת העולם הראשונה וישוב לחדש את נעוריו ועוד יגדל ויפרח, אך הנה באו פרעות הדמים הראשונות בירושלים תחת השלטון הבריטי בשנים תר"פ—תרפ"א והישוב היהודי בעיר העתיקה החל לרדת מטה מטה. רבים העתיקו את משכנם לעיר החדשה ובהם גם מוסדות צבוריים. אחרי פרעות תרפ"ט גברה עוד יותר היציאה מן העיר העתיקה שנהיתה למקום מסוכן וכל מוסדות הצבוריים, לרבות בתי הת"ת והישיבות, יצאו מן העיר. וכן היה בהשנות המאוחרות

ובהמשכן בשנים תרצ"ו—תרצ"ט. לפי הספירה שנערכה ע"י הסוכנות היהודית לארץ ישראל בשנת ה' תרצ"ט לא נשארו בעיר העתיקה אלא כ־1980 נפש, ובעמל רב עלה בידי עסקני הצבור בירושלים להחזיק בישוב דל ועני זה עד הסוף המר ביום י"ט אייר תש"ח.

שמחו של הרובע היהודי בעיר העתיקה צומצם כפעם בפעם, הממשלה הבריטית «בדאגתה המרובה» להגנתם של היהודים יושבי העיר העתיקה, חסמה את הרחובות שבין הרובע היהודי לרובע המוסלמים ובנתה קירות ביטון. חצרות ובתים, מהם קנין היהודים ומהם «מוחזקים» בידם וכן בתי מדרש ובתי כנסת ובנינים צבוריים אחרים, עברו לידי הערבים ועם פרוץ המלחמה ביום ט"ו בכסלו תש"ח הושם הישוב היהודי הדל שבעיר העתיקה במצור ומצוק שהלך וגדל מיום ליום ואחרי אפיסת הכוחות ואולת היד להמציא להם עזרה והגנה נוספת, נכנעו שארית היהודים שבעיר העתיקה ויצאו אל מחוץ לעיר כשהמגינים ואנשים רבים מיושבי העיר העתיקה בגיל העמידה (בהם גם זקנים מופלגים וילד בן שנתיים) הלכו בשבי לעבר הירדן.

לוח ירושלים—לד. ג. ברונקר

היה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים, הלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אד הר ה' אל בית אלקי יעקב ויורגו מדרכיו ונלכה באורחותיו, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישעיהו ב')

ראשונים

פ. ע. פ. י. א.

הנהגת המוסדות הרוחניים
היהודיים בארץ ישראל

ה ג ר " א

רבנו אליהו מוילנא זצ"ל
תלמידיו מראשוני הישוב ובוניו

הרמב"ן אבי הישוב בירושלים

שיריו הנפלאים של רבי יהודה הלוי לחבת ציון וירושלים העירו את האהבה בקרב הגולה לעלות ציונה להתיישב בה ולבנות את חרבותיה. רגשי אהבה אלה התגלו בכל עזם ברבני ישראל שבמדינות אנגליה וצרפת. שהתקבצו לשירה בת שלוש מאות רבנים בשנת תתקע"א ועלו ירושלימה ובנו בה בתי כנסיות ובתי מדרשות.

אולם בעקב מלחמות המונגולים שנמשכו שנים אחדות והגיעו עד ירושלים. נהרס ישוב ישראל בירושלים לגמרי. רבים מהם נהרגו והפליטים נמלטו לשכם יחד עם ספרי התורה ולא נשארו בירושלים אלא שני יהודים שהיו צבעים, ואליהם נאספו בשבתות ומועדים כעשרה אנשים להתפלל בצבור. בשעת הרס זאת נגלה כמלאך רבנו הרמב"ן ז"ל שעזב ביתו וקרוביו, כבודו וגדלו בקרב אחיו בגלות ספרד וישם פעמיו לארץ הקודש. והגיע לירושלים עקו"ת בשנת ה'כו'.

מה היא הסיבה העיקרית שהניעה אותו למסע מסוכן זה? אין ספק בדבר שנצחונו הגדול בויכוח ופרסומו ברבים בכתב, גרם לעקירתו ממדינתו. אבל לא זאת היא הסבה לבחירתו למקום מושבו החדש ארץ ישראל וביחוד ירושלים שהיתה אז שוממה וחרבה, ולא נמצא בה ישוב יהודי.

הסיבה האמיתית לנסיעה זאת היא בלי ספק ההלכה שנתחדשה. על ידו לאמר: „שנצטוינו לרשת הארץ, אשר נתן האל יתעלה לאבותינו אברהם יצחק ויעקב ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה, והוא אמרו והורשתם את הארץ וישבתם בה... הרי נצטוינו בכיבוש בכל הדורות, ואומר אני כי המצוה שחכמים מפליגים בה והיא דירת ארץ ישראל... הכל הוא ממצות עשה הגא שנצטוינו לרשת הארץ לשבת בה, אם כן היא מצות עשה לדורות, מתחייב כל אחד ממנו ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד, במקומות הרבה ולשון ספרי מעשה ברבי יהודה בן בתירא וכו' שהיו יוצאים לחוץ לארץ והגיעו לפלטיא וזכרו את ארץ ישראל וזקפו את עיניהם זלגו דמעוניהן וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות, ואמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות" (מצות עשה להרמב"ן מצוה ד').

הלכה זאת שהתחדשה על ידו, הניעה אותו להתישב בארץ ולחדש את ישובה כמו שהוא אומר. מצות עשה שישבו בארץ וירשו אותה (במדבר ל"ג, ג"ג) הרי שאין בהתישבות האישית של יחיד או יחידים מתקיימת מצוה זאת אלא בהתישבות של כבוש שהיא מצוה עלינו בכל הדורות ובהתישבות של בנין והפרחה שכן אנו מצוהים שלא נעזבה לשממה.

אולם התישבות זאת מלווה בתנאי אחר נוסף של ושמרת לעשות ככל אשר יזרוך (דברים י"ז י') כי ירושה וישיבה הם הכנה לקביעות תלמוד תורה במובנו הרחב ומושב בית דין עליון של האומה אשר יכוון דרכי התישבות וירושה בדרך התורה והמצוה.

לדברים אלה שאף הרמב"ן ז"ל וחפצו הצליח בידו ימים אחדים אחרי עלותו לירושלימה. ביום הזכרון לשנת ה"א כ"ח התפללו בצבור בירושלים באותו הבית שהיו בו עמודי שיש וכפה יפה שזכה בו מן ההפקר, כי כל העיר הפקר וכל הרוצה לזכות בחרבות זוכה. בבית זה הביא את ספרי התורה שהיו בשכם, והתפללו בו ביום הזכרון של שנת ה' כ"ח אולם הרמב"ן שנפשו היתה לזהות אהבה לישוב ארץ ישראל והחזרת כבודה הראשון לירושלים לא הסתפק בגרעין ישובי זה, אלא כונן בה ישיבה גדולה אשר אליה נהרו תלמידים רבים מא"י וסוריא ועוד ממקומות רחוקים ממדינת אשור וכן הוא אומר: „ועוד חקרנו וידענו על פי תלמידים רבים שהיו יושבי הארץ ההיא כי כותא עיר גדולה“ (בראשית י"א כ"ח).

זמן קצר מאד ישב הרמב"ן בירושלים, רק שלש שנים, — אבל בזמן קצר זה הצליח לתת יסוד איתן לישוב ישראל בירושלים ולהשבת התורה למשכנה הנצחי היא ירושלים כאמור „כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים“, ואין ספק בדבר כי גרעין ישובי זה שבירושלים, אשר שלח שרשיו וענפיו בכל הארץ, הוא אשר נתן היסוד לישיבות א"י בירושלים ובשאר ערי הארץ וביחוד בגליל, והם חדשו את הקשר הממשי בין א"י וארצות הגולה כעין אותן הקשר שיסד רבן יוחנן בן זכאי ביבנה.

בהביטנו כעת מרחוק אל עבר מזהיר זה, לבנו יכאב מאד שבאותה שעה לא עלו ישראל בהמוניהם לזכות מהפקרה של ארץ ישראל לבנות ולהבנות בה. לעומת זאת לבנו ונפשנו מתמלאים גיל וחדוה והוקרה והערצה לגבור האומה זה שפלס לו דרך בשנות טרופות אלה, לירושלים הבירה ובגבורת נפשו הנפלאה החיה וחדש את ישוב ישראל בירושלים בצביונו היהודי שהוא גרעין הגאולה העתידה והקרובה שהיא מתרקמת לעינינו בחבלי לידה מרובים וקשים מאד.

הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל

מיסד הישוב החדש

רבי משה בן נחמן — מפורסם לתהלה בקהל ישורון בתור אחד מגדולי האומה וותיקיה. הוא קם לנו כמאה שנה אחרי הרמב"ם וזרחה שמש חדשה על ראשנו, שמש של פאר וקדושה, של ענוה, תום ושל אור רצון, של מעין חביון שחקים. מי יתנה את ערך איש האלקים הזה, אשר יחיד הוא בין הקדמונים, אשר התפללו בתורה, והניח אחריו ברכה — גם חבר „ספר המצות“, לפי שיטתו, גם חבר באור יקר על התורה, אשר האר"י הקדוש אמר עליו: „עמוק עמוק מי ימצאנו“.

האגדה יחסה לו רוח הקדש, כי מעשים של מופתים באו לפי יעודו מקודם. התוכח עם הכמרים בארצו ועלה לארץ ישראל. הוא עלה דרך עכו, וזה כבר היה אחרי מסע הצלב הראשון, עת תולעת יעקב נרמסה בארץ, ואולי נשארו בה יחידים, או באו אליה מעדות המזרח, שהיו קרובות אליה. הרמב"ן מצא בירושלים שני אחים צובעים ואליהם שתף מהסביבה אי-אלה אנשים, עד שהיה מנין מתפללים.

על חורבותיה של ירושלים, או במרכזה, התישב הרמב"ן. הוא נקרא מיסד הישוב החדש, כי באמת הוא חדש אותו אחרי מסע הצלב. אולי היה רצונו קדוש שיהיה ישוב בארץ ישראל, כי על-ידי כך יש אפשרות ותקוה לגאולה והשפעה לכך. ככה היתה האמונה לפניו ואחריו (כן אתה מוצא בדון יצחק אברבנאל, שהוא אומר בנחמות ישעיהו, כי בהיות ישוב בארץ ישראל, יש תקוה לגאולה העתידה). הרמב"ן, כנראה הלך לשטתו של ר' זירא בגמרא, שקנא לחבת ציון ומהר לעבור אליה. הוא יסד ישיבה של תורה בירושלים ועל ידו, כנראה, באו אנשים מחדש לארץ.

ביסודו של הרמב"ן היתה ההתגשמות של הקדושה, וממנה הנועם המסתורי בביאורו על התורה, אם גם הוא רב-תבונות. חיי פלא וקדושה ראויים בודאי לא נראו לו אלא בירושלים — ועל כן קברניטי האומה בכל דוד ודוד, אנשי סגולה מיוחדים, מקימים אותה מהתעלפותה בעפר, בהתפלשה בו, להריח אותה ריח של חיים, ריח של גן עדן, ריח של קדושה וטהרה. והרמב"ן הזרים זרם חיים חדשים באומה, על ידי תורת ארץ ישראל.

„עצי חיים“ — ל"ז. צ. רמון

יסורי עליה

בסוף טבת הגענו עד לפני אלכסנדריה. אניחנו עמדה הרחק מן החוף כ־4 מילים, ואנחנו עברנו לספינה קטנה טעונה חטים. קרבנו יותר אל החוף, עמדנו וחכינו עד אשר התקבל הבטחה ממלך מצרים, שלא יגעו לרעה בנו ובסחורה אשר באניה. וירבו לנו הימים בחנינו בים. הלחם אזל מכלינו וגם מים לא היו לנו. נפשנו קצה בעמלנו ונבחר מות מחיים.

ויהי בחצי הלילה בשמונה בשבט והנה סערה גדולה וחזקה באה. ויראו המלחים מאד ויטילו את הכלים אשר בספינה אל הים להקל מעליה. ויקראו לעזרה ויתנו סמנים, אך שום עזרה לא הגיעה אליהם, כי כל הספינות והסירות היו טרודות להציל את עצמן. ויולך הים אותנו סחוב והשלך, וגלי הים כסונו והיינו הולכים ונטרפים. ובספינה באו המים מלמטה ומלמעלה, וכן עמדנו קרוב לעשרים וארבע שעות. בכל רגע היה המות לנגדנו וביד כל אחד ממנו היה דלי להריק את המים מן הספינה אל הים. בדמעות עינינו היינו עומדים ומריקים איש דליו. עד אשר רחמנו ד' והים עמד מועפו. סוף סוף הביאו שליחים אלינו את ההבטחה מאת המלך, ויגיעים ועיפים באנו לאלכסנדריה.

באלכסנדריה ארחתי לחברה עם איש אחד, אשר נדר ללכת ירושלימה לחג שם את חג המצות, הוא ובני משפחתו. שכרנו חמשה גמלים והלכנו בהם עד המדבר.

משם והלאה לא היינו בטוחים ללכת בחמשה גמלים. עמדנו לחנות ולהמתין לשירה עוברת. מקץ שלשה ימים והנה אורחת־ישמעאלים באה בשמונים גמל והלכנו עמהם. והמדבר אשר בין מצרים לארץ ישראל אינו מדבר גדול, כי מיום אל יום תמצא בו תחנה, אשר נבנתה בשביל עוברי הדרכים. במקומות ידועים נמצאים עצי תמרים ומים נמצאים משני ימים לשני ימים ולפעמים מיום־ליום והם מלוחים מעט.

הלכנו במדבר ממקום למקום בלי פגע ונזק עד עזה, והיא עיר גדולה ויפה. בעזה ישבנו בבית הרב האשכנזי. ביום השבת באו כל הפרנסים לסעד עמנו והביאו אישי ענבים ופרות כמנהגם.

באחד עשר בניסן נסענו מעזה רכובים על חמורים. באנו לחברון, היא

עיר קטנה בצלע ההר. הייתי אצל מערת המכפלה וכבוד גדול נוהגים הכל במקום שהוא ואימתו עליהם. בחברון יש כיום כעשרים משפחות יהודים. מחברון נסענו לירושלים. וחברון רחוקה מירושלים יום אחד. על יד מצבת רחל ירדנו מעל החמורים השתטחנו על קברה, וכל אחד מאתנו התפלל שם כפי כחו. במרחק שלשת רבעי מיל מירושלים נגלתה אלינו העיר המהללה. ונקרע את בגדינו וכאשר עוד מעט ונגלה אלינו בית קדשנו ההרוס, — קרענו קריעה שניה. בשלשה עשר לחדש ניסן היו עומדות רגלינו בשערי ירושלים. רבנו עובדיה מברטנורא

רבנו עובדי' מברטנורא

רבנו עובדיה מברטנורא, המפורסם לתהלה בעמנו, היה בודאי איש חמודות. וה' העיר את רוחו לנסוע לארץ הקדושה ולפעול בה גדולות ונצורות, אחרי הרמב"ן. הוא יצא מעירו ומארצו, לפני גרוש ספרד, בטרם זעם העם הוזה את ישראל, ובטרם גזרו עליו שמד, בגלל דבקותו באלוקיו.

רבנו עובדיה עבר דרך ערי איטליה וארצות ערב ומחמת קרבות שהתחוללו, לא יכול היה לנסוע תיכף לארץ ישראל ונתעכב מקום שנתעכב. יושבי המקומות ההם ראו בו דמות איש האלקים, בנועם לקחו ובדרשותיו לקח לבבם, והפצירו בו שישאר אצלם וכל מחסוריו עליהם. הם שכחו במשך הימים את מנהגי הדת וזרות היתה במעשיהם, ורבנו עובדיה כיד ה' הטובה עליו, השפיע עליהם לאט לאט, עד אשר העמידם על האמת והוסיפו לאהבה אותו.

קעבור הרבה זמן, חפץ לנסוע לארץ ישראל, ולא נתנו לו, ולבסוף נפרד מעליהם בקושי ונסע למצרים. רבנו עובדיה אוהב לציין את חיי האנשים בארצות שעבר בהן, כדי להכיר את חיי ישורון בתפוצותיו, ובארצות השכנות לארץ ישראל וביחוד במצרים. נדיב ממצרים שחזר באניה לארצו יחד עם רבנו עובדיה, קרבהו; בידו הפקיד רבנו עובדיה כספו, והוא כנראה היה הנדיב ממצרים שתמך בישיבת התורה של רבנו עובדיה בירושלים לאחר כך, יחד עם נדיב מאיטליה.

נס והצלחה עמדו לו לרבנו עובדיה בנסעו באניה לארץ ישראל, כי היה הים סוער. האניה הוכתה והיה מוכרח לרדת את החוף, דבר שגרם לו לסכוב

הרבה על הים דרך מקומות שונים, עד שבא לארץ ישראל. הוא מצא בירושלים שבעים משפחות של יהודים, מלבד אלמנות ויתומים, והיו זקנים ממונים על ההקדשים, שהיו מציקים הרבה לתושבים. כנראה היו חליפות ותמורות בארץ מאחרי ימי הרמב"ן ונתדלדל הישוב, אחרי שכבר היתה לו ברכה. הזקנים בכל זאת לא הרעו לרבנו עובדיה, כנראה היתה דמותו נעלה בעיני רואיו, והיה באותו הזמן קובר מתים, עוסק בתורה ומקרב אליה אנשים.

שמו הטוב הועיל, כי נכנעו לו הכל במשך הזמן, וגם הזקנים נכנעו לו, והיה צדק בארץ; בכוח השפעתו באו אנשים מהארצות השכנות, עד שנתרבה הישוב והיו בירושלים כאלפים וחצי נפש של יהודים. הוא יסד ישיבה של תורה, שנקבעו בה אנשים מצוינים בעלי כשרון ודעת ויושבי גלויות תמכו בכסף במפעלו.

בודאי היתה מטרת הרע"ב, כמו מטרת הרמב"ן, שיהיה ישוב בארץ ישראל ועל-ידי-כך אולי יבוא הקץ. כי ישוב של יהודים בארץ ישראל, בודאי מעורר גאולה. ככה, כנראה, כבר האמינו הקדמונים, והאברבנאל בנחמות ישעיהו מדגיש זאת. הרע"ב תייר את ארץ ישראל. הוא מצייר את ההלוא בל"ג בעומר על קבר הרשב"י ובנו. הוא אהב את הישוב, חמד את החיים שבו ובודאי חשב לשפרו, אולי תבוא נחמה לציון ולעמה.

לפי המקורות היה אהוב לא רק על בני עמו, אלא גם על הערבים חושבי הארץ. שמונה שנים פעל בירושלים. הוא נטמן במערה בהר הזיתים בקצהו, ואתו תמה העבודה הכבירה השניה לשם הישוב אחרי הרמב"ן. בצפת מופיעים חיי המקובלים, שבאו לעורר את הגאולה בתורה ובחיים, ובירושלים באה עוד השפעת השל"ה שיש בה עוד ערך של הנהגה.

„עצי חיים“ — לי. צ. רמין

עימדות היו רגלינו בשעריך ירושלים. ירושלים הבנויה כעיר שחבורה לה יחדיו, שאלו שלום ירושלים ישליו אוהבין (תהלים).

נסיעתי לארץ ישראל

כבר כתבתי לכולכם כמה מכתבים, כי היה ה' אתנו בים וביבשה. אין שטן ואין פגע רע. תהלה לאל. רק השגחה פרטית מאת השם יתברך, לא חסרנו דבר! גם בים הייתי מרומם בעיני שר הספינה לאדון ולפטרונו, והיה לנו בית דירה חשוב לתורה ולתפלה, וכל הימים שהיינו על הים, כ"ב יום...

באנו לצפת בשלום; נפילתי לארץ ונשקתי את האבנים ואת העפר, לקיים מה שנאמר: «כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו». ובראותי חורבות גדולות בצפת, תבנה ותכונן, אשר הם מעת החורבן, צעקתי הוי! הוי ואבוי! ה' עד מתי לא תרחם על ערי יהודה? ועל כל זאת ברכתי את ה' בשמחה ובטוב לבב, ונתתי הודיה על הנסים ועל הנפלאות עין בעין. ובאנו בשלום גופנו, אף שהמעות נתדלדלו כי לא נשאר אף מעט מהרבה, כי אם מעוטא דמעוטא לכמה סבות.

בדרך בדמשק באו אלי שני חשובים מצפת, תבנה ותכונן במהרה בימינו, והקדימו בשלומי ובקשו אותי ברחמים גדולים עבור הקהל, ישמרהו צורו וגואלו, שאקבע דירתו בצפת, להיות להם, לראש, והשיבותי להם: «הלא דרכי הולך על צפת ושם נמתק סוד יחדו». אבל לבי היה תמיד על ירושלים, ובתוך מעת לעת, בהיותי מחוץ לעיר דמשק פגשתי שליח מיוחד מירושלים, איש נכבד מראשיהם וקציניהם, ובידו מגלה גדולה בתחוננים מיושבי ירושלים שקבלוני לאב-בית-דין וראש ישיבה, — רק שלא יזוז ידו מתוך ידי עד שאתקשר עמו, כי היתה להם יראה גדולה מאנשי צפת, ברכתי ה' ונתתי הודיה על שזכיתי להרביץ תורה בישראל ובירושלים, ולהנהיג אותם שיעבדו את ה' באמת ובתמים, והנה כבדתי את ה' מהוני והשיבותי לו, שאיני רוצה לקחת מהם שכירות, ובפרט כי בעוונותינו הרבים הם חייבים בלאו הכי חובות גדולים. רק ילנו לי דירה חשובה ומהודרת, והוא דבר גדול, כי תהלה לאל נעשה המקום צר בירושלים, כי קהל אשכנזים בירושלים הם בכפל מקהל האשכנזים שבצפת ובכל יום ויום מתרבים...

ירושלים אף שהיא בחורבנה עתה, היא משוש כל הארץ, ושלום ושלחה ומזונות טובים ויין מובחר מן המובחר, ויותר בזול בירושלים מבצפת. וגם אשכנזים יושבים מסוגרים מה שאין כן בצפת, תבנה ותכונן, ששם בעוונותינו הרבים גולות גדולות, כי הם יושבים על שדה פרוץ מכל צד, וכל הספרדים שבירושלים מתרבים למאד מאד. ממש למאות, ובונים בנינים גדולים, ואנחנו חושבים כל זה לסמן גאולה במהרה בימינו אמן. ובזמן קצר, אם ירצה השם, תשמע כי קהל אשכנזים יהיה קהל גדול במאד מאד, כי ידעתי תהלה לאל כי רבים יבואו שמה וירצו להתחבר לי. הר' ישע'ו הורביץ (השליה — בעל שני לחות הברית)

חטאו של צדיק

כמה מלבב זכרונו של הרב הראשון לעדת האשכנזים בירושלים, רבי ישעיהו הלוי הורביץ (בעל השל"ה — הספר „שני לוחות הברית“), זה הארי שממשפחת הורביץ לבית הלוי אשר מספרו רודים דבש עד היום הזה. אם בעומק לבבנו נשארה אהבה עמוקה וגעגועים חזקים לארץ קדשנו, אם לזהטת עדיין בקרבנו אש נעלמת לירושלים של מטה — הלא מעל מזבח ספרו לוקחה הרצפה. שמו של רבי ישעיהו, או כפי שהוא נודע בתוך רבבות אלפי ישראל בשם „השל"ה הקדוש“ — ידוע ומפורסם למדי בתולדות ישראל וספרותו בתור אחד האישים המצוינים ביותר בקומתם הרוחנית ובאפיים המוסרי; אחד מבני העליה, שמעטים היו כמותו גם בדורותיו וגם בדורות שבאו אחריו.

בתוך האגדות השונות המתהלכות בעם ביחס להשל"ה ועליתו לארץ ישראל, ישנה אגדה אחת, שיש לה מעין אסמכתא גם בספרו „שני לוחות הברית“, על מקרה בלתי נעים שקרה לו ושעל ידו מוכרח היה לדחות את עליתו למספר שנים, וכך מספרת האגדה:

את אחד מתלמידיו הצעירים שהיה משרתו ונאמן ביתו, חשב הרב לקחת אתו בתור בן לוויה בעלותו לארץ־ישראל. אך פתאום נגנב מאת הרב כל צרור כספו, שהיה מוכן אצלו לצרכי נסיעתו, המשטרה בפרג חשדה כי ידי המשרת ההוא היו במעל הזה — והוא הושם במאסר. לפי החוק ששרר בימים ההם, יכול היה בית הדין להוציא את גור דינו למיתה, אך אחרי השתדלות מרובה מצד הרב בבית המשפט הממשלתי, החליפו את משפט המות בעונש של חתוך אחת מאזניו. פסק הדין הוצא לפועל והמשרת עזב את פרג ונסע בעצמו אל אחת מארצות הקדם. השל"ה מוכרח היה לדחות את נסיעתו, עד שיעלה בידו לקבץ על יד את מכסת סכום הכסף, שהיתה דרושה לו להוצאות דרכו.

אחרי שנים רבות — מוסיפה האגדה לספר — כשהשל"ה שמש כבר בארץ ישראל ראש הרבנים של היהודים האשכנזים, והפחה אבן־פרוק, מושל אכזרי ואוהב בצע, ששמו מפורסם לחרפה ולדראון בדברי ימי הישוב העברי שלנו במאה הרביעית למספרנו. הטיל מסים כבדים על יהודי ירושלים, — החליט הרב לבקר את ערי הקדם ולעורר את תשומת לבם של אחינו שם על מצבם של בני ישראל היושבים

על אדמת הקודש. הוא בא לקושטא ימים אחדים לפני הפסח ואחד מפרנסי העדה החשובים הזמינהו לחוג אצלו את כל ימות החג. לאחר החג כאשר בא הרב להפרד ממנו, בקשהו הפרנס להכנס אתו לחדר מיוחד. כשנכנסו אל החדר מהר הפרנס לסגור את הדלת ולפני הרב נגלה חדר ריק בלי כל רהיטים ורק סכין גדולה של שחיטה היתה תלויה על הקיר. לקח הפרנס את המאכלת בידו ופנה אל הרב בדברים האלה:

— עתה רב נכבד, הגיעה השעה לצוות לבייתך, כי בן מות אתה...

נבהל הרב מאוד, ולמרות כל הפצרותיו לא הצליח לרכך את לב הפרנס. בדבר אחד ניאות הפרנס לתחנוני הרב, להרשות לו להתודות לפני מותו. אחר גמר הוידוי, כשהרב כבר מוכן היה לקבל עליו את גור דין המות באהבה, נגש אליו הפרנס ואמר לו:

— רבי ומורי! האם אינך מכיר את האיש הנצב עכשיו לפניך וסכינו בידו? הלא אני משרתך הנאמן שלפני שנים רבות נכרתה אוננו ע"י השופט באשמתך... אך עתה כאשר סר מר המות — המשיך הפרנס — סר גם עוונך וחטאתך תכופר אחרי כל החרדה הזאת שהבאתי עליך עתה, תוכל לחזור לארצנו הקדושה נקי מכל חטא ופגם וכל מחסורך עלי."

לזכר המקרה הזה — מסיימת האגדה — החליט הרב השל"ה להכניס בספרו "שני לוחות הברית" בתחילת מסכת פסחים את סדר הודוי. והוא נסע חזרה לארץ ישראל והצליח לסדר עניני קהילתו לטובת הפרחת הישוב.

"שרי המאה" — להרב יל. הכהן מימון

הרבי ומשרתו

רבי שלום שרעבי עלה לארץ לפני שהגיע זמנו לעלות להתגלות ולפעול. יציאתו מתימן היתה יציאת חפזון, נאלץ היה לעזוב את תימן בגלל איזה מאורע, ונדחק בקיצו, וכיון שנדחה ונדחק ועלה, עלה בנסתר כעולה סתם, שמחוץ למערכה ומחוץ לייעוד...

כשעלה לארץ התישב בירושלים באחת מסימטאותיה הצרות של ירושלים העתיקה, ונכנס לישיבה של המקובלים — המכונים „בית-אל” בה ישב על הכסא הרב המקובל ר' גדליה חיון, והציע עצמו כמשרת לעבודת-הקדש. החכמים לא הרבו לתהות על קנקנו ולא ידעו מי הוא ומה טיבו, מצאוהו יהודי כשר כמו כל היהודים שבאו מתימן, קבלו את הצעתו ומינו אותו כמשרת לישיבה הקדושה, והיות ששמו היה שלום מזרחי שרעבי ראו בזה משום „בונטיקה” ששמו וכהונתו בראשי תבות הם „ש.מ.ש.” כלומר: — שלום משרת; וכך כינהו כל הימים.

רבי שלום עשה את עבודתו באמונה ובמסירות נפש, כל היום וכל הלילה, הסתובב בישיבה ובין תלמידיה, כיבד את החדרים, הדליק את הנרות והנברשות, הביא מים לצמאים, ניקה את הגמרות והספרים והיה מבקר את התלמידים החולים, שרת אותם באוכל ומים ומתיחס אליהם כעבדה קמי מרא, בקיצור רבי שלום היה ל„בית-אל” משרת נאמן וכולם חיבבוהו על כך.

מהזמן שרבי שלום נתמנה למשרת, קרו בישיבה דברים מוזרים רבים; כמו בזמנו של רש"י נמצאו לפעמים בישיבה גליונות של פתרון לסוגיות קשות שהחכמים התלבטו בהן במשך הלילה, ושנכתבו על-ידי אלמוני, והפתרונות היו מלאי חכמה והראו על גדולתו של כותבם בתורת הנגלה ובתורת הנסתר. ענין הגליונות הללו הסעיר את החכמים המקובלים שעסקו בתורת הח"ן. מיהו האיש הנסתר הלזה המאיר בדרך נסתרת את עיני העוסקים בנסתרות? — נסתר בתוך נסתר — חקרו בדקו וחיפשו בכל מיני דרכים ותחבולות בכדי לגלותו, אך לשוא, ומכיון שכך העלו השערות שונות, היו שאמרו שדבר זה עושה ראש-הישיבה בעצמו שבמקום גדולתו שם ענותנותו, ואינו רוצה ליטול גדולה ע"י חכמתו, אולם זה היה לא נכון, ראש הישיבה רבי גדליה חיון ידע שזה לא נכון, הוא חשד במי שהוא אחר — במשרת, אלא שלא יכול היה לגלותו.

השערתו זו התגברה לאחר מקרה שני: בימים הראשונים רגיל היה רבי חיון ללכת בכל לילה לכתל המערבי לערוך "חצות" ליד הכתל ביחד עם תלמידיו המקובלים. בהתחלה היו נוהגים ללכת בשירה, היו מזמרים את פזמוני השירה של רבי שלום שבזי ובשירת פזמונים אלו היו חוזרים לאחר תיקון של חצות. והנה קמו עליהם ערביי המקום, שיסו בהם את הכלבים ו"השקצים" אף זרקו עליהם אבנים וקללום בקללות נמרצות, עד שהוכרחו להפסיק את השירה. הלכו בדומיה וחזרו בדומיה. המשרת החדש החזיר את עטרת השירה ליושנה, התגבר על המעכבים והמפריעים. בפעם ראשונה כשליווה לרבו והלך אתו בסימטאות הנפתלות לכותל הלך ושר, רבו אמר לו להפסיק, מפני שזה יעורר התנפלויות מצד הערבים, אבל הוא המשיך בשירה, וראה זה פלא: אף אחד לא העיז להפריעם. הערבים יצאו מהחצרות שלהם, יצאו עם כלבים ומקלות והחזיקו אבנים בידיהם אף הם הרימו את ידיהם לזרוק, ונשאר עומדים כקפואים זמאובנים כשידיהם מורמות, ללא נייע וללא פתחון פה. רבי שלום זקף עליהם את עיניו היוקדות והם רותקו למקומם כפסלים ולא יכלו להזיז יד או רגל. התלמידים חשבו שזה בא מכחו של הרב ושהוא עשה את זה ע"י צירופי אותיות ושמות בדרך הנסתר, אבל הרב ידע שאין זה מכחו, ושוב חשד שזה מכחו של המשרת, ודבר זה נתגלה לו בעת לימודו בלילה, ומעשה שהיה כך היה: פעם אחת כשחזר מהכותל בשירה נכנס לבית מדרשו להמשיך בלימוד המשמרת השניה, כדרכו, והנה התחיל להרהר על המקרה, למה הוא לא הצליח להשתיק את הרשעים ומשרתו כן הצליח? לא קינא חלילה במשמרתו, אבל חשב שאולי מחובתו לפשפש במעשיו, סו"ס אין אדם רואה נגעי עצמו, וכך היה עומד שעה ארוכה שעון על העמוד שקוע בתרהוריו ומפשפש במעשיו עד שתקפתו שינה והוא נרדם כשפניו על הספר.

ואז נגלה אליו "מגידו" הנסתר — שהיה מופיע אליו לשעת הצורך מפעם לפעם — והוא פיענח לו את סוד המשרת.

דע לך — אמר לו — המגיד — שלפעמים מעניק הרב למשרתו כחות יותר גדולים מאשר לעצמו. אליהו הנביא הוצרך לברוח מחמת איזבל ולא יכל להמיתה בהבל פיו, ואילו אלישע משרתו כשיצאו נערים להתקלס בו קללם והביא עליהם שתים דובים שהרגו בהם הרג רב. וכל משרת נאמן, כחו מכח כחו של יהושע ששרת את משה ומכחו של אלישע ששרת את אליהו ומשמשך שהגיע ל"בית-אל" האם אין הוא מזכיר לך את אלישע שאף הוא "עלה משם בית-אל". את הדברים הללו לא אמר לו המגיד אלא הוא בעצמו ונדמה היה לו שעובר בגלגולי דורות אחורנית חזרה בגלגלי העולם. באותו הלילה שהה הרב בהרבה צורות

וקפל בעצמו עולמות על גבי עולמות מה שהשכל לא יכול להבין והפה להסביר. בשעה שהרב חיון נתבקש לישיבה של מעלה, בסערה הלך, לא היתה לי שהות מרובה לדבר עם התלמידים שהתאספו מסביב למטחו לשמוע את דבריו האחרונים, אך הוא התרומם בהתאמצות רבה ומסר את המצנפת ואת סודרו לידי נושרתו וביקש ממנו לשבת על כסאו כראש ישיבת המקובלים „בית אל“. כל העומדים פתחו עיניהם לרווחה בתמהון, — למשרת? רצו לשאול, — אולם הרב נחפו לדרכו לא נותר לו אף רגע יותר עלי אדמות, הוא ניצעץ בראשו פעמים אחדות, ונשמתו יצאה בטהרה.

ואז הגיעה שעתו של רבי שלום שרעבי ונתגלו להם לתלמידים הרבה דברים למפרע והתחילו להבין את פשר כל אותם הדברים הסתומים שהתרחשו בישיבה מקודם, ורבי שלום שהיה משמש ומשרת בשורש נשמתו מאז, ירש אמנם בנגלה את כסא ראש הישיבה אבל בנסתרות ובסמוי מעין רואים המשיך בדרכו לשרת את הישיבה וכיבד את האולם והדליק את הנרות הכל כמוקדם, אך נכסף היה גם לשרת את הרב, ונענה אליו אליהו הנביא והיה בא אליו בכל לילה ולילה בכדי שיוכל לשמשו, כמו בדורות הקדומים בשעה שנשמתו התחממה באורו של אלישע המשרת. ודבר זה נתגלה לבסוף אף הוא ע"י משרתת הישיבה שבכל פעם שהיתה מביאה מים לרב ולתלמידים היתה מגישה לרב שני ספלים אחד בשבילו ואחד בשביל האיש שישב לידו ולמד אתו שהיה אליהו הנביא זכור לטוב, וביקש הרב את המשרתת להעלים את הדבר והיא קיימה את מצוותו ובעבור זה הבטיח לה מקום בישיבתו בגן עדן.

לפני מותה של המשרתת ביקשה מגבאי הח"ק לקברה בסמוך לקברו של הרב בהר הזיתים, להוכיר לו את ההבטחה, וכשנכבדי הח"ק טענו נגדה, היתכן הדבר? משרתת? ...! ענו להם: והרבי הקדוש האם לא היה משרת? — וזקני ירושלים אומרים, שמאז נפלו בהר הזיתים המחיצות המבדילות...

ד"ר שוך

החיד"א ואור החיים

משהחליט ר' חיים יוסף דוד אזולאי לשוב ירושלימה משליחותו בצפון אפריקה, הוא נכנס לאור החיים הקדוש, ר' חיים בן עטר, לקבל את ברכתו. ומאחר שאור החיים הקדוש הכיר את הצעיר חיים יוסף דוד אזולאי כצדיק גדול, מקובל וקדוש, הוא קרבו אליו וגם כיבדהו בשליחות חשובה עד מאד. דהיינו: מכתב סגור נתן בידו, בקשהו לטבול ש"י טבילות ולאחר מכן לשים את מכתבו של אור החיים בתוך סדקי הכותל המערבי. החיד"א תפר את המכתב היקר של הצדיק הקדוש ר' חיים בן עטר זצ"ל בבגדו העליון, ולאחר נסיעה ארוכה בים הסוער, הגיע בשלום חזרה לגמל יפו. ביפו קנה לו החיד"א חמור ורכב עליו לירושלים על מנת למסור את הכספים שהביא אתו משליחותו. בהיותו צדיק ועניו, הוא לא דרש לעצמו ולמשפחתו אף פרוטה וחזר למשפחתו ולביתו ללא פרוטה בכיסו.

לפרנסת עצמו ומשפחתו החל לעבוד בהובלת טיט וחמרים אחרים על חמורו החלש, אשר רכש לו בעלותו לחוף יפו, וכך הוציא את פרנסתו בדוחק. באחד מימי השרב הלוהטים, כרע נפל החמור ולא הוסיף קום עוד. צער רב נצטער החיד"א על כך, כי ראה שמן השמים נשבר מטה לחמו. הוא לא אמר נואש, התפלל ברוב כוונה ופשפש במעשיו. ביום שישב בתענית ועינה את נפשו, הוא נזכר לפתע במכתב שקבל מאור החיים הקדוש, אשר שכח עליו לגמרי ולא עשה כמצוות הקדוש להכניסו בין סדקי הכותל המערבי. מיד הפסיק ר' יוסף חיים דוד אזולאי זצ"ל את תעניתו, טבל במקוה ש"י טבילות והתפלל ברוב כוונה, פתח את התפר מבגדו העליון, הוציא את המכתב הגנוז והחיש פעמיו לכותל המערבי. בהגיעו אל הכותל, תחב את המכתב בין סדקי הכותל ושוב עמד והתפלל בכוונה רבה. פתאום הבחין אחד מרבני ירושלים הישישים, שהתפלל באותו מעמד ליד הכותל, כי מעל לאחד הסדקים בוקע אור גדול, כמו אור גן-העדן. היה בזה משום פלא גדול, ואף איש לא הרהיב עוז בנפשו לגשת ולהתחקות אחרי סיבת הנהרה הנפלאה הזו. אלה מהמתפללים שהבחינו וראו איך שחיד"א תחב את המכתב באותו מקום, הפצירו בו שיגלה את תוכן המכתב ומה הסיבה לאורה גדולה זו. אך החיד"א זצ"ל חשש מלעבור על חרם דרבינו גרשום מאור הגולה ובשום פנים לא רצה לגלות את הסוד. חכמי ירושלים השביעוהו ואף איימו בהטלת חרם עליו, ורק אז גילה כי זהו מכתב מאור החיים הקדוש, וכי בדעתו של הקדוש בעצמו לעלות לירושלים עיר הקודש במהרה.

מששמעו חכמי ירושלים בשורה זו, חלקו כבוד רב לר' חיים יוסף דוד והשתדלו שלא תחסר לו פרנסתו.

עלית רבי יהודה החסיד

(בשנת תס"א — 1700)

מפולין יצאו עם ר' יהודה חסיד כ־120 נפש. בדרך נלוו אליהם עולים מכל הארצות שעברו בהן. לבסוף הגיעה השיירה ל־1500 נפש. מהן מתו כ־500 בתלאות הדרך ורק כאלף זכו להגיע לארץ ישראל. השיירה נקראה „חבורה קדישא”. ר' יהודה חסיד ועמו שלושה מקרוביו הגיעו לקהלה הגדולה פרנקפורט דמיין, שם דרש בשבת הגדול דרוש של תוכחה, שהביא לידי התעוררות עצומה. נכנס גם ל„עזרת הנשים” וספר תורה בידו ודרש בפניהן. בדרשותיו דרש לתשובה ולהנהגה מוסרית ובשר את קרבת הקץ. אסף כסף רב להוצאות העליה. הגביר ר' שמואל אופנהימר בוינה סייע לשיירת העולים, השיג להם פספורטים ואף שתי אניוה הזמין בשבילם לקושטא. חלק מהשיירה ובראשם ר' יהודה חסיד נסעו דרך ויניציאה, וחלק מהם ובראשם השבתאי חיים מלאך נסעו דרך הדנובה, הים השחור וקושטא. ר' יהודה חסיד וסייעתו הגיעו ירושלימה ברח' חשון תס"א (14 אוקטובר 1700). ביום השלישי לבואם חלה ר' יהודה חסיד, וביום החמישי לבואם נפטר. יהודי אשכנז הבטיחו לתמוך בהם בירושלים, כי צפו לגאולה קרובה, אולם מותו של המנהיג איכזב את התקוות. וההבטחות לא נתקיימו.

צרת העולים כפולה היתה: לא זה בלבד שלא היה להם ממה להתפרנס, אלא היו גם שקועים בחובות. כי עוד לפני עליתם נקנתה בשבילם בירושלים חצר גדולה ונבנה בה ב"כ גדול וארבעים בתים לדירות לעולים. רק חלק מכסף הקניה נפרע במזומנים, והשאר נזקף לחוב ברבית קצוצה, מחוץ תקוה שיהודי אשכנז ישלמו. עתה העיקר החוב, שהלך וגדל מיום ליום.

לא יכלו העולים לעמוד בכל אלה ורבים חזרו לחוץ לארץ. החלק השבתאי מהם עבר בגלוי לשבתאות והתאסלם (אחדים מהחוזרים גם התנצרו ביאושם). אולם רבים גם נשארו בארץ, חיו בדוחק רב וקוו לעזרת אחיהם. הם שלחו שליחים לגולה ואף הצליחו לאסף כסף רב. בהתאמצם לסלק קדם כל את החובות, כדי שלא ישקעו בנשך. בחשון תפ"ב (1721) שרפו הנושים המוסלמים את ביה"כ והחריבו את בתי העולים עד היסוד, ומאז ידוע המקום כ„חורבה” (או חורבת ריה"ח). מאז ועד ראשית המאה ה־19 לא יכול היה יהודי אשכנזי לבוא לירושלים, אלא אם כן התחפש לספרדי או למזרחי. כי המושלמים ראו בכל יהודי אשכנזי ערב

לחוב. רק בשנת תקע"ו (1816) עלה בידי העולים מתלמידי הגאון מווילנא להשיג פירמן (כתב זכויות) מקושטא על בטול החובות הישנים. ורק 20 שנה אח"כ קבלו רשיון מאת מוחמד עלי, מושל מצרים ששלט אז גם בא"י לבנות בחצר "החורבה" בית מדרש קטן, שנקרא, "מנחם ציון" ורק בשנת 1857 התחילו להקים שם את ביה"כנ הגדול "בית יעקב", הידוע בשם "ביה"כנ של החורבה".

מסעות ארץ ישראל — לאברהם יערי

רבי נחמן מהורידנקה ורבי מנחם מנדל מפרמישלן

רבי נחמן "קדוש עליון" שרבי אליעזר מאמסטרדם הלך בשבילו לאה"ק, כי אמר "כשנהיה אנחנו שנינו באה"ק — נביא את הגואל", יצא לדרכו בשנת תקכ"ד. אליו נלווה רבי מנחם מנדל מפרמישלן. ספרו בשמו כי קודם נסיעתו לאה"ק היה אומר תמיד יהא רעווא שאזכה בימי חיי להתפלל תפלה אחת לפני בורא כל העולמים כתיקונה, הרי אחרי נסיעתו לארה"ק היה כותב לאחד מאנשי שלומו, כי אירא דארץ ישראל מחכים, הלוואי ואזכה לומר תבה אחת כתיקונה לפני בורא כל העולמים.

שניהם יחד רבי נחמן ורבי מנחם מנדל עלו בראש שירה מחסידי הבעש"ט שבגליציה לארץ הק. בדרך נמצאו בסכנה. התחולל סער על הים והאניה חשבה להשבר, אז נטל רבי נחמן, ספר תורה בידיו ובפני כל הנוסעים אמר: אם חלילה וחס נגזר עלינו בבית דין של מעלה שנאבד מן העולם, אנחנו בית דין עדה הקדושה בצרוף קב"ה ושכינתיה אין אנו מסכימים לגזרה זו, ויהי רצון שתבטל הגזרה! המתפללים ענו "אמן" ובפקודתו קראו מזמורי תהלים עד שהסער שקט והגיעו לעיר חיפה. חלק מהם התישב עם רבי נחמן בטבריה והשאר השתקעו עוד עם רבי מנחם מנדל בירושלים. עליה זו השפיעה במדה מרובה להדוק הקשרים בין התנועה החסידית וא"י והניחה את היסוד לעליות החסידיות שבאו אחריה.

יצחק רפאל — החסידות והחסידים

הגר"א ונסיונותיו לעלות לא"י

כל ימי תמהתי על כך שהגאון רבינו אליהו מוילנא ז"ל — הרועה הנאמן של יהדות ליטא ופולין, ורבן של בני הגולה — חזר מרעיונו לעלות לארץ ישראל... כמעט בכל דור ודור השתוקקו גדולי ישראל ומנהיגי הרוחניים לעלות לארץ-ישראל, לפחות לעת זקנתם, כדי לבלות בה שארית ימיהם ולזכות להטמן בצפרה. ואף בדורו של הגר"א ניסו גם מנהיגי החסידים וגם ראשי המתנגדים לעלות לארץ. נימוקים עמוקים היו להם: נפשיים, חברתיים, דתיים ומשיחיים-מיסטיים. וכולם קשורים בתקוות הגאולה המשיחית, גאולת הכלל. הצד השווה שבין הבעש"ט והגר"א הוא, ששניהם לא הוציאו את מחשבתם מן הכח אל הפועל, אף שאין ספק ששניהם השפיעו על תלמידיהם, כל אחד בשעתו ובתנאים המיוחדים לו, שהתלמידים יבצעו את רעיון העליה, שעליו חלמו שני המורים.

תפישתו של הגר"א בענין הגאולה ומצוות יישוב ארץ-ישראל זכו להארה חדשה. לדעתו, העליה לארץ ישראל היא מצווה שכל יהודי מחויב לקיימה בגופו. את הפסוק: ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון, דרש: מתי הוא שלם כשהוא בסוכה וכן בציון. הגר"א מצא את שמו מרומז בתורה בקשר לגאולה וראה את עצמו ניצוץ מנשמתו של משיח בן יוסף. לפי חשבונו היתה הגאולה צריכה לבוא בראשית המאה השביעית לאלף הששי, אבל יש להכין אותה בסוף המאה הששית והכונה היא על ידי עליה לציון ולקיים את המצוות בארץ הקודש...

מסורת היתה בידי תלמידי הגר"א בירושלים שבשנת תקמ"ב ניסה הגר"א לעלות בפעם האחרונה לארץ-ישראל ומשחזר מדרכו היה שרוי בצער גדול. בא אליו תלמידו ר' בנימין (ריבלין) לנחמו וחזר לפניו על הבטחתו ועל הבטחת בנו ר' הלל לקיים את מצוות העליה לארץ-ישראל, ואף בהספדו על הגר"א עורר ר' בנימין את הצורך בעליה לארץ-ישראל...

ואולם גם אם הגר"א לא זכה לבצע את רעיונו ולהדבק בירושלים בחייו, הרי תלמידיו ביצעו את תכניתו. מהם עלו בחייו ומהם לאחר פטירתו והקימו ישוב גדול ופורח של „פרושים" בגליל ואחר-כך בירושלים והרחיבו את בניינה של ארץ-ישראל.

ממארו ב„סיני" אדר א"ב תשי"ז

רַבְּנּוּ אֵלֵיהֶוּ לֹא הִגִּיעַ לִירוּשָׁלַיִם...

יָצָא מִבֵּיתוֹ רַבְּנּוּ אֵלֵיהֶוּ לְעִלּוֹת לִירוּשָׁלַיִם
וְעַל פְּנֵיו זֹרֵחַ אוֹר שָׁמַיִם.
מִצָּר בְּטִלִית וּתְפִילָּין, כְּכַתְרֵי-נוֹגַה
נָחוּ עַל רֹאשׁוֹ וְנָדוּ כְהוֹדֵר-רוֹנֵעַ.
הִלַּךְ מִן-רֶסֶס לְקִרְאֵת שֶׁמֶשׁ-רַמִּים
וּבְלָבוֹ צוּהֶלֶת חֲדוּת-עוֹלָמִים.

יָצָא רַבְּנּוּ אֵלֵיהֶוּ לְעִלּוֹת לִירוּשָׁלַיִם
כְּשֶׁצֶל מִצָּחוֹ לוֹהֶטֶת נְשִׁיקַת שָׁמַיִם.
לְוִוֵהוּ בְּדוּכָו מִלְּאֲכֵי-שְׂרֵת מִצָּר
כְּשִׁפּוֹ מִלְדוּכָב בְּנִסְתָר לֹא חָדַל.
רָאָתָה אוֹתוֹ הַשֶּׁמֶשׁ וְהַחַוִּירָה
מִזֹּהָר קָרְנֵי נִשְׁמָתוֹ שֶׁמְאִירָה...

יָצָא רַבְּנּוּ אֵלֵיהֶוּ לְעִלּוֹת לִירוּשָׁלַיִם
הִלַּךְ צְרִי הִגִּיעוּ אֵלָי נְהַר-מִים.
וּתְפוּל צָרִי מְרַדְמָה גְדוּלָה
וּבַחֲלוּמוֹ: דְּבַרְתָּ אֶל-אֵלֵיוֹ עוֹלָה:
אֵלֵיהֶוּ בְּנֵי, חֲזוֹר אֶל עִירָךְ
לְבֵית-מִדְרָשְׁךָ וְאֵל נוֹף.
נִשְׁמָתְךָ חֲצוּקָה מִנְשַׁמַּת מֹשֶׁה עֲבָדִי,
וְלֹא תָבוֹא אֶל הָעָרָךְ, בְּנֵי מַחְמַדִּי — — —

נִתְחַד רַבְּנּוּ אֵלֵיהֶוּ נִקְחַן מִשְׁנָתוֹ,
וְגַעַשׁ הַנֶּהָר וְקִצְפוֹ מִפִּיל צָרִי חֲתָמוֹ,
חֵישׁ חֲזוֹר אֶל וִילָנָא צִיר מְעוֹנוֹ,
כִּצּוֹ הָאֵל בְּחַזְיוֹנוֹ.
רַנֵּעַ הַגִּיר דְּמַעוֹת-וְהֶב מִצִּינְיוֹ

אֶךְ מִהָר הַתְּאוּשֵׁשׁ וְקַבֵּל גִּזְרֵי-הַדִּין, הַצְּנִיּוֹ.
רַבְּנּוּ אֵלֵיהֶוּ לֹא הִגִּיעַ לִירוּשָׁלַיִם,
אֶךְ אֶהְבַּת-יְרוּשָׁלַיִם, כְּאֶהְבַּת-שָׁמַיִם
לֹא שָׁסָקָה מִלְּבוֹ, כְּאֶהְבַּת-יִשְׂרָאֵל —
צְרִי חֲשִׁיבוֹ רוּחוֹ אֵלָי הָאֵל — — —

עלית תלמידי הגר"א

31 שנת לאחר עלית החסידים מליטא ומריסין, התעוררו תלמידי הגאון מוילנא לצאת בעקבותיהם ולעלות לא"י, על מנת ליסד בה מרכז ליהדות, בהתאם לתורת רבם, וקראו לעצמם פרושים (בנגוד לחסידים). השיירה הראשונה של תלמידי הגר"א ובראשה ר' מ"מ משקלוב, עלתה בשנת תקס"ה (1803). הם התישבו תחילה בטבריה ואח"כ עברו לצפת. בשנת תקס"ט עלתה שיירה שניה ובראשה ר' סעדיה מוילנא, תלמידו המובהק של הגר"א ור' נתן נטע בנו של רמ"מ משקלוב. בסוף השנה ההיא עלתה שיירה שלישית. בשנת תקע"ו עבר רמ"מ משקלוב לירושלים ונעץ קנה לישוב מחודש של אשכנזים ועמד בראשו, ובצפת עמד בראש עדת הפרושים ר' ישראל משקלוב.

כחסידים הביאו אתם הפרושים מדה מרובה של אהבת ארץ-ישראל והכנה נפשית לקבל על עצמם את יסוריה וגם רצון לאחדות עם שאר העדות וכן הבנה לצורך במוסדות צבור מסודרים.

בשנת תקע"א עלה לארץ ר' אברהם שלמה זלמן צורף ועזר בירושלים לר' מנחם מנדל ור' ישראל בהנהלת העדה הקטנה שאנשיה היו נאלצים תחלה ללבוש בגדי ספרדים, כדי שלא יכירו הערבים הנושים את חובם שהלוו לאנשי ר' יהודה חסיד.

ר' אברהם שז' צורף וכן ר' אברהם שז' שפירא יצאו לגולה ופעלו הרבה למען קיום הישוב בא"י. בשנת תקפ"ב עלה לארץ ר' צדוק קרויז וקנה בה חצר מיוחדת שנקראה על שמו (החוש"ש של רבי צדוק). ר"א שז' צורף, בהיותו בעל יזמה והבנה, ירד למצרים בשנת תקצ"ו להשתדל בפני מוחמד עלי ובנו אברהים פחה להחזיר את החצר של חורבת ר' חסיד. השתדלותו הביאה פרי וניתנה הרשות לאשכנזים להחזיק ב"חורבה" ולבנות עליה בתי מעון בלי שתהא רשות לנושים לתבוע את החובות הנושנים. עם שובו עלו הוא וחבריו על הקרקע לפנות את האשפה ולתקן בפינת החצר בית שלא נחרב לגמרי, ועמד בתוקף נגד הערבים שניסו להפריע. בר"ח שבט תקצ"ז חנכו את ביהכ"נ "מנחם ציון" (שהיה נקרא בפי ההמון "דער אלטער מדרש" (ביהכ"נ הישן). הערבים לא סלחו לו את הדבר הזה ושמרו את עברתם בלבם ובקיץ תרי"א, כשהלך בהשכמת הבקר להתפלל תפילת ותיקין התנפלו עליו ממארב והכווהו בחרב על ראשו.

בקיץ תקצ"ד באה על יהודי צפת צרה נוראה. הפלחים שמרדו בשלטון המצרי של מוחמד עלי, שבשמו משל בנו אברהים פחה, התנפלו ביום ה' בסיון תקצ"ה על יהודי צפת. רמסו ושדדו ופצעו ועינו: הפרעות נמשכו למעלה מחודש ימים ובהן אבד ליהודי צפת כל רכושם.

נסיעתי לארץ ישראל

כבר כתבתי לכולכם כמה מכתבים, כי היה ה' אתנו בים וביבשה. אין שטן ואין פגע רע. תהלה לאל. רק השגחה פרטית מאת השם יתברך, לא חסרנו דבר! גם בים הייתי מרומם בעיני שר הספינה לאדון ולפטרונו, והיה לנו בית דירה חשוב לתורה ולתפלה, וכל הימים שהיינו על הים, כ"ב יום...

באנו לצפת בשלום; נפלתי לארץ ונשקתי את האבנים ואת העפר, לקיים מה שנאמר: „כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו“. ובראותי חורבות גדולות בצפת, תבנה ותכונן, אשר הם מעת החורבן, צעקתי הוי! הוי ואבוי! ה' עד מתי לא תרחם על ערי יהודה? ועל כל זאת ברכתי את ה' בשמחה ובטוב לבב, ונתתי הודיה על הנסים ועל הנפלאות עין בעין. ובאנו בשלום גופנו. אף שהמעות נתדלדלו כי לא נשאר אף מעט מהרבה, כי אם מעוטא דמעוטא לכמה סבות.

בדרך בדמשק באו אלי שני חשובים מצפת, תבנה ותכונן במהרה בימינו, והקדימו בשלומי ובקשו אותי ברחמים גדולים עבור הקהל, ישמרהו צורו וגואלו, שאקבע דירתו בצפת, להיות להם, לראש, והשיבותי להם: „הלא דרכי הולך על צפת ושם נמתיק סוד יחדו“. אבל לבי היה תמיד על ירושלים, ובתוך מעת לעת, בהיותי מחוץ לעיר דמשק פגשתי שליח מיוחד מירושלים, איש נכבד מראשיהם וקציניהם, ובידו מגלה גדולה בתחוננים מיושבי ירושלים שקבלוני לאב־בית־דין וראש ישיבה, — רק שלא יזוז ידו מתוך ידי עד שאתקשר עמו, כי היתה להם יראה גדולה מאנשי צפת. ברכתי ה' ונתתי הודיה על שזכיתי להרביץ תורה בישראל ובירושלים, ולהנהיג אותם שיעבדו את ה' באמת ובתמים, והנה כבדתי את ה' מהוני והשיבותי לו, שאיני רוצה לקחת מהם שכירות, ובפרט כי בעוונותינו הרבים הם חייבים בלאו הכי חובות גדולים. רק יתנו לי דירה חשובה ומהודרת, והוא דבר גדול, כי תהלה לאל נעשה המקום צר בירושלים, כי קהל אשכנזים בירושלים הם בכפל מקהל האשכנזים שבצפת ובכל יום ויום מתרבים...

ירושלים אף שהיא בחורבנה עתה, היא משוש כל הארץ, ושלוה ושלוה ומוזנות טובים ויין מובחר מן המובחר, ויותר בזול בירושלים מבצפת. וגם אשכנזים יושבים מסוגרים מה שאין כן בצפת. תבנה ותכונן, ששם בעוונותינו הרבים גלות גדולות, כי הם יושבים על שדה פרוץ מכל צד. וכל הספרדים שבירושלים מתרבים למאד מאד. ממש למאות. ובונים בנינים גדולים, ואנחנו חושבים כל זה לסמן גאולה במהרה בימינו אמן. ובזמן קצר, אם ירצה השם, תשמע כי קהל אשכנזים יהיה קהל גדול במאד מאד. כי ידעתי תהלה לאל כי רבים יבואו שמה וירצו להתחבר לי.

הר' ישעי' זו הורביץ (השליה — בעל שני לוחות הברית)

והנבהלים מהרו לחזור בהם וראו בכך נס גדול ותשועה. לאחר שקיבלו הוכחות אמיתיות על הסכנה שעמדו בפניה. ובדרך הים המשיכה השיירה והגיעה לחיפה ומשם עלתה מיד לגליל והגיעה לצפת ביום ח' אלול תקס"ט.

העולים הראשונים הקדישו עצמם מלכתחילה לכל הסכנות על מנת לכוונן בה מקלט לאחיהם שיבואו אחריהם. בעקשנותם ובאמונתם חתרו לקרב את הקץ ולפתוח את שערי הגאולה.

מבין יסורי התקופה (תק"ע—ת"ר) תלאותיה ומוראותיה מזדקרים: המגפות שחזרו והתחוללו מפעם לפעם; מחלות הארץ המיוחדות: חוסר מים ומדירות הולות; נגישות הערבים בירושלים ביהודים האשכנזים עבור החוב מימי ריה"ה; מסי ממשלה חדשים לבקרים כאוות נפשם של פקידי השלטון. שוד בדרכים וגנבות מבתים היו מעשים בכל יום וכן מעשים בזוים כאונס ומעשי סדום. וידוע מנהג ערבים מהימים ההם לצוד יהודי עובר אורח ולהעמיס עליו משא כבד, שישאנו אחריהם לביתם בתור סבל חנם. ועל כל אלה הפרעות ביהודים בביזות ובהריגת מאות יהודים בירושלים, בחברון, בצפת ובטבריה שנשנו כמה פעמים "בתקופת היסורים".

ולמרבה הפורעניות בא הרעש בגליל בשנת תקצ"ו, אשר כלה אלפי נפשות מקרב היהודים והחריב בתיהם ורכושם עד היסוד. פצועים, רעבים וערומים, בתוכם אלמנות ויתומים רבים, באו אז משארית הפלטה לירושלים למצוא מקלט. "חזון ציון" — שקלוב וירושלים

דברו על לב ירושלים וקראו אליה כי מלאה צבאה כי נרצה עוונה כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאותיה. על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון. הרימי בכח קולך מבשרת ירושלים הרימי אל תיראי אמרי לערי יהודה הנה אלקיכם (ישעיה מ').

רבי אברהם הדיין ואשתו עולים לירושלים

רבי אברהם הדין היה מתלמידי הגר"א מוילנה, שהטיף לתלמידיו לעלות לארץ ישראל. הגאון עצמו יצא אף הוא לדרך אך נאלץ לחזור. האגדה מספרת, שהיה בו ניצוץ ממשה רבנו וכשם שלא זכה משה רבנו לראות את הארץ, כך לא זכה לכך הגאון רבנו אליהו.

רבי אברהם הדין, שהיה איש אמיד וחי חיי רוחה בגולה התעורר בבקר אחד, כשהחלטה נחושה עמו, לעלות עם אשתו לארץ הקדושה. בימים ההם היתה הנסיעה בים קשה וארוכה, העולים לארץ התענו בנסיעתם בספינות מפרש, שטולטלו על גלי הים הסוערים שבועות רבים, עד שזכו להגיע לחוף המולדת, משאת נפשם.

רבי אברהם הדין מכר את כל אשר לו, ארז חפציו ולקח עמו את בגדיו והשמלות היקרות של אשתו, תכשיטי זהב וכסף, מעילי הפרוה ודברי המשי והקטיפה, ויצאו הוא ואשתו לדרך הארוכה.

חדשים אחדים שטו על הים. כל אימת שהספינה התקרבה למחוז חפצה, נאלץ קברניטה לחזור. לא אחת תשבה הספינה להשבר בקצף ובזעם הגלים. רבי אברהם הדין הרבה להתפלל, שפך שיחו לפני קונו בפירקי תהלים. — הוא ראה בזה יד משמים המנסה אותו. כשרעיתו הצדקנית חלתה בדרך והיה חשש לחייה, לא קבלה. קבלה את התלאות באהבה. כשראה פניה החורות ועיניה העמוקות מחרדת הגורל, היה אומר לה: „רעיתי, השם־יתברך מנסה את בנו אברהם, לראות באיו מדה אוהב הוא את ארץ האבות“. ושניהם נשאו הענויים בדומיה ובאצילות. כי על כן שניהם היו אצילים וחותרים אל חוף המולדת, כשבלבותיהם אש חיבת־ציון.

באחד הבקרים עמדה הספינה להטבע. גלי הים קצפו וזעמו. רבי־החובל היה חסר־אונים. שעות רבות נאבקה הספינה עם הגלים. רב החובל היה קודר, על פניו עלתה ארשת־דאגה רצינית. מרוב יאושו נגש אל רבי אברהם הדין ויאמר לו: „רואה אני, כי איש קדוש אתה, התפלל לאלקיך, ויעתר לך, יקרה הנס והגלים יעמדו מזעפם“.

ויתפלל רבי אברהם מקרב לבו, וישפוך דמעות כמים. העתירה גם אשתו.

הרבי ומשרתו

רבי שלום שרעבי עלה לארץ לפני שהגיע זמנו לעלות להתגלות ולפעול. יציאתו מתימן היתה יציאת חפז. נאלץ היה לעזוב את תימן בגלל איזה מאורע, ונדחק בקיצו, וכיון שנדחה ונדחק ועלה, עלה בנסתר כעולה סתם, שמחוץ למערכה ומחוץ לייעוד...

כשעלה לארץ התישב בירושלים באחת מסימטאותיה הצרות של ירושלים העתיקה, ונכנס לישיבה של המקובלים — המכוונים „בית-אל” בה ישב על הכסא הרב המקובל ר' גדליה חיון, והציע עצמו כמשרת לעבודת-הקדש. החכמים לא הרבו לתהות על קנקנו ולא ידעו מי הוא ומה טיבו, מצאוהו יהודי כשר כמו כל היהודים שבאו מתימן, קבלו את הצעתו ומינו אותו כמשרת לישיבה הקדושה, היות ששמו היה שלום מזרחי שרעבי ראו בזה משום „בונטיקה” ששמו וכהונתו בראשי תבות הם „ש.מ.ש.” כלומר: — שלום משרת; וכך כינהו כל הימים.

רבי שלום עשה את עבודתו באמונה ובמסירות נפש, כל היום וכל הלילה, הסתובב בישיבה ובין תלמידיה, כיבד את החדרים, הדליק את הנרות והנברשות, הביא מים לצמאים, ניקה את הגמרות והספרים והיה מבקר את התלמידים החולים, שרת אותם באוכל ומים ומתיחס אליהם כעבדה קמי מרא, בקיצור רבי שלום היה ל„בית-אל” משרת נאמן וכולם חיבבוהו על כך.

מהזמן שרבי שלום נתמנה למשרת, קרו בישיבה דברים מזרחיים רבים; כמו בזמנו של רש"י נמצאו לפעמים בישיבה גליונות של פתרון לסוגיות קשות שהחכמים התלבטו בהן במשך הלילה, ושנכתבו על-ידי אלמוני, והפתרונות היו מלאי חכמה והראו על גדולתו של כותבם בתורת הנגלה ובתורת הנסתר. ענין הגליונות הללו הסעיר את החכמים המקובלים שעסקו בתורת הח"ן. מיהו האיש הנסתר הלזה המאיר בדרך נסתרת את עיני העוסקים בנסתרות? — נסתר בתוך נסתר — חקרו בדקו וחיפשו בכל מיני דרכים ותחבולות בכדי לגלותו, אך לשוא, ומכיון שכך העלו השערות שונות, היו שאמרו שדבר זה עושה ראש-הישיבה בעצמו שבמקום גדולתו שם ענותנותו, ואינו רוצה ליטול גדולה ע"י חכמתו, אולם זה היה לא נכון, ראש הישיבה רבי גדליה חיון ידע שזה לא נכון הוא חשד במי שהוא אחר — במשרת, אלא שלא יכול היה לגלותו.

מיסד הישוב החדש

רבי משה בן נחמן — מפורסם לתהלה בקהל ישורון בתור אחד מגדולי האומה וותיקיה. הוא קם לנו כמאה שנה אחרי הרמב"ם וזרחה שמש חדשה על ראשנו, שמש של פאר וקדושה, של ענוה, תום ושל אור רצון, של מעין חביון שחקים. מי יתנה את ערך איש האלקים הזה, אשר יחיד הוא בין הקדמונים, אשר התפללו בתורה, והניח אחריו ברכה — גם חבר „ספר המצות“, לפי שיטתו, גם חבר באור יקר על התורה, אשר האר"י הקדוש אמר עליו: „עמוק עמוק מי ימצאנו“.

האגדה יחסה לו רוח הקדש, כי מעשים של מופתים באו לפי יעודו מקודם. התוכח עם הכמרים בארצו ועלה לארץ ישראל. הוא עלה דרך עכו, וזה כבר היה אחרי מסע הצלב הראשון, עת תולעת יעקב נרמסה בארץ, ואולי נשארו בה יחידים, או באו אליה מעדות המזרח, שהיו קרובות אליה. הרמב"ן מצא בירושלים שני אחים צובעים ואליהם שתף מהסביבה אי-אלה אנשים, עד שהיה מנין מתפללים.

על חורבותיה של ירושלים, או במרכזה, התישב הרמב"ן. הוא נקרא מיסד הישוב החדש, כי באמת הוא חדש אותו אחרי מסע הצלב. אולי היה רצונו קדוש שיהיה ישוב בארץ ישראל, כי על-ידי כך יש אפשרות ותקוה לגאולה והשפעה לכך. ככה היתה האמונה לפניו ואחריו (כן אתה מוצא בדון יצחק אברבנאל, שהוא אומר בנחמות ישעיהו, כי בהיות ישוב בארץ ישראל, יש תקוה לגאולה העתידה). הרמב"ן, כנראה הלך לשטתו של ר' זירא בגמרא, שקנא לחבת ציון ומהר לעבור אליה. הוא יסד ישיבה של תורה בירושלים ועל ידו, כנראה, באו אנשים מחדש לארץ.

ביסודו של הרמב"ן היתה ההתגשמות של הקדושה, וממנה הנועם המסתורי בביאורו על התורה, אם גם הוא רב-תבונות. חיי פלא וקדושה ראויים בודאי לא נראו לו אלא בירושלים — ועל כן קברניטי האומה בכל דוד ודור, אנשי סגולה מיוחדים, מקימים אותה מהתעלפותה בעפר, בהתפלשה בו, להריח אותה ריח של חיים, ריח של גן עדן, ריח של קדושה וטהרה. והרמב"ן הזרים זרם חיים חדשים באומה, על ידי תורת ארץ ישראל.

„עצי חיים“ — לי. צ. רמון

גשרף כל בית הכנסת. ויתפשו כל גדולי ומנהיגי הקהל ויניחום במשמר. לאחר מכן החזיקו בכל הדייר ויגרשו האשכנזים משם ויברחו מעיר הקודש ומהיום ההוא הושבת ישיבת אשכנזים מירושלים, מהם ברחו צפתה, מהם חברונה ומהם הלכו לחוץ לארץ...

בשנת תקצ"ב קמה קבוצה קטנה מיושבי צפת האשכנזית ובראשם ר' זלמן צורף ונכנסו לעיר הקודש ור' זלמן צורף נגש מיד בשובו ירושלימה לעבודה הנקוי והבנין של החורבה, אך באותם הימים קם אפנדי אחד ובנה שמונה חנויות ור' זלמן נזדרז וקנה במיטב כספו את כל שמונה החנויות בכסף מלא ואו התחילו הערבים לאיים על ר' זלמן במעשה רצח.

משקבל ר' זלמן את ה"פירמון" לבנין החורבה, הכריז בכל בתי הכנסיות בירושלים, כי החובה על כל יהודי ירושלים לבוא ולעזור במו ידיהם בניקוי החצר מאשפה. כולם באו, בזקניהם ובנעריהם, ור' זלמן ניצח בעצמו על העבודה. בחודש שבט תקצ"ו היתה חנוכת בית הכנסת המחודש בחצר החורבה. ובית הכנסת נקרא "מנחם ציון".

והנה פעם בחצות לילה, כשר' זלמן ישב והגה בתורה, התגנב ערבי קנאי אחד וירה בר' זלמן דרך החלון הפתוח, אך הכדור החטיא את המטרה והערבי בברחו נפל בבור שהיה מלא שמן שזמשמין וטבע ולמחרת מצאוהו מת. אך לא עברה שנה מיום ההתנקשות הראשונה ובבקר אחד, עם עלות השחר, התנפל שוב ערבי קנאי אחר על ר' זלמן בצאתו מפתח ביתו, בדרך לכתו לבית הכנסת להתפלל עם הותיקין, הערבי היכה בחרבו על ראש הגיבור ר' זלמן צורף והוא נפל מתבוסס בדמו על סף ביתו.

כעשרים חודש שכב ר' זלמן חולה במטתו, ביומו האחרון בתשעה-באב, שנת תרנ"א, צוה ר' זלמן להדליק הרבה נרות ושאל לשלום כל אחד מבני משפחתו וכך יצאה נשמתו של הצדיק הגיבור והנערץ בטהרה.

ר' זלמן צורף נקבר סמוך לקברו של זכריהו הנביא, זכות גבורתו תגן עלינו.
חיים דב ערמון (קסטנבאום)

התעוררי קומי ירושלים אשר שתית מיד ה' את כוס חמתו את קובעת כוס התרעלה
שתית מצית. (ישעיהו)

עלית אבותי לארץ ישראל

אבי-מורי עלה לארץ הקדש בראשית המאה הקודמת, בשנת תר"ל. אביו ואמו עזבו כל אשר להם בעירם, בפולין, ויסעו לארץ בחרף נפש, בעירום ובחסר כל, ושמחתם היתה מופלגה מאד. סח לי זקן אחד, שהיה בעת מעשה כשיצא אבי זקני מעירו ללכת ארצה, כי כל בני עירו יצאו ללותו; עמד ורקד רקוד של מצווה וכל בני העיר השתאו על הפלגת שמחתו שעברה כל גבול, על שמזכהו השם לנסוע לארץ הקדש, משמיא קא זכו, כי ראו בדרכם לארץ מעשו ניסים. בעברם באיי הים ליד תורכיה, עגנה האניה על-יד אחד האיים. התחילו הילדים לצעוק ולהתחנן שיקנו להם איזה פרי להשיב את נפשם, כי זה כמה ימים לא בא אל פיהם אלא פת צנומה בלבד, וירדה האם וילד כבן תשע עמה, הוא אבא, ובת בגיל ארבע-עשרה, לקנות מה בעבורם. עד שלא הספיקו לקנות צפצפה האניה והפליגה וישארו על האי ובו שוכן עם אשר לא ידעו את לשונו, גוי עז פנים, ויבכו בכי מר ויתאשו מחיהם. בראות הסבא, כי הספינה נוסעת ואשתו וילדיו אין אתו, בכה גם הוא. התחנן ובקש-מרב החובל שיעצור את האניה, אבל כל תחנוניו העלו הרס. אולם הוא לא אמר נואש ויעתר לחשם ויבטח בו כי יראהו נפלאות, וכן היה. פתאם הופיעה אניה חדשה, מלאה אנשים, לעיני האשה וילדיה, ויקח אותם רב החובל אל אניתו. ופלא הדבר, סיפר אדמו"ר, שכל האנשים באניה היו עומדים, כולם שותקים ואין דובר דבר. היא הוליכה אותם לאי השני, שם עמדה האניה שבה היה אבי זקני והורידו אותם אליה. תיכף חזרה ונעלמה האניה החדשה. כשראו זה את זה, התעלפו מרוב שמחה ויודו לד' חסדו.

הרב יעקב משה חרל"ם

הרבה על הים דרך מקומות שונים, עד שבא לארץ ישראל. הוא מצא בירושלים שבעים משפחות של יהודים, מלבד אלמנות ויתומים, והיו זקנים ממונים על ההקדשים, שהיו מציקים הרבה לתושבים. כנראה היו חליפות ותמורות בארץ מאחרי ימי הרמב"ן ונתדלדל הישוב, אחרי שכבר היתה לו ברכה. הזקנים בכל זאת לא הרעו לרבנו עובדיה, כנראה היתה דמותו נעלה בעיני רואיו, והיה באותו הזמן קובר מתים, עוסק בתורה ומקרב אליה אנשים.

שמו הטוב הועיל, כי נכנעו לו הכל במשך הזמן, וגם הזקנים נכנעו לו, והיה צדק בארץ; בכוח השפעתו באו אנשים מהארצות השכנות, עד שנתרבה הישוב והיו בירושלים כאלפים וחצי נפש של יהודים. הוא יסד ישיבה של תורה, שנקבעו בה אנשים מצוינים בעלי כשרון ודעת ויושבי גלויות תמכו בכסף במפעלו.

בודאי היתה מטרת הרע"ב, כמו מטרת הרמב"ן, שיהיה ישוב בארץ ישראל ועל-ידיכך אולי יבוא הקץ. כי ישוב של יהודים בארץ ישראל, בודאי מעורר גאולה. ככה, כנראה, כבר האמינו הקדמונים, והאברבנאל בנחמות ישעיהו מדגיש זאת. הרע"ב תייר את ארץ ישראל. הוא מצייר את ההלולא בל"ג בעומר על קבר הרשב"י ובנו. הוא אהב את הישוב, חמד את החיים שבו ובודאי חשב לשפרו, אולי תבוא נחמה לציון ולעמה.

לפי המקורות היה אהוב לא רק על בני עמו, אלא גם על הערבים תושבי הארץ. שמונה שנים פעל בירושלים. הוא נטמן במערה בהר הזיתים בקצהו, ואתו תמה העבודה הכבירה השנייה לשם הישוב אחרי הרמב"ן. בצפת מופיעים חי המקובלים, שבאו לעורר את הגאולה בתורה ובחיים, ובירושלים באה עוד השפעת השל"ה שיש בה עוד ערך של הנהגה.

„עצי חיים“ — לי. צ. רמון

לחוב. רק בשנת תקע"ו (1816) עלה בידי העולים מתלמידי הגאון מווילנא להשיג פירמון (כתב זכויות) מקושנא על בטול החובות הישנים. ורק 20 שנה אח"כ קבלו רשיון מאת מוחמד עלי, מושל מצרים ששלט אז גם בא"י לבנות בחצר "החורבה" בית מדרש קטן. שנקרא, "מנחם ציון" ורק בשנת 1857 התחילו להקים שם את ביה"כ הגדול "בית יעקב", הידוע בשם "ביה"כ של החורבה".

מסעות ארץ ישראל — לאברהם יערי

רבי נחמן מהורידנקה ורבי מנחם מנדל מפרמישלין

רבי נחמן "קדוש עליון" שרבי אליעזר מאמסטרדם הלך בשבילו לאה"ק, כי אמר "כשנהיה אנחנו שנינו באה"ק — נביא את הגואל", יצא לדרכו בשנת תקכ"ד. אליו נלווה רבי מנחם מנדל מפרמישלין. ספרו בשמו כי קודם נסיעתו לאה"ק היה אומר תמיד יהא רעווא שאזכה בימי חיי להתפלל תפלה אחת לפני בורא כל העולמים כתיקונה, הרי אחרי נסיעתו לארה"ק היה כותב לאחד מאנשי שלומו, כי אירא דארץ ישראל מחכים, הלוואי ואזכה לומר תבה אחת כתיקונה לפני בורא כל העולמים.

שניהם יחד רבי נחמן ורבי מנחם מנדל עלו בראש שירה מחסידי הבעש"ט שבגליציה לארץ הקדש, בדרך נמצאו בסכנה. התחולל סער על הים והאניה חשבה להשבר, אז נטל רבי נחמן, ספר תורה בידיו ובפניו כל הנוסעים אמר: אם חלילה וחס נגזר עלינו בבית דין של מעלה שנאבד מן העולם, אנחנו בית דין עדה הקדושה בצרוף קב"ה ושכינתיה אין אנו מסכימים לגזרה זו, ויהי רצון שתבטל הגזרה! המתפללים ענו "אמן" ובפקודתו קראו מזמורי תהלים עד שהסער שקט והגיעו לעיר חיפה. חלק מהם התישב עם רבי נחמן בטבריה והשאר השתקעו עוד עם רבי מנחם מנדל בירושלים. עליה זו השפיעה במדה מרובה להדוק הקשרים בין התנועה החסידית וא"י והניחה את היסוד לעליות החסידיות שבאו אחריה.

יצחק רסאל — החסידות והחסידים

הכותל המערבי

רבי יהודה הלוי, לפני „הכתל המערבי“

קרני־שמש אחרונות ריצדו על זוגיות חלון חדרו של המשורר־הרופא בטולידו. הוא גמר לבדוק את חוליו, עמד ליד כתל המזרח והתפלל תפלת מנחה. לכשהגיע בתפילת „שמונה עשרה“ לתקע בשופר גדול לחרותנו, ושא נס לקבץ גלויותינו, וקבצנו יחד מארבע כנפות הארץ לארצנו“ סער לבו כגליי־ים ודמעות זלגו מעיניו מרוב רגש. וראה זה פלא, שלוש פעמים ביום הוא מתפלל אותה תפילה ואף פעם לא רגש בו לבו כעתה. אין זה אלא שהחלטתו לעזוב את ספרד ולעלות לארץ הקדושה מתגבשת והולכת. הוא מרגיש שלא יוכל לשאת יותר בגולה הרחוקה כסופיו הנפשיים וכמיהתו לציון. הוא מאס בנכר ושוב אין לו עוד כל ענין בו.

כאז בימי צעירותו, כן עתה, עשויה רוחו ללא חת. בהיותו עלם הוזה — חולם, וטוב לו בבית אביו העשיר, שלא חסר בו כל טוב, הוא מחליט לעזוב בית הוריו, עובר לקורדובה ללמוד בה תורת־הרפואה. הוא רוכש שם נוסף על תורת הרפואה, ידיעה עמוקה בשפות. — קשטלינית וערבית. ועל אף התנגדות הוריו שיתרחק מהבית, נסע והשתלם במדעים, כשהוא צמא לתורה וחכמה. לא השפיעו עליו דמעות־האם, לבו הרגש, ההומה והסוער, לב משורר, נעשה לפתע נוקשה. כן גם עתה, בהחלטתו הנחושה לעזוב את רעייתו, שני בניו ובתו יחידתו, שנפשו היתה קשורה בנפשם ואת כל גדולתו אליה הגיע בספרד כרופא מהולל ומשורר נודע ומפורסם, ולצאת מספרד ולעלות לחונן עפר אבות בציון שהיא „יפה נוף משוש תבל, קריה למלך רב“.

ביום בהיר אחד יצא מביתו רבי יהודה הלוי. לא הועילו דמעות הרעיה, הבנים והבת היחידה. לבו גם הפעם נעשה נוקשה. ברזל היתה החלטתו ורצונו עז כפלדה. הוא עזב את יקרו, כל רכושו, הכבוד והגדולה, עלה לסירת־מפרש שדרכה ציונה.

שבועות אחדים נתטלטה הספינה על גלי הים הסוערים, ולא אחת חשבה להשבר. לא אחת ראה המשורר את הספינה טובעת במצולות־ים, אך שפתיו לא חדלו מליצוק צקון־לחשו לבורא עולם, שיראהו נסיו ונפלאותיו, ויביאו לארץ חמדת־נפשו, עליה שר מבחר שיריו הנשגבים. אז, בסירת המפרש המתטללת

עלית תלמידי הגר"א

31 שנת לאחר עלית החסידים מליטא ומריסין, התעוררו תלמידי הגאון מוילנא לצאת בעקבותיהם ולעלות לא"י, על מנת ליסד בה מרכז ליהדות, בהתאם לתורת רבם, וקראו לעצמם פרושים (בנגוד לחסידים). השיירה הראשונה של תלמידי הגר"א ובראשה ר' מ"מ משקלוב, עלתה בשנת תקס"ה (1803). הם התישבו תחילה בטבריה ואח"כ עברו לצפת. בשנת תקס"ט עלתה שיירה שניה ובראשה ר' סעדיה מוילנא, תלמידו המובהק של הגר"א ור' נתן נטע בנו של רמ"מ משקלוב. בסוף השנה היא עלתה שיירה שלישית. בשנת תקע"ו עבר רמ"מ משקלוב לירושלים ונעץ קנה ליישוב מחודש של אשכנזים ועמד בראשו, ובצפת עמד בראש עדת הפרושים ר' ישראל משקלוב.

כחסידים הביאו אתם הפרושים מדה מרובה של אהבת ארץ ישראל והכנה נפשית לקבל על עצמם את יסוריה וגם רצון לאחדות עם שאר העדות וכן הבנה לצורך במוסדות צבור מסודרים.

בשנת תקע"א עלה לארץ ר' אברהם שלמה זלמן צורף ועזר בירושלים לר' מנחם מנדל ור' ישראל בהנהלת העדה הקטנה שאנשיה היו נאלצים תחלה ללבוש בגדי ספרדים, כדי שלא יכירום הערבים הנושים את חובם שהלוו לאנשי ר' יהודה חסיד.

ר' אברהם שז' צורף וכן ר' אברהם שז' שפירא יצאו לגולה ופעלו הרבה למען קיום הישוב בא"י. בשנת תקפ"ב עלה לארץ ר' צדוק קרוין וקנה בה חצר מיוחדת שנקראה על שמו (החוש"ש של רבי צדוק). ר"א שז' צורף, בהיותו בעל יומה והבנה, ירד למצרים בשנת תקצ"ו להשתדל בפני מוחמד עלי ובנו אברהים פחה להחזיר את החצר של חורבת ר' חסיד. השתדלותו הביאה פרי וניתנה הרשות לאשכנזים להחזיק ב"חורבה" ולבנות עליה בתי מעון בלי שתהא רשות לנושים לתבוע את החובות הנושנים. עם שובו עלו הוא וחבריו על הקרקע לפנות את האשפה ולתקן בפנינת החצר בית שלא נחרב לגמרי, ועמד בתוקף נגד הערבים שניסו להפריע. בר"ח שבט תקצ"ז חנכו את ביהכ"נ "מנחם ציון" (שהיה נקרא בפי ההמון "דער אלטער מדרש" (ביהכ"נ הישן). הערבים לא סלחו לו את הדבר הזה ושמרו את עברתם בלבם ובקיץ תרי"א, כשהלך בהשכמת הבקר להתפלל תפילת ותיקין התנפלו עליו ממארב והכווהו בחרב על ראשו.

בקיץ תקצ"ד באה על יהודי צפת צרה נוראה. הפלחים שמרדו בשלטון המצרי של מוחמד עלי, שבשמו משל בנו אברהים פחה, התנפלו ביום ה' בסיון תקצ"ה על יהודי צפת. רמסו ושדדו ופצעו ועינו: הפרעות נמשכו למעלה מחודש ימים ובהן אבד ליהודי צפת כל רכושם.

שלוחי א"י — לאברהם יערי

השערותיו זו התגברה לאחר מקרה שני: בימים הראשונים רגיל היה רבי חיון ללכת בכל לילה לכתל המערבי לערוך „חצות“ ליד הכתל ביחד עם תלמידיו המקובלים. בהתחלה היו נוהגים ללכת בשירה, היו מזמרים את פזמוני השירה של רבי שלום שבזי ובשירת פזמונים אלו היו חוזרים לאחר תיקון של חצות. והנה קמו עליהם ערביי המקום, שיסו בהם את הכלבים ו„השקצים“ אף זרקו עליהם אבנים וקללום בקללות גמרצות, עד שהוכרחו להפסיק את השירה. הלכו בדומיה וחזרו בדומיה. המשרת החדש החזיר את עטרת השירה ליושנה, התגבר על המעכבים והמפריעים. בפעם ראשונה כשליזוה לרבו והלך אתו בסימטאות הנפתלות לכותל הלך ושר, רבו אמר לו להפסיק, מפני שזה יעורר התנפלויות מצד הערבים, אבל הוא המשיך בשירה, וראה זה פלא: אף אחד לא העז להפריעם. הערבים יצאו מהחצרות שלהם, יצאו עם כלבים ומקלות והחזיקו אבנים בידיהם אף הם הרימו את ידיהם לזרוק, ונשאר עומדים כקפואים ומאובנים כשידיהם מורמות, ללא ניע וללא פתחון פה. רבי שלום זקף עליהם את עיניו היוקדות והם רותקו למקומם כפסלים ולא יכלו להזיז יד או רגל. התלמידים חשבו שזה בא מכחו של הרב ושהוא עשה את זה ע"י צירופי אותיות ושמות בדרך הנסתר, אבל הרב ידע שאין זה מכחו, ושוב חשד שזה מכחו של המשרת, ודבר זה נתגלה לו בעת לימודו בלילה, ומעשה שהיה כך היה: פעם אחת כשחזר מהכותל בשירה נכנס לבית מדרשו להמשיך בלימוד המשמרת השניה, כדרכו, והנה התחיל להרהר על המקרה, למה הוא לא הצליח להשתיק את הרשעים ומשרתו כן הצליח? לא קינא חלילה במשמרתו, אבל חשב שאולי מחובתו לפשפש במעשיו, סו"ס אין אדם רואה נגעי עצמו, וכך היה עומד שעה ארוכה שעון על העמוד שקוע בהרהוריו ומפשפש במעשיו עד שתקפתו שינה והוא נרדם כשפניו על הספר.

ואז נגלה אליו „מגידו“ הנסתר — שהיה מופיע אליו לשעת הצורך מפעם לפעם — והוא פיענח לו את סוד המשרת.

דע לך — אמר לו — המגיד — שלפעמים מעניק הרב למשרתו כחות יותר גדולים מאשר לעצמו. אליהו הנביא הוצרך לברוח מחמת איזבל ולא יכל להמיתה בהבל פיו, ואילו אלישע משרתו כשיצאו נערים להתקלס בו קללם והביא עליהם שתים דובים שהרגו בהם הרג רב, וכל משרת נאמן, כמו מכח כחו של יהושע ששרת את משה ומכחו של אלישע ששרת את אליהו ומשמשך שהגיע ל„בית אל“ האם אין הוא מזכיר לך את אלישע שאף הוא „עלה משם בית אל“. את הדברים הללו לא אמר לו המגיד אלא הוא בעצמו ונדמה היה לו שעובר בגלגולי דורות אחרנית חזרה בגלגלי העולם. באותו הלילה שהה הרב בהרבה צורות

לטובה. למחרתו הופיע המושל בלויית שריו אל בית הרב של „בית אל“, הרכיז ראשו לפניו ואמר: „הנה ידעתי, כי אין אלקים בכל הארץ כי אם בישראל. מצב בתי הוטב ועתה קבל נא תודתי בעד טרחתך ותפילתך, וקחה נא תודתי ברכה מאתי“. הוא הגיש לו מאה לירות טורקיות, אך הרב לא קבל את הכסף. המושל נפרד ממנו בהבעת תודה וברכה על גודל לבו ועל עדינותו, על יראתו ועל חסידותו ועל נקיון כפיו.

ביום הששי בצהריים, בומן תפילת הישמעאלים במסגד עומר שעל הר הבית, עלה השיך הגדול והכריז בשם המושל: „לא אללה אלא אללה, וחכם „בית אל“ חביב אללה!“ (אין אלקים כאללה והחכם של „בית אל“ הוא חביבו).

החולה אצל הכתל המערבי

„אלבראק, מהאל מבכו איל יהוד“, (הכתל הקדש מקום שבוכים היהודים) כך נקרא הכתל המערבי“ בפי הערבים מקדמת דנא. — בתקופה הראשונה היו הישמעאלים מרכינים את ראשם לפני אלה החכמים אבלי ציון, מסדרי „חצות“ על יד הכתל. ואת ידי רבי שלום שרעבי, ראש המקובלים משיבת בית אל, כשהיה בא בחצות הלילה אל הכתל לבכות על גלות השכינה, היו הישמעאלים־החרדים מנשקים בהכנעה גמורה, ולא רק החכמים הספרדים, כי אם גם יחידי סגולה מן האשכנזים ורבים מבני הישיבות היו באים לילה לילה לבכות ענות עמי ולסדר „חצות“ על יד הכתל. אשה אחת מבנות ציון וירושלים, מלכה די־פרנס, אחת המשפחות העתיקות ביותר בירושלים, התנדבה לדאג למים, לנרות וגם לכסאות וספסלים, שהיתה מחזיקתם באחת החצרות מול הכתל. במצוה זו החזיקה שנים רבות, ומעולם לא הזיקה שום בן אדם ושום פרא־אדם. אשה חשובה היתה, צדקת, וגם הישמעאלים כבדה והוקירוה. נשי המוסלמים הגדולים וראשי בעלי הדת המוסלמית היו שולחים לה בסתר לבקש תפלה ותחנה מאת החכמים „בעלי החצות“ בעד ביתם ובני ביתם.

ויהי באחד הלילות קרה מקרה שהרעיש את כל העיר וכמו היהודים כן גם הישמעאלים ראו בו אצבע אלקים: אחד ממשפחת המושלמים, שובב בן יחיד להוריו, פגע בה ופצע אותה. מלכה נפלה והתעלפה וכל עוד נפשה בה הובלה לביתה ברחוב החברונים על יד החנויות. הרופא הצרפתי ד״ר לוצאנו בטפלו בה

במזור והחבושת, ספר כי גם אותו השוכב, שפגע בה, נפל למשכב באותו הלילה, נשאר שוכב בביתו כבול עץ, מחלת השתוק תקפתהו, ולא קם ולא זע, ותהי צעקה גדולה, ובעוד הרופא עומד ומטפל בה, התפרצו הורי השוכב לבית מלכה די־פרנס בבכיות, בבקשות, בנשיקות יד, בכריעת ברך, בעינים נוגרות דמע: „חוסי נא, רחמי נא, סלחי, רחמניה, גם אללה רחמן וסלחן, העתירי בעדו, בעדנו! ושב ורפא לו, בלעדו חיינו אינם חיים“. גם אמו של המושל אורשיד פאשא שבאה עמהם, בקשה מאת מלכה שתסלח ותעתיר בעד המשותק, שהיה בן יחיד להוריו. מלכה די־פרנס התאמצה לקום ממטתה, למרות זה שהרופא לא הרשה לה, ותאמר להן לשוב הביתה ולחכות לתשובתה. — המה שבו לביתם, ומלכה התאמצה בכל כחה והלכה באשר הלכה, משיבת „בית אל“ שלחה להורי השוכב לאמר: אם חפצים המה בחייו, עליהם להביא אותו במטתו אל הכתל המערבי, ישם יתודה, שם יאמר על חטא, ושם בפני הקהל הקדוש יבקש סליחה מאת השכינה, שלא זזה ממקום ה„כתל“ אף בזמן חורבנו, ושם — יכופר לו. החזות היתה חזות נוראה, איומה וקדושה.

הצעיר המשותק הובל במטתו אל הכתל, ובנוכחות קהל גדול מהיהודים ועוד יותר מהישמעאלים התודה ובקש סליחה ורפואה, הרב המקובל משיבת בית אל פרש ידיו עליו, ויתפלל אל ה' ויאמר: אל נא, רפא נא לו, למען קדושת המקום ולמען כבוד ישראל בארץ ובגולה, וכל הקהל ענה: אמן! הרב צוה לשני חכמים ללוותו לביתו, והחולה קם ויחי! מאז נשאר אוהב ישראל, מוקיר ומעריץ את ה„כתל“ ואת מבקריו.

מצלת כבוד הכותל המערבי

תמיד היו השכנים שלנו הערבים וגם המערבים מכבדים ומעריצים את היהודים שעל יד ה„כתל המערבי“, ביחוד את הזקנים והזקנות שבהם. בתור יליד ציון הייתי רואה אלפי פעמים שהשכנים האלה, מסביב הכתל, היו מוציאים מים בהסברת פנים וגם כסאות לשבת, ואם שובב קטן היה עושה דבר מה שלא מן הנמוט, היו הגדולים שבהם גוערים בהם, לא פעם היו מבקשים מאת היהודים העומדים על הכתל: סלעו (העתירו) עלינו.

זוכר אני: פעם אחת, בערב היום הקדוש, התפרצו השכנות מן החצרות בצעקות, בבכיות ובבקשות אל היהודים שעמדו שם צופים ודהוקים, להעתיר

עלית רבי יהודה החסיד

(בשנת תס"א — 1700)

מפולין יצאו עם ר' יהודה חסיד כ־120 נפש. בדרך נלוו אליהם עולים מכל הארצות שעברו בהן. לבסוף הגיעה השיירה ל־1500 נפש. מהן מתו כ־500 בתלאות הדרך ורק כאלף זכו להגיע לארץ ישראל. השיירה נקראה „חבורה קדישא”. ר' יהודה חסיד ועמו שלושה מקרוביו הגיעו לקהלה הגדולה פרנקפורט דמיין, שם דרש בשבת הגדול דרוש של תוכחה, שהביא לידי התעוררות עצומה. נכנס גם ל„עזרת הנשים” וספר תורה בידו ודרש בפניהן. בדרשותיו דרש לתשובה ולהנהגה מוסרית ובשר את קרבת הקץ. אסף כסף רב להוצאות העליה. הגביר ר' שמואל אופנהימר בוינה סייע לשיירת העולים, השיג להם פספורטים ואף שתי אניות הזמין בשבילם לקושטא. חלק מהשיירה ובראשם ר' יהודה חסיד נסעו דרך ויניציאה, וחלק מהם ובראשם השבתאי חיים מלאך נסעו דרך הדנובה, הים השחור וקושטא. ר' יהודה חסיד וסייעתו הגיעו ירושלימה ברח' חשוון תס"א (14 אוקטובר 1700). ביום השלישי לבואם חלה ר' יהודה חסיד, וביום החמישי לבואם נפטר. יהודי אשכנז הבטיחו לתמוך בהם בירושלים, כי צפו לגאולה קרובה, אולם מותו של המנהיג איכזב את התקות. וההבטחות לא נתקיימו.

צרת העולים כפולה היתה: לא זה בלבד שלא היה להם ממה להתפרנס, אלא היו גם שקועים בחובות. כי עוד לפני עלייתם נקנתה בשבילם בירושלים חצר גדולה ונבנה בה ביי"כ גדול וארבעים בתים לדירות לעולים. רק חלק מכסף הקניה נפרע במוזמנים, והשאר נזקף לחוב ברבית קצוצה, מתוך תקווה שיהודי אשכנז ישלמו. עתה העיק החוב, שהלך וגדל מיום ליום.

לא יכלו העולים לעמוד בכל אלה ורבים חזרו לחוץ לארץ. החלק השבתאי מהם עבר בגלוי לשבתאות והתאסלם (אחדים מהחוזרים גם התנצרו ביאושם). אולם רבים גם נשארו בארץ, היו בדוחק רב וקוו לעזרת אחיהם. הם שלחו שליחים לגולה ואף הצליחו לאסוף כסף רב. בהתאמצם לסלק קדם כל את החובות, כדי שלא ישקעו בנשך. בחשוון תפ"ב (1721) שרפו הנושים המוסלמים את ביה"כ והחריבו את בתי העולים עד היסוד. ומאז ידוע המקום כ„חורבה” (או חורבת ריה"ח). מאז ועד ראשית המאה ה־19 לא יכול היה יהודי אשכנזי לבוא לירושלים, אלא אם כן התחפש לספרדי או למזרחי. כי המושלמים ראו בכל יהודי אשכנזי ערב

רבי מרדוך בעל הנס

בסביבת הכותל ישבו מקדמת דנא ערבים ממארוקו ועל כן נקראת שכונה זו «חארת אל מוגארכה». היהודים שעלו ירושלימה ממארוקו היו מספרים עם גויים אלה בלשונם על אחיהם שם, גוללו לפניהם מעשי-נסים וכישפו להם, וכך נתקרבו אליהם, והגויים נטו חסד ליוצאי-מקומם. משום כך ישבו מתמיד ליד הכותל עניים מוגרבים, מעדת המערבים. ולעניים מעדות אחרות לא נתנו הערבים הדדים שם לקנות שביטה מקום הזה, כאילו קיימו מאמר חז"ל: עניי עירך ועניי עיר אחרת, עניי עירך קודמין...

כך פתח מסעוד את סיפורו שסיפר לי על רבי מרדוך, אחד מכאשוני העניים ליד הכותל מלפני שמונים-תשעים שנה, שנקרא בפי המערבים «בעל הנס». בימיו של רבי מרדוך בעל-הנס, סיפר מסעוד, היה באיסטנבול שולטן שוחר טוב ליהודים. ואחינו בני ישראל חיו שם כמו בימי אחשורוש לאחר מפלת המן... הרב הראשי, רבי נחום זכרון יגן עלינו, היה ידידו של השולטן, ואנשי איסטנבול קראו לו קאימאקאם. הוזיר הגדול התקנא ברב וזמם להרע לכל היהודים. אבל מה יעשה ולב השולטן טוב על היהודים? לשוא הביא הוא, וכמוהו גם שאר הוזירים, דיבת היהודים רעה לפני השולטן; הלה באחת: היהודים נאמנים, אחטא לאלוהים אם אמיט עליהם רעה.

מה עשה הוזיר הגדול? הלך וחפר בלאט תעלה עד לחדר משכבו של השולטן. ובאחד הלילות, זה היה הלילה השלישי לפני חג-הפסח, התחפש כוקן, עבר דרך התעלה ובא עד מיטת השולטן; העיר את השולטן הישן, וכשפקח הלה את עיניו קרא אליו:

שולטן מחמוד! התדע מי העומד עליך?

לא! רעד קולו של השולטן.

אתה טיפש! הרעים העומד על גבו בקולו; קומה מהר, אני מחמד!

השולטן נפל על ברכיו, מה מבוקשך, הנביא? שאל בקול רועד.

בעוד ימים שלושה חג ליהודים, ומבוקשי הוא, שתגרש את כל היהודים

כאיסטנבול בעצם יום החג, מהרב ועד הנקלה בהם, עד אחד!

התחנן השולטן; אדוני מחמד! הרב הוא יועצי הנאמן, אין דבר נסתר ממנו,

ואיך אטריד אותו ואת עדתו מבתיהם?

אותו זקן התפלל באחד מבתי הכנסת שברובע היהודים, ועמד ליד הדלת בין העניים. הרגיש בו השמש שהוא זר, וביקש את אחד המתפללים שיקחהו אתו לסעודת-הסדר.

בעל-הבית, מעשירי העיר וחסידיה, ערך סדר כדין וכדת וכיבד את האורה הזקן, שהנעים בקריאת-ההגדה, ודרוש דרש הזקן בשעת הסעודה! בעל-הבית שאל את האורה לשמו ולמקומו, אך הלה השתמט מתשובה. כיוון שראה בעל-הבית כך לא הפציר בו, כי אמר אל לבו: שמא זה עשיר שירד מנכסיו ואין הוא רוצה לגלות את שמו...

לאחר גמר הסדר קרא הזקן שירי-השירים בנעימות רבה. לפני ששכב על המשכב שהוכן לו, אמר הזקן אל בעל-הבית: אך אנוח מעט, ובשעה השניה אחרי חצות אקום לאמור תהילים. גם אני אקום, השיב בעל הבית, והוסיף: האם תרצה כי אכין לך קפה? השיב הזקן: הכינה נא שלוש כוסות. תמה בעל-הבית: הלא הם רק שנים, ולמה אמר להכין שלושה? שנתו של בעל-הבית נדדה, וכששמע את צעדי האורה בזדר ושני, קם גם הוא, וכמצוותו הכין שלוש כוסות קפה.

אותו לילה בחצות בא "מחמד" בשלישית אל השולטן. קומה, שולטן/מחמד! קרא אליו; עודך עומד במרייך, רשע בן רשע!... המלך נפל על ברכיו וענה לו: אקיים את דבר הנביא, אך אחת בקשתי — ברכני-נא ברך, אחרי כי זכיתי ראות פניך! ו"מחמד" מה החזיר לו? עתה לא אברכך, אולם אם מחר עד הצהרים לא תשאר רגל יהודי באיסטנבול אברכך, אותך ואת ביתך; ועוד אמר לו: אתן לך פתק, אשר יפתח לפניך את שערי גן-העדן, ואתה תשב שם מעל כל המלכים אשר היו לפניך. השולטן הפציר שוב ב"מחמד" שיברך אותו מיד, כמה שייכים מתענים חדשים ושנים ולא הזמין להם השם את הנביא. ואני שבוערת השם ראיתו עין בעין, איך יצא מעלי בלי ברכה? — כך טען השולטן, אבל "מחמד" גער בו וציווה עליו לשכב כשפניו אל הקיר.

אך הרים "מחמד" את הלוח וירד אל המחתרת, כעכע השולטן ולתוך חדרו פרצו חמישים איש שלופי-חרב וירדו אל התעלה. גם מבית הוויר יצאו דרך התעלה המישים נושאי-חרב, וכך נתפס הוויר והובא לפני המלך.

שלום, מחמד! קיבל השולטן את פניו בלעג תחילה. אך מיד נתכעס וצעק אליו: אתה נבל, אתה שקרן, אתה שונא ישראל! עליהם אמרת להמיט רעה, ועלי חטא! וגם העזת לגעור במלכך כבאחד הנקלים והפחדת אותו! ועתה מה יעשה בך? והשולטן ציווה על אנשיו שיביאו מקלות-ערמונים וילקו את הוויר הגדול עד זוב דם מבשרו, כך נעשה לו, ואחרי כן ציווה השולטן לכלאו בחדר, ואת המשפט דחה למחר.

עתה הביאו לפני את הקאימאקאם, רבי נחום! פקד השולטן.
 כשבאו אנשי-הצבא לקרוא לו, ישב הרב וזימר מזמורי תהילים. האם כבר בא
 מהמד? שאל הרב. תמהו האנשים: מנין לו לקאימאקאם מה שלא היה ידוע גם
 כהצד-השולטן? הרב הלך אל השולטן בלוחית המשמר, וכשעבר את הצד-המלך שמע
 מאחת האורות את קולו של הוזיר הגדול כשהוא צועק מתוך צפרני רגליו.
 השולטן קיבל את פני הרב בשמחה, סיפר לו את הדברים שדיבר אל הוזיר.
 הראה לו את מקלות הערמונים שהלקו בהם את הרשע, ושאל מאתו: מה המשפט
 אשר יחרץ עליו? הרב היה עם לבו לומר, שימחול לו לאותו רשע. אולם פחד שמא
 יעורר עליו את חמת השולטן ואמר: ברצוני להוועץ עם טובי העדה, ומחר בשעה
 העשירית אתן את תשובתי. יהי כן! השיב השולטן, ושילח את פניו בברכה.
 בדרכו חזרה לביתו ראה הרב אור בביתו של אותו עשיר, שהזמין את הזקן
 לסדר-הפסח. נכנס הרב לשם ובראותו את הזקן, נדהם, ישב נא, רבי, אמר אותו הזקן
 בנחת, כוס הקפה השלישית הלא בשבילו הוכנה...

שאלו הרב ובעל-הבית שניהם פה אחד: האם אליהו הנביא אתה? חייך הזקן
 והשיב: יהודי פשוט אני; והוסיף: יספר-נא, רבי, לבעל הבית את הקורות אותו
 בערב החג.

הרב סיפר בקצרה את כל המעשה, וכי על ידי זקן זה בא הנס. אין זאת כי
 אליהו הנביא אתה! קרא הרב. אילו הייתי אליהו הנביא, חייך הזקן, הלא הייתי
 שותה את כוסו של אליהו... ואחר כך אמר: דעו לכם, אחד מעניי הכותל המערבי
 אני; בלילה האחרון נתגלה אלי אליהו הנביא זכור לטוב והעבירני ביעף לאיסטנבול,
 כדי לגלות לרב מה שגילה לי, וכך ניצלה עדה גדולה מכליה. הרב ובעל-הבית
 הוסיפו לשאול, אך הזקן הזהירם: אל תוסיפו לשאול, כי לא אוכל לגלות עוד.
 וכעבור רגע הוסיף: הלא עליכם להשיב מחר לשולטן מה לעשות בצורר-היהודים
 הזה; הן תאמרו לו: לנו לא עשה הצורר כלום; שומר ישראל שומר עלינו תמיד.
 אך הוא השליך אימים על השולטן וקילל אותו — יעשה בו השולטן כרוב חכמתו.
 ביום-המחרת שפטו יועצי-השולטן את הוזיר הגדול ודנהו למיתה, רכשו
 הוחרם וחולק לעניים. אותה שעה התפלל כבר אותו זקן, רבי מרדוך, את תפלת
 המוסף ליד הכותל המערבי.

רק לאחר מותו של רבי מרדוך, זכרונו יגן עלינו, נתגלה ברבים אותו נס שבא
 על ידו — סיים מסעוד את סיפורו.

בסוד עניי הכותל — לארי אבן-זהב

קבלת שבת של הר"מ חרל"פ ליד הכותל

בימי עלומיו התגורר רבי יעקב משה חרל"פ בבתי שטרנס. שכונה קטנה בירושלים, שבה קבעו את דירתם כמה וכמה מיקירי קרתא קדישא. "חצר הגדולים" קראו לשכונה. אף על פי שהיה עדיין צעיר לימים יצא שמו לתהלה בתור למדן חריף, שקדן ועובד עבודת השם ביגיעת הגוף והנפש ובהתלהבות. אחד מדיירי חצרו צדיק ומקובל, רגיל היה לומר: לואי הייתי זוכה להתפלל תפלת ערבית של יום הכפורים באותה דביקות שמתפלל ר' יעקב משה תפלת ערבית של הול. היה לן בעומקה של הלכה כאחד מבחירי הלומדים, מחדש חדושי תורה, ובו בזמן היה אור גנוז נאצל ממנו, מקומתו הזקופה כתמר, מפניו המרוכזים והמהורהרים. מהדר מצעדו ומתון מדברותיו.

רוב שעות היום היה יושב ועוסק בתורה. בעלותו על משכבו היה נוהג לכרוך חבל סביב זרועו. קצהו השני של החבל נשתלשל למטה, מבעד החלון אל חצר השכונה. שומר המקום כבר ידע שבשעה הקבועה הוא צריך למשוך קלות בקצה החבל ולעורר את ר' יעקב משה לתיקון חצות. בנקודה המדויקת של חצות הלילה, כרשום בספר ח"ן היה מתיישב על הרצפה סמוך לדלת, מתעטף באבלות לפי הליכותיה, חליצת נעל ואפר לראש, ומקונן על חורבן הבית, גלות ישראל וגלות השכינה. קולו הנלהב, טבול דמע, הרעיד את האדמה, בתחינותיו הפולחות לבבות: "עורה נא ימינך רמה. עורה נא חשוף זרועך. עורה נא ימינך תהיל ופדה ברחמך ישראל ובה לציון גואל". אחרי עריכת ה"תיקון" היה חוזר ללמודו ועוסק בו בהתלהבות מחודשת עד עת תפילת שחרית. מידי בוקר, בהלכו לבית הכנסת, לווהו מבטי חיבה והערצה של שכנים, שראו שמחה מזוככת טבועה בשירטוטי פניו החזורים, שמחת התקווה הוודאית אחרי האבל העמוק.

שנים רבות הקביל את פני השבת ליד כותל המערבי, קומתו הזקופה גבהה עם כניסת השבת, עטתה הוד מלכות, ופטעה בפסיעות שבתיות בתוך ארגמן השקיעה אל העיר שבין החומות. השטריימל, אדרת הקטיפה רחבת-השרוולים, החלוק הלבן והאבנט — כלי עטיפה שבתיים מבהיקים לזיוו פניו, להילוכן הרוגן, לנשמה היתירה שהייתה שרויה בכל תנועה מתנועותיו. שעה ארוכה נמשכה תפילתו, משעין ראשו על אבן קרה, פושט את זרועותיו למרומים, שר את הפסוקים, והקול שקוי חדוד

הגרי"ם חרלי"פ זצ"ל

רוחנית רבה. מתפלל ביחידות בתוך הציבור, נשאר אחרון למתפללים, מתהלך על פני הרחבה ומזמר בהתלהבות. מתגברת ועולה תפלת שבת.

לביחו שהיה בריחוק מקום מהעיר העתיקה, היה מגיע בשעה מאוחרת, אך הדרך הארוכה והמיגעת לא התישה אף במשהו רענותו הנפשית. רבה של טבריה בימים ההם, הגאון ר' משה קלירס, שגור היה בפיו: "יהא חלקי בין מקבילי השבת עם ר' יעקב משה ליד כותל המערבי".

אף על פי שבכל יום ששי לא נטל את ידו לסעודה, אלא הסתפק בטעימה קלה של מזונות וכוס חמין, הרעב לא הציקו והוא קיים כל דין ומנהג במתינות, בהרחבת הדעת ובשמחתה, לפני אמירת "שלום עליכם" היה נוטל בידו חבילת הדסים, מקיף את השולחן תוך יחוד ייחודים, על פי קבלה, מברך "בורא מיני בשמים" ומריח את ההדסים. אחר כך היה מברך את כל אחד ואחד מבני הבית, והברכה נאמרה מתוך אהבה וחדוה.

אחרי מאורעות הדמים בשנת תרפ"ט, כשההליכה לעיר העתיקה היתה בחזקת סכנה, הפסיק ברוב צערו את ביקוריו הקבועים בלילות שבת ליד הכותל המערבי; אך מפרק ופרק היה ממשיך לקבל שבת לפני שריד מחמדנו, אף ערך תיקון חצות במקום בימי צרה ומצוקה.

ש. דניאל, "מצפה"

דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד. כל שעריה שומטין כהניה נאנחים בתולותיה
נונות והיא מל לה. (מגלת איכה)

רינת הכותל המערבי

מעמדות הרבה עמדתי לפני ה"כותל" בשעות רצון בימי — מעמדות שופעי שגברגש ורוממות-דעת, שנחרתו עמוק, עמוק בנפשי לעולמים. לא אחת מצאתי באבני ה"כותל" מקלט לראשי, בעת שפך שיה מתוך לב גועש ועובר על גדותיו. לא שעה אחת טבלה נפשי באור של חסד הרועף מזוהר כתלנו, לאורה של חמה בין הערביים ולאורה של לבנה משקיפה ממרום בלילות קידושה. לא שבעו עיני מראות הדר זיוו של כתלנו בנוגה מלכותו, במוספי חול-המועד-של-פסח, בקרב מנין של ירושלמים וותיקים, זקופי קומה, עוטי צבעונין, יהודיים-טוב לתפארת, וכמה חשכו עיני למראה קדרות אלמנותה של חומה זו בליל תשעה באב, עת השכינה, כביכול מתעטפת ביגונה בתוך סדקיה למשמע נהי "איכה" מפי המוני אבלי ציון הקורסים על רצפת האבן במחיצתה. רבות רגשה נפשי אצל הכותל, בימי יגונים ובימי ששונים כאחד. וכי חידוש יש בדבר? כלום יש לך מי שאין לבו הומה בו, בעמדו לפני שריד מחמדנו מימי תפארתנו? לא הייתי בא, איפוא, לספר על כך ברבים, אלא שמתוך כל המעמדות הללו בריגושיהם הטמירים נתייחד ונתכלל אחד במאורע הציבורי שבו והוא שמכה על גבי ואומר לי: פרסמני...

לפני ארבע עשרה או חמש עשרה שנים היה מעשה. בשבת אחת משבתות הנחמה נתארחתי אצל ריע וידיד מיקירי ירושלים. טעמתי אצלו מטעמה של קדושה במעונה: קדושת שבת בתוך קדושת ירושלים. כי תם וישר האיש, תורה וחכמה במקום אחד, אוהב את המקום ואוהב את הבריות וכל כולו — אהבה רבה לירושלים, הן ירושלים של מעלה והן ירושלים של מטה. נתקשטה ירושלים בגינו בפורפירה של שבת ונתענדה שבת בגינו מזיוה של ירושלים. נתלבשה אותה שבת בנשמה יתירה פי כמה וכמה ונטלה תשעה קבים של עונג מעין עולם הבא.

בסעודה השלישית הקדמנו. לא הסמכנוה ליציאת השבת, כנהוג. מארחי רצה להנאותני במנה נוספת של ירושלים שבתית והציע לי להילות אליו אל ה"הכותל" ל"עת רצון" זו בין השמשות של שבת ולהתפלל שם, לכשיחשיך, מעריב של מוצאי שבת בציבור. — זהו "מנין" שלא מן המצוי — קרץ לי בקמיטת עין קריצה רבת משמעות — כדאי הדבר שתשתחף בו פעם אחת. לאוו בכל שעה מזדמנת הזדמנות כזו. לא תתחרט על כך. "שכר הליכה" מובטח ועומד לך. "מנין" מן המובחר מצטרף שם, בני עלייה מזקני ירושלים שמבפנים לחומה.

מובן מאליו שנעניתי בנפש חפיצה להצעה זו — נצטרף אלינו חבר שבא לביקור של שבת והלכנו בשלושה אל ה"כותל".

כלילת יופי היתה ירושלים החדשה בשעת בין ערביים שבתיית זו. בראש חוצותיה נהר ושפע פז החמה השוקעת. הרים ובקעות, חומות ומגדלים, שיאי בניינים וגיאייות רחוקים ניודדרו בוהר שלא מן העולם הזה. הרחובות שקקו מטיילים של שבת, מכל עדותיה המגוונות של כנסת ישראל בירושלים. שלל צבעים של לבושים ושל דיוקנאות יצוק היה בכל מראה עיניך — ועל הכל רהף שובלה של שבת המלכה בעיר מלוכה.

נתרוממה הנפש בהתפעלותה, למראה הפאר השבתי שלבשה עיר הקודש. רחב הלב משמחה על ניר חדש זה שהעלינו בעיר דוד הקדומה בשנים האחרונות. כי כל אותה דרך ארוכה, בואך לעיר העתיקה, מהלכים היינו בירושלים של ישראל. גאון לאומי מלאנו, למראה ירושלים עיר תפארתנו, שאפילו בימי שיעבודה לא שלטה בה יד זרים, להמיר קלסתר פניה הישראליים המובהקים.

אולם מה נמהר היה השינוי, שחל ברוחנו. נתערבבה שמחתנו והושפל גאוננו בהגיענו לתחומי של ה"כותל". בהיותנו עוד במרחק סימטה אחת מה"כותל", זעזעה את עצבינו צהלת צחוק פרועה, מחללת כל קודש מפי גויים שכורכי-שבקעדי ועלתה משם. מוזעזע מזה עד להחלה היה המראה שנתגלה לעינינו, כאשר התקרבו אל מבוא ה"כותל" ממש. מסוכת המשמר הבריטי שליד ה"הכותל" נתגלה מחזה התועבה, מחלון הסוכה הפתוח בלטו החוצה רגלים ארוכות, תקועות לאוויר המבוא, בבזו לעוברים. בעברך על פניהן החציפו כנגדך מנעלים מסומרות, שחצניות, מעליבות של שוטר בריטי, אדום פרצוף, שרוע אפרקדן, מקטרתו ביד זו וכוסו ביד זו. כשהוא מתלעלע בצחוקו ללהג חבירו למשמר, המתנודד דלוק י"ש כולו.

היה מבע"מה ברגל-גאוזה זו. בגסות זו של המנעלים הפשוטים לחוף, בשחצנות מבטלת הכל זו, שהסעירה רוחו וחיללה קדשי קדשיו של כל יהודי עובר, בבואו לעמוד לפני ה"כותל", כל היוהרה של כובש ומשעבד היו טבועות בשריעה גאונית זו, בחוצפה בעטנית זו. קטונת לפתע בעיני עצמך ונתעכרה רוחך לנוכח מירבך גאוזה זה, לנוכח ערלים מתנשאים אלו. כל דכאון העבדות, כל צער השיעבוד, כל נוולות הגלות, כל הבזיונות וההשפלות מדורות התגשמו כרגע בצורת רהב אחת של רגליים בעטניות השלוחות למול פני יהודים ההולכים אל כיתל קדשם.

שונה היתה התגובה מצד אנשי ה"מנין", שנתקבצו ובאו, רובם זקנים וישישים. שחזו במחזה תרעלה זה. אלו חרקו שן וקפצו אגרוף והביעו רצון, לגשת ולהטיח לו בפרצופו של אותו ערל מחלל קודש מתוך חירוף נפש, אלו זעמו במגוד ראש והפטירו באנחה, או בביטול: "הני כלבין דחציפין!" אך הצד השווה שבכולם —

שנתחמץ לבם בקרבם, אבל הבליגו מקדושת המקום ומקדושת דשעה. מתוך סערת רגש זו עמדנו להתפלל תפילת מעריב. הרי שיערתי בעצמי, חחילה, לפי רמיזתו של יידי מארחי בלבד, כי דבר-מה מופלא יצוק בתפילה בציבור זו. אבל התפילה במציאות עלתה על כל דמיון. באמירת „והוא רחום“ מיד התנחשלה התלהבות קדושה שאפפה את הכל והיא סחפה אותי בזרמה יחד עם כל המתפללים. תפילה געלה כו, זכה כל כך ולוהטת כל כך, לא התפללתי עוד מימי. כל תיבה שרוייה היתה בדביקות, בלהט נשמה, בדמע התמצית. כל מלה חצבה להבות אש, כל ברכה נאמרה במסירות נפש, כל פסוק נתלבן ביקוד אש של כבשן גפשי. בהתייחדות עם ה„כותל“, היה קולו של כל יחיד מתמוגג בדמעות ומשתפך לפני קונו בתוך מקהלת ציבור המתפללים כולו ומצטרף לזעקה לבבית אחת. כל דווי החיים היהודי, כל כליון הנפש הישראלי, כל הצער והיסורים והעלבונות של הפרט והכלל בישראל, כל געגועי הדורות לגאולה בישראל — הכל מצא לו ארשת בתפילה זו. מי יודע, כמה תפילות בלי כוונה, כמה תפילות שבשיגרה באו על תיקונן וזכו לעלייה בתפילה זו.

שעה ומחצה ארכה תפילת מעריב זו וכשנסתיימה חשת בפורקן שבא עליך ברגע זה. חיתה נפשך ברוח הצוננת שנשבה על ה„הכותל“, כאילו נטהרת והיית לאיש אחר.

סמוך לתפילת „עלינו לשבח“ עמדנו לקדש את הלבנה בציבור, כנהוג ומקובל במוצאי שבתות. ראשונים להתחדשות הלבנה. היתה לבנה יעלת חן, דקה וענוגה. משקיפה על הכותל ממרום שבתה וקהל מקדשיה היו רוקדים כנגדה כבני זוגה. „העתידים להתחדש כמותה“ ומבקשים רחמים עליה למילוי פגימתה. ברכנו וקדשנו וסיימנו בזמר „טובים מאורות“ בשמחה רבה. בניגון המקובל.

וכאן התפרץ ובא שוטר ענק, אותו ערל מזויין שהתעולל ברגל גאוה, תחילה, בכניסה אל הכותל, גרעש ונועם מקול הזימרה. מטרטר שוטר בריטי זה בשפת עלגים שלו, אש להבה כולו, דברים שאין הציבור יודע פשרם אבל מבין הוא כוונתם. קצף יז מפיו על יהודים שמצאם בקלקלתם, ש„עברו חוק“ והשמיעו קול זימרה במעמד הכותל. טורף הוא בידיו, רוקע ברגליו וצווח: „להפסיק! חדל!“.

ושוב נתערבבה שמחתם של יהודים. יחידים המשיכו עוד בניעיתם, ביחידות, למקוטעין, אבל הזימרה בציבור נפסקה. נתפרדה החבילה בעטיו של אנגלי שיכור. נענה אחד ישיש מן החבורה ואמר:

— מה נתחלחל כל כך אותו ערל לרינת הכותל? סימן רע הוא לו. תאמרו לו, מי שיודע לשוננו, כי לא יארכו הימים עוד והם ילכו מכאן. זכר לא יישאר להם כאן וה„כותל“ לעולם יעמוד... ועוד ירוגן וירועע לפני ה„כותל“...

קמה תדהמה בציבור. כה מרובה היתה ההפתעה בנבואה שנזרקה מפיו של אותו ישיש, כה רחוקה מן המציאות, כה דמיונית וחזון שלעתיד רחוק, שמן הנמנע היה להתעלם מדבריו. בבטחון כזה יכול היה לפסוק פסוקו רק מי שצפונות העלומה של העתיד פתוחים לפניו. בעל "רוח הקודש" בלבד.

בלכתנו שאלתי לוותיקים שבחבורה:

— מי הוא ישיש זה?

ולא היה שם איש שידעוהו עד כה.

ויהי לפלא.

מ. י. בראון

הירידה הגדולה

ערב פסח התלבש רבה האחרון של ירושלים העתיקה בבגדי שיראין ובשטרמל וירד עם תלמידיו לכותל המערבי כפי שזה היה מקובל מדור דור. רבה של ירושלים אע"פ שישש היה וחלש, היה ביום זה נוהג לדלג לעורר רחמי גאולה ולשמוע את קולו של ירד "המדלג על ההרים".

היתה הליכתו הזריזה והמהירה של קשיש מעוררת את תמהונם של ההולכים. אמרו עליו כהנים זריון הם היתה הירידה בכל זאת קשה למעלה משלש מאות מדרגות. ירד הרב מביתו בחצר "אור החיים", עד שהגיע לרחבת הכותל והיה נושם בכבודות, ותיכף התחיל בסדר אמירת קרבן פסח. כשגמרו את הסדר והתעכבו ליד הכותל למען הכבוד עמדו ושוחחו מענינא דיומא שאלו את הרב על הירידה הזאת. פליאה אמרו — מקובל בידינו שלהר הבית היו עולים מכל פינות העולם והרי אנו יורדים כה עמוק וכה הרבה. איך זה?

ענה הרב ואמר להם, כל הקדוש יותר חרב יותר וכל מה שהיה יותר למעלה ירד יותר למטה מגודל הכאב והחורבן, ואל תתפלאו. הר הבית שהוא הר המוריה למעלה עמק היה, אלא כיון שאמר הקב"ה להשרות שכינתו עליו ולעשותו מקדש, אמר אין דרך לשכון בעמק, אלא במקום גבוה ומעולה ונראה לכל. מיד רמו הקב"ה לטביבות העמק שיתקבצו ההרים למקום אחד לעשות מקום לשכינה וכך נעשה העמק להר ומשום כך נקרא הר המוריה שמירתו של הקב"ה נעשה הר.

וכשחרב המקדש גשתקע בחזרה לעמק ויתעלה בחזרה והיה הר-בית ד' בראש ההרים ונשא מגבעות ו"תנשא מכחם משאר" הגבעות ואז זרק הרב הישיש אימרה שבזמנה לא הבינו אותו וגם קטרגו עליה ואחרי כן נתגלה לנו תכנון. וכדרך הירידה כך דרך העליה, כל מה שהעמיק לרדת התאחר? לעלות, קמעא קמעא כמידת הירידה ולבסוף יתנשא ונכון יהיה הר בית ד'.

ז. אישיהר

תפילה שדודה

א

באחד הימים עליתי לירושלים. חביבה עלי העליה לירושלים. מן החול אל הקודש, מן הפשוט אל הנשגב. ערים אחרות פוקד אני לרגל איזו סיבה או תכלית בפני עצמה. ואילו לירושלים הריני עולה מתוך כיסופים שבלב וחדוות הנפש. משתוקק אני לנשום אויר הרים שלה ולקלוט את מראותיה המגוונים והמשובצים בחומותיה ובנופה הסלעי, האיתן. דומה שתעלומות חיים וגורל נשקפות אליך ותובעות יחס של כובד־ראש והפלגה לתחומי זמן ומקום שהדמיון יפה להם. ואף כי מכיר אני את מבואותיה, סימטאותיה, חומתה ועתיקות שלה, הריני למד לדעת פעם בפעם, כי הקריה מקפלת בתוכה פינות־חמד עטורות שרידי תפארת ומירמזו חן קדומים, שהיו סמויות מעיני, ומשאני נקלע לתוכן הריני חושף את אורן הגנוז, המהלך עלי נכאים לא ידעתים.

וכן שמתי לי חוק: מדי עלותי ירושלימה חייב אני לבקר אצל הכותל המערבי. אף הוא נראה לי תמיד חדש בהופעתו, נשגב יותר מבראייה ראשונה, ואוצר קסמי הוד ושגב של עבר רחוק ומפואר. רק יהודי המתבודד לפניו בהמיית־לב עשוי לקלוט ולפענח קצת משיחת אבני הגזית הכבדות בקדרותן. לרוב הולך אני לבדי אל הכותל, שכן אני יכול לשמוע קולו של אדם מופנה אלי בשיחת־חולין שעה שאני שקוע בהרהורי לפני הכותל. אותה שעה יורדת עלי שתיקה כה עגומה וכבדה, שלבי נלחץ בקרבי ורוחי נעכרת. בוקר אחד הרעידתני המיית המתפללים עד שפקעת־הצער חינקה את גרוני, ודוק של דמעות נתקשר בעיני ועירפל אורן. אפשר שגרמו לכך הידיעות על הטבח, שהגיעונו אותו יום מפולין השדודה והדוויה, אנקת דורות — שבניהם נטבחו מאז ועד עתה — בקעה מתוך אותה תפילה, שהרעישתני והעמידתני דל ואביון המתפלש ביגון גורלו ללא עשר, ללא גמול.

כמה ימים עשיתי בקריה ורגלי הובילוני גם הפעם למקומות שקסמו לי והעלו בי פרקי־חיים, שהדמיון והמציאות היו שלובים בהם ודבוקים זה בזה. בערב האחרון זכרתי, כי למחרת היום הריני חוזר למקומי בבוקר השכם, ואילו אצל הכותל עוד לא ביקרתי. לראשונה אמרתי בלבי, כי הואיל ושעתי דחוקה, הרי שאנוס אני לוותר על הביקור, אלא שקשה לי לבאר, כיצד החלה מחשבה זו מציקה

לי ותובעת ממני לקיים מנהגי. ואף כי יושב הייתי אותה שעה בחברת ריעים עליזה, ובאזני דברי חכמים וסופרים, נעשיתי עצוב ביותר, נכה-רוח ופוטר עצמי מן השיחה תוך שקיעה בשתיקה ממושכת. חשתי, כי חייב אני לילך לכותל כדרכי, ואף כי השעה קרובה היתה לחצות, מצאתי עידוד בירח המלא, שהציף באורו את היקום. וגמרתי אומר כי ההליכה לשם אפשרית בשעה זו.

נצטרפו אלי גם חברי. שהיו מסובים עמי. השעה היתה קרובה לחצות, והירח הרעיף אה נגהו על העיר השקועה בתרדמה והעטה אותה במעטה של לובן ענוג. לראשונה קלחה שיחתנו בעליצותה וניתרה מנושא לנושא, שהחולין בהם עיקר והבדיחה תבלין. ואילו ככל שהתקרבו והפלגנו בעיר העתיקה ונבלענו בתוך הסמטאות, השרריות באפלה, נתמעטה שיחתנו הפזיזה עד שכבשה אותנו שתיקה גמורה של כובד-ראש. הירח, השט בכחלת הרקיע שנחשף פעם בפעם בין חרכי הגנות יצק בנו בחסדו ערגה חרישית ללא פשר. נלחצנו איש לרעהו כעדר כבשים, ומשנתקרבו לכותל נחרדנו לפתע: קול בכי כבוש עלה והרעיד אותנו. בלבבות מתפעמים הקשבנו רב קשב, וחברי לחש: "ודאי בוכה מי על חורבן ירושלים ושריפת המקדש". נגשנו בשקט ומצאנו בסמוך לאבני הקיר אשה דבוקה להן, זרועותיה פרושות ושטוחות לפניה כרוצה לחבק ולגפף את הכותל, קולה רועד, מתייפת ומתרסק כשהיא שופכת את מרי-שיחה וצקון-לחשה לפני רבון-העולמים.

ניצבנו דוממים ומחירשים. מתוך קטעי הדברים של האשה למדנו, כי מבקשת היא על נפש בנה, נער חולה אנוש. תפילתה היתה נוקבת בפשטותה ובכנותה, ובשעה שסיימה את דבריה: "רבנו-של-עולם! חוסה-נא על נפשו של בני הרך וקח נפשי תחתיו" — עברני רטט ובשרי נעשה חידודיך-חידודיך. גונחת פרשה משם לבסוף, כשהיא מגפפת ומנשקת את אבני הכותל, נתעטפה במטפחתה ונשתרכה כושלת ודוויה. עמדנו שרויים בשתיקה כמקשיבים עדיין לבכייה של האם. איש לא הוציא הגה מפיו. לאט-לאט התחלנו נעים זה בכה וזה בכה, כל אחד בדיל ומתמכר להרהוריו. אחדים פרשו לקרן-זווית, נתקרבו לכותל עד כדי מגע, ועמדו אצלו כמערים נפשם בתפילה. אפשר שלא התפללו, אלא שעמידתם היתה עמידת בני-אדם. שתפילה מפרכסת בחובם וקשה להם לבטא אותה מאין להם ניב-שפתים. אף אני מצאתי עצמי עומד אצל אותה האבן, שבסמוך לה ביקשה האשה רחמים על בנה. הגווי האבנים הכבדות השחירו, ולפתע הבחינו עיני בפתקאות, שהיו תחובות שם על ידי המתפללים. איני יודע את נפשי, ואיני יודע על-שום-מה עשיתי אותו מעשה תמוה, שכן שמתי את כף ידי לתוך החריץ, חפנתי מלוא החופן פתקאות-תפילות ונתתינן בכיס-מעילי.

ב

משעליתי על יצועי בחדר מלוני נדדה שנתי. העליתי אור ושלחתי ידי לאחד הספרים, שקיבלתי מאת ידידי, אבל נזכרתי בפיתקאות, שהסחתי דעתי מהן, ואמרתי בלבי שמא כדאי לעיין בהן כעת. פרשתי לפני את הפיתקאות הקמוטות. מהן כתובות בכתב נאה להפליא ומהן בכתב משובש, מהן כתובות על גבי נייר משובח, ומהן רשומות על גבי נייר פשוט; רובן של התפילות בטלות היו, ביקשו על עושר ועל דברים שהשיבותם פחותה, ואילו פתקא אחת גרמה לי טרדה ועגמת-נפש, כי מיד שיערתי שנכתבה על ידי אותה אשה בוכיה, שמצאנו אצל הכותל. בשולי הפיתקא סיימה בקשה על נפש בנה החולה, על נפשו של בערה הרך, שפרשה בשנוי בתחילתה.

רחמי ופעימה ונרעשה בי. «הכיצד — אמרתי בלבי — אתה מקפח תפילתה של אשה אימללה? מה רשות נטלת לעצמך לעשות אותו מעשה?» אלא שלאחר-כך חזרתי ונייהמתי עצמי: «וכלום סבור אתה, שריבוני-העולמים זקוק לאותה ביקור בהצוה לילה לאור הסהר, שהיה בו קצת מן התמיהות והרבה מן ההוד, הפיתקאות לתוך הסל, נטלתי פיתקא זו וגנזתי בתוך תיקי, בין התעודות הטעונות שמירה. משנתעוררתי היתה כבר השעה מאוחרת קמעה, ואני בהול ונחפו לתחנת המכוניות שלא לאחר ביותר, ובשעת הנסיעה מהרהר הייתי בביקור אצל הכותל, הכירני ובעיניו קפאו מבטים של הכרה מטושטשת. משהעברתי כף ידי על מצחו המסעיר את הנפש.

משהגעתי לביתי חרדה לקראתי רעיתי ומארשת פניה הקודרים קלטתי, כי משהו אינו כשורה. על בהונות רגליה פגשתי ובקול דממה דקה לחשה לי, כי בננו, נער בן שמונה, מוטל חולה, כולו קודח וחומו עולה בלי הפסק. הרופא, שהובהל אליו, עוד לא עמד על טיב המחלה, ותמוה הדבר שגם התרופות להפחתת החום אינן מועילות. מצאתי את הילד קודח, מדמדם ומדבר דברים ללא קשר. הוא לא פיתקה דווקא?"... ואף על פי כן נשללה מנוחתי ממני. וגם משהשלכתי את כל הלוחט, ניצבה אמו למראשותיו, פורכת אצבעותיה מעוצמת היאוש, ועיניה זולגות דמעות. אם כי הילד חלה לעתים, לא ראיתי אותה אובדת-עצות ומיאשת כבשעה זו. עוז-רוחה עזבה לגמרי והיא נתיפחה חרש. הבהלתי מיד רופא, שמוניטין יצאו לו כמומחה למחלות ילדים. הוא בא, מישש, בדק ובחן את הילד, ציין את מדת חומו הגבוהה, ואף הוא התקשה להגדיר את המחלה. עיניו השחורות של הילד הציצו בנו במבטים יוקדים ותועים. מוכת-יאוש פרשה האם לקרן-זווית ומרהה בבכי. ומיד עברני כבוק רעיון טורד ומבעית: «נענשת על שחיללת את קדושת הכותל ועיכבת בעד תפילת אם, המבקשת על נפש בנה"...

היום עבר בחרדה. הנער הוסיף לקדוח ומידת חומו לא נגרעה. הוזמן רופא נוסף, וגם בקורו של זה היה לשוא. הצצתי בפני רעיתי, והאימה שהיתה נסוכה על פניה החיורים הדאיגתני ביותר. נתיפחה בלי הפוגות וטענה, כי תצא מדעתה. כי חששה ביותר שמא יאוכל הילד בשלהבת מחלתו.

תוך-כדי-כך רד הערב ולא חלה הקלה במצבו של הילד. לחרדתי ראיתי, כי כוחותי הולכים וכלים. שוב ניקר במוחי הרעיון הטורד על קיפוח תפילתה של האם, ובאזני צלצלה תחינתה הרועדת „רבשׁע! חוסה-נא על נפשו של בני הרך יקה נפשי תחתיו“... ומשחזרתי בדמיוני על דברי האם, חשתי, כי מוציא אני דברים אלה מפי בלחש, ושקבלו משמעות גורלית. לפתע נתחוויר לי כי אכן הטאתי חטא לא-יכופר על שנהגתי קלות-ראש בתפילת אם וזילוול בקדושת הכותל. המחשבה על חטא כפול זה אכפה עלי את ההכרה, כי אכן בשל כך נענש ילדי. נכה-רוח ומדוכא התהלכתי בחדרי, וכל אותה שעה לא פסקתי לראות את הכותל המערבי, הניצב דומם וקודר. אלא שהפעם נראה לי מאיים ביותר; לפני עיני רחפה דמותה של האשה הצמודה לאבניו, ידיה פרושות ושטוחות בתפילה, וקולה המתרסק בהתייפחות נוקב את אזני, כי מדמה הייתי לשמוע גם קובלנה חרישית: „בן-אדם! מה חטאתי לפניך, שעייכת בעד תפילתי?“

חלפו שעות ארוכות רצופות דיכודך-נפש ואולת-יד, ומצבו של נערי לא הוקל. ביכייה של רעיתי הבריחני למרפסת. הרימותי עיני לשמים, נמשכתי אחרי יפעת הירח, החולף במילואו בתוך הכחלת, עטור כוכבים וקרעי עננים צחורים כצמר, ושוב ניצב לפני מראה הכותל ושולי נדבכיו העליונים מוארים בנגהו. ולפתע ידעתי את אשר עלי לעשות ללא כל-דיחוי. נגשתי אליה ואמרתי לה, כי עלי לפעול-מה להצלת הילד, וכי אפשר שלא אשוב אלא למחרת בבוקר. חזרתי ואמרתי לה, כי מאמין אני במעשה שיש בדעתי לעשות, אשר יביא ריפאות לילד. היא לא חקרה ולא דרשה, ואני לא הגדתי לה דבר, פן אהיה כמתעתע בעיניה, אבל ראיתי כי היא מאמינה לדברי שנאמרו בתקוה ובביטחון.

ג

בקרן אחד הרחובות עיכבתי מכונית וביקשתי את הנהג, שיסיעני לירושלים. השעה היתה קרובה לחצות והנהג היסט. הצעתי לו מחיר, שנתקבל על דעתו והלילה המואר אף הוא סייע לפזר את חששותיו. לא ארכו הרגעים והמכונית נישאה כסופה על פני חלקת הכביש הריק מאדם ומתנועת רכב ובהמה. הנסיעה בחיק הלילה, שקסמי הירח הוסיפו לנוף משחק של צללים ואורות מעולפי רוח ודממה הרגיעתני ולעתים, משנתעוררתי מתרדמה קלה שנפלה עלי, מדמה הייתי לראות עצמי נישא על כנפי-דמיון בלי לזכור היכן אני.

משהגעתי לירושלים ביקשתי את הנהג להובילני עד למגדל-דוד ולהמתין לי שם עד שאשוב. עברתי דרך שער יפו, ובצעדים מהירים ובלב מתפעם מתקוה וחרדה גם יחד נחפזתי עד שהגעתי לכותל. עברתי לאורך אבניו הצוננות עד שמצאתי את המקום, שבו עמדה האשה בתפילתה והבחנתי גם בחגיו שמתוכו נטלתי את הפתקאות. ביד רועדת מהתרגשות ובאימה סתומה, שירדה עלי, הוצאתי את הפיתקא, שהיתה שמורה אתי. החזרתיה בדחילו למקומה בעוד שפתי לוחשות תפלה קצרה: „אנא, אלוהים, סלח-נא לי על קלות-ראשי, שנכשלתי במעשה נמהר; סלח-נא ריפאות לבן האשה, ובזכותה רפא-נא גם לילדי החולה.“. שוב עמדתי שעה ארוכה בסמוך לכותל, מתבודד ונפשי הומה בי.

מעט-מעט חזרה אלי שלוות-רוחי והמועקה שהכבידה על לבי נגולה. עייף הייתי מהתרגשות ומהליכה מהירה. צנחתי על גבי המרצפת, השענתי גבי בקיר, כשאני סוקר ביראה את הכותל, שבחסדו אני שרוי, ומחשבתי מרחפות ומבקשות רחמים על ילדי. איני יודע מה ארכה ישיבתי, אלא שלבסוף הגיעו אלי הדי נקישות סנדלים של משכימי-קום לתפילה ולעבודה. מעל לראש הכותל נתפרחה בשיקשוק כנפים להקת יונים, ואי-מזה בקעה גם זימרת צפרים, המבשרת על השחר העולה. קמתי וחזרתי בלב שקט למכונית, שהמתינה לי על-יד מגדל דוד, שצריחו עדיין טובל היה באור הסהר מזה ומשחיר קמעה מזה.

משנכנסתי לביתי פגשה אותי אשתי במאור-פנים ובישרה לי כי לאחר חצות פחת וירד חומו של הילד לגמרי, והריהו ישן עתה שנת החלמה. הצצתי בקלסטרן וראיתי כי פניו קורנים, מפויסים, ונשימתו שלוה. אז ידעתי, כי אכן נענשתי על חללי את קדושת הכותל והצלתי את נפש הנער בכפרי בלב שלם על מעשה נמהר של קלות-ראש. אותה שעה ראיתי בדמיוני גם את האם, שביקשה על נפש בנה, כשהיא נחפזת לבוא אצל הכותל, מגעת שפתיה הלוהטות לצינת האבנים, ועיניה זולגות דמעות הודיה.

עניי הכתל

באחד מימי הפורענות הגדולה של שנת ו'תקל"א וי'תקל"ב, מלאכה, נשלחתי לעיר העתיקה. יצאתי את העיר החדשה בשלוש אחרי הצהרים ומפאת הסכנה הגעתי לרחוב היהודים סמוך לשעת-שקיעה. כל החנויות היו סגורות על מסגריהן הרחוב הארוך והצר שהמה תמיד מאדם, היה ריק, ורק אישה אישה הציצו פנים נפחדים מבעד לחלון סרוג. האימה היתה פרושה גם על קירות הבתים המטים והאפלולים. בעברי ברחוב זה בימים כתיקונם כמעט שלא שמתי לב למראה הבתים; המוני האנשים, קולות הצעקה, הריחות שבקעו מהחנויות כמכריזים על השמן והדגים המלוחים וכל מיני מזון, — הללו היו תופסים את כל מעייני. אבל הפעם ראיתי את הבתים ממש; מה דומים הם ליושבים בתוכם! מטולאים, כפופים, עומדים כאילו בנס. וכמו שדריהם האביזנים מתפרנסים זה מזה, כך גם הבתים נתמכים אלה באלה. נדמה שאם יוצא בית אחד מן השורה, יהיו נופלים כולם, חלילה.

מרחוק שמעתי קול-יריה; ואחריו — מצעדי-שוטרים. נפנית לתוך חצר. כל דלתות הדירות שבחצר נפתחו כמו בבת-אחת, כאילו עלפי צו, ונתקעו בי עינים נפחדות של זקנים וזקנות, של צעירים חוורים וילדים כחושים. היה במבט זה לא פחד לנפשם — הללו בטבורו של הרחוב ישבו, מוגנים על-ידי בתי-היהודים מכל העברים, — כי אם חרדה. לאותו אברך יהודי, שבא מן העיר החדשה להגן עליהם. זקן אשכנזי ניצע בראשו כשהוא מביט עלי ומילמל פסוקי תהילים; ישישה ספרדיה פיכרה כפיה והוציאה אנחת-תפילה מלבה; הכל הזמינוני לסור אליהם. אך עלי היה להמשיך דרכי. כעבור אילו רגעים יצאתי את החצר. דברי-ברכה בלשונות שונות נשלחו אחרי. ואני המשכתי את דרכי בבטחה שלא ידעתיה מעולם. אותו רגש-בטחה לא עזבני גם כשעברתי על פני רחובות מעורבים, לפני בתים ערבים, עד שהגעתי למחוז חפצי — בית-הכולל של ה"מערבים" שברחוב חברון, בקרבת "המאם אל עין" — מרחץ-העין — מול ישיבת "חיי עולם".

בבית-הכנסת, בקומה השניה של אותו בית, חיכו לי כתריסר בחורים, והצטרפו אליהם אילו עשרות מדרי-הרחוב, רובם מערבים ומיעוטם ספרדים, וכמעט כולם בגיל-העמידה. הבחורים האשכנזים, שבאו גם הם מהעיר החדשה, היו שקטים. ואילו אנשי העדות האחרות הרעישו בקולותיהם ועיניהם התיזו אש-נקמה.

בתוך ההמון הזה הסתובבו זקנים אחדים, מהם שנים עיוורים, וזקנה אחת, גם היא עיוורת. אלה היו מדרי בית-הכולל, מהעניים היושבים ליד הכותל המערבי. „אם באו ה'מוסקוביה', נוכל בקרוב לשוב אל הכותל". אמר אחד העיוורים, כשהוא מגרד את שכמו בעמוד הימיני של הבימה. „בודאי! החרתה-החזיקה בו הזקנה העיוורת; ה' לא יתן שעניו יגועו ברעב". כמה תום ואמונה היו שפוכים על פניהם המעונים של זקנים אלה עלובי-החיים! האומנם אלה הם מעני הכותל המערבי? — תמהתי. כמה וכמה פעמים ראיתי בריות אלו ליד הכותל המערבי והם עוררו בי גועל, לא פחות מבלבו של כל עובר ושב. לעיני הופיעו תמיד, כשהם מתנפלים כחית-טרף על הבאים לשפוך שיחם לפני שריד הקודש מימי קדם, וראיתם כדמויות בלא צלם-אלוהים, שאין להן בחייהן כלום זולת טרף-הנדבות. מדי פקדי את הכותל המערבי ביום-חול, סבוני בריות אלו בקריאותיהן: „רחמנות! ארימאן! ישראל רחמנים בני רחמנים!" ותמיד שאלתי את עצמי: הם, שפיהם ממלמל כמו מכונת-דיבור „רחמנות, רחמנות" — היודעים הם רגש זה מהו? וכשהיה מבטי נופל על פניהם הנעווים, המציצים מתוך מטפחות בלות, נדמה לי, כי שגגה יצאה מלפני בורא העולם כשנתן להם צורת-אדם. משום כך הדהימוני עתה מראיהם ודבריהם של אחדים מהקבצנים אלה שהתערבו בינינו בבית-הכנסת של הכולל המערבי. מאד היו דומות תנועותיה של הקבצנית העיוורת לאלו של אותה ישישה ספרדיה, שהביטה עלי בחמלת-סבתא כשעמדתי לפני שעה קלה בחצר שברחוב היהודים; ואחד הקבצנים מילמל אף הוא פטוקיית-הילים, כאותו זקן אשכנזי. שבאותו חצר, ופתאום קרא בקול: „שומר ישראל, שמור שארית ישראל!" ואנחה שיצאה מלבו כמו פירכה שבעתים את גופו המפורך.

האנשים שעמדו הכן להגנה, חולקו קבוצות קבוצות והתפזרו לכל הסימטאות לשמירת-לילה. בבית-הכולל נשארתי אני עם עוד שלושה, לשמור עליו ועל סביבתו. כמה פעמים שבתי אותו ערב לבית-הכנסת, ואגב הצצתי לתוך ה„מעונות" של העניים. איזו עזובה! לא היו אלו דירות אלא מאורות חשכות. מפה הציץ אור דועך. משם — אור גחלים; אויר-החדר מלא מר-עשן; האנשים הם כצללים, מהם נעים ומהם יושבים תחתיהם, כדמויות מכשפים ומכשפות בציורים מתקופות רחוקות-רחוקות. פה מונח מתחת לסמרטוט עבה ובלה איזה גוש, שתנועותיו מעידות עליו כי הוא משהו חי; שם בוחשת יד בתוך סיר שבור בקצהו העליון ומגישה דבר-מה באצבעות אל פה מעוקם; ותוך כדי כך מעירה שכנתה-למאורה איזו הערה בלשון ערבית-מארוקנית לא-מובנה לי. והפה המעוקם צחוק צחוק אלכסוני, צחוק ממש. האם יודעים בריות אלו גם את הצחוק? איך אפשר לחיות במאורה מעופשה, לחיות כך, ולצחוק? בשעה עשר כבר ישן כל הבית. על מה חולמים הללו? שאלתי

בלבי, ועינתי לעצמי: ודאי על עשיר שבא ופיזר דינרים לפניהם. כמעט שנראה לי מזור, ששומרים אנחנו על דרי בית זה, והיתה לי ההרגשה, שבעצם אנו שומרים רק על בית-הכנסת, על ספרייה-התורה שלא יחוללו...

כשעליתי בשעה האחת-עשרה ומחצה לבית-הכנסת, מצאתי שם שלושה מן הקבצנים כשהם יושבים ואומרים תהילים. קרב אלי האחד, הניח את ידו הכחושה והרועדת על שכמי ואמר בעברית שאובה ממקורות ראשונים: גם אנו שומרים, יהי-חביבי! אבל אנחנו זקנים, חלשים! אתם שומרים ככה, ברגלים ובידים, ואנו משמרים בפה, אומרים תהילים, שומרים ככה, — וטפח בידו על חוהו. נדהמתי. היה לי הרגש, כאילו עמד לפני גוף מעובש, שפשט מעליו פתאום את בלויי-הסחבות, והנה הוא בן-אדם, בן-אדם ממש, בעל נפש, שיש בה אפילו מן האצילות. מה שמך? שאלתי. מס' ע' ד', השיב; והוסיף: נולדתי במארוקו, שם גויים, ובאתי לירושלים. זרקתי אליו בת-צחוק, יפה עשית, חוג'ה, שבאת לירושלים, אמרתי בטפחי לו על שכמו.

אתם שומרים ככה, אנו משמרים ככה ושומר ישראל ישמור שארית ישראל ככה! — קרא מסעוד, ופניו הדוויים קרנו פתאום; קולו ריטט: אנו תולעת יעקב, חביבי; כמו שאמרו חז"ל: מה תולעת זו אינה מכה את הארז אלא בפה, כך ישראל אין להם אלא תפילה...

בחצות עלו לבית-הכנסת כמה עניים, רובם עיוורים. נתאסף למעלה מ"מנין". אחד מהם הסביר לי: תמיד עורכים תיקון-חצות ליד הכותל; עכשיו בעונותינו הרבים — — —

ניחמתיו: אין דבר, בכל בית-כנסת שורה השכינה, הלא כן? ירדתי והסתובבתי לפני הבית. מבתי-הכנסת נחתו עלי קולות-תפילה מהולים בבכי, שנגע אל לבי. התהלכתי בבטחה. ידעתי: ישראל ערבים זה לזה — אנו שומרים עליהם והם שומרים עלינו. עתה גם ידעתי, כי שומר אני על בני-אדם, על דם מרמנו ובשר מבשרנו.

„בסוד עניי הכתל“ — לארי אבן-זהב

עתידה ירושלים להיות מגעת עד דמשק, שעתידה ארץ ישראל להיות מורחבת ועולה בכל צדדיה כתאנה זו, שקצרה מלמטה ורחבה מלמעלה, ושערי ירושלים עתידים להיות מגיעים עד דמשק וגלויזות באות חונות בתוכה (ספרי)

ושוב באתי אליך, כותל...

ושוב באתי אליך כותל. לא בחסד נשיא המועצה המוסלמית וחבר מרעיו ולא בחסדם של כל צוררי-ישראל למיניהם, כי אם בחסד אלקי ישראל, ששכינת קדשו לא זוה מעליך כותל יקר, אלפים בשנים... ובחסד לבנו, אשר פעם והלם בסדקי אבניך, גם כי רחקת ממנו זה דורי-דורות...
אפרוש כפי למרום ואתחוב אצבעותי הרועדות-אהבה לבין סדקיך, אויל דמעה ואף אבכה בקול...

לא תייר אנכי, כי אעמוד על ירך ואסתכל בך כבבית-נכאת. לא באתי ממר-חקים לבקש בך עתיקות. לא זר אני לך כתלי הרחום, יומם ולילה דבקה בך נשמתי, את צקון לחשי אשפוך לפני כתלי בכל עת ובכל שעה, מדי פעם כשעצמת מכאובי עמי תגע עד נימי לבי הדקים. כי בכל התבל הרשעה אתה כתלי גבולי האחרון, ועל ירך כי אתיצב מעונה ומורדף, געשק ונלחץ ונשמתי נשימת-חיי האחרונה!...

אתה עדות זוהר נצחית לכל האנושיות כלה. תכריו בגאון עד קצוי-עולם, כי ממלכות רבות מוגרו לארץ, אומות שלמות אדירות נמחו מתחת שמי ה' ואבניך לנצח קימות...
להשען, ולא יותר, ולהדבק אל שארית-מחמדנו. הגלות הוגיעתנו, עיפנו מאד.

מה הרעש כי תקימו חורשי-און ורוקמי-מזמות, מוחמד קשר ל„בוראק“ את „סוס-האש“ ברדתו עליו מהשמים והלא אנו קשרנו אליו עבר מזהיר של אומה, גאונה ותפארתה, תקוותיה וחלומותיה בעתיד. לא אגדה כמוכם רקמנו ל„בוראק“, כי אם כתר-המציאות שזרנו לכתלנו... העריגה-הדוריית ונהרי נחלי הדמעות ששפכנו והגנו שופכים על ידו — — —

אל בא תגוימו, לא „מוחמד“ ולא „סוס-אש“... רק אמש עברו פה חמורכים טעוני-זבל, עם ריח הצחנה והבאשה, רק אמש שפכתם כאן כל חלאה ווהמה, חול היה לכם המקום הזה, ועתה קודש תקראו לו, משום שיצר לכם שיבא העם לתנות ענותו בחיק אבניו היקרות?...

לשוא ולחנם! כמוך הננו כותל רחום. על גבנו חרשו חורשים, העמיקו

בפצעים. אין חקר ליסורים ואין תכלה למכאובים ואנו — עוד גלים וגלים של איבה ומשטמה יעבורו והצו ההיסטורי לעד יעמוד „וכלה לא אעשה אתכם” —

הס. דממה. עצמתי את עיני ורוחי נשאני על כנפי־החזון. מה מושך כה את הלב עד אפסיתים. מה פשר ההוד והקסם הנשפכים על כל שפתם? השמש יצאה בהדרה ותפיץ קרני זהבה על הררי ירושלים. ונחליאל זה הרועה הקטן יושב על שפת נחל־יוד ומחלל בחלילו.

— נחליאל, נחליאל, משום מה תשב פה בהרים ותרעה העדרים, עלה להר־ציון כי מועד לנו היום... חג הגאולים. כה שח ההלך אביתר בדרכו ירושלים. כשתרמילו על שכמו ומקלו בידו.

— אדוני נסע לכרכי־הים ויעזבני לשמור על עדרו, לכן נשבעתי לפניו כי אשמור באמונה ואיכה זה אעזוב העדרים?...

— יברכך אלקים, על ישרך ותום לבך — אמר אביתר ונשקו על מצחו. ונחליאל הקטן התרומם מעל צוקי־הסלעים וישור לדרך המלך, והנה העם עולה בהמוניו להר־ציון. את כל הטוב והיפה יוביל שי לירושלים. הה, מה רצה נחליאל גם הוא להיות עתה בירושלים ולעמוד על מדרגות השיש הקרות לבית מקדש האלקים. בודאי כבר נערכו שורות הלוויים לשירם ולזמרם. ומרוב געגועים עזים חלל גם הוא בחלילו את מנגינות „שירהמעלות” ונפשו המתה עליו.

ובירושלים אורה ויקר, כל הרחובות הומים מאדם. והדרך להר־ציון מלאה אנשים, נשים וטף ולמרחוק יראו ראשיהם לאלפים ולרבבות. בשער „בית־החומות” נצב הכהן הגדול והוא מקבל בכרכה את כל הבא ודורש לשלומו. ובחצר הגדולה מקהלת „כהנים” חבושי־פאר תשיר שירות הללו־יה „ושבו בנים לגבולם” — — —

„הנני מביא אותם מארץ צפון וקבצתים מירכתי־ארץ גם עור ופסה. הרה ויולדת יחדיו, קהל גדול ישובו הנה... ובאו ורננו במרום ציון ונהרו אל טוב ה' על דגן ותירוש ועל יצהר ועל בני צאן ובקר והיתה נפשם כגן רוה ולא יוסיפו לדאבה עוד — — — שמעו דבר ה' גויים והגידו באיים ממרחקים: מזרה ישראל יקבצנו ושמרו כרועה עדרו...”

— האמנם? — שאל ידידה מנהל האוצר את שריהו ראש השופטים בישראל — היתכן כי שב ישראל לארצו, לחיות בה חיי חרות וחופש והן רק אמש. עוד היה מפורר על עברי ימים... רק אמש היה נתון למשסה ולבו? — — —
— כן אחי ידידיה, ישועת ה' כהרף עין, אמש עבדים נרצעים לעמים זרים והיום משוחררים... ראה מה נהדר המחזה, מה ירחב הלב מגיל. נאדר החזון ורב

הקסם! הן זהו בית המקדש אשר לשלמה, אלה הכהנים בעבודתם, הלויים בשירם
וזמרם וישראל־בנויהם — — — שורה, הנה העם כורע ומשתחוה במעלות־
השמש המזהיבות, לאל היחיד, כי שב ורפאהו...

סלסולו הממושך של המואזין הקורא לאֵללה, כביכול, מעל הכתל עוררני
מחוזני. פקחתי את עיני. אֵל אלקים, חלום! חלום התפארת. כה צר לי, נפשי
סוערת ולבי חושב להשבר. איה הם כהני, איה לוויי ואיה אתה עמי הגאה
והמרומם? פה יש רק שריד מכל קדשי־עברנו המזהיר, פה יש רק נחמה אחרונה,
הכתל הנעלב, שארית־מחמדנו וגם הוא אינו שלנו — — —

איה הוא העם המשוחרר, איה התפארת בדרכי־ירושלים. כל הרחובות אבלים
ובכל בית שורר עצב ויגון. פה אין הוד ואין תפארת. פה יש "סטטוס־קבו"
"גזירת־השופר", "גזירת נר־ההבדלה", "קריאת ספר־התורה", חמורים וזבל
ובעיקר, רחמני אלקי, פה יש טיטוס חדש בצורת המופתי, וחרב נוכליו ומרצחיו,
החולמים חלומות הטומאה והרשע — — —

שוב באתי אליך כותל. הנה סבבוני אויבי והקיפוני להשמידני, את כל
אשר בניתי יהרסו ללא רחמים, את כל העצים אשר נטעתי יעקרום בזועה, כל
פרחי הרכים, שהשקיתים בוקר וערב בדמי־לבי רמסום — — — עתה יידו בי
גם אבן ובשעת־תפילה גם יארבו לי בפגיונותיהם מאחורי גווי... ואף־על־פי־
כן, לא אבדה תקותי!...

מה לי כי תשקיף, המופתי הגדול מהרמונך. מה לי כי תפול על ראשי עי־
מלאכי חבליך אבן חדה ויזוב דמי, מה לי כי שליחך יתקעו במארב גם סכין
בגווי — — —

אתה כתלי מכריו בגאון, בעדות זוהר בפני העולם כולו:
"לפני חי כאן את חיי חרותו עם שלם, על תרבותו ומוסרו, שלום־העולם
ואהבת־אנוש, וגם בעתיד יחיה כבימי קדם, עדים הן אבני הנרטבות בדמעותיו
אלפי שנים ולבו הגדול ההולם יומם וליל לבין סדקי אבני" — — —
בי נשבעתי! חי חלום תפארתכם, כי שלכם אני!

חיים אלעזרי

ולא הזיק נחש ועקרב בירושלים מעולם, ולא אמר אים לחברו, צר לי המקום שאלין
בירושלים (אבות).

זַעֲקַת הַכֶּתֶל

(R T H)

ההפגזה נפסקה עם ערב ועמדה להתחדש עם בקר. חוק הוא מדי יום ביומו. קמץ המגינים מגינים בעמדות והאויב מפגין מ"נבי שמואל" וממקומות אחרים. כל יום וקללתו אתו. היום חדר פגז והרס בית על יושביו, אדם שצמא למים ויצא להביא מים אל ביתו מהברז הצבורי אשר בסביבת ביתו נפגע בפגז שקטע רגליו. פחי המים נהפכו עליו ושטפו דמיו, ומותר הדם מן המים איך, כי הדם כמים נשפך.

אדם כי יפול למשכב ויקשה להביא מזור לו, כי הדרכים בין השכונות בחזקת סכנה הם ורפואות אולו במחסנים.

נער קדח באחד הבתים. זה שבועים קודח הוא ותרופה אומרים בתל-אביב תמצא, ומי יכול ויגיע עתה לשם להביא את התרופה?

יושב האב ליד מטת הנער החולה ואומר פרקי תהלים, גם ביום וגם בלילה, ואם תנומה תאחו עפעפיו לא יגיה ראשו על הכר כי אם רכון על חזהו וינמנם. נכנס האב מהחוף והביא אתו פח מים לבית. טבל את המטפחת במים הזכים, סחטה והגיה על מצחו של הנער וכף מהנוזל הקריר והחי הגיש אל פיו. החולה פקח את עיניו. סקר את פני האב שגחן עליו ומלמל:

— "חלום חלמתי, אבא, ובחלומי והנה שמואל אחי הגבור הלוחם את מלחמת הקדש בין חומותיה של העיר העתיקה נושא אתו פתק ובו כתוב: "בנימין בן רבקה לרפואה שלמה". עובר הוא מסמטא לסמטא בעיר העתיקה עדי הגיעו לכחל המערבי ובהגיעו לשם ישים את הפתק אל בין נקיצי האבנים הקדושות וחוזר הוא על עקיביו".

האזין האב לכל מלה היוצאת מפי הנער הקודח והפטיר:

— "חלום סימן יפה הוא לחולה, הדרך אל הכתל סגורה היא עתה לפנינו", זה הכתל אשר ספג מדורי דורות את כאבו של העם היהודי והיחיד בו. מובטחני בני שרפואה שלמה תבא לך במהרה, כי זהו פתרונו של החלום ואין אחר לו".

ובאישון אותו לילה.

רפה אונים, כשידו צמודה לסטן, נשען שמואל אל הקיר הטחוב. עיפה נפשו להרדם אך צו החיים גובר עליו לבל יאבד ערנותו אף לרגע. האויב סביבו, על כל שעל יטמין לו מלכדת ואורב לרצחו נפש.

ועל הגבול בין החיים והמות, עוברות לפניו בזה אחר זה תמונות מימים עברו שם בשכונת גאולה אשר בירושלים החדשה. לפני כשבוע כשנחלץ לעזרה

למגיני העיר העתיקה נפרד מאחיו הצעיר בנימין שנפל למשכב ובעודו רואה את אחיו החולה והנה דמות רבו המובהק לפניו, איש צדיק בדורו, שנאסף אל עמיו מפני הרעה. פניו הדורים וזהר השמים למו. ויאחו הרבי בידו וכה יאמר לו: "פלא לך דרך לכתל המערבי אשר בשכנתו הנך נמצא, הלילה ישמש סתרה לך ומלאכי עליון יגנו עליך, והיה בהגיעך אל הכתל ושמת בין נקיית האבנים הקדושות פתק ובו יהיה כתוב לאמר: בנימין בן רבקה לרפואה שלמה". ויעלם הדובר וידם הקול, שמואל התעורר וכלו נפעם ונגרש מדבר החלום, דובב: "הקדוש ברוך הוא גוזר והצדיק מבטלה, הנני והלכתי, רבי ומורי, צדיק יסוד עולם".

על ארבע זחל שמואל אל הכתל, צעד שהיה הד לו בעלטה הביא בעקבותיו מטר כדורים אשר שלחו אחריו אנשי האויב. כדור אחד סרט סריטה עמוקה בכתפו והנזול החם והדביק פרץ, אולם שמואל לא שם לבו לזה, כי הן שליח מצוה הוא. שעל אחר שעל קרבו את שמואל אל הכתל שהיה שחור משחור הליל. נשק שמואל לאבני הכתל, קרע מכתנתו הפרומה, טבל באצבעו מן הדם אשר נגר מכתפו ויכתוב בדמו על גבי הבד הלבן את אשר צוה עליו רבו: "בנימין בן רבקה לרפואה שלמה" ואחר תחב את הבד בין האבנים הקדושות. ויודעו הכתל.

ובהגיע שמואל בדרך לא דרך במרחק לא רב מעמדתו הפציע כבר שחר. ועוד הוא זוחל והולך ומהלומה ירדה על ראשו לקול צחוק פרוץ, כששבה רוחו עליו והנה הוא בין חבריו הלוחמים המעטים שבעיר הנצורה, ירושלים העתיקה, שנפלו בשבי.

ובאותה שעה.

ומלאך רפאל ירד מן השמים אל הכתל המערבי, העלה מבין האבנים הקדושות את הבד הטבול בדם והניחו לפני כסא הכבוד ואמר:

— "רבון העולמים, הכר נא כתנת בנך היא זו, ממגיני העיר העתיקה, אשר בדרך זו את תפילתו נושא אליך לרפואה שלמה לאחיו עול הימים השוכב על ערש דוי ומצפה לרחמיך".

ועוד המלאך דובר ונשמעה זעקת הכתל:

— "גלוי וידוע לפניך, שוכן מרומים, שמיום חורבן הבית ועד היום שריד

יחיד אני לבית מקדשך, אשר בניך לכבודך הקימו ואשר אוית לשכון בו. ימים היו ובניך לגולה יצאו וטמאו זרים את הדרך אלי, באשפתות כסוני ובגללי אדם ובהמה שקצוני. אחר כך באו בניך, גלו את מקומי, נקו את אבני מהטומאה והזוהמה והתחילו נוהרים אלי ולחונן את אבני. דור לדור ספר על הכתל המערבי ובני כל דור ודור נמשכו אלי גם יומם גם ליל. בימי צער ואבל ובימי שמחה וששון באו אלי הכלל והפרט, את צקון לחשו ואת מרי שיחו שפך לפני היחיד, חתן וכלה ביום חופתם את בקשתם מלפניך לעתיד טוב ומהיר אלי הביאו, ובהתעטף נפש היחיד על חולה ומר יום לתפלתם אליך האזנתי.

בליל החורבן לידי יבכיון בניך וזעקתם בקעה שחקים ובימי חג ומועד ובשלש רגלים אלי יבאו להראות לפניך ואת שמחתם וששונם להביע לך. נער עד זקן, נשים וטף הסתופפו ועמדו לפני את אבני שהגיעה ידם לנגע בהם לטפו ונשקו להן. את שמותיהם חרתו באבני דבקו בי ונשאו את שמי על שפתותיהם בכל אשר יפנו, כי ראו בי את אשר הנני והוא השריד היחיד לבית מקדשך אשר באש הצת ובאש אתה עתיד לבנותו. עתה נשמו הדרכים אלי, אכלות המה, כי יצאוני בניך אשר הגלה אותם אויב ומגדף.

ובאישון ליל זה קרב אלי אחד מבניך, הביא אל בין הנדבכים שלי תרומת דם ותפלה הטבולה בדם. עדים המה לבית מקדשך ששמם. לעם הנמצא בצרה וליחיד הנתון בסכנה. עד אנה, רחום, תהיינה דרכי ציון אכלות?"

ואש יצאה מלפני כסא הכבוד ובתוך האש כקול רעם בגלגל.

ובת קול יצאה והכריזה:

"ירפא הנער, פדוי שבי ברנה יעלו, ויש תקוה לעם ועוד ישוּבו בנים

לגבולם."

ושב ורפא לנער בנימין.

עם פדויי השבי חזר לביתו שמואל.

ותהי תקומה לעם ובנים לגבולם עוד ישוּבו.

יהודה קום

אחד מרבים

עם הגולה מירושלים העתיקה לעיר החדשה בא גם רחמים ששון, חכם כבן חמישים, שבימי המצור זרקה שיבה בזקנו והפך כולו לבן ביום המר של הכניעה לערבים והיציאה מן העיר. בעוד שאר הפליטים פושטים על פני בתי-הגזית המפוארים, שהשאירו הערבים הפקר, ורבים מהם ששים שיצאו מחורבה חשיכה שברחוב-היהודים לאורה רבה של שכונות קטמון, תלביה והמושבה היונית, התיישב חכם רחמים על בני-ביתו, שש נפשות במנין, בעליות הגג של אחד ההיכלות האלה בתלביה. תחילה לא היתה דעת מלכה אשתו נוחה מכך: האחרים התיישבו באולמות אותו היכל, המוגנים מפני החמה והצינה, והיא, לאחר שילדה תשעה, תישא את רגליה הכבדות על ששים ואחת מעלות? «מפה צופות העינים תמיד אל עיר-הקודש ואני רואה על מה אני בוכה», השיב רחמים בעלה; ובעוד האנשים האחרים סוחבים רהיטים ושברי רהיטים מבתים עזובים, יושב רחמים על הגג, פניו מופנים אל ירושלים, אל העיר העתיקה, והוא מלחש פרקי-התהילים ועיניו דומעות. לא עבר שבוע ימים ומלכה אשתו נוכחה, כי צדק בעלה. באותו היכל של אחד האפנדים העשירים, ששימש מקום-מגורים לו ולחמש נפשות ביתו, הצטופפו ארבע-עשרה משפחות, חדר למשפחה, ורבה ההמולה שם כברחוב-המעלות הצד הפונה משער-יפו לפנים העיר העתיקה, רחוב המרכולת של הערבים. בחדר-העליה ששימש לאותו אפנדי בית-כביסה, ידעה מלכה מנוחה, ואף שמחה בחלקה, כאליו היתה יושבת לבדה עם בני-ביתה בכל אותו היכל. בבוקר היתה יוצאת לבקש מעט טרף לילדים, הללו הסתובבו בחוצות השכונה ושוב טעונים שיירי רהיטים, שאחרים בחלו בהם, ורחמים עצמו הלך לבקש רחמים אצל אנשי השלטון שיסתערו שוב על העיר העתיקה וישיבו לישראל את נחלתו. היה מגיע חכם רחמים עד השערים של אנשי השלטון ופנימה לא הובא; והוא שפך את לבו לפני שומר-הסף החמוש, ומיד נתאספו ארחי פרחי שתלו עיניהם בו, תחילה בתמיהה, ואחר-כך בלעג-מה, ולאחרונה שתו עליו וצווחו: «הידד, הרמטכ"ל! יחי האלוף חכם רחמים!» אף זה לא מנע ממנו לכתת את רגליו מן העיריה לבית-המושל, מן הסוכנות לרבנות הראשית. «הלוך ילך ובכה», קויים בו בחכם רחמים, והוא אך תמה: איכה יפקירו בני ישראל הכשרים את יפה נוף, משוש כל הארץ, וישימו פניהם למדבריות הנגב

ולכל הרוחות? לשוא יסבירו לו שכנים ומיודעים, כי הגבולות ארוכים ואנו מתי מעט. הוא שומע בנחת, ובקול חנוק הוא לוחש: „אבל — ירושלים, ובשם האחד הזה — ירושלים — הוא נותן ביטוי לכל יסורי נפשו, השפוכים על גופו הארוך והדק העטוי גלימה שחורה ועל פניו המארכים שכעין השעווה הם.

קשים מימות-החול היו השבתות, ולא רק לחכם רחמים. פליטי „העיר“ כשה תועה הם בתוככי רחביה ובחוצות ירושלים החדשה. אכן קשים היו החיים בעיר העתיקה, בתוך החדרים האפלולים והחצרות הצרות, מוקפים ערבים כחול אשר על שפת-הים, אך ימי שבת ומועד כיפרו על הכל. בעוד יהודים מן העיר החדשה מיטלטלים בחמה ובצינה לשער יפו, נידחקים ברחוב-המעלות הצר בין ערבים מלוכלכים שחמוריהם מטונפים ושקיי-רכולתם מלכלכים את בגדי-השבת של „עולי הרגל“, היו הם, יושבי העיר העתיקה, פוסעים כבני-מלכים מביתם דרך רחוב-היהודים השובת, מגלגלים בנחת באצבעותיהם את גרגרי ענק-הענבר, ועד שפצחו תריסר „פיפיטאס“ (גרעינים) וכבר הם לפני רחבת הכותל המערבי. יהודי העיר החדשה שבאו להשתטח על אבני הכותל ניראו בעיני חכם רחמים כנדהים שבאו לרצות את עוונם; הללו הוילו דמעה גם בשבתות ולא כן הוא, חכם רחמים, שכן זיכהו ה' שלא להיפתות לסיטרא אחרא ונשאר יושב בעיר העתיקה. ודאי שמרגיזו בכל שבת אותו ערבי לבוש סחבות העובר ברחבה הקדושה וחמורו הצרו טעון נאדות שחרחרים הניראים כחזירים, רחמנא ליצלן, והתינוקות המוגראבים המנוגעים והמלוכלכים, שאבותיהם מושיבים אותם בשער חצרים המעלה צחנה, אף הם מדכאים את הנפש, אך חכם רחמים מהלך בין אומרי-התהילים ומנחמם: „כל זה עשה הקב"ה ללמדכם, שהללו מאוסים כחמורם, ואילו בניו לבושים שיראיך. הימים הטובים הללו היו אך לפני ששה ירחים, ועתה — דומה אותו רחוב רחב-ידיים של תלביה למעין חלל ריק, ללא כל ריח. מימי היותו תינוק בבית אבא קסם לו אותו ערב של ריחות תבלין וכל מיני דגים מלוחים ומעושנים שברחוב-היהודים, ופה — אויר תפל, שאינו מזכיר כלום ואינו משאיר אחריו כלום. חכם רחמים היה עוצר בעד אנחתו, כאותו אבל על בן יחיד בשבת שבימי השבעה, אולם במוצאי שבתות היה מתייפח כתינוק, ובאותם הלילות, בתקנו חצות על הגג, למול הר-הבית, נקרעה נפשו לגורים בבכיו. „התינוקות יעורו משנתם“, היתה מלכה אשתו מנסה לשסעו, והוא שמע בדבריה את פיתוי השטן והגדיל במרי-נפשו.

בחודש הראשון נולדו באותו ארמון שני ילדים, שניהם בנים, ועפ"י בקשת חכם רחמים, שהיה גם המוהל, נקרא האחד בשם רחמים, לקיים „ואתן לכם רחמים“, והשני מנחם, ובחודש הבא נולדו בו בן ובת, תאומים, וקראו לבן ירושלים ולבת רוחמה, ולכולם מצא סמוכין בדברי נביאי הנחמה. „כשיש עוללים

ויונקים אלה בבית, יקויימו בנו בזמן קרוב כל הטובות שניבאו לנו נביאים, אמר. עתה נפקחו עיניו לראות את המתרחש בבית הגדול הזה. כל החדרים רוחשים בניי זכרים, בלי עין רעה; הנערים הגדולים הולכים לבקש עבודה, אף עוזרים על ידי הבוגרים בהגנת העיר מפני המואבים הללו שנתחברו אליהם פלשתם, והקטנים מה יהא עליהם? האבות נמצאים בשמירה, האמהות צוחות: «קשה גורתם של השאבב' (השובבים) הללו מגזירתם של התותחים בימי המצור!» אסף חכם רחמים מתוך הבית הזה עשרים ואחד בניי זכרים, ללמדם תורה ונביאים. כלום לימד אותם שמע ותורה? פתח: «אלה תולדות נח» ובכה, המשיך: «נח איש צדיק תמים היה בדורותיו», ובכה, והילדים נבוכים, ורק אמותיהם שמחות, שנפטרו לשעה מענשם של הבנים, ובזכות זו דאגו דרי הארמון גם למוזנותיו של חכם רחמים. היו אלה ימי־הקיץ, והחכם לימד את הילדים על הגג. והאיך לימד אותם? אמר להם להפנות את ראשיהם לעבר ירושלים העתיקה, והוא מצביע בידו: הנה, במקום הזה התנשאה לתפארה ה«חורבה» דר' יהודה החסיד, ובמקום ההוא — «בית־אל» של המקובלים, ובפנה ההיא היתה חצר ה«אור החיים», שרב אשכנזי ממדינת פולין קידש אותם בתפילה ותלמוד תורה עד חורבנה... ומספר היה לילדים על צדיקים ומקובלים, נסים ונפלאות, ובאלה משך את לב התינוקות לשבת עמו. הוא ידע, כי לא את כל דבריו יבינו, אך בעצם סיפר את הדברים באוני עצמו ונהנה הנאה מרובה מגדלותם של גדולים והאמין בזכותם שתגן על ישראל בהיות הצר והצורך כמטחוי קשת מהם.

ככל אשר הפליג חכם רחמים בסיפורי הפלאות שזר לתוכם את מעשי הגבורה של הבנים אשר חירפו את נפשם על אדמת הקודש תמול והיום, וככל אשר זיווג בלבו לאחדים גבורים ראשונים ואחרונים, עושי הפלאות שבכל דור לפי דורותיהם, כן התגנבו ניצוצות בלבו, ואחרי כי אמר בלבו שחשך כבר עולם בעדו החל לראות אור.

בצאתו את העיר העתיקה, שעה שכבשוה רשעים, קרע קריעה ולא הסיר את בגד־האלמנות אלא בשבת ומועד, והס מלהזהיר דברי שיר. עתה החל לשנן לנערים שירים משל ר' שלום שבאזי, ר' יהודה הלוי, ומגג הארמון שבתלביה עלה ציפצוף קולותיהם של הנערים, נישא עד לרחוב עזה שברחביה. הילדים שרים וחכם רחמים מהרהר: מי פלל כי מעל הגג הזה יישמעו שירי־קודש ומפיות טהורים כתינוקות של בית רבן! והבית הסמוך — והבית אחריו — וכל רחובות־הפאר האלה יהודים יושבים בהם, בעזרת השם. הן רק אשתקד עבר במקומות האלה ועיניו כלו מקנאה, שבני אברהם, יצחק ויעקב נמקים בסימטאות המרופשות ואילו ישמעאל פשטו על

סביבות ירושלים, כאילו דוד שכבש את ירושלים שלהם היה ושלמה שבנה את המקדש מקרבם יצא, והנה — ה' ריחם וה' ירחם.

בשבת יצא לשוח על פני רחובה של תלביה ובחוצות קטמון, פגש את מיודעיו מתמול — מי לא הכיר בעיר העתיקה את רחמים! — והם תועים על פני הרחובות בגלגלם בין אצבעותיהם בשעמום את גרגרי ענקי־הענבר, והוא מעורדם: „העבודה, בתים יפים בנו לנו אותם רשעים... הראיתם ברחובי־היהודים ארמונות שכאלה?״ תמהו האנשים שידעו עד מה מצר חכם רחמים: הנסתלקה דעתו? והוא עיניו מתלקחות, זקנו הקצר והדליל רועד, כל שערה בו רוקדת, ושפתיו הדקות נעות ככשיר: „האם הרחוב הקרוב לשוק־הסרחונות שלהם, שיקראוהו שוק־הבשמים דווקא, הוא ירושלים ורחובות אלה אינם ירושלים? כשכבש דוד המלך, בזכותו יגן עלינו, את ירושלים מן היבוסים, מה עשה? שמא השאיר את העיר בגבולות יבוס שסובבו את הר המוריה? והלא כתוב: „וי בן דוד סביב מן המלוא וביתה״, השאיר את היבוסים מתפלשים בחורבות שלה, גטה מעט הצדה ובנה את יפה־נוף, שהיתה למושש כל הארץ. ומה עשה שלמה? ועזרא ונחמיה מה עשו? חז״ל אמרו: „עתידה ירושלים להתרחב״, והיא התרחבה בכל דור ודור, ודור שאין ישראל בתוכה להרחיבה, או שאין ממון לישראל, הקב״ה מטיל על שונאיהם לקוממה ולהרחיבה ולהכין בת לבניו היכלות ופלטינין״. נאספו אנשים רבים ונהגו מדבריו של חכם רחמים, ורכי־הלב דמעה נוצצה בעינם, דמעה שכולה גיל, ונשמע רשרוש הגרגירים של ענקי־הענבר שבידי האנשים, כי באה השמחה עד צפרני אצבעותיהם. הזומן חכם רחמים לאחד מבתים לקדש על היין ולטעום מן החמין — חמין של שעת חירום — ונקלע לאותו בית גם רב אשכנזי, שכן קרה נס בתוך נס, שלא זו בלבד שנתן ה' דעה בלב הערבים לפנות את בתיהם למען העתידיים מחר להשאר מחוסרי־גג, אלא שנתן דעה בלב היהודים לתפוש מקומות־מגורים מכל הבא ליד, וכך מצטופפים תחת צל קורה אחת „אשכנזים״ וספרדים, מערבים ו„גרמנים״. אותו רב אשכנזי, אף הוא מפליטי העיר העתיקה, זרק טיפה מרה לתוך שבחת בני הבית בהזכירו את בתי־הכנסיות שהחריבו הערבים. חכם רחמים הירחר רגע, וענהו: „אותו מדרש יודע מרי כמוני: מזמור לאסף, באו גוים בנחלתך״ — מזמור אני (ולא מקונן) ששפך הקב״ה חמתו על העצים ועל האבנים ולא שפך חמתו על ישראל״. „אתה מגיד מישרים, אחא״, אמר הרב הישיש, לפני האנשים התמימים יוצאי „העיר״ נהרו משמחה, שרב אשכנזי מפליג בשבחו של אחד משלהם.

רוח טובה היתה מעתה על חכם רחמים, ומדי שבת בשבתו, גם בגשם וברוח, יצא לרחובות תלביה וקטמון והמושבה היוונית לנחם אבלי ציון, פליטי העיר העתיקה, והיה משפיע עליהם מדברי־הנחמה של הנביאים ומדברי־הדרוש של

חכמים, להראות ולהוכיח, כי אכן הרהבית ישאר על תלו לעולם ואילו העיר נחרבת ונבנית, נעתקת ונבנית, וכמו שעתידה ירושלים של מעלה להיות מגעת עד כסא הכבוד, כך עתידה ירושלים של מטה להתרחב עד קצה העולם, ולפחות עד ים יפו... קומת הפליטים נזדקפה, וכמו פתאום נפתח אפס להריח את בשמי העצים העוטרם את בתי שכונת-הפאר האלה ועיניהם נפקחו לראות את אורם המתוק של החוצות רחב-הידיים אשר טולטלו לתוכם. עתה נתעורר לבם להבין, כי בזיון התורה הוא שחכם רחמים יורה את תורתו לרוח חוצות, בסמוך לפחיה-האשפה, או בחדר שמיטות עומדות בו; ואף כי בימים אלה של קיבוץ גלויות קשה כקריעת ים-סוף למצוא ברחבי ירושלים חדר פנוי, לא שינה החודש ונמצא בטבורה של המושבה היוונית אולם רחב לבית-מדרש. בימות החול יורה בו חכם רחמים את הנערים, כששים במנין, ובשבתות ידרוש בו. דרשה אחת לו: ירושלים, אך בעלת מאה פנים היא, ובכל שבת היא חדשה, משל לירושלים גופה. ומדי דברו פושט חכם רחמים את ידיו הארוכות והצנומות, כחובק את ירושלים עד מלוא העין, והוא מורו את שומעיו, הממלאים את האולם מפה אל פה, לצאת בשבתות לטייל במושבות ישראל בירושלים: לתלפיות ולקטמון, לבית-הכרם ועד עין-כרם, למען יראו עין בעין כי אין יופי כיפיה של ירושלים וכי למעלה מכל ספק הוא שמעשרת הקבים יופי שניתנו לעולם נטלה ירושלים תשעה, כדברי חז"ל.

עתה מיחתה מלכה אשתו בפניו: «אם הם נהנים ממך, למה לא תיהנה מהם הנאה של ממש? למה לא תבקש מקהילתך מקום-דירה בסמוך לבית-המדרש ולא נשב שש נפשות בחדר אחד והכיריים בתוכו? ולי — הנמיכה את קולה — ולי יקשה בחדשים הבאים לעלות ששים ואחת מעלות. הוא שידלה בדברים רכים: «ידעתי כי עינני הוא לך, אולם לא לעולם הריון, מלכה, ובזכות התענג בצער ירושלים יזכה הילוד לנו לראות בנחמתה. ידעת כי לא אוכל לצאת מכאן, בתי».

«לא ידעתי, חכם». «עלייה זאת פונה אל העיר העתיקה וממנה אראה את החרבות».

תמהה אשתו: הלא נהג בחדשים האחרונים כמו נעקר כבר חורבן בתי-הכנסיות מלבו? והיא יראה פן נהפך לבו בו לרעה כבראשונה. חכם רחמים הכיר בה את תמייתה ואמר: «רק בזמן האחרון נתחורר לי למה נתן ה' בלב אבי (הריני כפרת משכבו) לקראני רחמים. רחמים לשון רבים, שכן שנים צמודים בי זה לזה: האחד שמח על בנינה והאחד בוכה על חובנה».

מלכה אשתו הבינה לו ולא מיחתה עוד. והוא הוסיף להיות עיניו דבקות בעיר העתיקה, במושבות היהודים שחרבו:

«ולבריות מראה אני רק את האחד השמה, לבל יפול לבם בקרבם ויבטלו, חלילה, מבנינה של ירושלים, משמחה בבנינה». בתוככי ירושלים — לארי אבן-יהב

העיר ומסביב לה

רחוב ברובע היהודים

שערי ירושלים

אבלה יהודה ושעריה אומללו וצוחת ירושלים עלתה.
(ירמיהו מד.)

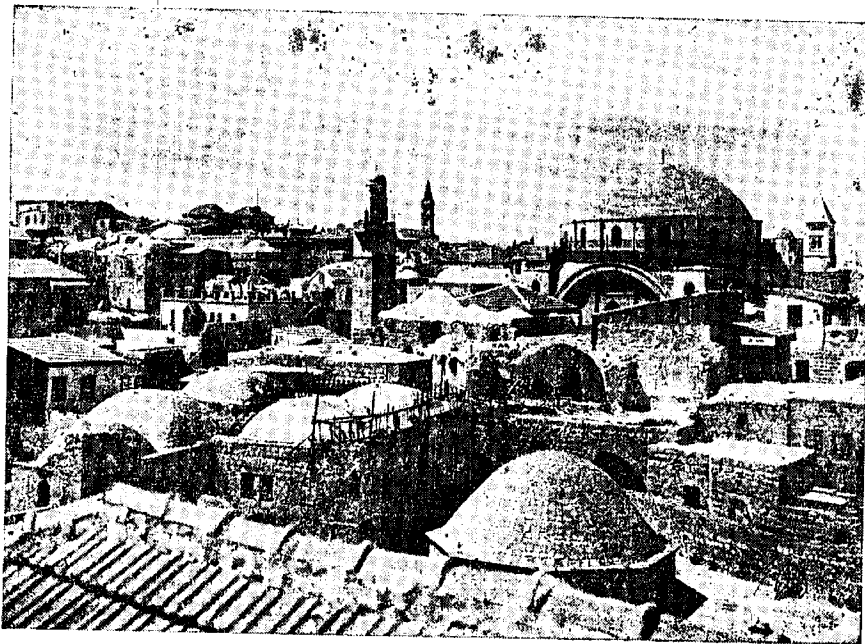
- ירשה לאסיר תקוה הרמת המסך רגע קט, כדי להזין את עיניו הרעבות בחזון האחרית, עיניו התובעות באין הרף ראייה וידיעה, בכל המתרחש והמתרגש מאחורי החומות הנשאות, מעבר לשערי ירושלים הנעולים.
- א. שער שכס. בערבית בב אל עמוד. לזכר העמודים שהיו שם לפניו בימי הרומאים. נקרא גם שער דמשק.
- ב. שער הפרחים. בערבית בב א סהירה. ע"ש גבעה סמוכה שעליה נמצא בית קברות מושלמי. סהירה פירושו "הערים בלילה". בפי ההמון השתבשה המלה לזהרה. שמובנו פרה. מכאן השם שער הפרחים נודע גם בשם שער המישור או שער הורדוס.
- ג. שער האריות. על שם שני זוגות אריות החקוקים עליו מבוהק. בערבית בב א סבאט, או שער השבטים. לזכר שבטי ישראל, שהיו עולים אל המקדש דרך השער הזה.
- ד. שער הרחמים. לפניו נודע בשם בב א רחמה. מכאן שמו בעברית. כיום יכונה א. בב אל טובה הוא שער התשובה. ב. בב אל דהריה — שער הנצח. ובפי הנוצרים נקרא שער הזהב. סתום מדורות קדומים. מקומו על רמת הר המוריה.
- ה. שער האשפות. בערבית בב אלמועארב. היינו שער המערביים, ע"ש השכונה המושלמית שעל ידו. נזכר במקרא (נחמיה ב. ג' ועוד). כנראה שהיו משליכים שער ציון. בב א נבי דאוד. או שעה הנביא דוד.
- ז. לכבוד החוקר הא"י האמריקני אדוארד רובינזון, שגלה אותו בשנת 1831. דרכו את אשפת העיר. מכאן כניסה אל מסגד אקצה. ממולו קשת רובינזון
- ח. שער יפו. בב אל חליל. הוא שער הברון. עליו נמצאת כתבת: אין אלוה מבלעדי אלה, אברהים אהוב אלה. מצדו השני כתבת ערבית, בה פרטים על בנין החומה. בשם אלה הרחמן והרחום. צוה לבנות חומה מבורכת זו, אדוננו השולטן הגדול מלך הזרים, הערבים והפרסים, שולטן סלימאן בן סלים חאן, ה' ניצח מלכותו. שנת 945 הג'ריה, היינו 1538 לספירה הרגילה.
- ט. השער החדש. בב'אל-ג'דיד. נודע גם בשם בב'א-סולטן, או בב'א-עבד-אל-חמיד. הוא הגבוה ביותר בחומת ירושלים.

עיון מרפרף בכתבי הקודש, מחזיר אותנו לתקופה קדומה, בה היתה חומת ירושלים מוקפת בשערים אחרים, לאותם המיים עליהם נאמר: ירושלים הרבה ושעריה נצחו באש. במאמציו המוגברים של נחמיה בן חכליה, ובעזרת נאמניו המסורים והסרים למשמעתו שעמדו לימינו, הוקמו שערים חדשים, שצוינו בספר זכרונותיו כדלהלן:

שער האשפות, (נחמיה ג. 14; שער בית המלך, (דבה"י ג. כג. 20); שער בית ה' העליון, (מלכים ב. טו 35); שער הגיא, (נחמיה ב. 15); שער הדגים, (נחמיה ג. 3); שער הישנה, (נחמיה ג. 5); שער היסוד, (נחמיה ב. 23); שער המזרח, (נחמיה ג. 29); שער המים, (נחמיה ג. 26); שער המפקד, (נחמיה ג. 31); שער הסוסים, (נחמיה ג. 28); שער העין, (נחמיה ג. 15); שער הצאן, (נחמיה ג. 1); שער הרצים, (מלכים ב. יא 19).

יהי רצון ונזכה ליום, שתחזינה עינינו בהחזרת העטרה ליושנה.

מ. ד. גאון

הטקומות הקדושים

הר הזיתים

ירושלים הרים סביב לה ואחד מהם, מן הקרובים לה וגם מן המעניינים ביותר, מעל לעמק יהושפט, הוא „הר הזיתים“. בנחמיה יכונה בשם „ההר“ סתם. במלכים: „ההר אשר מקדם לעיר“. ועל כי עבדו עליו עבודה זרה בימי מגשה מלך ישראל, הפך להר המשחית (מלכים ב.).

בלשון המשנה נקרא „הר המשחה“, על שם שמן־הזיתים שגדלו עליו עוד בימים הקדמונים.

רוזינברג, בספרו „אוצר השמות“, מספר לנו כי בימי הבית השני היה בעמק שבין ההר הזה ובין נחל קדרון גן זיתים מפואר שנקרא בשם „גת־שמנא“, כי שם היתה גת אשר דרכו בה זיתים. כן היה שם בימים ההם כפר קטן שנקרא בשם „בית פגיי“ ונזכר בתלמוד (מנחות צ"ה).

בפי הערבים נקרא ההר בשם ג'בל א־טור, על שם הכפר הקטן העומד על ראש ההר הזה. היהודים קראו לכפר הזה „טור מלכא“, נמצאים בו עצי זית עתיקים מאד.

ההר הזה גבוה מכל ההרים אשר בסביבות ירושלים; גבוה מעל פני היב התיכון 830 מ', ומעל הר המוריה 60 מ'. לצפונו הר הצופים.

בימי הבית היה הר־הזיתים, ביחוד חלקו אשר ממול למקום המקדש, נשמר מכל טומאה. כי עליו שרפו את הפרה האדומה. גשר של עץ חבר אותו עם הר המוריה, וגם שלישי מעפרה היה טמון בו. — ממנו היו משיאין משואות להודיע לכל הגולה את יום קידוש החודש.

ההר הזה היה לפנים תפארת גאון ההרים, כאבן נזר התנוסס על אדמת הקודש ותרועת מלך ונביא בו: „ודוד עולה במעלה הזיתים ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה לאלהים“.

מלך פרוסיה פרידריך השלישי, בנסיעתו בשנת 1869 לחנוכת תעלת סואץ בקר בירושלים ובעמדו על הר הזיתים התרגש ביותר ממראה עיניו: מראה עמק יהושפט וים המלח, נחל קדרון וערבות הירדן, ביחוד מראה שקיעת החמה אשר ראה מעל הר הזיתים ומראה זריחת השמש באפק השמים, היו נהדרים.

אז — אומר הוא בספר מסעו — חשתי את כל מתק יפי מליצת כתבי הקודש בכל הודה והדרה.

וכעת הוא הר אבל. מורדות החלק של ההר הזה מכוסים כלם בתי קברות של יהודים. לפני כארבע מאות שנה החלו היהודים הספרדים, וזמן רב אחרי כן האשכנזים, לקבור את מתייהם במקום הזה.

הראשונים שנטמנו במקום הזה אינם ידועים לנו. וגם מהמאות האחרונות נשכחו ונמחקו מספר המתים.

מחבר הספר "חלקת מחוקק", ר' אריה ליב בריסק ז"ל, הקדיש עתו ועטו להעתיק שרידי נוסחאות המצבות העתיקות, שחומר רב ספון בהן לתולדות ישוב ירושלים הקשורה הרבה באשיות של אותם החלוצים והבונים הראשונים. לדאבוך מת מרעב, בשנות המלחמה העולמית הראשונה, ולא הספיק לגמור את עבודתו הענקית.

גם במקום הזה לא שררה אחזות בין העדות. חלקה חלקה לבדה, עדה עדה לבדה. — ספרדים לחוד ואשכנזים לחוד. וגם ביניהם לבין עצמם מחולקים היו ונפרדים. — כל "כולל" לעצמו. כולל וגבאיו ושמשיו; גם פה היה עולם המסחר, עולם של משא ומתן, עולם החיים...

מנזרים שונים נבנו על הר-הזיתים עוד במאות הראשונות לספירתם. גם המוסלמים בנו עליו מסגדים וגם להם בנינים נהדרים שמה.

החלקה הקדומה ביותר של הקברים העתיקים בהר הזיתים, היתה בידי עדת הספרדים, מפני שעד לפני מאה שנים היו האשכנזים והספרדים קוברים את מתייהם בבית קברות אחד. קבר ר' יהודה החסיד ז"ל, שיסד את בית-הכנסת הנקרא על שמו (חורבת ר' יהודה החסיד), נמצא בחלקת הספרדים, וכאלה רבים. הואיל ומשרת ההכס"באשי (הרב הראשי) היה בזמן התורקים ניתן תמיד ע"י השולטאן לספרדים, היה גם בית-העלמין בהשגחת הספרדים, שהיה עליו פירמאן אחד מהשולטאן מקושטא. בחלקת הספרדים נמצאות המערות העתיקות של קבורי הכהנים לבית חזיר, קבר זכריה הנביא וכו'. וכן גם המערה הנקראת מערת יהושפט, אצל יד-אבשלום, בשיפולי ההר.

מערת חגי, זכריה ומלאכי, הגם שהיא בידי הרוסים, אין הם רשאים לסגור את שער השדה אשר בו נמצאת המערה. הכניסה היתה חפשית לכל איש אשר רצה לבוא אל המערה, לפי פקודה עתיקה מקונסטאנטינופול, שיצאה מאת הממשלה הטורקית. ועוד מערה אחת גדולה נמצאת בהר הזיתים ובה קבורים כמעט רוב החסידים, הגאונים והרבנים של הספרדים עד לפני קרוב למאה שנים.

מצבת „יד אבשלום“

מצבת הזכרון הזאת היא אחת המצבות העתיקות ביותר בארץ-ישראל (גם יוסיפוס מזכיר אותה ב„קדמוניות“). נהדרה היא ומרהיבה עין בבנינה, בעמדתה וביפי גורתה. עומדת היא בנחל קדרון למזרח ירושלים. גובהה 20 רגל, ורחבה 21 רגל.

יפים מאד ונהדרים ארבעת חצאי העמודים החצובים בארבעת כותלי החלק התחתון של המצבה, בכפתוריהם וכותרותיהם. מתנשאת היא בגאון והדר מעל ההר הנמוך „חלק העליון העולה ומתקצר בסגנון נחמד, והעמוד המתפצל כדמות כוס שושן, אשר בראשו, יתנו למצבה הזאת יופי והוד נפלא“. כן מספר לנו ההיסטוריון הירושלמי הרא"מ לונץ ומוסיף ואומר: „אגדה ערבית תספר כי על ראש המצבה היתה לפני „תבנית יד“, בימים מקדם נהגו העוברים על יד המצבה הזאת לידות אבן בה, ולא ארכו הימים והיד נקצצה ממקומה, — למען יהיה אות לבני מרי לבל יהיו כאבשלום. והמנהג הזה הוליד את הפתגם „יד המורד באביו תקצץ“.

— חלולה היא המצבה ונכנסים בה דרך חור גדול בקיר.

מצבת קבר זכריה הנביא

מצבה עתיקה, יפה ונהדרה מאד, עומדת ברגלי הר הזיתים בין שלושת כותלי ההר.

היא מרובעת, למעלה היא מתקצרת ועולה בתבנית פיראמידה. אורך כל אחד מרוחותיה 5 מטר, והם מפוארים בעמודים וחצאי עמודים בעלי כותרות. מסביב לה קברים מיקירי ירושלים ונכבדיה מלפני מאה—מאתים שנה.

חצר המטרה או מערת ירמיהו

ויקחו את ירמיהו וישליכו אותו אל הבור

מלכיה בן־המלך אשר בחצר המטרה.

(ירמיהו ל"ח)

בצפונה של ירושלים העתיקה, על יד חומת העיר — כעת בתחום "ממלכת ירדן", — מול המערה העתיקה הנקראת בפי המסורה "מערת צדקיהו", — ישנה חצר קטנה, חורבה עתיקה, ובה מערה הנקראת בפי ההמון "מערת ירמיהו". ארכה ארבעים צעדים ורחבה שלושים וחמשה צעדים. בשבע מעלות יורדים בתוכה. חצובה כולה מאבן ועמודים לה. בור גדול נמצא שמה שירודים בו במעלות. לפי דברי המסורה הוא הבור אשר בו הורידו את ירמיהו הנביא. בתוכה של החצר הזאת חדר קטן ובו קבר. בעלי החצר מיחסים אותו לקבר שולטן איברהים.

גבעה מסביב לחצר המטרה, מכוסה כולה קברים מוסלמים. לפי דעת החוקר האנגלי גורדון, גבעה זו היא "גלגלתא" מקום צליבתו וקבורתו של ישו. המסורה אומרת כי המקום הזה הוא "בית הסקילה" הנוכח בתלמוד.

הקראי בנימין ירושלמי שבקר בירושלים בשנת תקמ"ה, אומר במסעו־תיו: "אח"כ הלכנו מחוץ לשער דמשק לצד מזרח אצל חצר המטרה וראינו את הבור שהשליכו שם את ירמיהו הנביא. ויש מערה גבוהה תחת החצר ונכנסנו בשערו וירדנו במדרגות אבנים עד המים ובתוכו מתקבצים מימי המטר מן השדה ומים מעטים היו בו ומפי הבאר היו דולים הערבים מים. ובחצר ההיא ראינו בית כלא של ירמיהו וקבר ישעיה הנביא."

הרב החוקר רבי יהוסף שווארץ ז"ל מספר באחד ממאמריו "מסביב לחומת

ירושלים":

"מקברי המלכים הלכנו הלאה דרך כברת ארץ מלאת אבנים ונטועת עצי זית, ונבוא אל מערת ירמיהו. הלא היא המערה אשר ישב בה הנביא אסור בוקים בתגרת ידי המלך והשרים אשר נחרו בו על החזות הקשה אשר הגיד למו. דפקנו על דלת קטנה, ועד מהרה פתח לנו איש ישמעאלי, ונצעד צעדים אחדים ונבוא בגנת פרחים קטנה ותאוה לעינים. משם באנו אל מערה עגולה בתבניתה וגבוהה קומה ונשענת על שני עמודי סלע גבוהים שלשים רגל. המערה היא מעשה ידי אביר הטבע וגם ידי אדם לא חלו בה, וכארבעים רגל הנה על פני כלה. בעד פתח גבה קומה, יבוא אור לה מהגן אשר מבחוץ, ובה ציוני קברות ישמעאליים, ובעלי דת מחמד יבואו תמיד להתפלל בתוכה."

מערת שמעון הצדיק

אחד המגרשים ההסטוריים שהמון זכרונות קדומים קשורים בו הנמצא בקרבת העיר העתיקה בירושלים סמוך למערת כלבא שבוע, הוא «מגרש שמעון הצדיק», אשר לפי המסורת המקובלת בעם, בו קבור התנא רבי שמעון הצדיק שהיה כידוע משיירי כנסת הגדולה ואחד האישיים המצויינים בדורו, דור דעה ובינה והשכל. חלקת אדמה זו המשתרעת מדרך המלך ועד המקום בו נמצאת חורבה של בית תפלה עתיק. היתה שיכת ליהודים במשך כל הדורות, וראיה לדבר, כי הערבים תושבי הארץ היו קוראים את המגרש הזה בשם «אל יהודיא» ואת יום ל"ג בעומר, החג היהודי שבני עדות המזרח בירושלים חוגגים אותו ברוב פאר והדר, פיהם יקבנו בשם «עיד אל יהוד». וכמו הישמעאלים כך גם הנוצרים באים תמיד ביום הזה מידי שנה בשנה לראות ולהתבונן בהמונים החוגגים, לרבות גם נשי הישמעאלים הקונות להן מושב קבוע על גבי הגבעה שממול המערה.

תנועת הבקורים במגרש הזה מתחילה בקרב אנשי ירושלים ביום ל"ג בעומר בבוקר וכן באסרו חג של שבועות. ימים אלה מיועדים ע"י הישוב היהודי בירושלים ובא"י בכלל לתפלה ולבקורים על קברי הצדיקים ר' מאיר בעל הנס בטבריה ור' שמעון בן יוחאי ובנו ר' אליעזר במירון. בעלי היכולת שאינם חוששים לטרדת הדרך הארוכה והרחוקה נוסעים לטבריא ולמירון, אבל כל אלה שמסכות שונות אינם יכולים לנסוע, משקיטים את געגועיהם העזים בתפלה ובבקור במערת שמעון הצדיק, נשים צדקניות מכינות מאכלים קלים ובלוית כל בני המשפחה תצאנה לבלות את היום בנעימים באויר החפשי, תחת שמי ירושלים הזכים תמיד, על יד קבר התנא ההומה מאדם, המבקרים הם מסוגים שונים. מהם באים לשפוך שיח לפני הקבר הקדוש, ומהם לבלות בסביבת בני המשפחה, בשירים ובפזמונים, במלוי מצות הנחת פאות הראש של הילדים הרכים בשנים-בני שלש.

מערת שמעון הצדיק החצובה בסלע לרגלי הר גמוך שבאמצע המגרש, היתה מאז ומקדם נחלת בני ישראל כאמור, אך בעל כל שאר המגרשים בסביבה הזו אחד הישמעאלים, רגיל היה להעיק ולהציק את המבקרים היהודים ע"י המון תלונות והאשמות כזויות, שהם משחיתים את האילנות ואת התבואות ולשם «תשלום הנזק» היה גובה ולוקח גרוש צאג לנפש מכל איש ואשה וכו' המבקרים את המערה.

בשנת תרל"ו הציע פחת ירושלים לעדת היהודים שיקנו את המגרש והמערה שבתוכו, יחד עם האילנות וכל אשר לו. הצעה זו נתקבלה מצד היהודים, ולשם כך התאמצו ואורו חיל כדי לאסוף את הכסף הדרוש לתשלום המגרש. הקניה הזו נעשתה בשותפות בין שתי עדות היהודים בירושלים, עדת הספרדים ועדת האשכנזים. הדבר עורר שמחה רבה בלב כל יהודי, כי הנה היה מגרש הצדיק שנמצא עד אז בידי ישמעאל-נחלה לישראל. ויקם השדה אשר השתרע על שטח של עשרים ושמונה אלף אמה מרובעות, וגם שמונים אילנות זיתים שבו למקנה ולאחוזת עולם לעדת היהודים בסכום של חמשה עשר אלף פרנק בערך, ושנמסר לידי בעל האחוזת באמצעות מג'ליס אל אידארה, מקום מושב הפחה וראש השופטים ע"י טובים השנים עסקני ירושלים הותיקים החכמים ח"ר משה בן ווינסטי פקיד לעדת הספרדים בירושלים, והר' בנימין בינ"ש סאלאנט, והר' ריבלין מיופי כח מטעם עדת האשכנזים.

בו ביום נכתבו נחתמו שטרי המקנה בדרך רשמי, ובהם נאמר: איך שהרב החכם באאשי ר' אברהם אשכנזי מצד עדת הספרדים, והרב הכולל ר' מאיר אויערבאך מצד האשכנזים קנו את השדה והאילנות אשר בו, ועליהם הוטל לשלם 12 קיראט לחלק הספרדים ו-12 קיראט לחלק האשכנזים. המגרש נרשם בתור וואקף-הקדש עולם לעדת היהודים בירושלים, ואין רשות לאיש לערער על זכותם בנוגע לאחוזתם

מערת כלבא שבוע

עליד השכונה הערבית כיום „שיך ג'רח“, (הגמצאת בידי ממשלת ירדן), ישנה מערה הנקראת מערת „כלבא שבוע“. המערה היא בתוך חצר גדולה ומרובעת המוקפת חומה. הכניסה למערה נמוכה וצרה. בפנים ישנם כוכים, בחוץ גראים באבנים ציורים יפים.

בשנת תרכ"ד נערכו כאן חפירות והוציאו ארנונות מתים שהעבירו אותם לפריז, את עצמות האדם השליכו החוצה. אנשי ירושלים הכריזו צום, עסקו בלקיטת העצמות והביאון לקבורה בתוך המערה.

„זכרון לחובבים הראשונים“ — לפנחס גריבסקי

בסימטת חנה ושבעת בניה

באותם הימים היה אבא זצ"ל גר בירושלים העתיקה בדירתו של „אורי־חיים“ הקדוש. חבה יתרה היתה לו לאבא לחצר עתיק־יומין זו שבה שכן „אורי־חיים“ ושעליה מתהלכות אנדות חרבה. הדירה היתה קרובה לסימטא שהיתה מובילה במדרגות קצרות וצרות עד לרחוב חב"ד ולחורבת רבי יהודה החסיד וחיביים היו לנו הבתים המקומרים שמסביב, שהיו פעם משכנותיהם של גדולי ישראל. ככל הסביבה סימטאות עקלקלות בהן הלכו נביאי ה' וחכמי הסנהדרין. וכשאבא ז"ל היה משוחח בחשיבות המקום, היה משמיע אנחה רבת משמעות על הדורות הראשונים ועל ההוי הנשגב שנעלם ואיננו עוד.

אפשר היה להבחין ברום ערכו של המקום גם בהליכתם של אנשי העיר העתיקה. הולכים היו בפסיעות מתונות. מתוך ישוב־הדעת ובנחת, הליכה שכולה אומרת כבוד, ואם לפנים לא אמר אדם מעולם צר לי המקום שאשב בירושלים, הרי בימים אלה לא אמר אדם מעולם אף לי הזמן בירושלים.

בעשר שנותיו האחרונות היה אבא מן המצפים לישועה, בימים היה מצפה לראות זבלילות היה מצפה לשמוע וכל כולו היה דרוך לקראת דבר־מה העומד להתרחש. מחכה ומצפה בכליון עינים וקיים בעצמו אע"פ שיתמהמה אחכה לו. כשהיה אבא מהלך בחוצות ירושלים שבין החומות, רגיל היה לילך עקב בצד אגודל, להציץ לכל צד ובכל פינה ולהתבונן בכל חומת בית וגדר, כמי שמוזין עיניו ונהנה כזיוה של שכינה ומצפה לראות דבר־מה. בלילות היה מתיחד בביתו, בגלל זיקנתו, — ובפרט בלילות חשכה שבסוף החודש. אך בתוך מחיצות ביתו היו אזניו המיד דרוכות וקשובות לכל רשרוש מן החוץ ובעיקר היה מטה אזנו לשמוע את הפסיעות בדרך לכותל המערבי, משל למי שמחכה בקוצר רוח לפסיעותיו של אורח צפוי לבוא.

משך שנים רגיל היה לעשות כך ודבר לא קרה; היה מטה אוזן ולא שמע כלום. אך פעם אחת זכה ושמע מה שאחרים לא שמעו, ושמיעתו כיוונה לאמת. היה זה בליל נר ראשון של חנוכה. כל בני המשפחה ואחדים מתלמידיו היינו בבית. אבא הדליק את הנרות ואנו שרנו בקול „מעוז צור ישועתי“. אחרי כן התישבנו לשולחן, ליד מנורת הנפט ולמדנו הלכות חנוכה. עיני אבא היו מופנות

מבעד למשקפיו על הגמרא ואילו אזנו היתה נטויה כלפי החוץ. — הקשיב בדריכות מתוחה בולטת. הלילה היה גשום, רוח סערה וזלעפות התנפצה מפעם לפעם בדלתות וחלונות כשהיא מנדנדתם בקדחתנות; חשרת העבים סגרה את פני הרקיע וזרעה פחד בחוצות, והנה לפתע הזדקף אבא והטה אזנו; כולו קשב, — מי שהוא פוסע עם מקלו בסימטת הרחוב; הליכה מוזרה, הליכתו של ישיש הטובל רגליו בשלוליות הגשם.

אנו לא שמענו דבר; אמרנו לאבא כי אין זה אלא שנדמה לו. אך הוא בשלו; הוא שומע ומתפלא מי זה ההולך בלילה כזה. לפתע החויר אבא וקרא: הנה הוא עומד ומקיש במקלו על אבני הסימטא. לדבריו שמע דפיקה חזקה ואף שמע מלמול של דברי תפלה. מי הוא זה ואיזהו?

הוא רצה לצאת ולראות. התלבש בבגדי שיראין, לקח את מקלו ועמד לפתוח את הזלת בכדי לצאת, אולם אז עכבנו בעדו, — שהרי יש בכך משום סכנה. למחרת בערב שוב קרה אותו הדבר והפעם אמר אבא כי שמע שתי דפיקות; למחרתו שלש דפיקות. אבא היה מעוצבן מאד. וממש התחנן לפנינו שניתן לו לצאת לראות את מעשה הזקן. היה תקיף בדעתו ויצא ואנו בעקבותיו.

בחוץ היה אפל „וימש חושך“. התקדמנו בכיוון המקום שלדברי אבא בא משם קול הדפיקות; היתה זו פינה בקרן הסימטא. וכשנגשנו למקום מצאנו שם את ר' יצחק הישיש מבית הכנסת של הרמב"ן, מפורסם היה ר' יצחק כמקובל ותיק בקי ברזי דרוזין ומגדולי „המכוונים“ שבירושלים. השתוממנו לראותו בחוץ בליל גשם וזלעפות, ושאלנוהו. ר' יצחק הרים ראשו והעמיד עלינו את עיניו הכבויות והשיב בשאלה: „הראיתם את האור?“ — לא ראינו דבר — אמרנו לו. הסתכלו היטב ותראו, — היתה תשובתו. שמענו בקולו והעמקנו ראות; לא ראינו דבר, אולם לאבא נדמה היה שהוא רואה כעין סילון של אור הבוקע ויוצא ממעמקי האדמה והתפלא על כך.

ר' יצחק הסתכל היטב בפניו של אבא וז"ל כמי שחקר אם ראה או לא, וכשנוכח שאמנם ראה משהו, הפנה את פניו אליו בלבד ואמר לו בלחש: טוב שבאת, טוב מאד, שמח אני על זה, הייתי כבר מאד מודאג, ועכשיו הוקל לי! והוא המשיך: העולם חושב שחנוכה בא בגלל נס השמן שדלק שמונה ימים; אמנם נכון הדבר. אולם מה ערכו של נס זה, שבגללו נחוג? ולמה דלק שמונה ימים ומנין לקח אורו?

בחיצוניות, כלומר בנגלה, החג הוא חג הנרות שדלקו, אולם בפנימיות ע"פ תורת הסוד, — החג אינו אלא של „האור“ שהתחבר לנרות והדליקם שמונה ימים. האור — הנשיך הזקן — מאז ומתמיד יוצא מכאן, מסימטא עקומה זו הוא גובע

מבפנים מתוך האדמה. ר' יצחק אמר הדברים האלה בשקט ובנחת, אך דבריו נשמעו למרות הסערה. הסתכלנו בו משתאים לדעת מהו סח ואבא שאלו: מה ברצונו לומר? פשוט מאד — ענה ר' יצחק, ותוך כדי דיבור הרים אבן אחת מאבני הסימטא ואמר „כאן בעומק, במערה בתוך מערה שוכבת חנה ושבעת בניה, שמונה ניצוצות אור, על גבורת האם וגבורת הבנים, מסופר בחז"ל, בלעדס לא היה יכול להיות נצחון, הם נתנו את הכח והעוז להתקומם ומהם האור לשמונה ימי חנוכה.

מהם, — משמונה אלה, — יצא האור, מחנה ושבעת בניה, שמונה אלה העניקו אור לשמונה ימים, אחד ליום ואור חנוכה הוא אורם, כל יום חנוכה הוא אחד „האושפזין“ של שמונת מקדשי השם אם על בנים והוא מוסיף והולך מיום ליום. כשראה ר' יצחק שאבא מקשיב לדבריו והכיר בארשת פניו שהוא מודה לו, המשיך וגילה לו: למעשה שמה של חנה היה מרים, מרים בת תנחום, אלא שקוראים לה חנה בגלל חנוכה, ששם זה באותיותיה, ללמדנו שאור חנוכה בא ממנה ומבניה.

אך מה לזה ולמקום זה? שאלנו.

נוגע ונוגע, ודווקא במדה מרובה, קבלה בידינו מבית אבא, ואבא מאביו וכך הרבה דורות רצופים, שבמקום זה, בסימטא זו, קבורים חנה ושבעת בניה, והוא המשיך לחזק דבריו מסיפור על עצמו:

למקום זה היה לפני משמש ובכל שנה ושנה היה מכה באבן ומרים מרצפת להעלות אור. המשמש הזקן ההוא נפטר והסתלק למרומים והוא מסר לי את מקלו, והריני מקיים שליחותו. הזקן נאנח ואמר: הנה אני מזדקן אף אני, ואין לי למי למסור אחרי ואתה הנך רבה של ירושלים העתיקה ושל הסימטא הזאת והנך גם כהן משבט לוי, השלישי שבשבטים — כנגד שלש הדפיקות ששמעת, — שמעת הליכתי וראית את האור, כל הסימנים האלה מעידים שאתה הוא האיש שתקבל ממני את המקל.

מיד התחילו השנים, ר' יצחק הזקן ואבא, לשוחח ביניהם בלחש; מה הם שוחחו לא זכיתי לשמוע. עד היום איני יודע, אם אבא קיבל את השליחות או סירב, לא שמענו על זה דבר ולא דברנו אתו על כך יותר.

לכשהגיע זמנו של אבא להסתלק מן העולם, ימי חנוכה היו, ובשלוש נשיקות נאסף אל עמיו. בפעם הראשונה היה זה בנר ראשון של חנוכה, תקפתו חולשה רבה, כעין אפיסת הכוחות והרופאים שהוזעקו אליו כולם אמרו נואש לחייו ואף חשבו שכבר החזיר את נשמתו, אולם אבא ז"ל התאזר והתגבר על החולשה והדליק את הנר של חנוכה בדחילו ורחימו. למחרת שוב חזרה התקפת החולשה, התעלף

חזלב פסק מלדפוק, אך שוב התגבר והדליק את הנרות כדרכו, אף בליל השלישי עוד הספיק להדליק את נרות החנוכה ולאחר ההדלקה התעלף, הלב חדל מלדפוק והפעם יצאה נשמתו בטהרה.

ר' גרשון שהיה תלמידו המובהק של אבא ז"ל ומאנשי סודו, סיפר שאף בשעה שהלב של אבא ז"ל עמד מלדפוק, המשיך לחיות מכוה הדפיקות של ר' יצחק ומהשליחות המיוחדת לחנוכה שמסר לו. ר' גרשון ידע יותר על כך, אלא שלא רצה לגלות.

ד"ר שני

המקוה של ר' ישמעאל כהן גדול

בימים ההם היה המעיין שאצל כפר סילון, ואצל מי השילוח, שנקרא בשם „רבי ישמעאל כהן גדול” מקוה” (המקוה של ר' ישמעאל כה"ג) עולה פעמים ביום, בבוקר ובערב, בתוך בית הטבילה היה כעין הלון סתום, שממנו היו נובעים המים עד שנתמלא חבית והמים היו מגיעים עד ללבו של המתרחץ (עכשו יבש המעיין). היה נהוג שכימי הקיץ הלכו הרבה מן הדיירים שבעיר העתיקה לרחוץ במי המעיין, להתקרר מחום היום, והרבה אמרו שהמים מרפאים. נעשה סדר כי בבוקר הלכו הגברות והנערות, ובערב הלכו הגברים והנערות. פשוט הבגדים של המתרחצים היו על המדרגות הרחבות שלפני בית הטבילה ובאכסדרה, ולבית הטבילה ירדו המתרחצים ערומים דרך מדרגות קצרות. משום זה היו באים כרחיים של הכפר סליון לפשוט את ידם בכיסי המתרחצים או לגנוב את המלבושים, והיה צורך שכמה אנשים ישמרו; אחרי שגמרו כמה אנשים להתרחץ, היו הם צומרים על המלבושים עד שהשומרים הראשונים ירדו לרחוץ. היתה זו טרחה יתרה והדבר ארך זמן.

באותו זמן היה בירושלים איש חזק וגבור ושמו ר' ישראל מוהליבר. הוא היה אומר, שהעצם שעל לבו היא כעצם של אריה, ואף שכבר לא היה צעיר לימים, — כבן חמשים — היה בעל כוח גדול ושכרו אותו המתרחצים שילך עמם בבוקר ובערב, לשמור על הכלים. המתרחצים וכן המתרחצות היו מתאספים אצל שער האשפות. בא לו ר' ישראל ומקל עבה בידו והלך לפני הקהל עד שהגיע למורד ההר שאצל בית הטבילה. ר' ישראל היה יושב על אבן אחת גדולה שהיתה מונחת לפני המדרגות הרחבות, ומקלו בידו, וכשבאו הפרחחים לגנוב הכה אותם במקל והיה מתאבק עם עשרה פרחחים ויכול להם. ואימתו היתה על כל בני הכפר וכשראוהו הולך, מהרו והסתלקו כולם. כה נמשך הדבר זמן רב.

בני הכפר שראו איש אחד מטיל חתימו עליהם, בקשו עצה איך להפטר ממנו, — שאיננו מניחם לגנוב. החליטו שביום אחד, כשיבוא ר' ישראל, יסובבו אותו כשלושים-ארבעים צעירים עם מקלות בידיהם, ויכוהו עד שיפול וימות. הדבר יצא לפועל. בבוקר אחד, כשבא ר' ישראל עם הקהל שלו, צפצף פרחח אחד שעמד על המשמר ומיד התכנסו הערבים הצעירים כולם והתחילו להכות ברבי ישראל.

אף הוא לא טמן את ידו בכיס והכה על ימין ועל שמאל מכות רבות והיה לוחם עמהם עד שהרבה נפצעו והרבה ברחו; ואם היה אחר במקומו, היו עצמותיו נשברות ואיבריו מתרסקים, מרוב המכות שספג, אולם ר' ישראל שהיה גבור ובעל כוח, היה יכול לעלות על ראש ההר ולהגיע לביתו. — במתרחצים לא נגעה ידם, שכל כונתם היתה לר' ישראל המטיל אימה עליהם. — מאז התחילו כוחותיו של ר' ישראל הולכים ונחלשים מעט מעט והיה הולך נשען על מקלו ונוגח מלבנו, וכה היה מתנוון והולך עד שחלה ומת. מאז נתבטלה הרחיצה בבית הטבילה הנה.

„שלשה עולמית“ — לחיים המבורגר

התישבותנו בכפר השלח

אני הייתי בן חמש, וביום בהיר אחד קרא אותי אבי ללכת עמו, בצאתי אל החצר לטף אותי בחבה והגיד לי בשמחה גלויה לאמר: „בני! נעשית היום בן כפר. כי את דירתנו אנו קובעים מעתה בכפר השלח, הסמוך לעיר, שם נחיה ושם נשאף אויר. לא נשתה עוד מי בורות דלוחים וירקות קנויים לא נאכל עוד, כי אם מים חיים של מעין יהיו מימינו, ובידנו אנו נזרע ירקות ונאכל“ — דברי אבי אלה, המובנים עתה בימינו, היו בימים ההם חידה סתומה, אפילו לאנשים באים בימים שבירושלים. כפר, מעין, אויר צח, זריעה ביד — כלום היה אפשר לבני ירושלים להבין מהותן של מלים אלו? כל העולם של בני ירושלים באותם הימים היה משער יפו עד שער ציון ומרובע היהודים עד הכתל המערבי. מקום הטיול היותר חשוב באותו זמן, היתה הרחבה שבמנזר הארמנים הסמוכה לשער ציון ששם מצוים גם כיום עצי צנובר זקנים אחדים המטילים צל על הרחבה, ואמיצי הלב שבטילנים הרשו את עצמם להרחיק רק עד ה„בטמה“ — הוא האילן בעל הקומה הכפופה ובעל הענפים הקצוצים, הרחוק ממאתים ועד שלש מאות אמה מחוץ לשער יפו, סמוך לבית הקברות של המוסלמים, ודוקה כשעה לפני שקיעת החמה. כי בשעת שקיעה היו נוהגין לסגור את דלתות שערי העיר מפני הפחד, ואין יוצא ואין בא עד אור הבקר; — משפחתנו היתה אפוא המשפחה הספרדית הראשונה שפרצה גדר לצאת מקיר העיר החוצה, כדי לקבוע דירתה על ה„שפל“ אשר מתחתיו עובר השלח.

חצר רבנו חיים בן עטר — „אור החיים“

אחת החצרות העתיקות ביותר בירושלים, שנתקדשה בקדושת התורה ושמשה בזמנו מקום מקלט לראשי עדת האשכנזים, היא חצר בעל „אור החיים“ שנקראה על שמו: חצר אור החיים. היא נמצאת בסוף רובע הארמנים, סמוך לחצרות בהן היו גרים בזמנם רבי ישעיהו ברדקי והשל”ה.

הגאון הצדיק „עיר וקדוש“ רבי חיים בן עטר זצ”ל (יליד עיר סאלי, מרוקו). עלה ירושלימה בשנת תק”ב. גדולי עמנו בליוזארנו קבעו לו ישיבה בחצר הזאת (ששכרוה מהערבים) וקראו לה ישיבת „כנסת יחזקאל“. בה היה מובדל ומופרש מכל עניני העולם הזה. „עטוף בטלית ומעוטף בתפילין, ורואי פניו המאירים חשבוהו למלאך ה’ צבאות שהשכינה חופפת עליו כל היום“.

ונהרו אליו התלמידים המובהקים להסתופף בצלו וליהנות מאור תורתו בנגלה ובנסתר.

בספרו האחרון „ראשון לציון“ הביא מה שהעירו אותו תלמידיו המובהקים כפעם בפעם בשעוריו: „הקשה החיים השלם כמוהו“ ר חיים יהודא אמזלאה הי”ו מבני הישיבה“.

הגאון חיד”א ז”ל כותב בספרו מערכת הגדולים: אני הצעיר זכיתי והייתי בישיבתו הרמתה ועיני ראו גדולת תורתו וקדושתו הפלא ופלא, ולפי דורנו היה לב הרב מבעית בתלמוד והיה כמעין המתגבר“.

בירושלים יצא לו שם גדול בין התלמידים והחסידים, ואף במרחקים — ברוסיה ופולין — העריצו את שמו. פירושו על התורה זכה להתקבל בכל תפוצות ישראל וכבר העיד הגאון חיד”א ז”ל כי „בפולין קורין בכל שבוע ספר אור החיים ומחבבין את דבריו כי הם על פי הפשט“. ומורגל בפי החסידים, בשם אור ישראל מרוזין, כי „מזמן שיצא הספר אור החיים לאור, האמירה בו סגולה להנשמה כאמירת הווהר והתקונים“ (תולדות רבנו חיים בן עטר להר” מרגליות). והחסידים היו באים, עד נפילת העיר העתיקה, ל„בית המדרש אור החיים“ בדחילו ורחימו ללמוד בו פירושו על התורה, ביחוד ביום פטירתו, ט”ו תמוז, לומדים היו בביה”מ הזה שעורים ביום ובלילה.

גדולי האדמורי”ם שבקרו בבית המדרש „אור החיים“, חדרו לתוך קדושתו

ולא חפצו לעלות לכותל המזרח שבו היה מקום עיר וקדש בעל אור החיים. אגדות רבות תעטרנה זוהר חיי הרב ורוממות ישיבתו בקדש. עד שגם הערבים בעלי החצר, חרדו מאימת הוד קדושתו. אחת מהן: ה"תאינה שחדלה תת פגיה": בחצר שלמד בה עם תלמידיו היה עץ-תאנה גדול, שהנערים השור-בבים היו מטפסים עליו ללקוט פירותיו ועל ידי כך נתבטלו התלמידים מלמודם וגזר הרב שלא תוציא עוד פירות, ותבש התאנה ולא נתנה עוד פירותיה. שניה לה: פריחת האותיות מתפיליו בהיסח הדעת: אחרי פטירתו מכרה אשתו תפיליו בדמים יקרים מאד. היא צותה את הקונה לבל יסיח דעתו מהם בעודם עליו. פעם אחת הסיח דעתו ובדקם אחרי כן ונמצא גויל חלק בלי כתב כלל (תולדות הגז).

מקום קבורתו בשיפולי הר הזיתים, סמוך לקבר הרב בעל "פרי חדש". ויהי אחרי המגפה הגדולה בגליל בשנת תקע"ב, שארכה יותר משנתיים, כאשר פליטי אחינו נתפזרו לכל רוח, החליטו ראשי עדת הפרושים רבי מנחם מנדיל, תלמיד הגאון מווילנא, וחברו בדעה ובמעשה רבי אברהם שלמה זלמן צורף, לכוון בירושלים ישוב יהודים אשכנזים. במתי מעט (בעשרים נפש) כוננוהו וישכרו את אותה החצר אשר היתה בה מקדם ישיבת רבי חיים בן עטר לבית תפלה ומדרש ויתפללו בו רק בימי החול; בשבתות וימים טובים פחדו לקרות בתורה, לבל יודע לשלטונות כי קבעו להם בית כנסת בלי רשיון הממשלה, ועוד טרם השיגו אז רשיון על ביהכ"נ כחוק, ויקבעו בו שעורים ביום ובלילה במקרא, תלמוד ופוסקים וגם בתורת הנסתר וקבלה מעשית. הרב מנחם מנדיל הנ"ל כתב באחד ממכתביו משנת תקע"ו: "כעת קבעתי דירתו בירושלים עיה"ק וקבעתי ישיבה, והזמין לי הקב"ה מקום הישיבה בישיבתו של הרב הגאון מוה"ר חיים בן עטר ז"ל ומתפללים אנחנו שם כל השבוע, לבד שבת, כי עפ"י דת הגוים אינם מניחים ס"ת בלי רשיון המלך". (ירושלים — לונץ שנה ד').

ועד נפילת העיר העתיקה נשאר בית המדרש "אור החיים" לתורה ולתפלה. משפחת פ"ח, משפחה עתיקה בירושלים, החזיקה בו ומסרה נפשה עליו להחזיקו בקדושתו.

באחד הבתים של החצר הזאת נולד הר"י יצחק פח (בשנת תקמ"ט), גודל וחונך בו, והיה גר בו כל ימי חייו עד שמת בו בשנת תרמ"ו. בבית הזה נרצחה באחד הימים לעיני השמש אשתו הראשונה. פראי אדם ידעו כי בביתו של ר' יצחק פח נמצאים כלים יקרים ואבנים טובות לפתוחי חותם מאת פקידי הממשלה ואילי הארץ, ובעזבו פעם אחת את ביתו, חדרו לתוכו. אשתו כנראה

עכבה בעדם, ויתנפלו עליה ורצחו אותה באופן אכזרי. — כמו אביו הרב שלמה פח, שעלה ירושלימה במחצית השנייה של המאה הששית, כן גם הוא היה שוכר מידי הערבים את החצר של „אור החיים“, ביחוד את בית המדרש ישיבת אור החיים. אחד מהם, תקיף ואלם, לא רצה בשום אופן בקיום בית המדרש הזה, ויהי ריב תמיד בינו לבין ר' יצחק; זה האחרון, בתור יליד הארץ, ידע להשקיט תמיד סערוותיו ולהרגיעו במנחה ובמתנת יד, כנהוג בימים ההם. — ויהי באחד מלילי שבת, התפרץ הערבי בשאון רב לבית הכנסת והפריע את הקהל מעבודת ה', ויקלל ויחרף ויתן צו לבלי לבוא מחר להתפלל. הוא דרש מרבי יצחק את המפתח לסגור את הבית והלה ענה לו במנוחה: יום השבת יום מנוחה וקדושה לנו ואין דנים בו. אחר השבת נתראה במחכמה שרעיה (בית המשפט), אללה ינצור את השולטן! למחרת, בבקר השכם, באו ערבים אל ר' יצחק פח, כרעו ברך לפניו ובקשו סליחתו הם ספרו לו כי אותו האפנדי שהתפרץ בליל שבת, נגד רצונם, לבית התפלה, מת בלילה, מיתה פתאומית, ובחרדת לב בקשו ממנו להמשיך את התפלות.

חצר השל"ה הקדוש

בשם „חצר של"ה“ (ר"ת: שני לוחות הברית) נקראת אחת החצרות בירושלים העתיקה, ברחוב היהודים, על יד חורבת ר' יהודה החסידי, שבה היתה דירתו וישיבתו של הגאון הרב ישעיהו הלוי הורוויץ ז"ל, ראש רבני פראג ואח"כ ירושלים.

בחצר הזאת הרביץ תורה ודאג לקיום הישוב.

הגאון הזה, אחד מראשי הגולה, עזב את רבנותו בפרג, את בית כבודו, עשרו

ותפארתו ועלה ירושלימה.

בשנת שפ"ב עלה ארצה — בראשונה לצפת ומשמה לירושלים משאת רוחו ונפשו. יושבי העיר שמחו לקראתו ויהי להם לרב ולרעיא מהימנא. הוא דאג לרוח-ניותם וחמריותם גם יחד.

בירושלים חבר את סדורו „שער השמים“ וגמר את ספרו הגדול „של"ה“ אשר החל לסדרו עוד בהיותו בחו"ל. שבע שנים ישב בעיר הקדש, ויסורי ארץ ישראל סבל במדה גדושה, עד שהיה מוכרח לעקור מירושלים, אחרי סבלו יסורים קשים ומרים. הוא גם נכלא בכלא עם נכבדי העדה הירושלמית מרשעת הזדים מחמד אבן-פרוק ועותמאן משנתו והצרים הצוררים הידועים, ויחד עם יתר הפליטים האשכנזים בא כל עוד נפשו בו לצפת ונסתלק בעיר טבריא בשנת ש"צ. פינחס בן-צבי גראיבסקי

השכונה העברית הראשונה שנבנתה בירושלים העתיקה

השכונה העברית הראשונה שהוקמה בתוך העיר העתיקה של ירושלים על-ידי אנשי הישוב הישן, היא שכונת "בתי מחסה", או כפי שהיתה נקראת בפי אנשי ירושלים "דייטשער פלאץ" (מגרש הגרמנים), לפי שנוסדה בעזרתו הפעילה של "כולל הויד" (הולנד ודייטשלאנד), אחד ה"כוללים" שהיוו אז את המסגרת הישובית של יהודי ירושלים. "כולל הויד" היה מורכב מתושבי ירושלים, שהם או אבותיהם או אבות-אבותיהם עלו מגרמניה ומהולנד. השכונה הזאת נוסדה בשנת תר"ב (1860), לאחר ששנה לפני כן נקנה המגרש הגדול, הנמצא בדרומו של הר ציון ונשקף על פני הר הזיתים ונחל קדרון. שכונה זו היתה אחד המקומות המבטיחים של ירושלים, מאחר שהיה במקום מורס והבתים נבנו לפי סגנון אירופי.

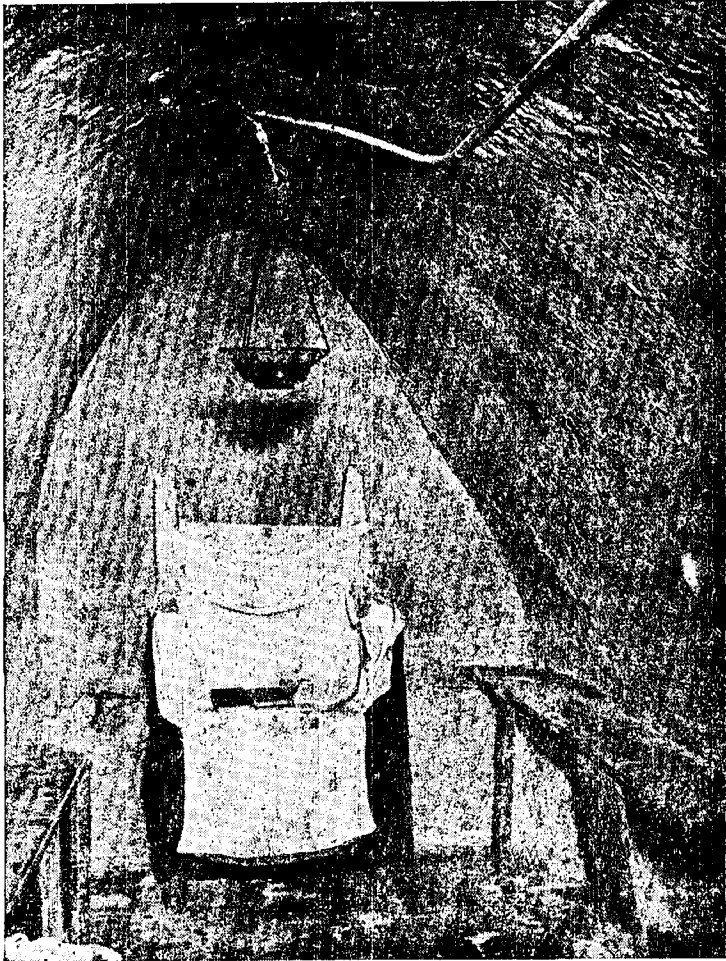
המצב בירושלים (ומדובר רק על מה שנקרא היום "ירושלים העתיקה" המכונסת בתוך חומותיה, לפי שהשכונה הראשונה מחוץ לחומה, אשר הוקמה בכוחם ובכספם של אנשי "הישוב הישן", היא שכונת "נחלת שבעה", נוסדה בשנת תרכ"ט (1869), — היה אז קשה ביותר, עלית יהודים מארצות הגולה הלכה וגדלה והצפיפות בעיר רבתה. בעלי הבתים הערבים ניצלו את המצב הזה ניצול קשה למען הרבות רווחיהם הכספיים, ואם כי לא ידעו או "דמי מפתח" מה הם, הרי רק יהודי אמיד היה יכול לשכור לעצמו דירה, שלא היתה, כמובן, לפי מתכונת הדירות באירופה גם בתקופה ההיא. משום כך החלו יושבי ירושלים חושבים על יציאה למרחב, והפעולה הממשית הראשונה בוצעה מטעם כולל הויד ברכישת המגרש בן 13000 אמות מרובעות תמורת 84000 גרושים תורכיים. בעלי היומה והמטפלים למעשה במפעל חשוב זה — שהוא אבן-יסוד נכבדה לישוב העברי — היו ה"ה עזריאל הויזדורף ומשה זקס, שעלו מגרמניה בילדותם ו"התבוללו" בין אנשי "הישוב הישן" בירושלים, עד שמשך תקופה מסוימת היו בין ראשי המדברים בו. עזר להם באסוף כספים למטרה זו הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר בגרמניה, שהיה אחד הרבנים הגרמנים הראשונים, שנוכח אז לדעת, כי יש לעשות למען עוזר לאנשי ירושלים במאמצם להגדלת הישוב העברי.

מיד עם הוודע דבר רכישתו של המגרש, פנו 16 מיהודי ירושלים (השכונה לא "נסגרה" בפני יהודים שאינם מבני כולל זה) אל כולל הויד בבקשה לאפשר גם להם לבנות עליו בתים לעצמם, וכה דבריהם הפשוטים והמלכבים: —

„...ואנחנו נרוצה לבנות בתים לנשינו ולטפינו, להיות להם למחסה מורם וממטר, כי היקרות אשר נתהוותה בדירות עד כי לא שעררה ראשונים, לא יאומן כי יסופר וכמעט לגירוש יחשב בעת הזאת“. כרוזי ההסברה של כולל הו'ד, שנשלחו לחוץ-לארץ, „למען בנין בתי מחסה לעניי ירושלים ולעולי ארץ מבחוץ“, מציינים את מצב הדיור הקטסטרופלי בירושלים, ובכאב לב מודגשת במיוחד הסכנה מצדם של המסיונרים: „יום יום יגבר האויב והנוגשים אצים לבקש כל אשר לנו וללכוד נחלת אבות, על כן יבנו בתים, ויערכו שולחנם גם יפרצו פרץ וישמדו להשחית“. נראה הדבר כי אנשי ירושלים „זכו“ מאז ומתמיד לתשומת לב מיוחדת מצדם של הדואגים לעולם הבא, על-ידי הבטחת כל טוב בעולם הזה ליהודים בצר להם. הקמתם של הבתים הראשונים בשכונת „בתי מחסה“ בשנת 1860 עוררה הד רב בתפוצות הגולה ועודדה את רוחם של בני הארץ. אחד מסופריו הארצישראליים של עתון עברי ברוסיה מציין בהתפעלות, כי הבתים החדשים הם הבתים הראשונים בירושלים, שיש להם „מעלה עשן“ (ארובה). רבי יוסף ריבלין, טכעבור תשע שנים זכה בעצמו לבנות את הבית הראשון בשכונה הראשונה שמחוץ לחומת העיר העתיקה, כותב ב„המגיד“ בשנת 1860 על יסוד שכונת בתי מחסה בפיוט רב: — „הנה נא הואלנו לבוא בעריך בתודה, בגילה ורנן, בגמר הבתים ארבע שהם שמונה, הבנויים לתלפיות על חלקת נחלתנו, הרציון, להרנין כל ישרי לב הששים אתנו משוש בקוממיות חורבות הרציון אשר שמם“.

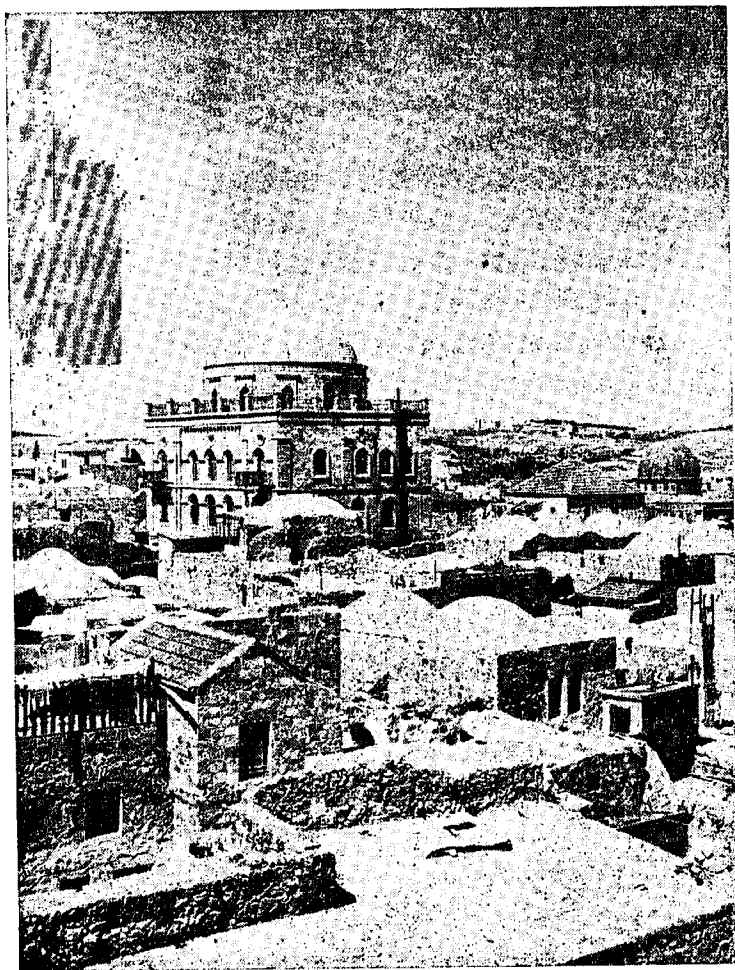
בשנת 1870 בקר בירושלים פראנץ-יוסף, קיסר אוסטריה-הונגריה, ונתקבל בה בכבוד רב ובחבה על-ידי אוכלוסייתה היהודית שגדלה בינתיים במדה נכרת ביותר, והקיסר החסיד, כפי שכונה פראנץ-יוסף, תרם אלף גולדים לשם סלילת כביש עד לשכונת בתי-מחסה. לאות תודה הקימו אנשי השכונה גם שער ברזל בכניסה, שנקרא „שער יוסף“ על שמו. משפחת הרוטשילדים בגרמניה (ברון וילהלם פון רוטשילד) תרמה סכומים נכרים לשם הקמת בנינים מיוחדים בשביל תלמידי חכמים עניים וכן הוקם בשכונה מוסד הכנסת אורחים „להיות מקום מנוחה לאורחים הבאים לבקר ולראות את ארץ החמדה נחלת אבותינו, או להבאים לשכון כבוד בארצנו, למען ימצאו מקום מחסה במקום נקי בראשית ימי בואם“.

בשכונה היו כשמונים בתי מגורים — פרט לבניני הצבור השונים — ואם כי יש לשער, שבמלחמת השחרור שלנו וביחוד לאחר נפילת הרובע היהודי בעיר העתיקה לפני הלגיון הירדני-הבריטי, נהרסה ברובה, מן הראוי להזכיר ולזכור אותה ואת מקימיה, כי כאמור היתה אחד היסודות של הישוב העברי בארץ ישראל.

בית הכנסת „אליהו הנביא“

בתי כנסת וישיבות

בית הכנסת „תפארת ישראל“

הראש"ל רב"צ עוזיאל בילדותו

אביו של הראשון לציון רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל היה מכוון את הבן להוראה ולהנהגה. לעתים קרובות לקחו לבית הדין בו שמש ראב"ד, והורה לו ליתן את דעתו למשא ומתן בין בעלי־הדין לבין הדיינים, אף הכניסו בסוד ישיבות של רבנים וחכמים, הסביר לו ענינים העומדים על הפרק, גלויים ונסתרים, והעריך באזניו את כשרונותיהם ומעלותיהם של רבנים נודעים.

בשנת תר"ן, בהיותו בן 10, כשהוכתר הרב רפאל מאיר פאניג'ל לראשון לציון במקומו של הרב אברהם אשכנזי, וישב עם אביו ליד קיר המזרח של ביהכ"נ ר' יוחנן בן זכאי, והקשיב להסברים על אישיותו של הראש"ל, מפני מה זכה למשרה הרמה ומה הם תפקידיו של הראש"ל.

כעבור 3 שנים, בתרנ"ג, נפטר הרב פאניג'ל בהיותו בן 97, וכל תושבי ירושלים שבין החומות יצאו ללוותו לבית עולמו, ושוב נערכה הכתרת ראש"ל, ממלא־מקומו, הוא הרב יעקב שאול אלישר, הר' יש"א ברכה, בביהכ"נ יוחנן בן זכאי. עתה תפס הנער ביתר בהירות את תפקידו של "חכם באשי" — לפי באוריו של אביו: ראש וראשון ליהודים בציון הן כלפי פנים והן כלפי חוץ. הוא חייב להיות למדן בתורה, בקי בנימוסיה וחוקיה של הממלכה, רצוי לרוב אחיו ונציג מעורר כבוד של העדה כלה ספרדים ואשכנזים, לפני הרשות התורנית. חכם באשי הוא רועה העדה וגם חכם מדינה, מורה הוראה וריש גלותא.

על הבמה ישבו רבני העיר, נציגי השלטון ובראשם הפחה, נציגי דת מוחמד ודת נצרת. החכם באשי היה חבוש מצנפת מעוטרת ציץ כסף ומעוטף גלימה שחורה רחבה, שחוטי כסף רקומים בשוליה. מכתפו הימנית נמתח באלכסון על חזהו סרט־ארגמן משופץ אותות־כבוד מבהיקים. הוד מלכות חפף עליו. הוא דבר דברים נכבדים על תעודתו של פרנס, על אהדות ישראל ועל קדושת ירושלים. מחזה ההכתרה נחרת בלבו של הנער, עורר בו את השאיפה להיות ראוי לשאת את המשרה הרמה ביותר בעדה היהודית — להיות ראשון לציון.

הנער הרבה לשוט בסמטות העיר ובמיוחד במקומות הקדושים ובבתי־הכנסת. מילדותו נמשך אל הכתל המערבי, היה נדחק בין יהודים גבהי־קומה מצמיד גופו לאבנים העתיקות ומאזין להלמות לכו של הכתל. מאזין ומחייך באושר רב,

כשעיניו קורנות ולחיינו פורחות ואפו רוטט מרוב התרגשות. פעמים הצטרף לעורכים "תיקון חצות" ליד הכותל. לאור הירח אפשר היה לראות ילד שזרחר וישב שחוח על רצפת הרחבה ועיניו זולגות דמעות ומפיו קולחת תפילה-בקשה: "ותזכני לדור בארץ הקדש כל ימי חיי". בחצות ליל ט' באב מעורר את הבריו. ויחידו פסעו דרך הסמטאות העקלקלות אל הכתל. חלוצי-נעל כפופי-גו, היו משתטחים על הרצפה וגועים בככי: "איכה ישובה בוד". דרשן מקונן היה מספר בקול בוכים את האגדה שבלייל ת"ב מתיצבת יונה אפורה בראש הכתל ומנהמת ואומרת: אוי לי, שהחרבתי את ביתי, שרפתי את היכלי וגליתי את בני לבין האומות. ילדים עוסקים בתורה רואים את היונה ושומעים המייתה. לשמע הדברים היה מגביה ראשו למעלה מחפש את הונה, ונדמה היה לו, שהוא שומע הגייה: היום כך וכך שנים לחורבן בית-תפארנו, כל מי שלא נבנה בית המקדש בימיו, כאילו חרב בימיו. האבנים היו בוכות ביום אבל, דמעותיהן נתגלגלו מבין נדבכיהן. האבנים היו מאירות ביום שבת חג ומועד. בימים אלה היה עומד בין אלפי יהודים חוגגים, בני כל העדות והשבטים, נושק את האבנים ומצרף קולו לרינת באי הכתל: "בנה ביתך כבתחילה, וכונן מקדשך על מכוננו, והראנו בבנינו ושמחנו בתקוננו", פעמים אין ספור בקר אצל הכתל, ובכל פעם נעלב מחדש בראותו שריד מחמדנו מימי קדם שוכן בין סמטות ערביות מזוהמות, וכל ישמעאלי רשאי לעבור עם חמור על פני רחבתו, אף בשעה שיהודים עומדים ועורכים תפלתם לפני השוכן בציון.

בשעתו הפנויה מלמודיו היה בא לבית הכנסת שע"ש ר' יוחנן בן זכאי, המרכז הרוחני של העדה הספרדית. כמעט בכל יום בקר בהם, וכל אימת שהיה יורד במדרגות אל מתחת לפני האדמה ונכנס להיכלות השרויים באפלולית, היה נזכר מה שסח לו אביו, שבשעת בנייתם אסר השלטון להגביה את גגותיהם מעל לגגות בתי העיר, כפי שמחייבת ההלכה. באו היהודים והעמיקו את הבנינים מתחת לפני האדמה והגביהו את קומתם מבפנים. בדרך זו קימו את הכתוב: "לרומם בית אלקינו". בתי הכנסיות הם למעשה הגבוהים מכל הבתים בעיר העתיקה. 4 בתי כנסיות, מחוברים יחד, היו במקום, הנה הוא "קהל סטאמבול" שבו הרבו להתפלל יהודים יוצאי איסטאמבול-קושטא ויהודי תימן, כאן נמצאו ספרי תורה בתיקי-עץ נאים, עטורים רמונים ועטופים פרוכות-משי רקומות זהב, בנדבכי ביהכ"נ נבע מעין מים חיים, ממנו היה עובר ל"קהל קטון". ביהכ"נ האמצעי שבהיכלו היו דולקות תמיד מנורות-שמן ומאירות את פרוכת-הארגמן של ארון-הקודש, והרי הוא ב"קהל ציון" המכונה ביהכ"נ של אליהו הנביא, בנין עתיק, נוסד בשנת שמ"ו, ותוקן פעמים רבות. בקרן צפונית-מערבית מוליכות מדרגות למערה, היא "מערת

אליהו הנביא", כורסה עתיקה באמצעיתה וממעל לה נר תמיד דולק, מחובר לקמרון התקרה. לאור הנר אפשר היה לקרא את האותיות הרשומות על הפתח: "קבלה בידינו כי פה נגלה אליהו הנביא". יהודי ירושלים, מנהג היה בידיהם, להכניס במקום הזה את ילדיהם לבריתו של אאע"ה, ובכל שמחת מצוה היו חוזרים ומספרים, שבליל כל נדרי אחד, כשהיה חסר עשירי לתפלה בצבור, הופיע זקן והשלים את המנין. בסיום התפלה געלם הזקן הפלאי, הוא אליהו הנביא. בין ארון הקדש לפתח היציאה אל החצר הפנימית עמדה כורסה שניה, מעוטרת עטורים של פתוחי-עץ, בה היה מתישב כל חתן ביום חופתו, ונקראת "כסא החתן" בשערי ההיכל רשום: "הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא". הגדול והנאה בין בתי-הכנ' הוא "קהל תלמוד תורה", בו התפלל, לפי המסורת רבן יוחנן בן זכאי לפני לכתו אל שר צבא רומי לבקש על יבנה וחכמיה. ברבות הימים הקימו את ההיכל על שרידי היסודות של הבנין העתיק. אולם גדול, שתקרתו גבוהה ושקערורית. באמצע קבועה בימה עשויה אבני-שיש, ועמודי-עץ מקיפים אותה. באחת הפינות עמדה מכונת-מים קטנה שלפנים היתה מזריקה מים כלפי מעלה בשמחת בית השואבה. חלונותיהם, מגביהים עד התקרה, ועל אדנו של אחד מהם מונחים כד שמן-זית ושופר גדול לצידו, מונחים ומחכים שיבוא אליהו. יתקע בשופר וימשח בשמן-המשחה את המלך המשיח. בשעת סיוד ותקון ביהכנ' היו הסידים טובלים את עצמם במקוה-טהרה בטרם הזיזו את הכד והשופר. שני החפצים הפלאים היו מרטיטים את לבו של הנער ומעוררים ציפייתו לביאת הגואל.

הוא היה בא לעתים קרובות לביהכנ' הקטן, הנמצא סמוך למקום הוא "בית-אל" של המקובלים. בלילות שבת היה עולה במדרגות הצרות ורואה את חכמי הקבלה בתפלתם הארוכה-ארוכה כשכל אות הגוייה בכוונה ומתוך התבוננות רבה וממושכת, לפי מנהגם היו פותחים תפלת קבלת שבת ב"מזמור לדוד" ועורכים הקפה סביב הבימה, אומרים "מזמור שיר ליום השבת" ועורכים הקפה שניה, לבושים גלימות לבנות היו מהלכים לאיטם, בזה אחר זה, ומיחדים ייחודים בכל אות ומלה של המזמורים. לעתים היה משכים קום, ומסתכל בהערצה באחד זקן מופלג, שהיה עולה על הגג נותן עיניו בקרני אור הראשונות של עמוד השחר וקורא בקול רם: תפלה! — היינו הגיעה שעת תפלת שחרית, הוא היה סר לחצר "אור החיים" ביהכנ' של רבנו חיים בן עטר, כוך אפל למחצה בקצה מבוא ארוך ומודרג שבו ישב אותו גאון וצדיק וכתב את חבוריו.

הראש"ל ר. ב"צ מאיר חי עזיאל — לשבתי דון יחיא

הגניזה בביהכ"נ איסטנבולי

בצד אולמי בתיהכ"נ שעל-שם רבי יוחנן בן זכאי ואליהו הנביא היה בית-הכנסת האיסטנבולי. היה נקרא בשם זה, כיון שהתפללו בו בדורות קודמים יהודים ספרדים יוצאי איסטנבול, היא קושטא בירת תורכיה מקודם.

בירכתי ביהכ"נ האיסטנבולי בנוי היה חדר קטן ואפל ששימש מקום הגניזה אליו יאספו ספרי תורה פסולים, דפים קרועים ובלים מחומשים, סדורים ומחזור-רים. בדורות הקודמים נהגו להוציא את הגניזה ולהובילה לקבורה בבית-הקברות היהודי; הובלת הגניזה היתה נערכת בחגיגות רבה, — לרוב פעם אחת בשבע שנים. את בלויי הספרים היו צוברים בשקים גדולים ומובילים אותם בחוצות העיר לקול שירה ושמחה, בלויית המוני תושבים, גם ערבים ונוצרים, ההמון היה מאמין שתהלוכה זו תבטיח שנה של גשמי ברכה ושפע בתנובת האדמה.

אחד מתושבי ירושלים תאר בשנת תרל"ג (1877) תהלוכה כזאת שבה הובילו גם ספר תורה פסול: «בראשונה הלכו נושאי השקים, אשר מספרם הגיע ל-30 וסביבם הלכו להקת אנשים משוררים ומריעים ושמחים שמחה גדולה... באחרונה נשאו את סה"ת תחת חופת משי... לפניה הלכו משרתי הרב החכם-באשי (הרב הראשי) הי"ו (ה' ישמרהו ויצילהו) ומטות עם כפתורי כסף בידם, ושר-מאה אשר שלחה הממשלה התורכית לכבוד הנאספים. הרבה אנשים נשאו עששיות ונרות-שעוה גדולים דולקים, אשר עליהם היה כתוב: «כי נר מצוה ותורה אור». איש אחד זרק מי שושנים מתוך כלי כסף המיועד לזה להביא ריח טוב וסביבה הלכו חכמי העדה ונכבדיה. גם על הגגות ועל חומות העיר עמדו אנשים וביניהם הרבה ישמעאלים ונוצרים, והשמחה הגיעה עד מרום קצה... ותקעו בשופר, ואח"כ אמרו כולם תפילת הגשם... למשמע קול השופר כל העינים ירדו מימם... אלו רננו שירים ופיוטים אלה הורידו דמעות כנחל... ואח"כ גזו את השקים ואת הספר בתוך מערה ויסתמוה בעפר. יתן ה' כי באזנינו נשמע במהרה קול השופר הגדול עת ישובו בנים לגבולם אמן».

את הגניזה היו קוברים לרוב בבית הקברות היהודי אשר במורד הר-ציון, בתוך מערה חצובה בסלע, שפתחה פונה אל מול הר הזיתים.

בית הכנסת הגדול „בית יעקב” בחורבת רבי יהודה החסיד

בי"ז בניסן תרי"ז (1857) הונחה אבן הפנה לביהכ"נ הזה, שממנו פנה ומנו יחד לכל הישוב בארץ.

ישנה השערה שהמקום הזה היה קבוע לבית מקדש מעט עוד מזמנו של הרמ"ב (רבי משה בן נחמן) שעלה ארצה בשנת ה' אלפים כז"י. אחרי חורבן ירושלים על ידי המונגולים. העיר היתה הרבה ומצא בה רק שני יהודים צבעים. הוא מצא בית חרב, בנוי בעמוד שיש וכפה יפה, ולקח אותו לבי"כנ. העיר היתה עזובה וכל הרוצה לזכות בחורבה — זוכה.

במשך הזמן הפך המקום למרכז היהודים האשכנזים ונקרא ע"י הערבים בשם „דיר אל שכנאו” — בית היהודים האשכנזים. כאשר הופיע רבי יהודה החסיד משדליץ בראש שיירת עולים בת אלף איש (בשנת ה' אלפים תס"א), קנה את החצר מהערבים שהחזיקו בו ונתחייב בסכומים שלא היו בידו. אחרי שהותו כאן שלשה ימים נפטר ושיירתו נתפורה. הערבים החריבו את החצר ותבעו את כספם. אחרי כן כאשר בא יהודי אשכנזי חדש לגור, תבעו ממנו את כספם והיה נאלץ לברח. אחרים התלבשו בתלבושת מזרחית והתחפשו לספרדים. מסבה זו נאלצו המתיישביים האשכנזים הראשונים כמו רבי ישראל משקלוב ורבי אברהם דיין וולפינון מתלמידי הגר"א שעלו ארצה בשנת תקס"ט להתישב בצפת. רק אחרי הרעש הגדול בשנת תקצ"ז שגרם לחורבן צפת התחילו להתישב בירושלים והישוב האשכנזי התחיל להתפתח.

עוד בשנת תקצ"ו קבל רבי שלמה זלמן צורף מן מוחמד עלי מושל מצרים, שמשל אז גם על סוריה וארץ ישראל, את כתב הדת „מאמר רשמי” כי הרשות בידי האשכנזים להחזיק את החורבה ולבנות בה בתי כנסיות ובתי מדרש ושום איש לא יוכל למחות בידם.

מיד בשובו ירושלימה נגשו אל העבודה ורבים התנדבו לפנות את ערמות העפר, האשפה והזבל ולבנות את הנהרסות. בי"ח בשבט חנכו את בית-המדרש „מנחם ציון” (הנקרא גם בשם „בית המדרש הישן”), המקום הזה היה למקום תורה לגדולי ירושלים. בין מגידי השעור היה רבי מאיר מנדלמן אביו של ר' יחזקאל (חצקיל אפטייקר, הרוקה הראש בבית החולים משגב לדך). האגדה מספרת: בפניו המקום מן האשפה ותלי החרבות נתגלה אוצר, כד של חרס ובו מטבעות זהב. אך יותר ממה ששמחו המוצאים על האוצר שמחו על הנחת היסודות. כן מצאו בין עיי המפולת עמוד שיש. שלפי המשוער השתיך לבית הכנסת הרמב"ן הסמוך. עמוד זה היה מונח כל השנים בחצר „החורבה” מול הכניסה לבית הכנסת והיה נקרא בפי תושבי ירושלים בשם „אבן הדאגה” (כי עליה ישבו המתפללים בין מנחה

למעריב ושחו את דאגותיהם איש לרעהו). בסוף שנת תרס"ט אחרי פטירת רבי שמואל סלנט זצ"ל העבירו את העמוד הזה להר הויתים והקימוהו למצבה על קברו. כל תושבי ירושלים תרמו לקרן הבנין. הסיסמה היתה: "יש קונה עולמו באבן אחת". כלם ראו חובה לעצמם לתרום אבן.

ארך הבנין 15.30 מ' רחבו 13.79 מ' גבהו עד פסגת הכפה כ־24 מ' תקרתו כפה עגולה נשענת על הקירות העבים. בכתליו הדרומי והצפוני שני טורים של חלונות נרחבים. בכפה שנים עשר חלונות. שמשות החלונות זכוכית מגוונת בשלל צבעים. מבחוץ, מסביב הכפה, יציע שממנו צופים פני כל העיר. בשלש רגלים היו גוהגים לעלות ליציע זה להתפלל תפלת מוסף כשפניהם כלפי הר הבית ומקום המקדש.

כאשר היו צריכים לבנות את ביהכ"נ הגדול היו צריכים לקבל רשיון מיוחד מקושטא. בזה השתדל רבי מרדכי סלומון בנו של רש"ז צורף.

כאשר הושג הרשיון התחילו בעבודת הבנין. בסכנות ובמסירות נפש הביאו אבן על אבן ונדבך על נדבך. הרבה סבלו מהשכנים הערבים מסביב. מבין המת־עסקים בבנין יש להזכיר את רבי אריה נאמן (מרכוס) שעלה ארצה בשנת תקע"ה, והשקיע הרבה כחות בבנין עד שזכה לראותו בשכלולו.

אחד העסקנים הראשיים בעבודת הבנין היה רבי זאב וולפינוזן בנו של ר' אברהם דין (המכונה ר' ולויל באביס). יחד עם רבי יוסף יואל ריבלין סופר ומנהל הכולל עבד בחריצות בעבודת הבנין.

רבי זאב נסע בעצמו לחברון ולבית לחם לעשות חוזים בדבר החמרים הדרושים. על הפועלים השגיח ר' הלל שרליץ. הנגרות וחרושת הברזל ופתוח האבנים נעשה בידי אמנים יהודים. אבני הבנין הובאו מבית לחם ודיר יאסין. בחפירת היסודות העמיקו מאוד וחרפו לעומק 45 אמות עד שהגיעו לקרקע מוצק. כאשר הריעו הפועלים שגילו כבר סלעים וקרקע קשה, לא סמך עליהם ר' אליהו ריבלין בעלה"ק. (בעל לשון הקודש) ובעצמו ירד אל תחתית הבורות ובדק את הדבר... ר' אליהו זלמן בסן המכונן היה אחד העסקנים שבנו את עמודי היסוד והוא שתכנן את סולם החבלים לבנין. העובדים לא העיזו לטפס עליו עד שבעצמו הוכיח להם בטפסו עליו, שהסולם חזק ויעמוד בנסיון. כאשר ראוהו מטפס בגובה פרצו בקריאות בהלה ועצמו עיניהם מפחד.

תכנית הבנין והפקוח הראשי עליו נעשה על ידי אדריכל מיוחד שנשלח אז במקרה מאת השולטן בקושטא לשם תקון בדקי הבנינים בהר הבית. תרומה חשובה ביותר הושגה מיהודי בשם יחזקאל ראובן מבגדד (בבל). עבודת הבנין נמשכה כשמונה שנים ונסתיימה בסוף שנת תרכ"ד.

ארון הקודש הותקן בשנת הרכ"ה והיה נהדר למראה. הוא הובא מבית הכנסת ניקאלאיב אשר בעיר חרסון שברוסיה, והיה מעשה ידי אמן, חרש וחושב בחרושת עץ, ופתוחי ציצים ופרחים, ענפי חמד וכנפי הוד נחפו בירקרק חרוץ, גבהו היה 17 אמה פרש כנפיו במרחב, היו לו 12 עמודים ואדנים וכותרות עליהם. דלתותיו מצופות זהב. הפרוכת רקומה בשלל צבעים. אנית הקטור הביאה אותו מחרסון ארצה חינם אין כסף. מיפו עד חצר ביהכ"נ הובא על דבשות 15 גמלים והוצב במקומו על ידי האמן ר' מרדכי שניצר אשר במקום החלקים שנשברו בדרך התקין חדשים ואף לא נכר היה כלל. וארון הקודש עמוק היה והיו בו כחמישים ספרי תורה לערך מעוטרים ברימוני כסף טהור. כל מגורות הכסף והחנוכיה הגדולה הגיעו ובאו כמתנות מיוחדות.

מתהלכת אגדה שהיתה בביהכ"נ מגורת כסף והיה חקוק עליה „נדבת חיט מפרבורג“ ומעשה שהיה כך היה: הצאר מלך רוסיה הזמין אצל חיט זה חליפה ונקבע שהמדידה תיעשה ע"י שר ידוע שמידתו היתה כמו זו של המלך ופעם בערב שבת פגש השר את החיט בלכתו לבית המרחץ. הלך לאשתו ואמר לה כי החיט הרשה לו למדוד החליפה ואף נתן לה אות שהלך לבית המרחץ. האשה הרגישה שהוא מטפל בכיסים ובשוב בעלה ספרה לו האשה על כך. הלך וספר למלך, השר הובא לצאר ונצטווה למדוד החליפה, כשנגע בכיס נפגע ונפל ומת כי שם בתוכו סם ורצה להעליל על היהודי. המלך העשיר את היהודי עושר רב, ומהכסף שקבל תרם את המגורה ל„חורבה“.

בשנת תרי"ז הביא משה מונטיפיורי את הפירמון מקושטא בעברו דרך שם וביום יו' בניסן חונחה אבן הפנה ע"י בן הברון רוטשילד וביהכ"נ נקרא „בית יעקב“ על שמו.

כאשר הגיעו לסיום הכפה נתכבד המנהיג רבי ישעיהו ברדקי (חתנו של רבי ישראל משקלוב, תלמיד הגר"א) בקביעת האבן הראשה הסוגרת את הכפה ועבודה זאת, כסוי הכפה דרשה או מהירות רבה לרגל נגישות השכנים הערבים שהתנגדו לבנותה גבוה יותר מהמסגד שעל ידו. והיהודים רצו דוקא לקיים „לרומם את בית אלוקינו“ וכיון שע"פי חוק עותומני בנין שנבנה וכוסה בגג אין להרסו שוב. אז הוועקו עסקני התושבים היהודים בליל סגריר אחד ובמשך הלילה עלו וירדו על גבי הסולמות הגבוהים כשבידיהם אבנים לבנין הכפה וכפיהם הלל וקול זמרה. כאשר הנית רבי ישעיהו את האבן הראשה הריע כל העם תרועה גדולה מרוב שמחה ור' ישעי' דרש דרוש נלהב לכבוד היום.

בנו של ר' ישעי', רבי שלמה ברדקי שמש חזן ראשי בביהכ"נ הזה. אחריו

שמש בקדש בתור חזן ראשי נכדו, הוא החזן הנודע רבי ישראל ברדקי (כיום בר־זכאי).

הארכיטקטורה היפה של הבניין וביחוד גבהו הבלתי שכיח הפליאה את העין ביחס לכל הבנינים בימים ההם. כל מי שבא לתוכו מוכרח לכבדו ולהעריך את בניו.

בית הכנסת הזה היה גם מרכז הקדושה והדת, בו התפללו גאוני ירושלים וגדוליה. בו התכנסו ההמונים לערוך תפילות בהודמנות של שמחות ציבוריות או ח"ו במקרים של שעת צרה. בו נערכו קבלות פנים למלכים שרים ורוזנים. לאחר הצהרת בלפור נערכו בו טכסים רשמיים ויחודיים כמו מסירת הדגל של הגדוד העברי בצבא בריטניה, חגיגות ביום כבוש ירושלים, יום הולדת מלך אנגליה, יום ההכטרה. הנציב העליון הראשון היהודי סיר הרברט סמואל (ר' אליעזר בר' מנחם) היה מתפלל בו בכל ימי חג ומועד ובכל יומא דפגרא. כמה צלצלו על לב השומעים המרובים בהופעתו הראשונה כאן, קריאתו „נחמו נחמו עמי...“ כאן נערכו חגיגות המלואים של חברי הרבנות הראשית לישראל.

אחד מגדולי ירושלים רבי מאיר אוירבך, הרב מקאליש, בעל קול ארי היה נאה דורש ונערץ מאוד בעיני ההמון שחשבוהו לקדוש. מסופר עליו שהיתה פעם שנת עצירת גשמים ויקרא „לעצרת עם לביהכ"נ הזה. הוא עורר את העם לתשובה. פתח את ארון הקודש והסיח לפני הקב"ה את צערו וצער העם. בסוף דבריו קרא בקול נרגש כשדמעות זלגו מעיניו: לא נוזו מכאן עד שירדו גשמים. ואמנם באותה שעה נתקשרו השמים בעבים וירדו גשמי ברכה.

רבי נטע צבי וויס המגיד המפורסם בעל קומה והדרת פנים אוצר מלא אגדות ומדרשי חז"ל מילידי ירושלים, היה מרצה בחורבה שעור קבוע ב"עין יעקב" בכל יום בשעות הצהריים. מלבד הספסלים מסביב לשולחן שהיו מלאים היו עומדים עוד מקשיבים בשורות מאחורי הספסלים ובין השומעים היו גם אנשי מסחר וחנונים, שהיו עוזבים את חנויותיהם ובאים לשמוע להתענג מאמרותיו הנעימות.

הרה"צ רבי יוסף זונדל סלנט אשר כיהן בירושלים בתור מורה צדק קבוע היה גר בחצר ה"חורבה". בבוא חתנו הצעיר העילוי מקידן רבי שמואל סלנט לירושלים בשנת ת"ר מסר לו את ההוראה באסור והיתר והוכתר בתואר אב בית דין והגרז"ס היה רק המו"צ ושניהם קבעו דירותיהם בחצר חורבת ריה"ח ומאז היתה ה"חורבה" לא רק מקום תורה ותפילה אלא גם מקום למרכז להוראה. כל שבעים השנים שחי רבי שמואל סלנט בירושלים מראשית שנת ת"א עד סוף שנת תרס"ט בכ"ט מנ"א הוא יום פטירתו ישב בחצר החורבה וכאן אף בקרוהו שרי ממשלה וראשי מדינות. יוסף זונדל חסן

יש קונה עולמו באבן אחת

בי"ז בניסן תשי"ז מלאו מאה שנה לבית הכנסת „חורבת רבי יהודה החסיד“ בעיר העתיקה.

ה„חורבה“ שהיתה פעם מרכז החיים בירושלים בתקופת גיאותר של הישוב בעיר הקודש, הלכה ונעזבה בתחילת הפרעות. אנשי ירושלים העתיקה התחילו לעקור מעט מעט מסימטאותיה של העיר שבין החומות ועברו לגור בשכונות חדשות, מחוץ לחומה, הבטוחות והמסודרות, ולא נשאר בה אלא הנאמנים המעטים „שומרי החומות“ שלא רצו בשום אופן לצאת מבין החומות.

שנים רבות עמדה ה„חורבה“ עזובה ומבודדת, עד שבא רבה של ורשא הגרש"ד כהנא והתישב בעיר העתיקה ואיווה את הצר „אור החיים“ למשכן לו. הרב הישיש הבטיח לאנשי קהלתו בורשא שיהיה להם לפה ויעביר את שוועתם לפני הכותל המערבי ולפיכך קבע מגוריו בסמוך לשכינה ובכל יום היה הולך ליד הכותל המערבי, עד שאמרו עליו שהוא עצמו היה לאבן מאבני הכותל.

וקבע רבה של ורשא את מקום תפלתו בחורבת רבי יהודה החסיד. גם האיש וגם המקום סימלו עבר גדול שחלף גז ואיננו. ה„חורבה“ — את פארה וזהרה של העיר העתיקה, והרב — את פארה וזהרה של ורשא.

והיה הרב התמיר בעל-הקומה מתהלך בלבוש המלכות, כנסיך עצוב בהיכל המפואר והגבוה, היכל מלכות שומם.

התחיל הרב לטפל ב„חורבה“ ועמד והזמין בעלי בתים מן השכונות, ועוררם ושיכנעם לקיים את ה„חורבה“ ולהחיותה.

הבו ימים לחורבה! — זו היתה קריאתו ופנייתו של הרב לבעלי בתים שבירושלים החדשה. כשם שיהודים רגילים היו לתרום „ימים“ לתורה ולבני ישיבה, כך יש לתרום „ימים“ להיכל ירושלים העזוב, ויהודים נענו לקריאתו, ותרמו ימים ושבתות ובאו מריחוק מקום להתפלל בתוכה, ושוב נתמלא הבית בתפלותיהם של ישראל.

וכמלפנים שימשה החורבה כמקום מקלט לשמחת ישראל ולצערן. כאן היה קהל ירושלים מתאסף בהמוניו בימים קשים ובימים של התאזרות גבורה ועוז, גם הכינוס של רבני העולם נגד גזרת השואה התקיים אף הוא בהיכל החורבה,

ובאותו מעמד התיצב הרב על הדוכן ותקע בשופר של ראש השנה לעורר רחמי שמים על כלל ישראל, וכך נתקשרו השנים, הרב וההיכל וחדשו נעוריהם יחד. באותו זמן נתכנסו גבאי החורבה הראשונים לאספה ולא הזמינו את הרב הישישי. היו להם טעמים משלהם אגב דררא דממונא. הבליג הרב על עלבונו והמשיך בעבודת הקודש.

בשבת ליווה את הרב ל"קידוש" אחד הגבאים הותיקים ובעת השיחה נגעו בעקיפין בענין האספה. הרב שתק ושכנו הבין לסיבת השתיקה... או התאור אורחו עז, והסביר, לרב את הסיבה שלא הזמינו אותו לאותה האספה, והיא שהגבאים נוהגים להזמין רק את חברי "החורבה" בלבד ולא את התורמים ולא את העסקנים, אלא את "מטילי האבנים" — השתומם הרב לשמע דברים אלה, "מטילי אבנים?"

סיפר לו אורחו את המעשה ב"יש קונה עולמו באבן אחת".

כשבנו את החורבה, בנו אותה ליד המסגד, שהרשעים הקימו בכוונה להסתיר את בית הכנסת של הרמב"ן, וכשקיבלו אחרי השתדלויות מרובות את הרשיון להקימה, הקפידו השכנים הערבים שלא יבונה גבוה, שלא ירימו את בנינה למעלה מן המסגד. לא רצו תושבי ירושלים להכניע לגזרה זו, ומשום כך עמדה החורבה זמן רב בלא גג, בית כנסת פתוח תחת כיפת השמים וגשמים נכנסים לתוכה.

עד שבליל סגריר אחד, כשכל ירושלים היתה שקועה בשנתה וכלואה בבתיה, הזעיק רבי שמואל סלאנט את כל יהודי העיר העתיקה להעלות גג לחורבה ועוד הכריז: יש קונה עולמו באבן אחת! מיד נאספו למקום אנשי ירושלים, וכל אחד עלה ושם אבן בבנין הגג. ומספרים שבמלאכת קודש זו השתתפו אנשים נשים וטף מכל העדות.

ליל שמורים היה אותו לילה ליהודי ירושלים, עד שהפציע אור השחרית לא הופסקה המלאכה אף לרגע, וכשהאיר היום כבר היתה כיפת הגג מושלמת ומוגמרת.

כשיצאו אותו בוקר הערבים מבתיהם וראו את כיפת הגג בנויה לתלפיות, חרקו שינים בכעס, קיללו, גידפו, אך נבצר מהם לעשות דבר כנגדה, שהרי חוק מפורש מחוקיהם אוסר להרוס את מה שכבר בנוי וקיים.

ו"מטילי האבנים" — המשיך להסביר אורחו של הרב — רכשו להם בכך זכות בחורבה, להם ולבניהם אחריהם.

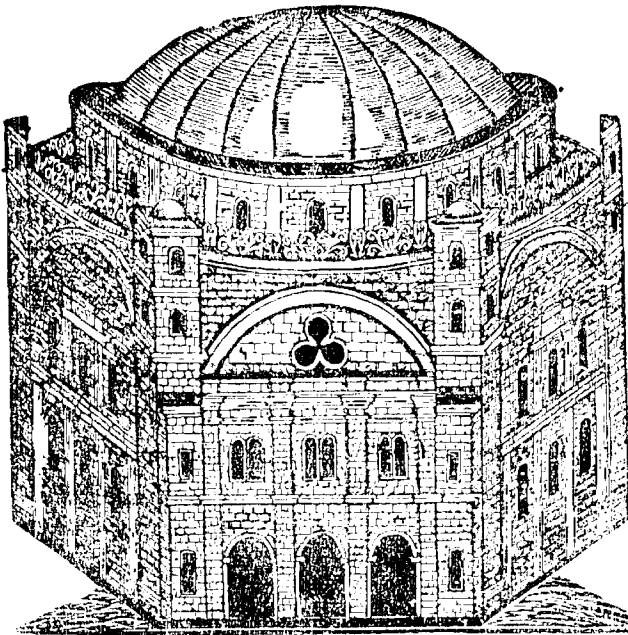
הקשיב הרב הישישי לדברי אורחו בהתפעלות מרובה, אך הצטער על שהוא עצמו נגרע חלקו להימנות ביניהם. ושאל לאורחו: ופלוגי העוסק במסירות לתקנת

החורבה ולא היה לא הוא ולא אבותיו באותו מעשה מה דינו?
 — פלוני — חייך האורח — נמנו וגמרו שפלוני העוסק כידוע ב„היתר
 עגונות“ ודינו כידוע כמי שבנה אחת מחורבות ירושלים; פלוני זה, כבר ישבו
 ונמנו להכניסו לחבורת בוני החורבה.

למחרת באו מזקני ונכבדי ירושלים העתיקה ומסרו לרב הישיש מסמר
 לתקוע בהיכל החורבה, סימן לחברות.

לא הסתפק הרב בכך, וקרה מעשה והתמוטט קיר בחורבה והביא השמש
 פועלים לתקנו, נלווה אליהם הרב הישיש, הרים אבן אחת ושם אותה בתוך הקיר.
 מעתה — אמר הרב — אף אני קניתי את עולמי באבן אחת.

ד"ר שזן

בית הכנסת הגדול „בית יעקב“

בחורבת רבי יהודה החסיד

ה"חורבה" בימים ההם

החדר שמימין לשער בית הכנסת, שימש, מלבד לתפילת "מנינים" (ככל החדרים שבחורבה, שלא שמשו לחדרי לימוד לת"ת תשב"ר), — למושב בית דין צדק של אשכנזים פרושים (לחסידים היה בי"ד לחוד בביהכ"נ "תפארת ישראל", או "נישעס שול", על שם ר' ניסן בק ז"ל). רהיטי החדר היו — חוץ מארון קודש, עמוד ושולחן קטן לקריאת התורה — ספסל ארוך ליד הכותל הדרומי ועל ידו שולחן ארוך וצר, שבראשו לצד מזרח, על אצטבת האבן המרופדה בקרש עץ, ישב "ראש" בית הדין ולצדו על הספסל שבצפון ישבו שני חברי הדיינים ו"ספרא דינא". בעלי הדין, ה"טוענים" (היו כאלה בעלי מקצוע) העדים ושאר המעוניינים היו עומדים, — כדין.

בפני בי"ד היו מוגשים כל דיני הממונות שהיו בין יהודים ליהודים ולעתים קרובות גם בין שאינם יהודים ליהודים, על פי רוב במקרים שהגוי היה התובע; הוא ידע שכאן ימצא דין צודק יותר מאשר ימצא אצל השופט התורכי ושמפסק דינו של "בית דין צדק" לא ישתמט היהודי בחסותו של הקונסול שלו. לפסקי דינו של בית הדין היו מציינים ללא כל כפיה, ורק לעתים רחוקות מאד היה על ביה"ד להשתמש ב"כח בית-דין יפה" לעקל את ה"חלוקה" או לאסור משא ומתן עם עברין דלא ציית דינא.

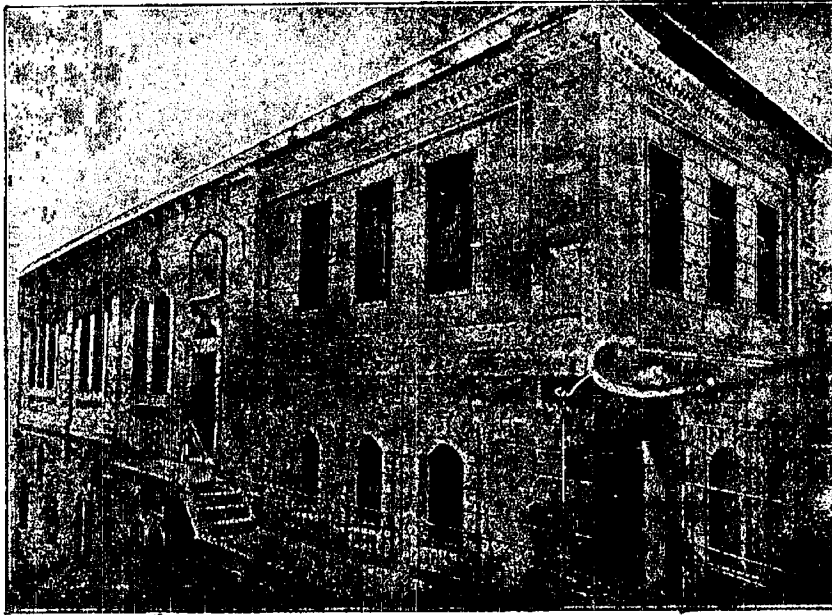
בפני בית דין זה של החורבה התבררו גם "תביעותיהם" של בני עקרון מהברון, כשפסקו תמיכותיו והמושבה עמדה להמסר להנהלת חב' יק"א. הפקידות הציעה לדיינים שיבואו למושבה לדון שמה, אך הרבנים סרבו וענו שהם בית דין "קבוע" ועל בעלי הדין לבוא אליהם. ופקידי הברון — בימים ההם — באו ועמדו לדין בפני שלשת היהודים הירושלמים הללו, היושבים על ספסל העץ בחדר הזה.

ולא רק בדיני ממונות עסק בית דין זה, — הובאו לפניו גם "פושעים פליליים"; מעשה בעושה "בתים" (נרתיקי תפילין), ששלח לבוכרה תפילין, שבמקום "פרשיות" הטיל בהם קש וגבבא והכשיל רבים מישראל ב"ברכה לבטלה" ובבטול מצות תפילין. הפושע הובא לבית הדין והודה על חטאתו והוצא פסק דינו: שמש ביה"ד העבירו ברחוב היהודים והכריזו עליו שהוא

„מופרש ומובדל מקהל ישראל“ עד שיחזור בתשובה; אסרו עליו לעשות „בתים“ והוא למד מלאכת סתות אבנים ויהי לסתת עד ימי זקנותו. שוב מעשה ב„אשת איש“ שהביאוה, אותה ואת בעלה (שגם הוא היה באותה עצה), לבי"ד והכריחום להתגרש ועשו להם „פומבי“ בחצר החורבה המלאה צאן אדם.

בעלי עגלות, ששמשו תחבורה עירונית בין שער יפו ומחנה יהודה ובין שער יפו ומאה שערים — שני ה„קוים“ היחידים בימים ההם — אחרו פעם בערב שבת להפסיק את מלאכתם לאחר זמן קבלת שבת והובאו לבית דין, קבלו „גזיפה“ (ספרו אז גם על דבר „מלקות“) והבטיחו בתקיעת כף שלא יוסיפו לחטוא — וקימו הבטחתם.

י. ד. קרליץ

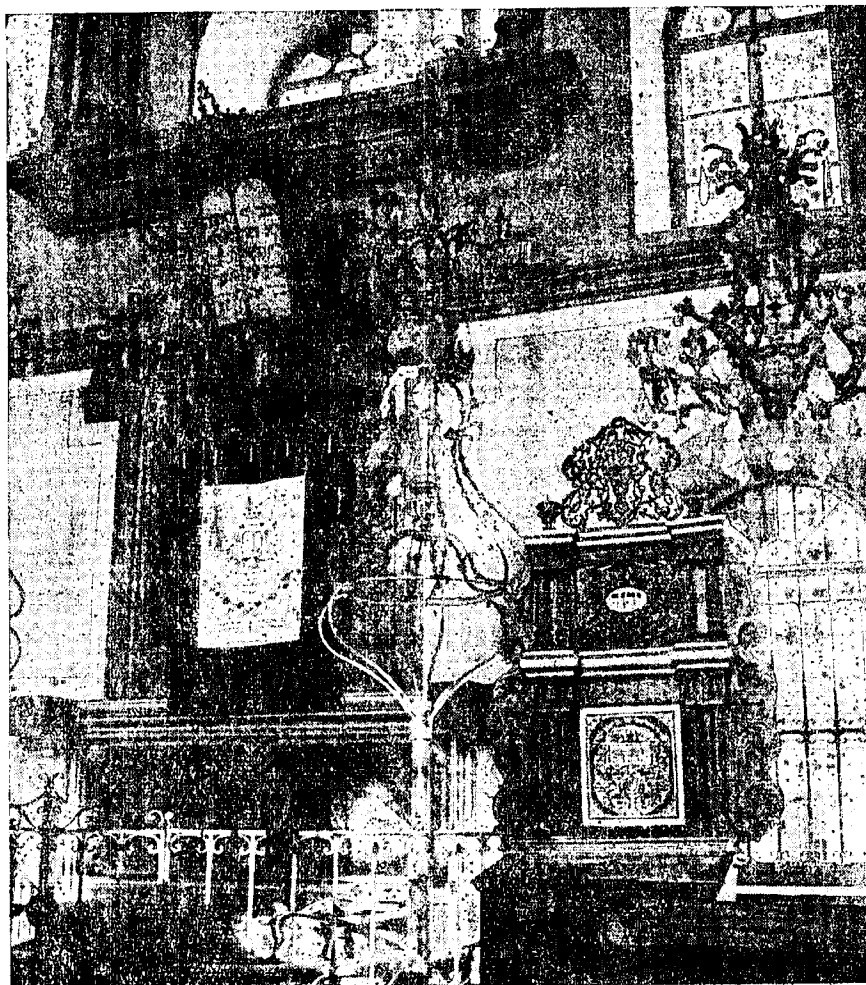
„שיבת „עץ חיים“ בחצר החורבה

בית הכנסת הגדול „תפארת ישראל“

ביהכ"נ לעדת חסידי וואלין „תפארת ישראל“ היה אחד משלושת בתי הכנסת הגדולים בעיר העתיקה. אחרי ביהכ"נ „בית יעקב“ בחורבת ריה"ח לעדת הפרושים וביהכ"נ רבן יוחנן בן זכאי לעדת הספרדים. הוא נקרא על שם האדמו"ר רבי ישראל מרוזין, בפי ההמון היה נקרא בשם ביהכ"נ של ר' ניסן ב"ק (ניסה"ס שוהל) כי רבי ניסן ב"ק עסק בבנינו. המגרש נקנה בשנת תר"ג. ר' ניסן הכין את התוכנית עבד את כל פרטי הבנין כאדריכל מומחה. נעזר על ידי הארכיטקט הרוסי שבנה אז את הבנינים במגרש הרוסים בירושלים. ביפיו החיצוני היה דומה לביהכ"נ „בית יעקב“ בחורבת ריה"ח.

ר' ניסן ב"ק היה ראש עדת החסידים בירושלים קרוב לחמישים שנה. בשנת תרל"ט בנה בתים מחוץ לחומת העיר העתיקה ולא רחוק משער שכם. בשכונה זו גרו יהודים גורג'ים. היא היתה נקראת גם כן על שמו „ניסה"ס הייזער“. הרחוב הראשי נקרא בשם רחוב מונטיפיורי. ר' ניסן השתדל גם להביא את יהודי ירושלים לעבודת האדמה, למלאכה ולמסחר. הוא היה בעל הדרת פנים, למרות שהיה מתיצב לפני מלכים ורוזנים לא הסכים מימיו להצטלם משום „לא תעשה לך כל פסל וכל תמונה“. בעברו ברחוב היו הערבים יושבי בתי הקפה קמים לכבודו. הכיר אותם יפה וכן את תכונותיהם וידע איך להתהלך אתם.

במגרש שקנה לשם הקמת בית הכנסת היה קבר של „שיך אבו-שוש“. שכן המגרש הזה הערבי, כאשר ראה העברת קבר השיך למקום אחר, רצה להרויח בעסק זה. דרש מר' ניסן „דמי לא יחרץ“, אבל ר' ניסן סרב לתת לו אף פרוטה. ביום הששי בהתאסף המון ערבים „בחארם“ (במסגד) שבהר הבית לתפילה, ספר להם כי השיך המת הופיע לפניו בחלום הלילה והתאונן על חלול קברו. ההמון המוסת דרש מהקאדי שלא יתן לבנות את ביהכ"נ. העבודה נפסקה. ר' ניסן הסביר לקאדי ולשיך הגדול של המסגד את חשיבות הדבר של בנין ביהכ"נ. ביום הששי הבא ספר השיך בדרשה למאזיניו כי אמש ראה בחלומי את השיך אבו-שוש וספר לו שהרמן בגן עדין אל אברהם אבינו, אהוב אלה (אל-חיליל) ונדרש להודיע לבני אמונתו שלא יפריעו לבנין ביהכ"נ, בזה נסתיימה ההתנגדות.

בית הכנסת „תפארת ישראל“

בשנת תרכ"ט כאשר קיסר אוסטריה „פרנץ יוסף“ ביקר בירושלים, ביקר גם במוסדות היהודים בעיר, בביהכ"נ על שם ר' יוחנן בן זכאי קבלו את פניו נכבדי העדות. ר' ניסן נתבקש להיות המליץ (המתורגמן) אחרי ברכות החכם באשי הרב דוד חזן נאות הקיסר לבקר בבית הכנסת „תפארת ישראל“ שעמד אז באמצע בנינו. על שאלת הקיסר: „מי הוא האדריכל של הבנין?“ — השיב ר' ניסן — „אני הוד רוממותו“. — „הלמד הא' בק את המקצוע הזה?“ — „כן, הוד רוממותו בחדרי הפרטי“, הקיסר התענין גם במקורות הכסף של הבנין. על שאלתו: למה אין עוד גג לבנין?“ — „הסינגוגא הוריד את כובעו לכבודו של הקיסר“ — היתה תשובתו. הקיסר הבין את הרמז והביע תקותו שבקרוב יגמר הבנין. ואמנם השאיר בידי הקונסול את נדבתו בסך אלף פרנק.

בשנת תרל"ב נגמר ביהכ"נ ארכו 24 אמות רחבו 15 אמות גבהו 30 אמה. שלושים חלונות גדולים היו בו. הם היו נשקפים על פני הר הבית. באמצע היתה כפה גדולה בה היו 12 חלונות מסביב, בעיגול ציורים גדולים ונפלאים. את חנוכת הבית חגגו ברוב פאר והדר ע"י החזן המפורסם הישיש ר' בצלאל מאודיסה (נפטר בן 94) שנצח על להקת משורריו. העתון „חבצלת“ תאר את חנוכת הבית: „כל אנשי עיר קדשנו הספרדים, האשכנזים גדוליה ונכבדיה, זקנים עם נערים וכל העם מקצה חוברו כאיש אחד בשמחת משנה זו. הרחוב המה מהמון חוגג. תחת „חופה“ מפרוכת משי מרוקמת בחוטי זהב הובילו רבני העדות הראש"ל הרב אברהם אשכנזי ורבי שמואל סלנט את ספרי התורה. לפניהם הלכו הקואסים (השמשים) ומוטות כסף בידיהם לפנות את הדרך מההמון הגדול. הלמידי בתי הספר עמדו בשורות ונרות דולקים בידיהם.

ר' ניסן בק שעמל 14 שנה בזיעת אפו בעבודת הקודש, עלה על הבמה ובעינים נוזלות דמע"גיל ברך את ה' שזכהו לראות פרי עמלו הרב. כל הנאספים היו שמחים ועליונים. בפקודת נשיא כולל וואלין הצדיק מסדיגורא: חלקו מנהלי הכולל לחם ובשר לארבע מאות עניים מכל העדות.

ר' ניסן שימש גבאי עד יום פטירתו בשנת תר"ן. ביכ"נ זה היה מרכז החסידים בירושלים. בשנים האחרונות לפני חורבנו נתרוקן ממתפללים ובשבתות היה בו מספר מצומצם. התיירים היו עולים על גגו להשקיף על פני הסביבה היפה של הר הבית. רעידת האדמה שהיתה ביום י"א תמוז תרפ"ז גרמה להתמוטטות הקירות אבל תוקנו והמשיך בקיומו עד נפילת העיר העתיקה באייר תש"ז.

צלילי חזנות וחזנים בעיר העתיקה

הנגינה הדתית שהגיעה במקדש הראשון ובמקדש השני לפסגת התפתחותה, לא פסקה עם חורבן הבית, והמשיכה את קיומה בקנה-ימדה מצומצם בבית הכנסת, שמילא בכל עדות ישראל מקום מרכזי בחיי הציבור, ובמרוצת הזמן נעשה מרכזי חיי הרוח היהודיים.

יוצרי הנעימות לתפילות ומטפחי הנגינה הדתית בכלל היו החזנים, והיו ביניהם שהפליאו בחושם וברגשם המוסיקלי וגם ביפי קולם, בנועם זמרתם ובתפלתם הנובעת מעומק הלב, היו ביניהם יוצרים מובהקים שהרבו ליצור נעימות חדשות, שהתפשטו והושרו בכל ארצות הגולה.

זמן רב לא היה בירושלים אף בית כנסת מרכזי אחד שיתאים לעיר זו. בעיר העתיקה היה רק בית כנסת יפה אחד בשם „חורבת רבי יהודה החסיד“. מובן שהחזנות הנפוצה ביותר בירושלים היא החזנות האשכנזית. אחריה באים היהודים המזרחיים שעלו ממצרים, סוריה, הלבנון, עיראק, ארצות הבלקנים, תורכיה ובעיקר יוון, בולגריה ויוגוסלביה, שסגנון אחיד להם בחזנות, פרט להבדלים קטנים. השלישי בשורה הם התימנים שאף הם נחלקים לבני תימן הדרומית והצפונית, וההבדלים ביניהם אינם גדולים ביותר. גם יתר העדות ממשיכות להתפלל כמנהג שנהגו בארצות גלותם, כמו הפרסים, הבוכרים ואחרים.

החזנים האשכנזים בא"י בכלל ובירושלים בפרט היו ברובם המכריע מעולי רוסיה, ליטא, פולין והונגריה. המקור העיקרי של החזנות המסורתית בא"י גם מהישובים היהודים שבאירופה המזרחית עם נוסח פולין השולט כמעט בכל אירופה. ירושלים, בירת היהדות והארץ, בת כמה רבבות יהודים, לא פרנסה אף חזן אחד. בעית קיומה של החזנות לא היתה מושרשת בשרשי נפש הישוב הישן, על אף העובדה שהחזנות והזמרה היו אהובות על הישוב הירושלמי.

נפשם של חזני ירושלים דאבה נוכח יחס הולזול הזה בחזנות. ובכל זאת הם התיחסו בכבוד ובהערצה ליהודי ירושלים, שמתוך אידיאל עזבו את „סיר הבשר“ בארצות הגלות, נפרדו ממשפחותיהם וקרוביהם ועלו לא"י, בהחליפם מעדני מלך גלותיים בלחם צר בירושלים תוך שאיפה לקשור את גורלם עם „עיר הבחירה“. מצבם הכלכלי הקשה כמעט תמיד של בני ירושלים לא מנע בעדם לנהוג בפזרנות באופן יחסי בענייני צדקה וחסד. גדולה היתה העזרה ההדדית בקרב הישוב הדל,

עד לידי הקרבה ממש. אך בשעה שהדבר נגע לחזנות, ספקו אותות החבה והדאגה. וממילא לא נמנתה החזנות בין המקצועות שרבה היתה להם הדרישה בקרב המתפרנסים, כי מי חכם ויטכים ללמוד מקצוע שאין בו כדי לפרנס את בעליו, ואפילו בדוחק?

יש לשער כי חוסר החינוך של בני ירושלים לחזנות נובע היה מזה שהרוב המכריע של בני ירושלים היו תלמידי חכמים שקבעו עתים לתורה והסכימו לעבור לפני התיבה גם בימי שבת ומועד; היו ביניהם בעלי קול נעים ובקיאים בנוסחאות התפילות השונות. הטיפוס של בור ועם-הארץ כמעט שלא היה מצוי בהם. ומכיון שכך לא היה צורך חיוני בחזן ואפשר היה להתקיים בלעדיו. אכן נמצאו יוצאים מהכלל שקבלו שכר בעד חזנותם. אך כאן השפיעו גורמים אחרים. ולא החזנות עצמה. לדוגמה: רבי שלמה ברדקי, שהיה חזן מובהק, בעל השכלה מוסיקלית, פורט עלי כנור, מחבר יצירות משלו, רציטטיבות ורסונוזים ואף למדן ויחסן גדול. רבי שלמה זה כהן כארבעים שנה בבית הכנסת הגדול בחורבת רבי יהודה החסיד בירושלים. ועל ידו שרה מקהלה קטנה; אך הוא קבל משכורת דלה וזעומה; ואילו מצבם של החזנים בבתי-כנסיות אחרים, כגון «תפארת ישראל» של חסידי בית ריז'ין, מגת חלקם היה רעב ועוני. בין העולים לירושלים נמנה גם החזן הנודע מאודיסה, בצלאל שולזינגר. שהופיע בשמחות מצוה והרנין את ירושלים היהודית שנהנתה מתפילתו. אך הוא לא לקח שכר בעד חזנותו, בחשבו לו למצוה לשמח את הבריות אחרי שזכה להתישב בירושלים לעת זקנה. הגורם השני להעדר יחס של כבוד לחזנות היה מצב העוני של יהודי ירושלים. שלא הרשה הוצאה גדולה להחזקת חזן קבוע.

עם כבוש א"י ע"י הבריטים, חל שנוי מה לטובה במצב החזנות בירושלים. בעקב העליה הגדולה לא"י. הגבאים החלו להבין כי חזן טוב שכוחו בקולו הנעים, מושך מתפללים. בעיר העתיקה, שעם הרחבת העיר החדשה לא נשאר בה ישוב יהודי גדול, היה בית-כנסת ראשי ומרכזי. היא חורבת רבי יהודה החסיד, שהיה גדול ומפורסם מיתר בתי הכנסיות. הוא התאים למטרתו כבית-כנסת בכל המובנים. בגדלו, ביפיו, בגבהו ובהוד הקדושה שחפף עליו, ועוד יותר בגלל הריונונס המצוין שבו, שהוסיף הרבה על קול החזן. אחרי מאורעות הדמים בשנות תרפ"ט ותרצ"ו היה בית כנסת זה בודד ועזוב, בגלל המצאו הרחק ממרכזי הישוב היהודי בירושלים החדשה, ומתי מספר באו להתפלל בו אף בשבתות ויו"ט.

בית-הכנסת השני הנודע, «תפארת ישראל» של חסידי ריז'ין בעיר העתיקה, אף בו עברו חזנים כשרוניים לפני העמוד. מלבד זה התקיימו בתי-תפלה שונים

של חסידי ברצלוב, קרלין, חב"ד וכדומה שבעל־תפלות מצוינים עברו בהם לפני התיבה והנעימו את התפילות בשפר קולם ונגוניהם.

עד לבנין השכונות היהודיות מחוץ לחומה, היו כל יהודי ירושלים מרוכזים ב"עיר העתיקה" על כולליהם, ישיבותיהם, בתי מסחרם ומשרדיהם. בקרב הישוב נמצאו תלמידי־חכמים שידעו פרק בחזנות וכשליח־צבור ושמשו בתפקיד זה כחלק חשוב בתוך קניני ישראל ואוצרותיו הרוחניים.

מהם שמשו בתפקיד החזנות אישים מובהקים, ששמש הונצח על־ידי פעולותיהם המבורכות כמאורי תורה ומאלפי הדרך של העדה האשכנזית. הבה נמנה מהם אחדים:

1. הרב שלמה ברדקי, בנם של רבי ישעיה ברדקי (תק"נ־תרכ"ג) ושיינדל בת הרב ר' ישראל משקלוב (מחבר הספרים "פאת השולחן" ו"תקלין הדתין", שהיה בתחילה ראש הפרושים בצפת ואחר כך בירושלים). היה מגדולי תלמידי החכמים בירושלים, חתנו של הרב שמואל סלנט, ושירת במשך כארבעים שנה כחזן ראשי בבית־הכנסת "בית יעקב" שבחורבת רבי יהודה החסיד בירושלים. מן היחידים בישוב הישן שידע לקרוא תוי נגינה ולנגן בכנור. ואף חבר מנגינות להרבה תפילות של הימים הנוראים.

אהבתי לבקר בבית־כנסת זה ולהתפעל מהאקוסטיקה המעולה ביותר שבאולמו. היתה זו אקוסטיקה מופלאה מלאה צלילות זכה ומקסימה ועוררה את יצר הנגינה בלב כל חזן שזכה לעבור שם לפני התיבה, וחבל עד דאבדין, על בית־הכנסת שנהרס בידי הערבים.

2. רבי יצחק וינוגרד (תרי"א—תרע"ג), הוא הפתיע את כל גדולי וגאוני ירושלים לא רק בגאוניותו וחריפותו, בעדינותו ואצילותו, בהגיזן רוחו ונפשו הטהורה, אלא גם בקול הערב, בהשתפכות נפשו ובתפילותיו המרעישות. הוא נודע כחזן בעל קול אדיר ונעים. הגדיל לעשות גם בחבור לחנים לכמה תפלות של הימים הנוראים.

3. רבי אלעזר מנחם גולדברג (תרכ"ה—תרפ"ז), שהיה בעל בית־דפוס ויחד עם זה היה מחונן בקול נעים והלהיב תמיד את הלבבות בזמרת הרגש במסיבות רעים ובסעודות מצוה. הוא היה משורר וזמר נפלא, ספג ולקט נגינות החזנים המפורסמים והיה משמח בהם את חוג ידידיו עפ"י רוב לעונג־שבת וסעודה־שלישית בכל שבת וחג. תפילותיו בימים הנוראים היו תפלות אדם כשר, שידע לפני מי הוא עומד ובעד מי הוא מתפלל. — תפילות חמות ונלהבות. אף אלה שאינם בני־בית, כשהיו עוברים בימים הנוראים על פני ביהכ"ט והיו שומעים את קולו הנעים, נשארו עומדים לשמוע אל הרנה ואל התפילה.

4. רבי יוסף ריבלין (תקצ"ח—תרנ"ז), שעשה רבות כל-כך למען ישוב ירושלים בהקמת השכונות העבריות השונות: עשה רושם מיוחד במראהו הנהדר, בעמדו לפני ה"עמוד" בתפילת מוספים בימים הנוראים, כי הוא כיהן בתורת שליח-בהתנדבות בבתי הכנסת. בדברים היוצאים מן הלב ובקולו האדיר והערב היה מעורר את הלבבות.

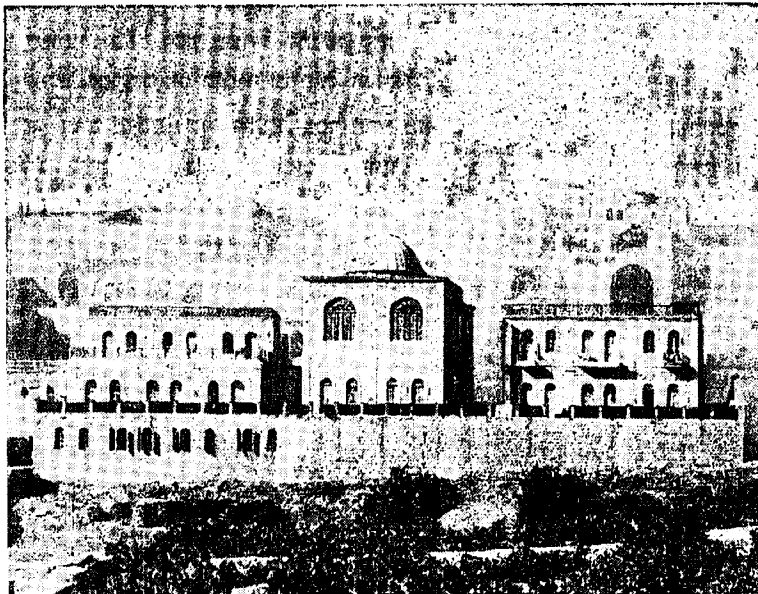
5. רבי צבי אריה לדרבג, מיוצאי פלוצק בפולין, מתלמידי הגאון רבי יהושע טרונק מקוטנה. היה קם לילה-לילה לעריכת "חצות" ברוממות רוח ואחר ישב ללמוד תורה בנעימה. רושם נמרץ היה עושה בזמירותיו שהיו בדביקות, בהתלהבות, בהשתפכות הנפש, בהוד ואצילות רוח היה שר את שירי דוד בן ישי מלך ישראל. בעל רגש מעודו, ורגשי קודש מילאו את לבו ונפשו השתפכה תמיד בתפילותיו ומנעים זמירותיו זמירות ישראל.

6. הרב מנחם נתן איירבך, נכד הרב מאיר מקאליש מרבניה המפורסמים של ירושלים, היה חובב נגינה נמרץ. מוקיריו נהנו גם מדרישותיו. מחידושי תורתו ומשיחותיו וגם מנעימות תפילתו כשליח-צבור; בעברו לפני התיבה השתפכה נפשו בתפילותיו הערבות והנעימות והלהיב את הלבבות.

7. רבי ישראל ברדקי (בר-זכאי) בעל קול ערב מילדותו, השתתף במקהלה של סבו רבי שלמה החזן בבית-הכנסת של ה"חורבה" וממנו למד את נוסח התפילה המסורתית. אחר כך היה תלמידו של הפרופסור א. צ. אידלזון, שהכיר בו כשרון מוסיקלי ויכולת קולית משובחת. למד גם מפי החזנים יעקב גוזמן, זבולון קווארטין ועוד. נתמנה לחזן ראשי בביהכ"ס של ה"חורבה" במקום סבו שנפטר בראשית מלחמת העולם הראשונה. בתפקידו זה נהל את כל הטכסים הלאומיים, הצבוריים והחגיגיים שנערכו באותו ביכ"ס ראשי (קבלת פני הנציב העליון סיר הרברט כמואל, הכתרת הרבנים הראשיים קוק והרצוג, קבלת דגל הגדוד העברי ועוד). ורק בשנת תרצ"ו, כשהיתה סכנה בגלל המהומות ללכת לעיר העתיקה, עזב את המשרה הזאת ונתקבל לחזן בבית-הכנסת בשכונת רחביה.

8. רבי ישראל ברדקי (בר-זכאי) בעל קול ערב מילדותו, השתתף במקהלה את החזנות ושקד עליה בכל כוחו ומרצו. אחרי שנתיים מאביו כשהוא בן י"ב שנים והמצב הכלכלי נעשה חמור, השכיר עצמו למשורר אצל רבי שמואל ברוך כהנא, חזן זקן שבא מדרך גדול באירופה לסיים את שנות חייו בירושלים. הנער נטפל אליו, נעשה אצלו בן בית, יצק מים על ידו והשתדל ללמד את החזנות מפיו, מאז הוא מסור לתפקידו בחזנות. יסד את המכון "שירת ישראל" ומנהלו כל הזמן. חניך דורות של יודעי חזנות למאות, שרבים מהם תופסים משרות נכבדות בארץ ובתפוצות. חיבר ספר "שירי שלמה" לחזן, רציטיבים לתפילות כל השנה

(ירושלים תרצ"א) ואף נעימות עממיות לזמירות ולתפילות כל השנה.
 רינת חוני ציון בעיר העתיקה פסקה לפי שעה עם כבושה בידי הערביים. אך
 נצח ישראל ועיר דוד לא ישקר. עוד ישמעו בעיר העתיקה צלילי חזנים וחי
 וזנגינה העתיקה עוד ימשיכו כמקדם.

ישיבת פורת יוסף בעיר העתיקה

נראשי הישוב הישן

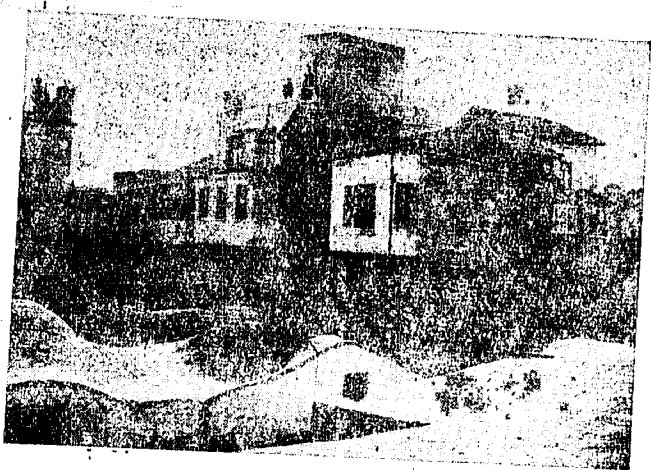
הצדיק רבי יוסף זונדיר מפלגנט

איש חסיד, צדיק נודע הנה בעיר הקדש ירושלים,
חס ונשר, קדוש וטהור, לו זמר רב בצינים;
צנוע וצני, נח וקדור, כמלאך על לבר מטה,
ושמו: רבי יוסף זונדיר מפלגנט שליט"א.
וקאיש זקן וחלוש, ובלבו אהבה גדולה
אל כל אדם מישראל, כל נפש דונה וחולה.
וביתו קטן ונדל, ללא אור ואויר לנשימה,
כי צני ואכילן הנה, ללא מזון וגלימה,
יום ולילה תמית עצמו באהלה שר תורה,
ומקול למודו נתמצא סדרו החשוך אורה,
ומנין התפרנס ר' יוסף זונדיר — הידעתם?
תבית אמת מייחמץ היתה לו, בנדאי שמצתם;
סכרה תרבנית את מייחמץ ופרוטות השתפרה,
אך מייחמץ לא תמו, התרבה היתה תבית שורה,
וקשהגיו מוצד נשואי הבת, בקמה תרבנית מרה:
מנין יתפרנס הנוג ואין בבית כל אגורה?...
קרא הצדיק לרבנית: -למה תבכי, הן חסאך גורא,
הוסיפי עוד תבית אמת והתרבה גם בה שורה...
שמעה תרבנית והוסיפה עוד תבית והיו שמים
יראה זה שלא: שפעו מייחמץ וצלו על גדומים.

ביום אחד ר' זונדיר עובר ברחוב וקול אלקנה לו קורא בתחנונים:
-בואה הנה תזקן, לא בא שואב המים, בצמא ילדי הפעוטים נתונים.
קח שני הפחים ושאם אל צלית-מעוני
וצאקה מים את אפרוסי אותכם בקבת-ציני.

חיש מהר תפס הצדיק בפחים והצלם אל מעון האלמנה.
 כשפניו זוהרות מגיל, נסתלקה כל צננה,
 בקשה האלמנה לשלם לו אף הוא סרב והלך
 באמר: כשאשוב שנית לשאת מימך תשלמי און הסך.
 התרונו לב ר' וונדיל הצדיק ונהר משמחה.
 יירוו צמאונם אלמנה ויתומים, תבוא להם הרוחה.
 כשנודע דבר-הסוד לאלמנה, מיהו שואב המים.
 הצדיק ר' יוסף וונדיל מסלנט הצניו מירושלים;
 חיש מהרה אל בית הרב ויללה מנה,
 „אוקה, סלה לי רבי הצדיק, מחל לי גדול התורה“.
 והוא, ר' וונדיל, בשקט ובצננה לה אָמר: אָנא הרפי
 מלִבְכּוֹת, יישר כחך, כי נמת לי לקים מצנה בגופי.
 התפלצה האלמנה על תשובת הרב הנמה.
 ומדע שאכן שוכנת בו נשמת צדיק, המאירה במטה...

איש חסיד וצדיק היה ר' וונדיל מירושלים.
 קדוש וצניו, זף וטהור-צינים — — —

הצדיק ר' יוסף זונדל מסלנט

א. עליתו בקדש

אחד ומיוחד מן העולים הראשונים של הישוב הישן בירושלים היה הצדיק. הידוע בשם רבי יוסף זונדל מסלנט ז"ל.

הוא היה אחד מן הרבנים ומגדולי האומה, מתלמידיו ותלמידי תלמידיו של הגאון אליהו מוילנא זצ"ל, אשר עלו חלוצים לפני אחינו האשכנזים ממדינות רוסיה במחצית השנייה של המאה הששית לאלף הנוכחי והתישבו בארץ ויבנו את הישוב האחרון של היהודים בעיר וארץ הקודש, הנודע בשם "הישוב הישן". הגריז"ס עלה לארץ ישראל בראש שנת התקצ"ח, בזמן אשר הדרכים המובילים אל הארץ והארץ עצמה היו משובשים בגיסות ומלחמה בארץ בין קושטא ומצרים על דבר השלטון בארץ הקודש.

לא נרתע הגריז"ס מסכנת הדרכים ולא נסוג אחור מפני המצב המדיני המסובך בארץ ויעל עם בני ביתו להשתקע בארץ, ויהי מראשי בוגיה ומוריה במשך כ"ח שנה עד יום מותו בשנת תרכ"ו. בית אביו התיחס למעלה ראש אל הגאון הגדול ר' פייוש אשכנזי, אב"ד ווילנא, שהיה גם הוא מגבורי העולים שעלה לארץ הקודש בראשית המאה החמישית של האלף הנוכחי ויהי לנשיא עדת היהודים בירושלים בימים ההם.

(רבי אורי שרגא פיבוש אשכנזי, מי שלמד תורה מפי גאון ישראל רבי מאיר (מהר"ם) מלובלין, ואשר עוד לפני קרוב לשלוש מאות שנה היה מן האשכנזים הראשונים שעלו לארץ ישראל והיה כמה שנים נשיא קהילת ירושלים. לאחר שנת ת"ח, כשתכפו הצרות ואדמת ליטה ופולגיה רוותה מדם אחינו ודמעותיהם ורבים מבני ישראל ברחו ובקשו להם מפלט בארצות זרות ונכריות, בחר לו רבי אורי שרגא פיבוש מקלט בארץ ישראל).

בראשית שנת תקצ"ח עזב הגריז"ס את עיר מולדתו ויעש את דרכו לארץ ישראל. גמר אומר להתישב בה עם בני ביתו ישיבת קבע, למרות שהיה במצב כלכלי דחוק ובלי כסף מוזמן וגם החליט מראש לחיות בירושלים בעוני ובדוחק, על חשבון עשר אצבעותיו, לא לקבל מן ה"חלוקה" ולא לשאת עליו שום מני

ושררה בשכר. דרישת הגאון רבי אליהו מוילנא מתלמידיו לעלות לא"י ולישב את הארץ ודרישת תלמידיו אלה שעלו מכבר ארצה והכריזו לחבריהם ולתלמידיהם בגולה על „עליה לארץ“ גדולה והכרחית, היו כנראה המכריעות לנסיעתו של רבי זונדל בימים ההם ולמרות המהומות והמלחמות בארץ בין מצרים ותורכיה — עזב את הכל ועלה עם אשתו ושתי בנותיו ובנו הקטן.

הגריוז"ס הפציר גם בחתנו, הגאון רבי שמואל סלנט, שיעלה אף הוא עם בני ביתו לא"י. „העילוי מקידן“ לא ניאות לו. אבל מספרים כי בשעת הפרידה אמר לו הגריוז"ס: מובטחני שתבואו אלינו בקרוב, ודבריו אלו נתקימו. אחרי שנתים נטפלה להגרש"ס מחלת-ריאות ופקודת הרופאים היתה עליו להעתיק את מושבו לאזור חם ויעצוהו להתישב באיטליה. ואז בחר הגרש"ס את א"י במקום איטליה. ויעל גם הוא עם ביתו ויתישב בירושלים בשנת ת"ר ובה עלתה ארוכה למחלתו ויאררך ימים רבים.

„הצדיק ר"ז מסלנט“ — לאליעזר ריבלין

ב. נשואי הבת

כשהשיא רבי זונדל מסלנט את בתו לרבי נטע נטקין, היה עני ואביון וחי חיי צער. הוא התפרנס בצמצום מעשית חומץ ואף על פי כן פסק לזוג מזונות על שלחנו. כדרך בעלי בתים חשובים.

ביום שהכניס את בתו לחופה, הוסיף חבית אחת של חומץ ואמר: זו בשביל השנים. לא היו ימים מרובים והחתן האברך התחיל מרגיש שכל ימות החול, חוץ משבתות, הוא מסב לשולחן לבדו באין אשתו עמו ותמיד מוצאת אשתו אמתלא לדבר: אכל מאכל חלב, עדיין לא עברו עליה השעות מאכילת בשר. אכל מאכל בשר, — קדם לה מאכל חלב. עתים — לא היתה רעבה כל עיקר. האברך החם יושב האהל קבל את האמתלות כדברים כהויתם ולא הרחר אחריהן.

פעם אחת שמע בבית המדרש שני בני אדם מספרים זה עם זה בגנותו: — אברך נאה הטיל עצמו על צוארו של אותו צדיק החי חיי צער שינטלו וינשאו.

הלך ר' נטע לביתו וסח לאשתו:

— אינני יכול להיות סמוך על שולחנו. נשכור לנו דירה ונהיה סמוכים על שולחנו והזן ומפרנס לכל לא יטשנו.

הסכימה אשתו, אלא צריך להודיע את הדבר לאבא.

כיון ששמע רבי זונדל את הדברים, נבהל ונדחף לחדרו של חתנו ואמר לו:

— היה מודה על האמת נטע, כלום מזונותי אינם מספיקים לך? הריני ואוסיף ואעדיף עליהם.

— חלילה לי — עונה רבי נטע — המזונות מספיקים ומספיקים; אלא שגלוי וידוע לפני שאין בידו לפרנסנו.

— מה אתה סח, נטע? — מתמה רבי זונדל וכי אני מפרנס אתכם? הן את הכל הוא יפרנס אתכם ואני איני אלא שלוחו של מקום. תבוא זוגתי ותעיד. ותוך כדי דיבור הוא קורא לאשתו:

— רבקה, בואי והעידני מה אמרתי לך בשעת ארוסייהם של הבנים. ואשתו מספרת:

— בשעת הארוסים שאלתי אותו: זונדל, איך אתה פוסק מזונות והרי אנו עניים ודלים ומתפרנסים בצמצום ולא בריות, בצער ולא בנחת? — נוסף — אמר לי — עוד חבית של חומץ וזו תהיה בשביל הבנים.

— אמור מעתה — אמר רבי זונדל לרבי נטע — מיהו המפרנס אותך, אני או המקום ברוך הוא?

— אם כן — שואל רבי נטע, — מפני מה אני סועד תמיד לבדי?

— אף אני אומר לך — משיב רבי זונדל — להכביד על החבית שתספיק לשניכם, אין אנו יכולים....

ג. אלפסי

ג. טיוליו בסלאנט ובירושלים

רבי חיים מולוזין ידע כי פי שנים ברוחו של תלמידו זה, כי מלבד מה שכל נימי נשמתו היו ארוגים ומרוקמים בתורתם של ראשונים ואחרונים, הרי היה מבהיק ומבריק ביחוד בתור איש מדות. הוא תפש בחושו הדק מאוד את עומק מהותו של מוסר היהדות, את הרוח והנשמה שבדברי הנביאים ובספרות התלמודית והמדרשית, כל דרכיו ומנהגיו והליכותיו, גם בהיותו עדיין תלמיד ישיבה, היו מדודים ושקולים בפלס. ומספרים, כי בלמודיו בוולוז'ין, ראו אותו תלמידי הישיבה שהוא הולך בכל ערב ובוקר ברחוב הגויים ומקטרתו בפיו, מדה שאינה מתאימה כלל לבן-ישיבה. הלך מי שהוא וספר זאת לרבי חיים. הזמינו רבי חיים לביתו ואמר לו:

— זונדל שלי, מרננים אחריך כי מטייל אתה מדי יום ביומו ברחוב של נכרים ומקטרתך בפוך, — האם יש בריבון זה מקצת אמת?

— הכל אמת ויציב — ענה רבי יוסף זונדל — וטעמי ונימוקי עמי: שמעתי

כי כמה מיהודי וולוז'ין אוכלים פת נכרי, החלטתי בדעתי לטייל שחרית וערבית לרחוב הנכרים, ובדרך טיולי אני נכנס לביתו של הנחתום הנכרי, נוטל ממנו רשות לקחת גחלת — אש מתנורו כדי להדליק את מקטרתִי ואגב אורחא אני משליך קיסם לתוך האח הבווערת (בהתאם להלכה הפסוקה בשלחן ערוך — יורה דעה) — והריני מציל רבים מבני ישראל מאיסור אכילת פת עכו"ם...

באותה שעה ששני גדולי תורה וישראל אלה: רבי צבי הירש קלישר ורבי אליהו גוטמכר, מתלמידי רבי עקיבא איגר, עשו תעמולה לטובת ישוב ארץ ישראל, בא התלמיד השלישי, רבי יוסף זונדל, והחליט לעלות לארץ ישראל ולהתישב בירושלים עיר הקודש ולראות בעצמו בבנינה.

וכך היתה דרכו בקודש: להקיף כפעם בפעם את חומת ירושלים, ואף הוא היה מונה וסופר הבתים שבתוכה וטעמו ונמוקו היה לקיים בתמימות את דברי הכתוב (תהילים מ"ח י"ג): "סובו ציון והקיפוה, ספרו מגדליה".

בהשפעתו נתוספו ונבנו הרבה בתי ישראל בירושלים. בראותו שהולך ונבנה בית חדש בעיר הקודש, היה מתמלא ששון וחדוה וכמעט שהיה רוקד מחמת שמחה ואפילו אם הבית היה של נכרי (קטמון וטלביה...)

וכך היה רגיל לומר:

— תבנה הארץ על ידי מי שהוא ובלבד שתבנה. והרי סוף סוף תהיה הארץ שלנו.

„שרי המאה" — להרב י. ל. מימון

ד. ענותנותו ויחסו לזולת

מעשה, ואשה אחת באה אל „החורבה" שבירושלים, לחפש אחר שואב המים. כשלא מצאה אותו, הציעה לר' זונדל, שחשבתו על פי תלבושתו לזקן עני, להעלות לה חמשה פחים מים בעשיריה אחת. הזקן מלא בשמחה את העבודה ואת קבלת השכר דחה לפעם שניה, כשיזדמן לו שוב לשאוב בשבילה. לאחר איזה זמן, חקרה האשה לדעת מיהו שואב המים, כדי לשלם לו את שכרו ונודע לה שאותו הזקן הוא ר' זונדל. כשפנתה אליו והתנפלה לפניו לבקש סליחתו, ענה בבת צחוק ואמר: „ישר כוחך, שעל ידך נזדמן לי לקיים מצוות גמילות הסדים בגופי".

בבית המדרש ב„חורבה" היה לו עמוד מיוחד שעליו היה לומד ומתפלל. יהודי אחד מבאי בית המדרש אהב ללמוד דוקא על העמוד הזה ויום היה מעביר אותו מפנה לפנה. בהיות העמוד הזה כבד מאוד מרוב הספרים שנמצאו

במגרתו, פנה פעם ר' זונדל אל האיש ואמר לו: ראשית אני נותן לו רשות להשתמש בעמוד שלי, כדי שלא יהיה שואל שלא מדעת. ושנית, אני מבקש אותו להחזיר תמיד את העמוד למקומו. כשהרגיש שהאיש נעלב מדבריו, חזר תיכף וביקש סליחתו אבל ההוא לא מהר להתרצות לו. ויעל ר' זונדל על הבמה בפני כל הקהל והכריז: "מורי ורבותי! שגיתי וציערתי לר', פלוני, ואני מבקש סליחתו בפני כל הנמצאים פה". ובדבריו בכה בדמעות שלישי, עד שהאיש נאות לסלוח לו.

פעם התנפל עליו בירושלים יהודי אחד, עני מדוכא ומר לב, בחשבו אותו לממונה הכולל, וביזה אותו בחרופים וגידופים קבל עם. ר' זונדל לא השיב כלום, וגם מנע מהקהל לפגוע בו. באותו לילה, בשעה מאוחרת, אחרי אשר הבין שכבר שכך כעסו של האיש, הלך לביתו לפיסו ולבקש סליחתו, באשר בשלו, בשל טעותו בו כממונה, נגרמה לעיני כל ההתרגוזות הזאת שבאה לו מרוב צערו ודחקו.

איש פלאי; מעשיו מופלאים ודרכיו מופלאות, ושמו פלאי; לא שמעו שמעו ואת ערכו לא ידעו. ומתוך אותו מעשה פלאים, קם הדבר ויהי לפלא. קמה תנועה כבירה ומסונפת: "תנועת המוסר" — עלידי תלמידו רבי ישראל סלנטר. "תנועת המוסר" — להרכיב דב כץ

ה. מי שברך ל—ישו

זקני ירושלים היו מספרים גם על פקחותו של רבי יוסף זונדל. כידוע יש בתוך העיר העתיקה סמטא אחת, שלפי הדת הנוצרית שם קברו של ישו. כשהיה לפעמים מזדמן יהודי לאותה סימטא, היו הנוצרים מתנפלים עליו ומכים אותו באכזריות ומשום כך היו היהודים נמנעים מלעבור דרך סמטא זו. פעם אחת טעה רבי יוסף זונדל בלכתו ברחובות העיר העתיקה ועבר דרך הסמטא הזאת. פגש בו כומר נוצרי, תפש אותו בערפו והתחיל צועק עליו: "ז'יד. באת לגנוב איזה דברים מאת הקבר הקדוש!" התחיל רבי יוסף זונדל, שידע קצת רוסית, להתנצל כי תעה בדרכו, אבל הלה לא הרפה ממנו ואמר לו: "אם אמת כדברך, אז בוא אתי אל הקבר לעשות מי שברך למשיחנו" (המילות "מי שברך" בטא בעברית). באין ברירה הסכים רבי יוסף זונדל ללכת אתו ולגשת על יד הקבר. הזהירו הכומר ואמר לו: תדע שאני יודע עברית ואל תרמה אותי. תעשה מי שברך כמו שעושים בביהכ"נ שלכם.

התחיל רבי יוסף זונדל לומר :
 — מי שברך אבותינו הוא יברך את ישו... בן... וכאן הפסיק. פנה לכומר
 ואמר: מה היה שם אביו של ישו זה?
 הסמיקו פני הכומר ובעט ברבי יוסף זונדל ואמר לו :
 — לך לך ז"ה, ברה לך מכאן!
 וכך הציל ר' יוסף זונדל את עצמו מידיו של הכומר הנוצרי...
 «למען ציון לא אחשה» — להרב ז' ל. הכהן מימון

ו. הסתלקותו

קרוב לכ"ח שנים חי ר' זונדל בירושלים. בראשית שנת תרכ"ו פרצה מגפה
 בירושלים ובה נספה גם ר' זונדל. ימים מספר חלה ובג' במרחשוון יצאה נפשו.
 בן שמונים שנה היה בהאספו מן העולם אל עמו, והוא נפרד מן העולם כשהוא
 ער בכל חושיו.

בצוואתו שערך זמן מועט לפני הסתלקותו, בקש שלא יספידוהו ויקיימו בו
 דין «ארבע מיתות בית דין», לקשור חבלים לרגליו וכך לסחוב אותו על הארץ
 עד קברו, וגם לא יחרתו שום תארים על מצבתו. להפצרת חתנו ר' שמואל סלאנט
 הרשה לחרות את האות ר' וגם להקל קצת ב«ארבע מיתות בית דין», אבל בנו
 וחתניו הוכרחו להבטיח לו שבמשעול הקרוב להר הזיתים יניחו אותו על הארץ
 ויסחבו אותו משם בחבלים עד הקבר, וחברי «החברה קדישא» מלאו את פקודתו
 זאת בדמעות שליש ובבכי תמרורים. הספדים לא נישאו עליו, אבל ר' מאיר
 אירבון, הרב דקאליש, הטיף מלים חמות אחדות, שהיה בהן משום «יקרא
 דשכבי». בפנקס «החברה קדישא» נרשם: למדכר יומא דהספידא ואבל גדול.
 כל בית ישראל יבכו על שה' שפך את חמתו על בת ציון ונלקח שר וגדול. הצדיק
 המפורסם הרב ר' יוסף זונדל».

במכתבו של אחד מחכמי ירושלים על פטירתם של ר' זונדל, ר' נחום לוי
 ושאר גדולי ישראל שמתו במגיפה, שפרסם ר' עקיבא יהוסף שלזינגר בעתונו
 «עמוד היראה» שנה א' חוברת א"ב' (כ"ט אייר תרכ"ו) יוספר: «והנה כאשר
 נסתלק הגאון מהו' זונדל זצ"ל באו איזה אנשים להרב הגאון אמיתי מ' מאיר נ"י
 רב דק"ק קאלוש יע"א ושחרו אותו שיכתוב פתקא ויבקש מהנעדר סיבת רוע
 הגדירה איזה חטא או פשע ומה חרי האף הגדול, על מה עשה ה' ככה לנו.
 וכן עשה הרב הג' מקאליש נ"י וכתב פתקא ובקש ממנו שיגלה סבת הזעם לאחד
 משלשה אנשים יחידי סגולה, וכתב שמותיהם הטוהורים על המכתב. והיה אחד
 מהם הרב הצדיק חריף עצום בקי בכל תלמודאי, מהו' זלמן בהר"ן נ"י ומסרו

הפתקא להגאון הנעדר. בחלום הלילה קודם עלות השחר נראה בחלום להרב הצדיק מהו זלמן נ"י ואמר לו בזה הלשון: לא ידעתי על מה אתם מרעישין העולם, הלא לכם לב לדעת כי בעת ביאת משיח צדקנו ככה ראוי ונכון להיות, ותדע נאמנה, כי היא אתחלתא דגאולה. ואמר לו שיעיין באיזה ספר, ופירט לו שם הספר. אמנם שכח שם הספר. ולאחר הדברים האלה נסתלק ממנו הגאון הנעדר זצ"ל, והרב מהר"ן הנ"ל הוא חכם גדול, קדוש וטהור, בקי בנגלה ובנסתר וגם לא ידע מהפתקא שעשה הרב מקאליש, מכל שכן לא ידע שהוא הנבחר כי לא ידעו מזה איזהו אנשים; ורק אח"כ נתפרסם הדבר".

אחרי מות הצדיק ר' יוסף זונדל אמרו שעמו בטלה ענווה. הוא היה «מתנגד», מתלמידי הגר"א. ועם זה איש העם שראה את תכלית החיים במעשים טובים ושכלול המדות. הוא לא הניח אחריו כפרים, אבל בענותותו היה מופת לדורו, תלמידו רבי ישראל סלאנטר ותלמידיו היו אומרים שאלמלא רבי זונדל לא היתה נוצרת תנועת המוסר.

«יוצרי תנועת המוסר» — א. ר. מלאכי

החכם באשי האשכנזי

בימינו קלה ונוחה העליה לארצנו. באים יהודים מכל קצוי התבל באווירונים ובאניות משוכללות ומסודרות בכל הנוחיות. לא כן היה בתקופה הקודמת. לפני מאה שנים ויותר. אניות קיטור עדיין לא היו אז. בסירות מפרשים הפליגו מחוץ לחוף, ולא פעם התנפלו עליהם שודדי-ים, וכן נתעכבה הנסיעה לרגלי המלחמות התכופות. העולים המעטים שהעיוז או לעלות לארץ, שהו בדרכם שנה ומעלה בתוך סכנות דרכים. ובמסירות נפש ממש המשיכו דרכם עד הגיעם לארץ הקודש נשאת נפשם.

אחד מבני העליה המועטים היה ר' ישעיהו ברדקי. שזכה אחר כך להיות נשיא וראש עדת האשכנזים בירושלים. בהשתדלות הציר האוסטרי בקושטא נתמנה לסגן קונסול אוסטריה בירושלים. השולטן הטורקי עבד אל מג'יד כיבדו בתואר "חכם באשי" בשלחו לו "פירמן" (מאמר מלך) מיוחד. כאשר הלך ר' ישעיהו לביקור רשמי בלויית חכמי העדה, הלך אתו מתורגמן, ר' יצחק פ"ח (פתוחי חותם — על שם אמנותו). שידע את השפה הערבית על בוריה והיה לו לפה לפני הממשלה המקומית. לפנייהם הלך ה"קואס" איסמעין בתלבושתו הרשמית ובידו מוט ארוך וגולת כסף בראשו.

בזמנו הוטב מצב היהודים בארץ. הערבים, ביחוד הבשטים (בני משפחה ידועה) שהיו מרבים להציק ליהודים ולבוותם, התחילו מרגישים כי יש קונסול בישראל וכי "אבו אל בורניטא" (בני עדת האשכנזים — חובשי כובע אירופי) אינם הפקר.

עוד בעיר מולדתו פינסק כבר התפרסם רבי ישעיהו לגדול בתורה וביראה. הרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים הרבה, בהם גדולי ישראל. כאשר נתאלמן מאשתו הראשונה, גמר אומר לעלות לארץ ישראל ולבנות את חורבותיה. בבקר אחד לקח את בנו ובתו הקטנים, נדד מחוץ לחוף בסירות מפרשים, עד אשר הגיע לביירות. כאשר ראה סירת מפרש קטנה טעונה משא עומדת להפליג לעכו, שילם לשלושת הספנים כמה שדרשו ובלבד שיביאוהו למחוזו חפצו אחרי רוב מלטוליו. קמה סערה בים והסירה נאבקה עם הגלים הסוערים. כבר נראה מרחוק החוף המקווה וציפו שיבוא הקץ לסבלם ולפתע גברו הנחשולים שבים ועמדו

לבלוע את הסירה. שלושת הספנים חתרו בכל כוחם להגיע אל החוף, אבל הסירה ניוזקה ועוד מעט ותיטבע. השליכו הספנים הימה את כל מטענם, ור' ישעיהו עומד ומתפלל ושני ילדיו צמודים אליו בבהלת מוות.

האטון בא. הסירה שקעה תחתיה. הספנים קפצו הימה ושחו לחוף, כדי להציל את נפשם. וראה זה פלא: המתפלל אף הוא קפץ לים ופרש ארבותיו לשחות במים. את שני ילדיו הרכיב על גבו ושחה אחרי הספנים. בהתאמצות גוף ונפש הגיעו האב ושני ילדיו הקטנים, לתמהונם הרב של הערבים וביניהם שלושת הספנים שראו בו איש קדוש. בעלותו על אדמת החוף, פרש כפיו השמימה והביע תפילת הודיה, קרע בגדיו ונשק את האדמה הקדושה.

בהגיעו ירושלימה נשא לאשה את בתו של ראש העדה ר' ישראל משקלוב, מתלמידי הגר"א מוילנא זצ"ל, מחבר ספר «פאת השולחן». לאחר פטירת חותנו, נבחר ר' ישעיהו למלא מקומו. מקום מושבו היה בחצרו הנקרא על שמו — «חצר רבי ישעיהו». על יד ישיבת «אור החיים». בחצר היה לו בית כנסת מיוחד בשם «סכת שלום». היה אהוב על הבריות והיה בעל מידות טובות. שם לילות כימים, בשקידתו על התורה והעבודה, נמנע מליהנות הרבה מהעולם הזה, חי חיי צער והסתפק בפת חרבה. במותו לא השאיר דבר מלבד כתבים רבים בחידושי תורה.

רושם מיוחד עשה, בעמדו על הבמה בהדר גאונו וזיו הדרת פניו, ונושא מדברותיו הנשגבים בהתלהבות על אהבת התורה וקדושת ירושלים ויושביה. באחת השבתות דרש בבית הכנסת רב אורח אחד, תלמיד חכם גדול, שעלה זה מקרוב ארצה. בדרשתו לגלג הרב דברים על יושבי ירושלים האוכלים ושותים כבני אדם ואינם דומים למלאכים... דבריו הרגיוזו את ר' ישעיהו ובשבת הבאה, זרש על הפסוק: «על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים», וסתר את דברי הרב העולה. אחרי הדרשה ניגש אליו הרב וביקש סליחה והצטדק על דבריו שפגעו בכבוד ירושלים.

רבי ישעיהו היה נמנע מלהתפלל על יד הכותל המערבי, כי חשש להושיט את ידו בין האבנים מפני קדושת המקום. פעם חלה קיסר פראנץ יוזף מאוסטריה; פנו אליו בבקשה להתפלל לשלומו על יד הכותל המערבי. עבר ר' ישעיהו על מנהגו והתפלל על יד הכותל המערבי. מצב בריאות הקיסר הוטב באותה שעה שערך את התפלה והקיסר הביע לו את תודתו הלבבית.

פעם קיבל הודעה כי אחד הנסיכים הגדולים מאוסטריה יבקרהו בביתו. טובי העיר חיכו בביתו להופעת האורח. הגיע זמן תפלת מנחה והנסיך טרם בא. בינתיים עמדו להתפלל בציבור. באותה שעה הופיע הנסיך, אבל ר' ישעיהו האריך בתפילתו

בהתלהבות ובהשתפכות הנפש כדרכו. הנסיך עמד ברגש של כבוד והתבונן במתפלל. אחרי כן הביע הנסיך את שמחתו על כך שראה „תפלה זכה וטהורה“ והצהיר שלא ישכח את העונג הרוחני הזה.

למעלה משלושים שנה עמד ר' ישעיהו בראש העדה. המשורר דר' לודביג פרינקל שבא ירושלימה כדי ליסד בה בית ספר מודרני, נתקל בהתנגדות נמרצת מצד הישוב הישן. ואף על פי שרבי ישעיהו התנגד להצעתו, קיבלו בנימוס ובכבוד. הרושם שר' ישעיהו עשה עליו הוא מתאר בספרו „ירושלימה“ שכתב בשנת תרט"ו, כדברים האלה: „איש בא בימים, פניו כשלג חוריין, עטוי מעיל פולין, גבה קומה, זקנו ארוך ופאותיו יורדות על פי מדותיו. עינים יפות לו ומאירות, נוצצות כברק, מדברותיו שפת עבר“.

עם התפתחות הישוב האשכנזי אנו רואים שעומדים בראשו שלשת גדולי התורה האלה: הרב הצעיר רבי שמואל סלנט „אב בית הדין“, חותנו הרב הצדיק רבי יוסף זונדל סלנט, „מורה צדק“, ורבי ישעיהו ברדקי „מנהל ומנהיג“. על הרבה תעודות ומסמכים מאותה תקופה בענין בניית ה„חורבה“, יסוד התלמוד תורה והישיבה „עץ חיים“ ועוד מופיעות שלש החתימות הללו בראש.

אגדה ירושלמית מספרת: בשנת בצורת אחת גבר הרעב בעיר, אין חיטה ואין שעורה. הכל עצובים. העוללים שאלו לחם ופורש אין להם. הרבו יהודי ירושלים בתפילות על יד הכתל המערבי. ערב אחד בשובם מעריכת „תפלת חצות“ אצל כתל המערבי, שמעו המולה ותנועה גדולה. והנה ראו כי מרחוב הפוסטה האוסטרית עד החצר של ר' ישעיהו הולכים ובאים חמורים, כוסים ופרדים טעונים שקי חטים ושעורים. הערבים ממהרים לפרוק את השקים מעל הבהמות. גרי החצר נגשו אליהם והתחילו לנהל משא ומתן על המחיר, בה בשעה שלא היה להם כסף לקניה כזו. הובאו הערבים לפני רבי ישעיהו והביעו הסכמתם לקבל מהחכם שטר בחתימתו במקום כסף מזומן.

ר' ישעיהו ציוה להגיש להם קפה. מים לרחוץ רגליהם, מזון לסעודה והציע להם ללון בחצר. אבל הם ביקשו לא לעצורם, חבשו את בהמותיהם והלכו. הערבים האלה לא הוסיפו לבוא שנית למען גביית הכסף.

ר' ישעיהו הודיע על כך למושל העיר והזמין את ראשי העדות של המוסלמים והגוצרים הגרים בעיר, לבוא ולקבל חלק מהברכה הזאת. ויהי הדבר לפלא. שערי העיר היו נעולים בכל אותו הלילה, כרגיל. שומרי החומות לא ראו ולא שמעו דבר, מאין באה וכיצד נכנסה כל האורחה הזאת. — חידה היא ותהי לחידה.

באור ליום י"ח בחשוון תרכ"ג נפטר ר' ישעיהו. שערי העיר שהיו אז סגורים בלילות, נפתחו לכבודו וכל תושבי העיר השתתפו בהלווייתו. יוסף זונדל וסרמן

נאבק עם הגלים ויוכל

מבין תלמידי הגאון מוילנא, רבינו אליהו, זכר צדיק לברכה, התבלטה דמותו המופלאה של רבי יעשיהו ברדקי, מי שהיה ראש קהלה ומנהיג העדה האשכנזית בירושלים.

הסיפור המסופר על עלייתם לארץ של רבי יעשיהו ברדקי, כיצד הגיע עם שני פעוטיו לחוף מבטחים בארץ האבות, מגלה רק במעט את חבלי העליה לארץ-ישראל בימים ההם.

היה יום מעונן, השמש התחבאה מעבר לעבים. בסירת מפרש שעשתה דרכה ימים וילות, בחתרה אל חוף יפו, נמצאו רבי יעשיהו ברדקי ושני פעוטיו, ילד וילדה בני שלש וארבע. עיני האיש היו נשואות אל החוף, העיר יפו נראתה למרחוק בבתי האפולויים ובגגות הרעף שלה השרויים בעלטה. עוד מעט ורגליו תדרוכנה על אדמת הקודש. עוד מעט ויתגשם חלום-חייו, שאיפתו הגדולה לחונן עפר אדמת האבות, להשתקע בה ולהיות מבוניה. לא אחת טולטלה הספינה בדרך וחשבה להשבר, אך הוא התגולל מעומק לבו אל השם הכל יכול, כשלנגד עיניו עומדות דמותו של רבו הגדול והנערץ, רבנו אליהו, אשר צוה על תלמידיו לעלות לארץ-ישראל, לבנות את חורבותיה ולהקים את שממותיה. הוא הביט אל החוף ולבו כלה והולך. עוד מעט ותבוא ההגשמה. על ברכיו החזיק את ילדיו שנתיתמו מאמם, אף הסתכל בעיניהם ולאשרו לא היה קץ. אמנם רבו התלאות והיסורים בדרך, אך הכל היה כדאי — — —

ולפתע התחוללה רוח סערה, הסירה עלתה וירדה על פני הגלים והיתה ככדור-טלטה להם, הספנים הערביים נלחמו בעוז, אך הכרת פניהם ענתה בהם שהמאבק קשה ונועז. בכו הפעוטים ורבי יעשיהו מלטף על ראשם ועל פניהם, מחבקם ומאמצם אל לבו. שפתיו מדובבות, נראה שאינו פוסק מלהתפלל אל אביו שבשמים, שיחוס וירחם עליו ובזכות אפרוחיו יצילם ממות, מרדת לתהומות-ים. ברם, רוח הסערה משתוללת, הספינה עולה ויורדת, נזרקת בעוז אל על ונופלת מטה. יללת הפעוטים האיומה אינה נשמעת בזעם הרוח המתפרעת. אולם רבי יעשיהו לא פסק מהתפלל ומשפוך לבו לפני קונו. היענה לו השם: היזכה להגיע אל החוף? היגשים חלומו? היקיים מצות רבו? ובעוד הוא מהרהר,

נגש אליו הספן הערבי, שהיה אחראי לספינה ואמר לו: "יאהוד (יהודי). אנו עוזבים אותך עם ילדיך, לא נוכל להיאבק עוד עם גלי הים. אנו נשחה אל החוף". ומבלי לחכות הרבה זרקו הספנים הערביים עצמם לים ושחו אל החוף. וכאשר הגיעו אל החוף, אמרו איש אל רעהו: מסכן היאהוד, הוא כבר טבע עם פעוטיו. אך לא כן היה רצון ד', האיש על פעוטיו לא ירדו למצולות-ים.

רבי ישעיהו לא נפל ברוחו. הוא הרכיב את הילד על כתפו האחת והילדה על כתפו השנייה, כשהם בידיהם לופתים את צואר אביהם, וראה זה פלא, גם הוא היהודי איננו ולד-אל-מייתה (בני-מות), הגה הוא שח ונאבק בגלים.

לא רחוק מהחוף עיפה נפשו של רבי ישעיהו. הוא הרהר רגע, שמא בכל זאת הגיע הקץ. עוד מעט ואפסו כוחותיו. לא יוכל עוד לשחות. ועיניו זלגו דמעות כמים, והדמעות רבו, אך לא גראו בהתערבן במימי הים הגדול. לא! — בקעה צעקה ממעמקים, הילדה תהיה עוד אם בישראל, כשרה וטהורה והבן עוד ילמד הרבה תורה. לפתע הרים ראשו כשעיניו אל השחקים וצעק אל מלוא המרחב בקול לא לו: "לישועתך קויתי ה'" והמשיך לשחות עד שהגיע לחוף. הערבים שעמדו על החוף היו מוכי תמהון. הם קראו בקולי-קולות: "אללה אכבר" (אלקים גדולים) יא-ג'ידה (בן-חיל)... איש קדוש הוא, אמרו לעצמם ונשקו את ידיו.

ורבי ישעיהו קרע בגדיו לאות אבל על חורבן הארץ. השתטח על האדמה ונשק את עפר הארץ הקדושה. הרים ידיו לשמים ונתן שבח והודיה לבורא עולם שהצילו ממות. הוא הרבה לנשק את אפרוחיו, כשהוא קורא מנבכי לבו, בנשאו עיניו לשמים: "ה' העליתני מן שאול נפשי, חייטני מירדי בור... הפכת מספדי למחול לי, פתחת שקי ותאזרני שמחה"...

יעקב רימון

כי הנני בורא את ירושלים גילה ועמה משוש. ובנו בתים וישבו ונטעו כרמים ואכלו פרים. לא יבנו ואחר ישוב לא יטעו ואחר יאכל כי כימי העץ ימי עמי ומעשי ידיהם יבלו בחירי, זאב וטלה ירעו כאחד ואריה כבקר יאכל תבן. ונחש ועפר לחמו, לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי אמר ה' (ישעיה ס"ה).

רבה של ירושלים

ברטט קודש אני רוצה להעלות בזה כמה קוים לתיאור דמותו הגדולה של מורנו ורבנו הגאון הצדיק ר' שמואל סלנט. זכרונו לברכה.

דירתו של ר' שמואל היתה בחצר החורבה, על יד ישיבת «עץ חיים» הגדולה שעמדה בראשותו. בהיותי עוד תלמיד הישיבה הייתי עד לגלויי ענקיותו התורנית, תקיפותו הרוחנית, צדקתו האמיתית וקסמו האישי של גאון וחכם זה, מורה ורבה ואביה של העיר והארץ כולה במשך של כשבעים שנה רצופות. פעם, בערב חג השבועות היה זה, שהטו שני קצבים פר ששויו היה בערך המשה נפוליונים זהב, והנה נבדק הפר בדיקת-פנים ונמצא שישנה שאלת ריאה. וקרה הדבר שהקצבים פנו תחילה בשאלת הריאה אל הגאון רבי יהושע ליב מבריסק זצ"ל, והרב מבריסק הטריף את הפר, והואיל ובימים ההם בשר טריפה

לא היה שוה כמעט ולא כלום והקצבים חסו כמובן על ממונם, נמלכו והלכו אח"כ אל רבה של העיר ר' שמואל והציעו לפניו את השאלה, מבלי לגלות לו שכבר היו לפני כן אצל הרב מבריסק והוא הטריף, ר' שמואל העמיק בשאלה לכל צדדיה, ובהביאו בחשבון כמה צדדי קולא, הוציא לבסוף את פסקו, שהפר כשר הוא. הפסק נודע בעיר וקם רעש גדול. ה"חורבה" המתה משאון הנקהלים העומדים ותמהים על עצם העובדה: כיצד קרה הדבר שר"ש הכשיר את אשר הטריף הרב מבריסק, מהוך כך נודע הענין לר' שמואל, מה ערמה עשו אתו הקצבים. עיין ר' שמואל במצב והחליט שיש צורך כאן בפעולה תקיפה. יצא אל הנאספים והכריז ברורות: הקצבים ודאי עשו שלא כדין, כי מאחר שרב אחד כבר הטריף ובפרט אם אותו רב הוא הגאון האדיר מבריסק ולא אחר, שוב אסור היה להם לבוא ולהציע את השאלה לפני מבלי לגלות לי כלום על כל פרטי השתלשלות השאלה עד שהובאה אלי, אבל מכיון שאני לא ידעתי כלום מכל אשר קרה, ובשעה שהכשרתי סמכתי דעתי על היסודות האיתנים של הפוסקים הראשונים והאחרונים, ובהביאי בחשבון את כל הצדדים המקילים, נתתי דעתי ולבי שלא לזוז חלילה אף כמלוא נימא משורת ההלכה של תורתנו הקדושה ואף עכשו נראית בעיני כך ההלכה, לכן אסור לי לגור מפני שום איש וחובתי בתור מורה צדק בעיר הקודש מזה עשרות בשנים, להודיע לכם שעל פי התורה בשר הפר הזה כשר בהחלט!... ומיד קרא לשמש ואמר לו: לך והכרו בכל רחובות העיר (קרא בשם כל רחוב, בס"ה היו רק חמשה רחובות ראשיים בעיר העתיקה שבהם היו מרוכזים כל היהודים), שהפר ששחטו הקצבים פלוני ופלוני והרב הכשירו, — כשר הוא בהחלט וכל יהודי יכול לקנות מבשרו לכבוד יום טוב בלי שום חשש ופקפוק!... ושוב פנה כלפי הנאספים בגערה של חבה ודאגה אבהית: „אנא, למה תעמדו כאן? פנו ולכו לכם מי לתורתו ועבודתו, ומי להרויח עוד משהו לכבוד החג“!...

הרבה חרודים נאים וספורים נפלאים התרקמו בירושלים סביב לאישיותו של ר"ש עוד בהיותו בין החיים. וזכורני שהיו מספרים אז כי פעם היה ויכוח הלכתי בין ר"ש ובין הרב מקאליש ר' מאיר אורבוך זצ"ל. הלכו אנשים ומסרו את דברי שני המתווכחים להגאון מקוטנא זצ"ל, שגם הוא ישב אז בירושלים. אלא שבכוונה מסרו את הדברים בצורה הפוכה. שמע הגאון מקוטנא את הדברים עימסרו לו בשם ר"ש, התפלא ואמר: תמה, תמה, מה ראה ר"ש בעל המוח הצלול והישר, להגיד את ההיפך מההגיון? !... ומכאן ראו מה רבה הערכתו של גאון זה על גדולתו של ר"ש זצ"ל.

ששים ושלוש שנה בירושלים—לאהרן חיות

אהבתו לארץ ופקחותו

הרב לסר הישיש, רבה של סינסינטי, ספר לי, כי פעם אחת שמע את רבי נתן נטע נטקין (חתנו של רבי יוסף זונדל סלנטר ואח"כ חתנו של רבי ישעיה ברדקי) כשהיה דורש באחד מבתי המדרשות שבשיקגו, על אודות מעלתם של היושבים בארץ-ישראל, מתוך רטט של התפעלות התחיל לדבר על העליה הראשונה של תלמידי הגר"א. חדשים שלמים, ולפרקים גם שנה תמימה, ארכה נסיעתם בעגלות מרוסקות וזוחלות, בדרכים מקולקלות-עקלקלות ומשומשות בגיסות ובאניות-תורן המטורפות בים: העולים הראשונים האלה בשאיפתם לארץ-הקדש היו עוזבים את ביתם ורכושם וגם את בניהם ובנותיהם והיו נעים ונדים ממדינה למדינה, בעת אשר על כל צעד ארבו להם רודפים וצוררים, ולמראה כל יהודי התקבצו יחפים-פראים להתעלל ולהסתולל בו. היו סובלים את כל צרות הדרך, את כל התלאות והטלטולים, ורבים מהם מתו בדרך ועוד לפני יציאת-נשמה היו עיניהם נשואות אל ארץ-קדשם, משאת-נפשם, ואלה המאושרים, שזכו סוף כל סוף לבוא ולהתישב בארץ-ישראל, הלא כמעט רובם ככולם חיו בעניות נוראה, בלחץ ובדוחק וגם בסכנת-נפשות, נשאו וסבלו ממלחמות חיצוניות ופנימיות, מלחמות בטבע השומם ובאנשים הפראים, מלחמות במחלות וברעב, — אבל חבתם לארצם הקדושה עד כלות הנפש, היא שהמתיקה להם את המרירות והיא שהשפיעה עליהם שפע קדושה ורוח גבורה להבליג על כל המכשולים הפנימיים וההיצוניים ולקבל את "יסור יארץ-ישראל" אלה באהבה.

הוא הוסיף לספר על עליתו של חותנו רבי ישעיה ברדקי, אשר אניתו נטרפה בים לא רחוק מחוף עכו, וכל נוסעיה, ובתוכם גם רבי ישעיה ושני ילדיו, נפלו המימה ורבים מהם ירדו מצולות, — אבל חותנו, גם בשעה זו כשהיה "בינו ובין המות כפשע", — היתה ארץ-ישראל מרכז רעיונותיו ובהיותו מימי ילדותו שחיין מצויף, הצליח להציל את ילדיו, משה אותם מן הים הסוער, הרכיבם על כתפיו ויחד אתם שט כשלוש שעות על פני המים, עד שהגיעו אל החוף (מעשה שהיה). כך היה רבי נתן-נטע משתדל להשפיע בדבריו ובספוריו לטובת היהודים יושבי ארץ ישראל. ואולם, אם רבי נתן-נטע נתקין פעל ועשה הרבה לטובת הישוב, הרי גיסו, רבי שמואל סלנט, מי שהיה חתנו הראשון של רבי יוסף זונדל — היה עמוד-ההתוך של הישוב כולו, בתור "מרא דארעא דישראל". היגון והתקוה, הצער והתנחומים, שמשו בלבו הגדול בערבוביה. והוא שהאציל מהודו וכבודו על ירו-

שלים העברית, התמוג כולו עם הישוב, אשר היה לו לרב ומורה, לנשיא ומנהל במשך שבעים שנה.

בקיץ שנת ת"ר, והוא אז אברך כבן עשרים וחמש שנים — עזב את ארץ מולדתו ושם פעמיו לארץ קדשנו, ולא שמע בעצת הרופאים שיעצוהו לנסוע לאיטליה לרגלי מחלתו, וכאן גרפא גופו החלש ועל אדמתה האריץ ימים עד יום פטירתו בשנת תרס"ט, והוא אז כבן תשעים וארבע שנים.

רבי שמואל סלנט אהב את ארץ ישראל אהבה עזה עד כלות-הנפש וגם לעת זקנתו, כשהיו אורחים מן הגולה באים לבקרו והוא היה מדבר אתם על אודות ארץ-הקודש, הרגישו, כי עוז-נעורים היה מפעפע בכל מלה ומלה. הגאון הישיש בן התשעים ויותר, כאלו התחדש פתאום ורוח חדשה, רוח עוז וגבורת עלומים, צלחה עליו, והיא שאצלה מרעננותה ומצהלתה גם על אורחי-הגולה. אמונתו בקדושת הארץ וסגולותיה היתה טהורה ותמימה והיא שנתנה לו עוז ותעצומות להתגבר על רפיונו וחולשתו ולנוב בשיבה. אמונתו זאת השתדל להשפיע על אלה מחוץ-לארץ. שבאו להקביל פניו, — ובעיני ראיתי זאת. כפי שיודעים וזוכרים זקני ירושלים, לא רצה שמואל לנהוג מנהג צדיקים והיה מרחיק את עצמו מלחלה ברכות וסגולות. פעם אחת — מספרים — באו אליו למען יבקש רחמים על אשה אחת המקשה-ללדת; ספרו לו כי היולדת יושבת על המשבר זה כשני ימים ועדיין לא ילדה.

— האם קראו לרופאים? — שאל רבי שמואל.

— כן, ענו לו — כבר היו שני רופאים. עשינו כל מה שצונו לעשות. ועדיין המצב חמור מאד, סכנת-נפש ממש.

— לכו לשלום, — אמר להם רבי שמואל — מקוה אני כי בעוד שעה, שעה וחצי תבוא הישועה.

לאחר שעה חזרו ובשורה בפיהם:

— מזל-טוב רבנו! דבריו נתקיימו במלואם ובדיקנות. בדיוק שעה והיא ילדה זכר, אית ומופת...

— טועים אתם, — ענה להם רבי שמואל — אין כאן לא אות ולא מופת, דברים שאמרתם באו מתוך שכל והבנה; שמעתי כי זה כיומים היא מקשה ללדת. רופאים באו, צוו מה לעשות ועשו כמצוותם, הבינותי כי סוף סוף הדבר יגמר בכי טוב. בעוד שעה או שעה ומחצה בערך.

פעם הכניסו אצלו אדם מוכה ופצוע ודמו שותת, — רבנו, — צעקו המכניסים -- אלה הם מעשי ידיו של פלוני, הוא עשה דין לעצמו והכה את חברו. יצוה רבנו לעכב את חלקו ב"הלוקה" עד שיעמוד למשפט.

אבל רבי שמואל, שהיה מתון בדעתו ובמשפטיו, קרא לשמש שלו ואמר לו: — מהר ולך לביתו של פלוני וראה מה שלומו.

— הרי כבוד תורתו רואה, — התחילו הללו להתרעם, — כי האיש הזה שהכנסנו אותו לבית רבנו, הוא כלו מלא פצעים, ואלה הם מעשי ידיו של פלוני. — כן, — השיב רבי שמואל ברוח מתונה — אני רואה כל זאת. אבל מי יודע מה שלומו של פלוני? חוששני, כי הוא הוכה כל־כך עד שלא היה לו כח לבוא לכאן...

וכשחזר השמש, נודע כי נתאמתו חששותיו של רבי שמואל לפני המתרע־מים חפו.

וכשזכיתי אני להתודע אליי פנים אל פנים מספר שנים לפני פטירתו, הייתי אז כבן שלשים שנה ומצב בריאותי היה רופף, בקשתי ממני לברכני בבריאות גיפא, והוא ענני: אני עליתי לארץ־ישראל בהיותי בן 25, הרופאים אמרו כי ריאתי נפגעה, מחלתי אנושה ויודעי ומכירי בסלאנט בראותם כי לשדי חרב ונס ליחי, דאגו מאד לשלום בריאותי ויחד עם זה הצטערו על שלא שמעתי לעצת הרופאים לנסוע לאיטליה היפה, והלכתי להתישב בארץ חרבה ושממה, ארץ של זקנים והולכי נמושות (הדבר היה לפני יותר ממאה שנה!); היו גם כאלה שלעגו לי והייתי כמשוגע בעיניהם. אבל אני לא שמתי לב לדברי המלעיגים. עליתי לא"י שזכיתי כאן לעבור עשר שנים אחר שנות הגבורות. תבוא גם אתה להתישב על אדמת הקודש ותבריא ותחלים.

התאוננתי אז לפניו כי לא זכיתי עדיין לזרע של־קימא, ועוד הפעם בקשתי את ברכתו, אבל הוא החזיר לי בפשטות מפליאה:

— אני אינני צדיק ולא רבם של חסידים. מאמין אני במה שאמר הקב"ה לאברהם אבינו: „לך לך מארצך, כאן (בחו"ל) אי־אתה זוכה לבנים, שם (בא"י) אתה זוכה לבנים.

כשבא רבי שמואל לירושלים, התישב בדירה אחת בחצר „החורבה“ והאור היה חודר דרך הדלת שחציה היה חלון, ובדירה זו ישב כחמשים ושתים שנה. שולחנו, שעליו אכל ושתה, למד והגה בתורה ושמסביב לו קבל את הבאים אליי בשאלות אסור־והיתר, דיני ממונות ועסקי צבור, — היה עומד על יד הדלת. חצר ה„חורבה“ היתה בימים ההם. מרכז העיר ורוח־החיים שלה וכל מי שבא ל„חורבה“ יכול היה להפגש עם רבי שמואל ולראותו ולדבר עמו, מבלי לקבוע מראש את זמן הראיון ושעת־השיחה; וכשפעם אחת הציעו לפניו מקורביו, כי לטובת מצב בריאותו ורגלי טרדותיו המרובות בעיניי הצבור, כדאי היה שיקבע עונה מיוחדת, שעה אחת או שתיים ביום, לשיחות ולקבלת פני אורחים, ענה להם:

— צריכים אנו להדבק במדותיו של הקב"ה, שגם לפניו אין שעה קבועה, כמו שאנו מודים לו בברכה שניה של „ברכת המזון“: „שאתה זן ומפרנס אותנו תמיד בכל יום ובכל עת ובכל שעה“...

ובדירה צפופה זו היה מקבל גם את פני סיר משה מונטיפיורי, את הברון רוטשילד, נדיבי עם ושרי ישראל, חכמים ומלמדים שעלו לירושלים וגם את רבי המלוכה ושריה, קונסולים ובאי-כח ממשלות אחרות. ורק לפנות-ערב, בין מנחה למעריב, היה מוציא כסא מחוץ לחדר ויושב עליו כדי לשאוף מעט אויר, בשעה זו היו מתאספים מסביב לו גבאי התלמוד תורה וישיבת „עץ חיים“, מלמדים משגיחים ותלמידי ישיבה מובהקים, ומחליפים אתו דברים בהלכה, באגדה ומילי-דעלמא. את ילדי הת"ת אהב אהבת-נפש עזה, והיה מחבקם ומנשקם וידע את כולם בשמותיהם ובשמות אבותיהם. גם בשנותיו האחרונות כשהיה סג"ג-נהור היה מכיר כמה ילדים על-פי דיבורם ושיחתם, וכשהיו נכנסים אליו היה מחבקם, שואל אותם ללמודם ודורש בשלום הוריהם. גם עם המלמדים „בתלמוד תורה“ היה מתרועע בידידות מיוחדת, וכל שנותיו, טרם שהגיע לימי זקנה ושיבה, היה נוהג להכנס בכל בוקר, לאחר תפלת שחרית, לבית הת"ת והיה עובר בכל הכתות ומברך בברכת „צפרא-טבא“ את המלמדים. „שרי המאה“ — להרב י. ל. הכהן מימון

מחכמי ירושלים

בשורה הראשונה של גדולי הרבנים, מנהיגי העדות ובוני הישוב הנוכחי, תופס מקום חשוב הרב הגאון רבי מאיר אורבון, הרב מקאליש זצ"ל. עם בואו ארצה היה לאחד מראשי קברניטי הישוב היהודי.

בבואו לירושלים בשנת תר"ך, מנוהו לראש אב בי"ד, רב וראש עדת האש"כנזים בירושלים. היה מבקר בישיבת המקובלים בית-אל, בימי הרחמים והסליחות היה צם כל יום ויום. מאכלו בלילה היה רק לחם עם קפה שחור. הקפיד "לערוך חצות" בלילות. את רגליו שם באגן מים קרים אפילו בימות-הגשמים, כדי שלא ירדם ועסק בתורה בנגלה ובנסתר. היה דורש מעל בימת "חורבת ריה"ח" לפני הקהל. ובקולו האדיר כקול הארי היה מעורר את הנאספים לשוב בתשובה שלמה. היה נערץ מאד בעיני המון העם שחשבוהו לקדוש.

מסופר עליו: היתה שנת עצירת גשמים ויקרא לעצרת עם בביהכ"נ הגדול "בית יעקב" בחורבת ריה"ח. אחרי שעורר את העם לתשובה, פתח את ארון הקודש והשיח לפני הקדוש ברוך הוא את צערו וצער העם. בסוף דבריו קרא בקול נרגש כשדמעות זלגו מעיניו: "לא נזוו מכאן עד שירדו גשמים!" ואמנם באותה שעה נתקשרו השמים בעבים וירדו גשמי ברכה.

על אף היותו ענק הרוח, גדול בתורה ומקפיד על הליכות חייו, היה אהוב טוב עם ריעים להתרועע. כל קטן וגדול, חכם ופשוט היו "מיקיריו" ואחיו הטובים ויפגשם תמיד בפנים שמחות.

פעם הלכו נערים אהדים לרחוץ במקוה שעל-שם רבי ישמעאל כהן גדול (בסילוון), הוא מוצא השילוח. הנערים ראו על פתח התעלה של הרחצה בגדי יהודים — פשוטו גם הם את בגדיהם וירדו לרחוץ. האנשים אשר היו בפנים התיוו על הנערים מים בלי הרף, והנערים כשלא יכלו לרדת, התיוו גם הם מים חזרה; המשחק הזה נמשך זמן-מה, עד אשר עיפו הנערים ויחדלו. לבסוף, כאשר יצאו המתרחצים, נדהמו הנערים לראות שבין המתנצחים בהתות המים היו גם הרב מקאליש ושמשו; הנערים נשארו נבוכים ותמהים. אולם הרב שהרגיש בדבר, דפק על כתפם באמרו: "אין דבר, בני! צריך לדעת לשחוק בשעת משחק וללמוד בשעת למוד".

כשכעס הרמ"א על מאן שהוא ופגע בו, היה ממחר לפייסו עוד בו ביום. בשבתו במושב בית-הדין פנה לנדונים בקולו האדיר, קול ארי, שיגידו את האמת ולא ישקרו, הטיל אימה ופחד על הנדונים ועל ידי כך הצליח להביא את המשפט לאשורו. בתור עשיר לא נזקק לקבל שכר או משכורת מקופת הקהל. את הונו הרב שהביא מחוץ לארץ פור לעניים ובנה להם דירות.

הרב מ. אוירבך עזב במיטב שנותיו רבנות חשובה בעיר קאליש, יחד עם משפחתו הגדולה, עם כל עשרה, ועלה להתישב בירושלים, בימים ההם בזמן שהנסיעה כרוכה בסכנת נפשות ממש באין בטחון החיים והרכוש... ימי שבתו בירושלים במשך שמונה עשרה שנה היו לו שנים של עבודה ומעשים פוריים למען הישוב ובנינו. את בית דירתו בחר לו לא במרכז רחוב היהודים, כי אם קנה חצר על יד שער ציון והקים בית מדרשו ובית דינו ודירות לעניים וזה גרם להתפשטות הישוב בצד ההוא.

מסביב לרב התרכזו כל הצעירים החרוצים, חלוצי הישוב מיסדי נחלת שבעה ומאה שערים, מיסדי דפוסים ועתונים, סוחרים עם הבדואים וחלוצי פתח תקוה. כל הכוחות היוצרים עמדו תחת השפעתו ולא עשו שום צעד מבלי להתייעץ אתו, עזר לבונים הראשונים במאה שערים ונדב מכספו להקמת עזרת הנשים בבית-הכ"נ "ישועת יעקב". עזר להקים את השכונה "משכנות ישראל" בשנת תרל"ז, שביסודה קוו המיסדים לכונן על ידה גם עבודת-אדמה זעירה בזריעת תבואות וירקות. שנותיו האחרונות היו שנות בנין וקנין, למרות שאז היתה שעת חירום בעולם, ובארץ סבלו מרעב, ארבה ושדפון. בכל זאת נבנו או שכונות גדולות בכל פינות העיר, ואנשי ירושלים, רובם עניים ואביונים, חסכו מפיהם ובפרוטותיהם המעטות בנו את השכונות, הודות לעזרתו ועמלו הרב התרחבה העיר ירושלים.

אליעזר ריבלין — "הדביר"

מגדולי ירושלים

הרב מקוטנא

הרב משה ליב, — אב בית־דין דקהלת קוטנא ומחבר הספרים „זית רענן“ ו„תפארת ירושלים“, — אחר שמסר את כסא הרבנות לבנו, קבל הבן עליו לשלוח לו ירושלימה די ספוקו למחיה, למען יוכל לעסוק בתורה מתוך שלוה בלא שיצטרך לבריות, הרב משה ליב עלה ארצה בשנת תר”ו והתישב בירושלים, בדירה ששכר בחצר ה„חזקה“ של ר’ דוד ילין טביא מלומז’ה ובה הקצה חדר אחד לבית מדרש, לתורה ולתפלה. בכל יום נתן שני שעורים לפני לומדים מופלגים בתלמוד ובפוסקים נבית המדרש „מנחם ציון“ בחורבת ריה”ח; היה יושב כל היום בטלית ותפלין ומלמד תורה שלא על מנת לקבל שכר. משנת תר”ח היה מנשיאי הת”ת ושיבת „עץ חיים“ בירושלים. חבר את ספרו „תפארת ירושלים“ על משניות, התפלל יום יום ע”י הכתל המערבי, נחשב כראש וראשון של רבני ירושלים האשכנזים והספרדים.

הרב מקאליש

רבי מאיר אוירבוך שמש ברבנות בכמה קהלות בחוץ לארץ. בשנת תר”ך עזב את פולין ועלה ירושלימה. קבע את דירתו בקצה רחוב היהודים, בחצר שנקראה אחרי כן על שמו, „חצר הרב מקאליש“.

הרב מקאליש עם הרב רבי שמואל סלנט נהלו את העדה באהבה, בכבוד ובהבנה הדדית. הוא עזר מכספו לנצרכים. מסביבו התרכזו טובי הצעירים מבני ירושלים מיסדי השכונות הראשונות ובוני פתח־תקוה. כשחלה יורש העצר הרוסי, בא אליו הקונסול הרוסי בירושלים בשם הצאר ובקשו שיתפללו להבראתו והרב ערך תפלה מיוחדת. לאחר זמן, כשירש העצר הבריאי, בא אליו הקונסול הרוסי, כרע לפניו על ברכיו והגיש לו מכתב תודה מאת הצאר בצרוף אלף רובל לצרכי עניי העיר. השר משה מונטיפיורי היה מכבדו מאד ואף שלת לו מלגודון גביע כסף לקידוש (מונטיפיורי מזכיר את הרב אוירבוך ביומנו).

רבי מאיר התנגד בתוקף ליציאה מן הארץ. בצוואתו לפני מותו, הזהיר את נכדו ויורשו בירושלים שאם יסע לחוץ לארץ יפסיד את זכותו בירושת ביתו במאה שערים.

שניהם בסגנון אחד מתנבאים

כמעט כל ימי הייתי מתגדל ומתאבק בעפר רגלם של גדולי רבני א"י. בימי ילדותי זכיתי להכיר את הגאון הגדול, מורנו הרב מאיר אוירבאך ז"ל, מחבר הספר "אמרי בינה". אח"כ הייתי מתלמידיו של הגאון הגדול הרב נחמיה כהנוב זצ"ל, שהיה מקודם רב בעיר מולדתי הסלאוויץ ואח"כ ראש ישיבת "עץ חיים" בירושלים. הייתי כעשר-שנים מזכירו הפרטי של הגאון הגדול מורנו ורבנו שמואל סלאנט זצ"ל ומנהל לשכתו, וכל עניני המשרד היו נחתכין על פי הייתי אח"כ זמן רב מזכירו של הגאון הגדול ראשון לציון מוהר"ר יעקב שאול אלישר זצ"ל ואח"כ של הרבנים ששרתו אחריו. הייתי עייל בלי בר בביתם של הגאונים הגדולים מוהר"ר יהושע ליב דיסקין זצ"ל ומוהר"ר שלמה זלמן שניאורסון זצ"ל דלובלין, ובכלל הייתי שגור ומצוי בין כל רבני העדות השונות, אשכנזים, ספרדים, תימנים, בוכארים, מערבים, בבליים כו' כו'. בהמשך הזמן נעשה לי ההרגל כטבע לא כל כך להתפעל מגדולתו של הגאון ולא להתחשב בכל עת עם דעתו של רב, לוא גם גדול. הקרוב ביותר הוא רחוק ביותר מהערצה. אבל מקרה אחד בחיי, השיבני אל הדעה המאוששת, כי אפילו סתירת זקנים בנין, ומכל שכן בנינם, ומאז הנני שוקל בעיון רב דעתו של כל רב בישראל.

המקרה היה בתמוז תרס"ה, ביום כ"ו לחודש, וביום החמשי לשבוע. הייתי אז מזכירו של הגאון ראשון לציון וחכם באשי מהור"ר יעקב אלישר זצ"ל, שנלב"ע באותו שבוע ביום השבת כ"ח תמוז תרס"ה.

ביום ההוא באה על שם הרב טלגרמה ארוכה מאד מווארשא בגרמנית, בצרוף טופס שכבר נשתלם גם בעד תשובה של 113 מלה.

הרב היה באותו זמן כבן 92 שנה. חושיו כבר קהו קצת, עיניו כהות, סובל היה מחולשת הלב, ולעיתים קרובות היה מתעלף, והיו צריכים לשפשפו באלכחול. אבל רוחו ונשמתו היו ערניות ופקוחות, ולא פג טעמו עד רגעו האחרון.

הטלגרמה באה יומים לפני מותו.

הוא שלח תיכף לקרא לי, למען אסביר לו תוכנה של הטלגרמה המוזרה הזאת, והנה נוסח הטלגרמה אות באות:

ווארשא. 13 יולי 1905.

אנכי, רב בנוומינסק, בשם כל העדה, מבקש ממעלתו, כי בצרה גדולה אנחנו. לפני איזה חדשים נרצח פה אחד מפקידי הממשלה, נאצאלינק, והאחים אליעזר ונח הורוויץ והאשה מאטיל, הנמצאים כעת בירושלים, בבית יצחק פרידמן ממעוזריטש, קודם נסיעתם, מפני שנאה העידו עדות שקר כי חמשה נוצרים אשמים בהרצח, ועל יסוד זה נשפטו למות. מבקשים אנו ממעלתו לקרא

הראש"ל, "ישא ברכה"

להאנשים הללו אליעזר ונח הורוויץ והאשה מאטיל, ולחקור ולדרוש מהם שיוודו כי רק מפני שנאה עשו הדבר הזה, ואז אפשר עוד להציל את הנשפטים למות ולהציל בזה את היהודים משנאה ומחרפה ומפגרום. ולהודיע כל זה להקונסול הרוסי שם, למען יודיע הוא טלגרפית להגוברנטער בווארשא.

האדרס אלי: רבינר רבינוביץ, נאוואמינסק מחוז ווארשא.

עד כאן תוכן הטלגרמה, מלה במלה.

כל תכנה ואפיה וסגנונה ואריכותה של הטלגרמה הפליאוני הפלא ופלא, ויותר היתה נפלאה בעינינו כי טלגרמה כזאת עברה באופן גלוי כל כך.

למען הבין יותר את הענין, הצעתי לפני הרב שימלא ידי למצוא את האנשים הנקובים בשמותם בטלגרמה זו ולקבל מהם פרטים, גופא דעובדא היכי הוה.

הלכתי ומצאתי את האנשים בדיוק עפ"י הכתובת שנמסרה בטלגרמה, שני גברים ואשה אחת. הם היו רצענים במקצועם, פשוטים מאד, ממש בורים. כאשר נכנסתי עמם בדברים ע"ד המקרה הזה שקרה בעירם, השתוממו לשמוע כי נודע הדבר גם פה בין החיים, וכי איש כמוני יודע פרטים על כך. בתחילה התיחסו אלי בלי אמון, כאלו באתי לרגל אותם, אבל אחרי כן הסברתי להם כי לדעתי

נוח להם שיחליפו מעונם מפני עינא בישא, הן מצד הקונסוליה הרוסית וגם אולי מצד הממשלה המקומית. מהם נודע לי כי באמת הנוצרים שהעידו עליהם, הם רצחו את נפש הפקיד ההוא, אם כי גם אחדים מב"ב עודדום לזה, מפני שהפקיד ההוא היה איש אכורי ועוכר ישראל, ויתפלאו על המשפט הקשה שנחרץ על הרוצחים.

מדבריהם הבנתי כי באמת יש לחשוש שיתחולל פוגרום שמה, מפני שהנוצרים יודעים כי גם היהודים סייעו לזה, ובכל זאת נחרץ רק משפטם של נוצרים למות ביריה...

שבתי אל הרב ומסרתי לו את הרשמים שקבלתי מבקורי אצל האנשים הפשוטים ההם.

או אמר לי הרב: דע לך ידידי שאנכי מרגיש עצמי ברגע זה חלוש מאד והיות שהענין רציני, נוגע לבטחון קהלה שלמה בישראל, לכן אבקשך לקרוא לשיבה אחדים מהכמי עדתנו, והם יעיינו בשאלה זו, ולפי מה שיסכימו להשיב, כן תסדר את התשובה. אבל נא למהר בזה.

שלחתי להזמין כעשרים איש, חכמים וסוחרים, משופרי דשופרי, משמנה ומסלתה של העדה, וכולם נקצבו ובאו באותו יום לעת המנחה בבית הרב. התפללנו מנחה וערבית וישבנו לדון בנידון זה. הרב ישב בראש המסבה ההיא. קראתי לפני הנאספים את הטלארמה וספרתי להם את פרטי בקורי, ויכוח גדול החל בין הנאספים ע"ד תוכן התשובה. זה בונה וזה סותר. סדרתי נוסח של תשובה וכל אחד השתדל לתקן ולהגיה. אחרי כשתי שעות של ויכוחים, באו סוף סוף לידי מסקנה מאוחדת איכה צריכה להיות מסודרת התשובה הטלגרפית. במשך כל הזמן ישב הרב דומם ושומע לכל פרטי הויכוח בלי להתערב כלל בדבריהם. בידו היתה קופסת הזהב של טאבאק, והיה ממעך אותה בין אצבעותיו, שכך היתה דרכו של הרב, בשעה שמוחו היה עובד הרבה באיזה ענין, היה תופס הקופסה בידו ומשפשף אותה בין אצבעותיו. אולם כאשר נגשנו כבר לסדר את התשובה כפי ההסכמה הכללית, קם הרב ממושב, ויאמר: אחים יקרים! לצערי, עלי לומר לכם כי שגיתם לגמרי בכל הענין. לדעתי, כל הטלגרמה מזויפת היא, אפשר שהרב החתום עליה איננו יודע כלל ממנה ואפשר הוכרח להסכים לתת שמו עליה. אבל הטלגרמה נשלחה מצד משפחות הרוצחים והיה אם נודיע מפה שיש איזו יחס לזה ולהעדים היהודים שהם פה, אפשר שדוקא זה יוכל לחולל פרעות...

הנאספים הופתעו מהכוון החדש שהכניס הרב בכל השאלה. דבר זה לא

עלה אף על דעת אחד מהם, שהטלגרמה מזויפת היא, ואפשר תוכל להפוך לחרב המתהפכת ביד אויבינו להשתמש בה נגד היהודים.

שאלנו את הרב: מה, איפוא, יש להשיב לוורשא?

הרב עיין בזה ואמר: אם אפשר להשתמש ולא להשיב כלל, מה טוב. אבל מצד הנימוס, כיון שכבר שולם בעד תשובה, אפשר להשיב רק כדברים הללו: כי אנכי בתור רב ראשי בפלך השייך לטורקיה, אי אפשר לי להתערב בענינים פנימיים שבמדינה אחרת, מפני שזה נגד החוק. תשובה כזאת אינה אומרת כלום, אבל גם בלתי מזיקה.

לא כל הנאספים רצו להודות בצדקת ההנחה של הרב ושוב החל ויכוח חריף. אז פנה הרב אלי, ואמר לי: שמע נא, ידידי מר מיכלין, אחלה נא פניך, שתקח השמש עמך, ותלך עתה, תיכף, למרות שכבר השעה היא מאוחרת בלילה, לתוך העיר העתיקה, לחורבת רבי יהודה החסיד, ותעיר משנתו את הרב הגאון רבי שמואל סלנט, ותספר לו כל הענין, בלי שתודיעהו דעתי ודעת הנאספים, וככל אשר יאמר לך כן תעשה. הנה לפניך חותמי, ותחתום את הטלגרמה ותשלח אותה תיכף כפי מה שיסדר לך הרב שמואל סלנט.

כל הנאספים הסכימו לזה פה אחד.

הגאון הגרש"ס היה סגי-נהור, ודרכו היתה שתיכף אחרי תפלת ערבית היה טועם איזו טעימה קלה ותיכף שכב לישון עד אחרי חצות הלילה ואז היה קם, רווחץ פניו וידיו ולומד עד תפלת שחרית, עפ"י רוב בחברת צעיר אחד מבני הישיבה. וע"כ היה קשה לי ללכת להפריע את הרב הזקן משנתו, אלא שפקודת הרב הראשון לציון היתה חזקה לא להחמיץ התשובה עד מחר, ולכן לקחתי עמי את השמש מר אהרן סוסתניאל, אחד משרידי הענקים היהודים שהיו בירושלים, ובידו פנס גדול. בחוצות ירושלים היה שורר חושך ואפלה, עגלה לא מצאנו, כי השעה היתה כבר מאוחרת, אוטומובילים בכלל לא היו אז עדיין בירושלים, ובפרט אור החשמל לא יראה ולא ימצא, כי נאסר מטעם הממשלה (וכאשר סדר יהודי אחד אור חשמל ברחוב שהוא גר בו בפנים העיר העתיקה, נענש קשה ע"י הממשלה).

הלכנו ברגל, השמש עם הפנס לפני ואנכי אחריו, דרך רחוקה, משכונת אבן ישראל מקום מגורי הרב יש"א ברכה, עד העיר העתיקה, עד חורבת ר"י החסיד. בכל הרחובות השלך הס, החושך כסה ארץ, כי היה זה בסוף החודש. עלינו אל החורבה ועליתי במדרגות למעונו של הגרש"ס ז"ל, דפקתי בדלת, והנה כאוב מארץ אנכי שומע קול שואל מי שם? אנכי, חיים מיכל, היתה תשובתי.

„אה, ידידי ר' חיים מיכל, ובשעה כל כך מאוחרת, מה קרה?”

„בבקשה וסליחה רבה, לפתוח לי, ענין חשוב הביאני עד הלום! בקושי ירד הרב מעל מטתו. רצוף ושבור, ומדוכא מעוורונו, בקושי מצא את הדלת ובקושי גלגל המפתח, ועד שמצא את הגפרורים ומסר בידי להדליק נר, והוא הלך ליטול ידיו ולהתלבש קצת. עברה שעה קלה וכבר ישב הרב אל ראש השלחן ואנכי על ידו.

מה כל החרדה הזאת? שאל הרב אותי.

בקשתי סליחתו על הפריעי אותו ממנוחתו וספרתי לו כל פרטי הענין וכי הרב ראשון לציון פקד עלי בחזקה ללכת אל כבוד תורתו בשעה זו. הרב התענין היטב בכל דברי, בקש לקרוא לפניו את הטלגרמה ואח"כ בקש שאחזור ואשנה ואשלש את קריאתה מלה במלה, בלי לדלג אף על אות אחת. אח"כ שאל: ומה דעת ידידי הרב בכור אלישר על זה? ספרתי לו כי היו ויכוחים גדולים בזה בין הרבנים והאדונים הנאספים ובין הרב ראשון לציון ולכן בקשני הרב ראשון לציון ללכת אל כבוד תורתו ולהרצות לפניו כל ענין, וכפי מה שיאמר כבודו כן אסדר התשובה.

הרב נשען על זרועו, עיין בדבר ואח"כ קם ויתעורר ויקרא: שמע נא, ידידי! לדעתי, כל הטלגרמה מזויפת היא מצד הנוצרים הרוצחים. וכנראה, יש ביניהם עשיר שידע לבזבז סכום הגון על הטלגרמה ועל התשובה, יחד בערך מאתים וחמשים רובל. ויתכן שהרב דנאוואמינסק כלל אינו יודע מזה ואפשר שאין רב כזה במציאות וגם את שמו בדו הווייפנים.

התפלאתי לשמוע עד כמה מכוונת השערתו של הגרש"ס אל השערתו של הגאון יש"א ברכה.

אח"כ שאלתי: ובכן, מה יש להשיב על הטלגרמה?

כלום — תוכל להשיב דברים סתומים שאינם אומרים כלום, כמו, שהרב ראשון לציון שיחיה הוא רב בפלך טורקי ואסור לו עפ"י החק להתערב בענינים פליליים של מדינה אחרת.

להפתעתי לא היתה קץ. כל כך השתוות בדעות, כאילו שני הזקנים הסומים האלו נדברו יחד, עד כי כל מה שדבר זה דבר גם זה, בלי שנוי, ממש שני נביאים מתנבאים פה בסגנון אחד!

והתפלאתי גם על הרעיונות של הזקנים הרצוצים הללו. בהגיע דבר לשלום צבור בישראל, הלאה הזקנה, הלאה החולשה, התגברו כארי, והתענינו בזה בכל חומר הדין.

סדרתי תיכף התשובה בגרמנית כדברים הללו:
הרב רבינוביץ, נאוואמינסק פלך וורשא.

לצערי בתור ראש רבנים רשמי בפלשתינא, פלך טורקי, אין לי רשות להתערב בענינים כאלה.

חכם באשי אלישר

מסרתי הטלגרמה לשמש, למען יביאה לדאר ואנכי שבתי הביתה. למחרת הודעתי להרב אלישר כל מה שעשיתי — והנאהו.

זה היה בליל הששי בשבוע אחרי חצות הלילה, וביום השבת נפטר הרב יש"א ברכה לבית עולמו.

אחרי כמה שבועות קבלתי העתונים העבריים "הזמן" (150) ו"הצפירה", מצאנו שם כדברים הללו:

הודות לפקחותם הערה של רבני ירושלים, לא הצליחו שונאינו ללכדנו ברשתם ע"י טלגרמות מזויפות ששלחו להם בשם הרב שלנו, וע"י זה נצלנו מפרעות. לוא היו הרבנים בירושלים הולכים תועים אחרי הטלגרמים, כי אז לא היה גבול למה שהיינו סובלים פה...

אז אמרתי, מה גדולים דברי חז"ל: "סתירת זקנים בנין", ומכל שכן בנינים! חיים מיכל מיכלין

כה אמר ה' שבתי אל ציון ושכנתי בתוך ירושלים ונקראה ירושלים עיר האמת והר ה' צבאות הר הקודש. כה אמר ה' צבאות עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים, ורחובות העיר ימלאו ילדים יילדות משחקים ברחובותיה. (זכריה ח')

הטבעת „קונה הכל“

השר משה מונטיפיורי, הלוחם הגדול לזכויות עם ישראל, שנתן עזרה וסעד לעולים ומתישבים בארץ הקודש לפעול למען גאולת הארץ, באה לו התעוררותו צ"י חלום שחלם כפי שמספר מזכירו הפרטי ב"הצפירה" תרמ"ח גליון 33:

„בכל רעיונות מונטיפיורי ומעלת רוחו היה הרעיון הראשי והחזק מכולם, האהבה לאה"ק. זכורני כי בימי האביב שנת 1877 בא אחד מקרובי השר, ליאונרד מונטיפיורי, לבקר בהיכלו, ובין יתר הדברים שאל את השר: מדוע תשים את כל מעיניך בארץ ישראל? לא היה או איש בבית זולת השר וקרובו ובעל הטורים האלה. טוב, ענה השר, מעודי לא נשאלתי על ככה ומעודי לא דברתי בזה דבר, אך לך אגיד הכל ונוכחת. הבט נא אל הטבעת הזאת! הסיר השר את טבעתו מעל ידו ויראנה לנו, אז נתן אותה ליאונרד לידי ואני ראיתי עליה את המילים העבריות: „קונה הכל“. הנני נושא את החותם הזה על ידי לזכרון למען אזכור את הרגש הראשון אשר המריצני להרים את פעמי לארה"ק. אתם הצעירים תמלאו שחוק פיהם על רגשי לב כאלה ותחשבו אותנו לפתאים, יען כי לא תרגישו את אשר נרגיש אנחנו. דע כי חלום חזיון לילה העיר את לבי בראשונה לעלות לארץ אבותינו. אני ורעייתי יהודית קראנו במוצאי שבת את הזמר „אליהו הנביא“, ויעל הרעיון בלבנו כי עונג רוחני מאוד נעלה הוא לבקר בארה"ק ולראות את הר הכרמל ואת המקומות הקדושים אשר בהם משולבים זכרונות אליהו התשבי ואבטיח או לרעייתי לנסוע בחברתה לארה"ק, בלילה ההוא חלמתי חלום, וארא את הזקן הנהדר אשר הופיע לי בתמונת אליהו והוא נוטה את ידו אל ארה"ק וקורא באזני את המלים „קונה הכל“, ואיקץ ואישן ואחלום שנית ואשמע שנית את הקריאה „קונה הכל“, וכן בפעם השלישית. החלום הזה עשה רושם כביר בלבי ועד מהרה הרימותי לדרך פעמי אני ואשתי לראות את שלום אחינו בארץ הקדושה — ואתה בין אם תלעג או לא תלעג על החלום, הן לא תכחד, כי רב המעשה לעשות בארה"ק גם לי גם לך“.

הספור הזה כתוב הוא במלה במלה בעצם ידי השר בספר זכרונותיו.

„חזון ציון — שקלוב וירושלים“

בואי לירושלים

כאשר קרבתי לבוא לירושלים, הסתכלתי על ימיני ועל שמאלי לראות את הבתים החדשים, מהם גם בנינים גדולים. לא היה מן הצורך לומר לנו למי הבית הזה ולמי זה, ולהודיעם לנו בשמם, כי כל האנשים יצאו מבתיהם לקראתינו והתענגו לראות איך מאות מאחינו הקימו להם בכספם בתים בירושלים. עתה ראיתי את פני אוהבי היקר, הוא הרב שמואל סלאנט; זה שלושים והמש שנה שהכרתיו, משנת תר"א, כאשר הייתי בקושטא, על יד הרב משה ריבלין ואשר עמד אתי בקשר מכתבים. דברים רבים התקנתי על ידו בארץ הקדושה. פניו האירו משמחה בראותו אותי וכרך ברכת שהחיינו. שמחתי גם אני לראותו.

כאשר עברנו הלאה, הראו לי את בית הכנסת החדר במקום הנקרא „גחלת שעה“, וכחמשים משפחות בבתים סביב לו.

עוד הראו לי כברת קרקע אשר נקנתה גם היא על ידי חברה לפנות עליה ששים בתים, וכאשר באנו קרוב לברכת גיחון, לא רחוק מטחנת הקמת אשר בנותי אתו שם לפני שמונה עשרה שנה. במקום הנקרא „כרם משה ויהודית“, ראיתי עתה והנה עוד שתי טחנות נבנו שם.

מה גדלה שמחתי בהזכרי כי כמה שנים לפני כן לא היתה אף משפחה אחת מאחינו שישבו מחוץ לשערי ירושלים, גם בית יהודי אחד לא היה שמה קודם לכן. ועתה הנה ראיתי כמעט ירושלים חדשה, בנינים ובתים מהודרים, מהם יפים כבתים אשר באירופה. אכן מתקרבים אנו לעת אשר הבטיח ה' לציון בדברי קדשו: „ושמתוך לגאון עולם משוש דור ודור“!

כשהגיעה מרכבתו לשער יפו, הוכרחתי לרדת מן המרכבה, לפי שהרחובות צרים ואין אפשרות לעבור בהם במרכבה, כן אמר לי העגלון שלי. ולפי שלא הודעתי מקודם את שעת בואי, לא הכינו ידידי בעבורי כסא להעבירני עלי, ולכן קשה היה לי ללכת.

מספר האנשים נתרבו סביבי. גם ידידי היקר והנעלה הרב אברהם אשכנזי החכם באשי, והרב רבי מאיר אוירבך מהרו לבוא לקראתי.

החכם באשי והרבנים אוירבך מסלנט ברכו מעומק לבבם, ודברו אתי בענינים חשובים אשר ראוי לתת עליהם לב. הבטחתי להם כי אני שבע רצון

על שנמצאתי עתה בין אנשים גדולים ומצוינים כמוהם. ועוד אראה אותם מדי פעם בפעם ואתייעץ עמהם איך להטיב מצב ירושלים. אחר מכן הלכנו לראות את הדירות והאזהלים שהכינו בשביל אנשי לויתן. ראיתי את האנשים אשר הביאו את כל משאותינו. ושמעתי מדברים לא פחות מחמש עד שש שפות: גרמנית, ספרדית, ערבית, טורקית וערבית. ושמחתי לשמוע כי כולם מאחינו בני ישראל המה.

סיד משה מונטיפיורי

בהעפתי מבטי למעלה על גגות הבתים אשר סביבי, ראיתי שם הרבה אנשים, נשים וילדים וכלם מברכים אותי בברוך הבא! מראיהם היה טוב, גם היו מלובשים יפה: כמה מהם כבדוני מכתבים שכתוב בהרוזים לכבוד בואי. נכנסתי לאולם הגדול שהוכן לקבל בו אורחים העומד לרוחב החצר מול חדרני; משם הייתי יכול לראות למזרח, לצפון ולדרום ירושלים, גם יכולתי לראות משם בנינים רבים רמות ויפים על הר הזיתים לצפון, רבים מהם בדרום, גם כמה בתי כנסת ביניהם. מבעד החלון יכולתי להציץ כמעט לתוך הבתים והחדרים של המשפחות הרבות הדרות בסביבה שלי.

ביום הרביעי (כ"ה תמוז) הלכתי בלויט שוטרים והחכם באשי לבתי הכנסיות. ראשית פניתי לבית הכנסת סטאמבולי. כמעט כל אנשי העדה ילידי תורקיה הם.

אחרי כן הלכנו כולנו אל ביהכ"נ „בית יעקב“, אשר קהל גדול חכה לבואנו שמה.

ביהכ"נ „בית יעקב“ יש לי יד בהקמתו; כי עלה בידי להביא את הפורמן מקושטא מהשולטן הקודם עבד אל מג'יד, אשר נתן את הרשיון לבנות את ביהכ"נ הזה. גם פה היו מאירים גרות רבים כמו בביהכ"נ הספרדי. והאנשים עמדו בתוכן צפופים. התפעלתי ביותר מיופי חרושת המעשה, מן הציורים והפתוחים המצופים זהב, אשר ממול לארון הקודש. הגבאי אמר לי, שהארון היפה הוא נדבת אחד מאחינו ברוסיה. גם מעקה הברזל אשר מסביב לגג ביהכ"נ, אמר לי, הוא נדבת איש אחד משם. ידעתי זה, כי הייתי ביפו באותו הזמן בשנת תרכ"ו, כשהביא ר' חיים לוי מירושלים את המעקה באניה רוסיית, חפשי מכל תשלום לפי פקודת הממשלה הרוסית. במקרה פגשתי גם בסנט פטרבורג בשנת תרל"ג. החזן ומקהלתו שרו שירים שנתחברו לכבודי. הגבאים השיבוני במקום מכובד על יד ארון הקודש, בקרבת החכם באשי, הרב ר' מ. אוירבך והרב ר' ש. סלנט ונכבדי הקהלה.

על יד המעקה המעוגל בפנים, תחת כפת ביהכ"נ אשר, מרוב גבהו, נראה גבוה מרוב הבנינים אשר בירושלים, היו הנשים הנכבדות מלובשות בגדי שבת, היה זה כמראה אוגדת פרחים חיים.

אחרי זה הלכתי לבית הכנסת „תפארת ישראל“ ונשתוממתי על יופי הבנין והדרת מראהו, תוכנית הבנין דומה לבית הכנסת „בית יעקב“. גובה קומתו מבפנים, מרצפת הבית עד התקרה, הוא מאה רגל. סמוך לו ישנם כמה בנינים השייכים להכולל, בית מדרש ללמוד תורה ובית טבילה. ראש הכולל והגבאי ר' ניסן בק קבלוני. היו שם גם החכם באשי והרבנים אוירבך וסלנט. ביהכ"נ היה מואר בהרבה גרות, ולמעלה היתה עזרת נשים מלאה מנשים מלובשות בגדי כבוד.

נאמר לי שהבנין היפה הזה נבנה ע"י פועלים יהודים, גם המלאכות השונות של חרשי עץ, חרשי ברזל, זגג, רוקם, צורף, חרשי אבן. והם נעשו ע"י בעלי מלאכה יהודים אשר בירושלים. ראיתי עצי חיים של כסף, מהודרים בתכלית היופי. ועטרת כסף גדולה ויפה ממשי על ספר תורה. לכששאלתי איפה נעשתה המלאכה היפה הזאת, הראו לי את האיש עצמו שעשה מלאכה זו. אף שביהכ"נ היה מלא מכל פנות, בכל זאת שמרו כולם על סדר, ולא דחקו איש את אחיו. כשעזבנו את ביהכ"נ נכנסנו לחדר קטן, בו נתכבדנו ביין ומגדנות ושתינו להצלחת ירושלים.

ביום הששי (י"ב אב) הלכתי לכותל המערבי להתפלל שם את התפלה

הנהוגה. הדרך המוביל אל המקום הקדוש הזה והבתים אשר מסביב, עוד במצב עמם, נעזב ונהרס ובנקל אפשר להכשל שם ע"י שברי האבנים המפורזים שם אזלי עוד מימי אבותינו. דבר זה מזכיר לנו כי עוד רבות יש לעשות עד שדרכי ציון יהיו חלקים וישרים. בהיותי בירושלים בשנת תרכ"ו, השתדלני מאד להקים גג לפני הכותל המערבי, ואף כבר הכינותי חוזה לבצוע העבודה. אך משום מניעה לא יכלו להוציא את הדבר לפועל ונתבטל הדבר. זה לא כבר נעשה נסיון להעמיד שם ספסלי אבן למען יכלו לנוח האנשים הרבים הבאים בכל יום לבקר את המקום. אבל האיש לא הצליח בפעולתו; הוא בקש רשיון לשים במקום לפחות כמה אבני שיש גדולות ומרובעות ואף ניתן לו רשיון לכך, אולם האבנים לא נשארו זמן רב במקום. בראשונה נעלמה אבן אחת ואח"כ אבן שני — עד שבעלמו כולן!...

כשעמדנו במקום הקדוש הזה שנשאר לנו לפליטה מבית קדשנו, לא שכחנו להתפלל בעבור אוהבינו וקרובינו היקרים.

מיומנו של סיר משה מונטיפיורי

מציל נחלת ישראל מידי נכרי לפני „כל נדרי“

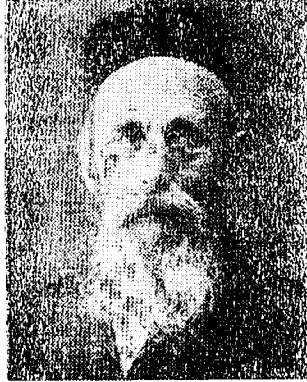
רבי יוחנן צבי שלנק, מיוצאי גרמניה הראשונים בירושלים, ותלמיד ה„חתם-סופר“ עלה ארצה בשנת תקצ"ח בעודו צעיר (כבן כ"ג שנה). כגורם ישר לעליתו שמשה השתדכותו עם בתו של הרב רבי טבלי, אב"ד בלונדון. בשנת תקצ"ח פנה הרב של לונדון, רבי שלמה ברלין, אל הגאון מחבר הספר „חתם-סופר“ בבקשה לבחור לו בחור מבחירי תלמידיו בער נכדתו, בת רבי דוד טבלי, בתנאי שהבחור יסכים לעלות ארצה ישראל ושהחתונה תוחג בירושלים. ה„חתם-סופר“ שם עיניו בצעיר יוחנן צבי ובהסכמת אביו, רבי מרדכי, נסע ללונדון והתארש שם. אחרי ה„תנאים“ עלו החתן והכלה, ביחד עם כל המשפחה, ארצה ישראל ובנו את ביתם בירושלים.

כהולך בדרכי רבו, היה ר' יוחנן צבי חזר אהבת תורה וגם דוגל ברעיון ישוב ארץ ישראל, וכצעיר מלא התלהבות התמסר לכל אפשרות-פעולה בשני שטחים אלה. בין עסקני הישוב הירושלמי בזמן ההוא כמעט ואין פעולה צבורית חשובה שלא נתן ידו לה ולא נמצא שמו בין עסקניה.

הוא היה אחד מגבאי „חורבת רבי יהודה החסיד“, ממיסדי הת"ת והישיבה „עץ חיים“ יחד עם רבה של ירושלים, רבי שמואל סלאנט. גם מן הראשונים

שיצאו לגור מחוץ לחומה ב"נחלת שבעה", הפרוזה והמרזחית מהישוב העברי בזמן ההוא.

חזון גאולת הארץ היה נטוע בלבו ומושרש עמוקות בכל היותו. מעולם לא החמיץ שעת כושר שנודמנה לידו בענין זה והתמסר לכך במרץ ובזריזות. פעם, בערב יום הכפורים, כשנגש לאכול את הסעודה המפסקת, נודע לו שאחד הערבים

העסקן ר' יהושע בר' יוחנן שלנק

התחיל לבנות את ביתו על חלקה של יהודי. מיד עזב את שלחנו ומהר למקום המעשה ונתעכב שם, עד שהצליח לסדר את הדבר; משם בא לבית הכנסת בפנים צוהלות משמחה, על שזכה להציל נחלת ישראל.

כאשר בקר יורש העצר הפרוסי בא"י, היה בין מקבלי פניו רבי יוחנן צבי. על שאלת הנסיך: המרוצה אתה משבתך בארץ? השיב: "יהודי שזכה לשבת בארץ הקדש ובירושלים עיר הקדש, כלום אפשר שלא יהא שמח מישיבתו בה?" כקו אופיני למדותיו התרומיות יצוין שלמרות גדלו בתורה והיותו נכבד ונושא פנים בצבוריות בירושלים, לא הקפיד אף על "השמינית שבשמינית" וכשהלך יום יום מדירתו שב"נחלת שבעה" לעיר העתיקה וראה גשים זקנות נושאות משאן בכבדות, היה לוקח את החבילות ונושאן על שכמו. נפטר בשנת תרמ"ד.

„חתם־סופר ותלמידיו“ — יחסם לא"י —

לשמואל הכהן וינגרטן

הגאון מקוטנה וחתנו הגאון מקאליש עולים ארצה

כשם שזכה הנדיב הידוע לתואר „אבי הישוב“, כך זכה רבי יהושעילי, רבה של קוטנה לתואר „חובב הישוב“, כי בבית מדרשו נתבססה ההלכה שמצוה גדולה לעלות ולהשתקע ולבנות, והוא ראה בהתעוררות לעליה לארץ, מכל שכבות העם, התנוצצות הגאולה.

בשנת תרמ"ה עלו הגאון מקוטנה, רבי ישראל יהושע טרונק, וחתנו הגאון מקאליש, רבי חיים אליעזר וואקס, וצירור כסף רב בידיהם ובנו את שכונת בתי ווארשה ונטעו פרדסי אתרוגים במושבה חיטין, להעניק מפרי הארץ לתפוצות הגולה ולקיים „ולקחתם לכם — משלכם!“ הם יסדו גם מוסדות שונים וביניהם את ישיבת „חיי עולם“ בירושלים.

כשזכה הגאון מקוטנה, לאחר טלטולי דרך מרובים ביבשה ובים, בעגלות ובסירות מפרש, — להציג רגליו על אדמת הקודש, כשהערבים העלוהו מהסירה אל החוף — תקפה אותו שלהבת אהבה בלי מיצרים לציון, והוא החל לפזז ולכרכר מתוך שמחה עזה שאפפתהו על שזכה ה' יתברך לדרוך ברגליו על אדמת הקודש ולחונן עפר ארץ אבות. מתוך דמעות-גיל רותחות השתטח על הארץ ונשק לרגבי האדמה.

הערבים שעמדו והסתכלו במחזה, מלאו פיהם צחוק והביעו תמהונם ברעש גדול. רבי יהושע פנה אל מקורביו המבינים ערבית ושאלם: „למה הם מרעישים בצעקותיהם הפראיות?“ השיבו לו: שהערבים מתפלאים על השגעון שאחז בו הזקן שבא זה עתה לארץ. אז הפיקו פניו של הגאון משנה שמחה וגיל, ואמר: „ראו נא, אפילו הערבים על אדמת הקודש מחוננים ב„רוח הקודש“, ויודעים שאני משתגע משמחה על הדריכה שרגלי דורכות על ארץ חמדת האבות... והוסיף עוד ואמר: „רחשי לבי עולים על גדוניהם, וכי מילתא זוטרתא היא? הלא התלמוד אומר: (כתובות קי"א) „כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן „עולם הבא“. ולכן אין קץ לשמחתי, שזכני ה' לעלות לעיר הקודש ירושלים ולשפוך שיחי לפני הכתל המערבי שריד מחמדנו.

אהרן שלמה אלברג

חבת הארץ

הרב רבי חיים זוננפלד שמח לראות בבנינה של ירושלים. בקיץ האחרון לחייו, כאשר כבר היה חלש מאד וההליכה ברגל היתה לו בלתי אפשרית כלל, היה נוסע לפעמים קרובות במכונית, על מנת לראות את השכונות החדשות של ירושלים. כמעט לא השאיר שכונה שלא בקר בה. כשדרכו רגליו בשכונת „שערי

רבי יוסף חיים זוננפלד

חסד", אמר בשביעות רצון מיוחדת: שכונה זו שלי היא, אני עזרתי ב"ה בהקמתה (הוא היה מיסד חברת גמילות חסד הכללית, זו שבנתה את השכונה הזאת).

כאשר עבר על פני העיר החדשה, צהלו פניו. מפיו היו נפלטות המלים: „בונה ירושלים ה'". היה שמח גם בראותו בנינים חדשים של לא יהודים, גם בהם ראה בנין ירושלים וההכנה לקראת הגאולה. כאשר הביע פעם התפעלות בראותו אחד הבנינים הענקיים בירושלים, העיר לו אחד ממלויו „רבי, לא של יהודים הוא". „ומה בכך — השיב — אבותיהם החריבו את הארץ הקדושה, עליהם החובה לסייע בבנינה..."

פעם אמר לי בשמחה: „אני זוכר עוד שכל השטח מחוץ לחומות ירושלים מלבד „נחלת שבעה" היה מדבר שומם; ב"ה שזכיתי לראות כל זה בעיני..." גם חיבתו לישוב החקלאי של ארץ ישראל היתה גדולה מאד. הוא תמך

בהשפעתו ביסוד המושב פתח־תקוה, ובקר בה כמה פעמים. פעם נסע עם מספר רבנים למושבות החדשות לשקוד על עניני הדת בנוגע למצוות התלויות בארץ ובכל מקום בואו הוכיח חבה עזה וידידות רבה לעובדים. מרוב חבת הארץ הלך ברגל ממסחה (כפר תבור) לימה (יבניאל). מרחק של כמה קילומטרים ולא הצטרף לשאר הרבנים בנסיעה, באמרו שברצונו לדרוך ברגליו על אדמת הקודש במושבות היהודיות.

כאשר נוסדה ע"י „אגודת ישראל“ המושבה „מחנה ישראל“, נסע הרב זוננפלד לבקרה ולחנך בה את הרבנות של אחד מחכמי הישיבה בירושלים. שמחתו נראתה בפניו ועיניו המאירות הבריקו שבעתיים. למראה יהודים חרדים אוחזים באת ובמעדר וחורשים את אדמת הקודש. הרב זצ"ל נגש אל אחד החורשים, הוציא את המחרשה מידי ונהל את צמד הבקר משך של כמה מטרים. נגש גם אל הבאר ומלא כמה כדי מים ושפתיו הביעו: „ושאבתם מים בששון“. גב על כל הנוכחים פקד לשאוב ולומר בשעת מעשה את ט"ו הפרקים של „שיר המעלות“, שאמר דוד המלך בשעה שהעלה את השיתין.

עמודא דנהורא — להרב משה בלויא

אמר רבי לוי כל הברכות והנהמות והטובות שהקב"ה מביא על ישראל כולם מציון, תורה מציון שנאמר כי מציון תצא תורה. ברכה מציון שנאמר יברכך ה' מציון, חיים מציון שנאמר כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם. ישועה מציון שנאמר מי יתן מציון ישועות ישראל (שוחר טוב)

מסירות נפש

גבורתו הרוחנית של הרב חיים זוננפלד היתה בלי ספק למעלה מדרך הטבע. בפרוע פרעות בשנת תר"פ ויציאה מפתח הבית בירושלים העתיקה היתה כרוכה בסכנת נפשות, ורבנו קבל עליו עוד מיום אתמול מצוות „מוהל" בברית מילה, לא הועילו כל תחנוני בני הבית, — והוא הלך, עטוף בטלית ותפלין, לבדו לברית המילה, מביתו דרך שער שכם, המקום שהיה מסוכן ביותר, עד למקום הברית. שמחתו אחרי כן היתה עצומה מאד, אחרי שנתברר לו שאם לא היה בא, לא היו מלים את התינוק בזמנו, מפני ששום מוהל לא רצה לבוא בשעות סכנה אלה.

שאלתי את רבנו, והלא: „היכא דשכיח היוקא שאני?" השיב לי: „אי, הם לא יעשו לי רעה". ועל שאלתי: „מדוע דוקא דרך „שער שכם" ולא דרך „שער יפו" ששם הסכנה פחותה יותר?" היתה תשובתו ברורה ופשוטה: „וכי מה? כלום נפקיר את רובע שער שכם? הלא אם אנו נפחד ללכת ברחוב זה, יחשבו הם כי אמנם הצליחו לגרש אותנו מהרובע. לא, זה לא, אסור לנו לוותר מפני הפחד על שום רובע ועל שום פנה בירושלים!"

אותה מסירות הנפש היתה בשעה שהלך לברית מילה מחוץ לעיר ביום השלג הגדול של שנת תר"פ, שעה שעל כל העיר השלך הס וכמעט לא היתה כל אפשרות לתנועה. חצרות שלמות בעיר העתיקה נשארו שלשה ימים ללא לחם, מחוסר האפשרות להמציא להם מצרכים. או הלך הרב זוננפלד הזקן וטפס על ערמות השלג, מבלי לראות סמן של דרך ומבלי לדעת אם אין תחתיו פחתים ונקיקים, אבני נגף או סלעים. צעיר לימים וגבור בענקים, לא היה יכול בשום אופן לעבור דרך זו במצב הזה בשלום. אבל הרב יצא לשלום ושב בשלום וקיים את המצוה.

מסירות הנפש של הפרעות חזרה ונשנתה אצלו בימי הפרעות של שנת תרפ"ט. המשטרה הודיעה בפרוש שאינה יכולה לקבל אחריות לחייו וחששה גם לתת שוטרים ללוותו. הוא לא דרש את אחריות המשטרה ולא רצה בשמירת השוטרים; בגפו יצא ובגפו נכנס ואיש לא חרץ לשונו ולא נזוק באצבע קטנה.

במקרה זה רצה אחד ממעריציו ללכת אתו, אבל הרב זוננפלד פקד עליו בגורה חמורה שלא יתלווה אתו. „אל תלך אתי, בשבילך זו סכנת נפשות" — אמר לו, ועל כרחו נשאר האיש בביתו.

„עמודא דנהורא" — להרב משה בלויא

הראש"ל רבי יעקב מאיר הרב הראשי
לארץ ישראל

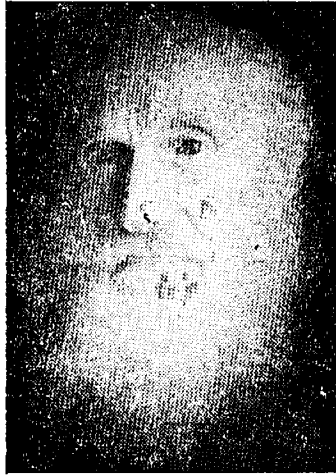

הרב אליהו דוד רבינוביץ תאומים „האדרת”
הזתנו של הרב קוק

הרב הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק הרב הראשי לארץ ישראל.

רבה האחרון של העיר העתיקה

כשהגיע רבה של ורשה הגאון רבי שלמה דוד כהנא זצ"ל לארץ, התישב בעיר העתיקה, היה זה אדיר הפצו להיות קרוב לכותל המערבי להתפלל על צרות ישראל בפולין ויתר ארצות הכיבוש. ראה את עצמו כשליח צבור לתפלה, ורצה לקבוע משכנו בקרבת מקום התפלה.

נטפלו לו רבני ירושלים ומינוהו לרבה של העיר העתיקה, לקחו הרבנים הראשיים לישראל, את הרב זצ"ל, אחר כבוד, כשאחד בימינו ואחד משמאלו וליווהו מביתו בחצר אור החיים לחורבת רבי יהודה החסיד לעטרו שם בעטרת הרבנות ולשים כתר התורה על ראשו, והיו יורדים במדרגות הצרות והעקלקלות כש"שזמרי הסף" הקוואסים במדיהם ובמוטיהם מצופי הכסף הולכים לפניו ומקישים בקרקע, ורבני ירושלים ונכבדי הצבור מאחזריהם הולכים בצוותא חגיגית עד לחורבה.

כשהגיעו לחורבה עלו רבני ארעא קדישא על הבמה והקריאו את כתב ההכתרה, הפליגו בשבחו של הרב זצ"ל — וזקפו עליו תהלות ותשבחות שנראים

היו לו כלא נכונים. אפשר היה להכיר בפניו מה רבה סלידתו מהדברים, מטבעו היה הרב עניו במידותיו ובהליכותיו ובורח מהכבוד המדומה, אולם בגודל צנוותנתו לא העיז להפסיק גדולים בדבריהם, וישב ושמע איך שמתארים אותו כ"מתיר עגונות" ובונה חרבות, שוקד על התורה יומם ולילה וביתו פתוח לרווחה לכל נצרך ודכפין וכו'. שמע והבליג.

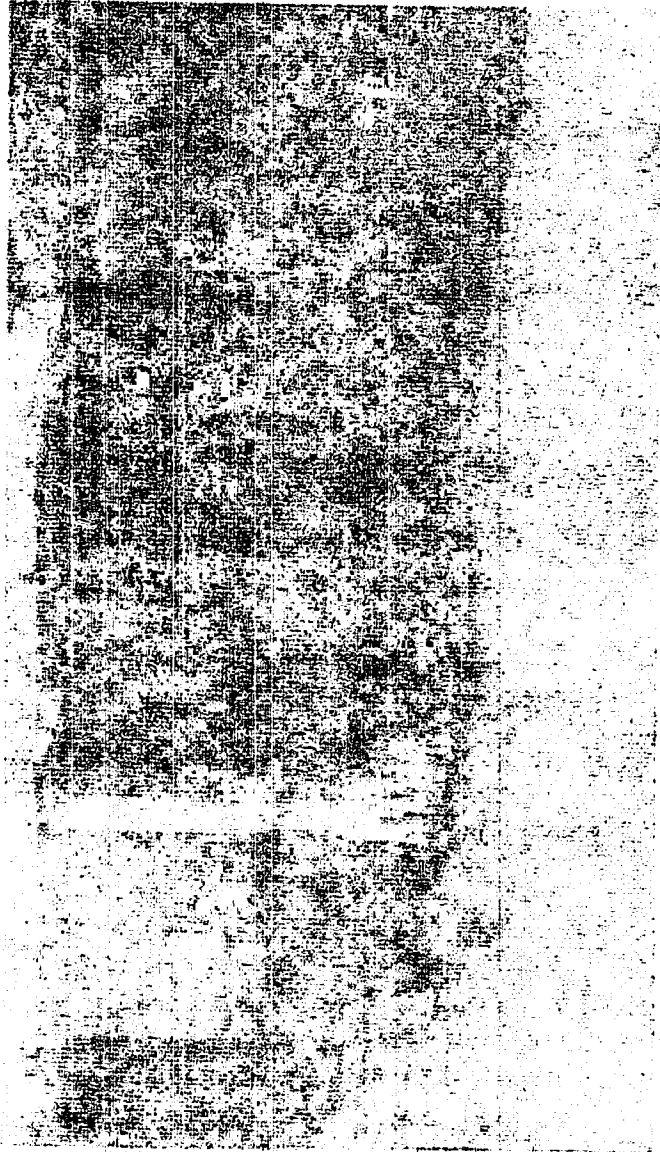
אָמנם מקובל היה הרב זצ"ל בקהלת ורשא כמקיל בעניני צבור שהשעה צריכה להם, ובפרט בעניני הפסד מרובה וב"פקוח נפשות" ורבני ירושלים הרימו על נס את מידתו זו ותיארו אותו כבעל "כח דהיתרא—עדיף" אחרים תיארו אותו — בגלל בחירת מקום מגורו, כאבן מאבני הכותל ועוד דברים כאלו שנראים היו לו לרב כחורגים מגדר האמת וכמופריזים.

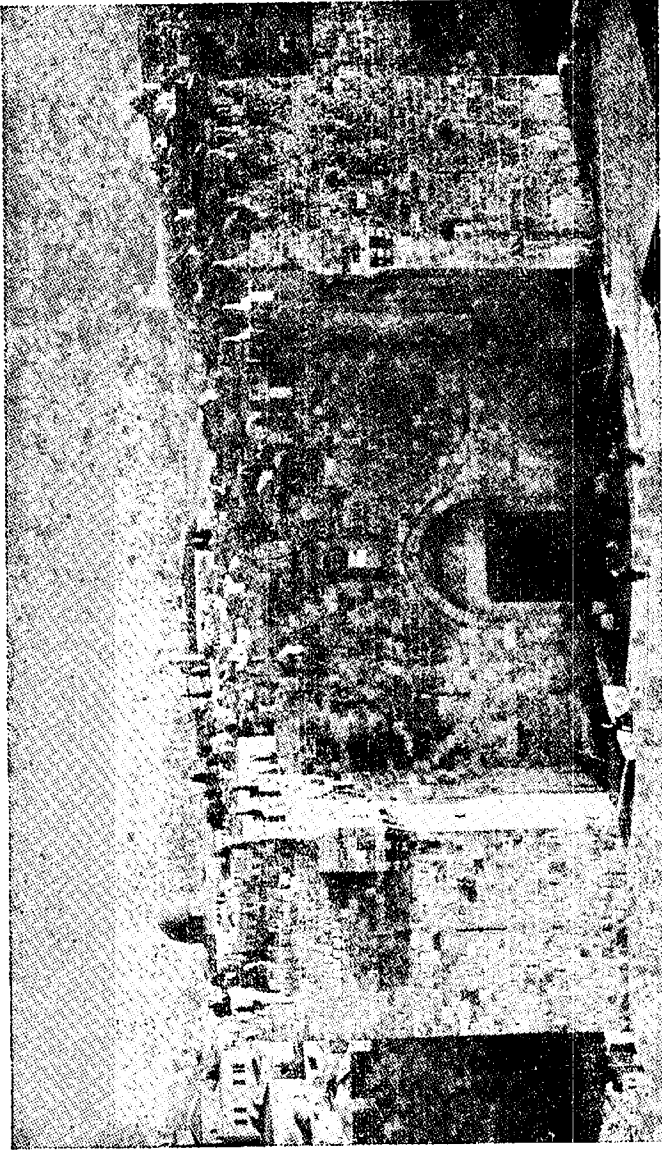
בתקופת השנים שישב הרב זצ"ל בירושלים שבין החומות נשתנה בהרבה בהתנהגותו מכפי שהיתה בורשא. בבוקר היה קם והולך לכותל המערבי להתפלל ולשפוך שיחו — אעפ"י שהיה מאנשי ולוזין שהיו ממעטים בהליכות כאלו. בלילות היה יושב ולומד והדיר שינה מעניו. היה ממעט באכילה ומסגף את עצמו תכופות בתעניות ומטיל על עצמו חומרות, ובכל יום ויום היה מוסיף חומרא לחומרא וסייג לסייג.

כלפי חוץ נשאר "המתיר" ועוד ביתר שאת. היה יורד לשרשי הלכה ומחפש דרכי היתר לנשים עגונות ולשאלות של הפסד מרובה, אולם באותה המדה; שנטה להקל כלפי אחרים — החמיר כלפי עצמו. מדה כנגד מדה, כאילו לשיווי המשקל.

תלמידיו אמרו שאוירא דא"י השפיע עלין, ופעם שאל אותו אחד מהם לענין החומרות שהוא מקבל על עצמו והשיב לו הרב בחיוך ואמר: בעצם הרי התורה צריכה לסייגים: "יעשו סייג לתורה" ברם, בשעה שאין הקהל מקבל את הסייגים ואני מקיל עליהם — הרי אני נוטל לעצמי את הסייגים. בכל פעם שאני רואה צורך ודרך להקל לגבי אחרים, מוסיף אני כנגדה חומרה לגבי עצמי, כך שכלל ישראל שהוא בבחינת ארון לתורה, ארון הקודש נשאר שלם בהיקפו ועומד על איתנו.

דמויות וטפוסים

יקירי ירושלים

אשר דיוקן-פניהם זה טהור ומצדן
 כמו שקוף הוא לנקיון-צפתם הצח.
 וציניהם — אשנב-נשמתם הוא מקטן
 ועל-כן הגהו שלו ובהיר כל-כף.

אשר חיוף נלכב להם בסתר-שפמם,
 קזמן תדיר, קילון-משי, לחופף
 על יגונם, כאבם ונדאגת-יומם,
 או על חרונה ימרה וגיל סוחף.

אשר כזריחה ירושלמית לבם זורח
 לאהב, להרגיש, לרחם ולמחול;
 וכמו אבן ירושלמית לבם קשח
 לבלי עבר על סיג, קטן קנדול.

אשר באש לבם ועל סדן מחם
 יחשלו כפלקדה כל תג וכל סיג,
 וכל נשימת-אפם ונקיפת-אצבעם
 משבצת בתוף תלכה, מסרת ומנהג.

אשר אינם בורחים מפני הכבוד,
 כאשר לא יברח אדם מפני לא-דבר;
 כי ענותם טבעית, פשוטה מאד,
 מבלי שיודעו זאת כלל ועקר.

אשר הם שופצים פקחות צמיסית,
 להנצים שיחה, להורות נבוכים דרך,
 או לעיץ עצה נבונה, מצשית;
 אך גם תמימים הם מאד לצת-צרך.

אשר מעטים הם ושזורים בהצנע
 את רקמת זתר-הקדושה לירושלים,
 והם נבלצים בנה האור השופע
 ככוכבי-לם הנמנים באור-הצהרנים...

הכסף יענה את הכל...

רבי זאב ולפינזון יליד ירושלים המכונה „ר' וולוול באבס" (ע"ש אשתו שהיתה מנהלת עסקיו), היה מסור לעבודה הציבורית בכל חום לבו ונפשו. נטיתו לעסקנות באה לו בירושה מאביו רבי אברהם הדיין משקלוב, תלמיד הגאון מווילנא, שעלה ארצה בשנת תקס"ט בראש שיירת עולים. עלית אביו היתה על פי רמז של רבו הגר"א, על יסוד הפסוק „וילך אברהם הלך ונסוע הנגבה". על כן קבל על עצמו לעלות ולהיות בין בוני הארץ. בתחילה התישב אביו בצפת, כי בירושלים היתה הישיבה קשה בגלל הבצות והמגפות שהתפשטו בה, רק לאחר הרעש הגדול בשנת תקצ"ז, עם הבריחה מצפת, התחיל הישוב האשכנזי בירושלים להתפתח, המתושבים יבשו את הביצות והמגפות פסקו.

רבי זאב התמסר לפעולות „הגברדיה היהודית" (בחורים אשכנזים וספרדים שהשתמשו בנשק) שהגינה על הישוב היהודי בירושלים. כן התמסר יחד עם רבי יוסף יואל ריבלין ועוד לעבודות הבנין של ביהכ"צ הגדול „בית יעקב" של חורבת רבי יהודה החסיד. הוא היה מהעוסקים בחברת „בוני ירושלים" ובחברת „מרחביה הכללית". שעל ידה נוסדו השכונות הראשונות מחוץ לחומה וכן היה ממיסדי „פתחתקוה".

ככל העסקנים בימים ההם היה חדור בעבודות קבוץ גלויות והרחבת הישוב ברעיונות הגאולה על-פי הגר"א ותלמידיו, בתפלה מיוחדת להצלחת בנין ירושלים היו אומרים „בזכות רבנו אליהו". בחגיגות חנוכת הבתים בשכונות הראשונות היו רוקדים ושרים: „ירושלים הבנויה בזכות רבנו אליהו, וקץ הגאולה נעירה מן המיצר למרחביה".

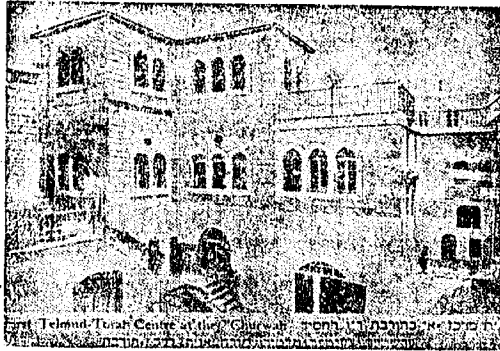
בתור מנצח על שירה בצבור היה רבי זאב מתלהב כששר את השיר הזה. פעילות מיוחדת הראה רבי זאב בעת ששר הצבא התורקי עזיז פחה, כבש בשנת תר"א, את סוריה ואת ארץ ישראל מידי שר צבא המרד של מצרים, אברהם פחה. עזיז פחה האשים את היהודים האשכנזים בשיתוף פעולה עם אברהם פחה בשעת המרד, ביחוד בהושיטם לו עזרה כספית. מראשי העדה הופיעה לפניו משלחת שהיתה מורכבת: מהרה"ג ר' ישעיהו ברדקי, ר' אליהו ריבלין (בעל לשון הקודש) ור' זאב ולפינזון. עזיז פחה דבר אתם קשות ואיים עליהם בפקודת השלטון

האדיר מקושטא בתלייה, יחד עם כל אלה שהגישו עזרה באיזו צורה, שהיא לאויב. המשלחת הביעה לפניו נאמנותם ומסירותם של יהודי הארץ לשלטון, המתפללים לשלומו. בקשר לכספים שנתנו לאברהים פחה הצהירו, שהם נתנו לו לרגל הגנתו על היהודים מפני קבוצת שורדים שהתנפלו עליהם והרגו כמה מהם.

ר' זאב ולפינזון רמז בתוך דבריו, כי ראשי עדת האשכנזים מכינים תשורה חשובה לצבא התורכי. בשמעו את ההצהרה הזאת שינה את יחסו והפך בן רגע מאויב לאוהב. בהמשך השיחה שאל הפחה על ענין "קפת חז"ק" שמצא בין נירות-יהם (הכוונה היתה לקופת "חזון ציון"). "האם אין זאת קופה מדינית נגד השלטון-נותן?" שאל. רבי זאב הסביר לו על מהות הקופה המושיטה עזרה לתושבים עניים. לבסוף הוסיף ואמר, כי העדה תעניק גם לכבוד הפחה מתנה הוקרה...

הפחה נפרד מהמשלחת בידדות והחזירם לביתם בכבוד רב.

י. נ. וסרמן

תלמוד תורה עץ חיים

תולדות רוקח אחד

רגילים אנו היום לקבוע את דברי ימי הישוב מיום עלית אנשי ביל"ו; ואלה שבאו לפניהם, היינו אנשי הישוב הישן, באו כדי למות ולהקבר בהר הזיתים. אבל לא כך הדבר. אם נתבונן היטב בדברי ימי הישוב הישן וביחוד מימי עלית תלמידי הגר"א, ואחרים, נראה שלא דוקא זקנים עלו, ובמקרים שעלו זקנים, לקחו אתם גם ילדיהם הקטנים ועלו לחיות בארץ ולבנותה והודות לחלוציותם ומסירותם נפשם של רבים מהם, אמנם בנו את הארץ ופיתחוה.

ברצוני לתאר טפוס שבא לארץ בגיל 5 והיה אח"כ בין מיסדי שכונת בית ישראל הישנה בירושלים.

טפוס מיוחד במינו היה הרוקח הראשי, במשך הרבה שנים, בבית החולים „משגב לדך“ בעיר העתיקה, רבי יחזקאל מנדלמן, שהיה מכונה בשם „חצקיל אפטייקער“. הוא היה תלמיד חכם מובהק, בקי ביורה דעה, מוסמך לשחיטה וירא שמים באמת. כשהיה הולך לבתיהם של החולים שאינם מבני ברית עם הרופא היוני ד"ר מורייקה, היה חובש תרבוש אדום כדי שלא יצטרך להסירו מראשו, היה לן הרבה פעמים בביה"ח מתוך מסירות החולים. כאשר הרופא לא בא פעם לקליניקה היה ממלא את מקומו. היה חביב על כל אדם.

רבי יחזקאל היה מסור לבנין הארץ בכל נימי נשמתו. בתור מי שגדל בבתי „יהודה טורא“ (משכנות שאננים), השכונה הראשונה מחוץ לחומה שנוסדה בשנת תר"ך, היה בין אלה שעוררו לגשת לבנית השכונה „נחלת שבעה“ בשנת תרכ"ט, ומעשה שהיה כך היה:

בימים ההם נהוג היה כאשר יהודי היה שוכר חצר שלמה מבעליו הערבי במחיר קטן לשנה שלמה, היה משכיר את הדירות בה לדירים יהודים. הוא היה נקרא בשם „חזיקר“ (כיניו ספרדי לבעל חזקה), הרבנים נתנו לשוכר הזה „שטר חזקה“ והיה עושה בבית הזה כאדם העושה בתוך שלו ואיש לא התחרה בו. חצר אחת היתה ידועה ע"ש הקונה הראשון בשם: „חוש (חצר) רבי צדוק“ שקנה אותו במחיר שק אחד של אורו. משום כך לא היה או חשבון לבנות בתים. ביום אחד בא הערבי ודרש מה „חזיקר“ שלו תוספת של חצי נפו"ז (נפוליון זהב) לכל דירה לשנה. כשמוע זאת רבי יחזקאל, שאל את הערבי למה הוא דורש זאת, מאין יקחו

העניים להוסיף לו? ענה לו הערבי: אנחנו עושים לכם חסד בזה שאנו משכירים לכם. אם נרצה, לא נשכיר לכם או נגרש אתכם לגמרי. תשובה זו עוררה את חמתו. ובאותו ערב כנס לחצר החורבה מספר עסקנים ועורר אותם לצאת מחוץ לחומה ולהקים שכונה חדשה. אז התארגנו "השבעה" ונוסדה שכונת "נחלת שבעה".

הוא היה בין מיסדי שכונת "בית ישראל הישנה" יחד עם הרב לייב ד"ץ (דין צדק) הרשלה ובעל הדפוס הראשון רבי שמואל צוקרמן, ועוד. היה גם מהמסייעים ליסוד "פתח תקוה" ורצה להתישב בה, אלא המות קדמהו. אשתו ובנותיו היו מתושביה. חתנו רבי שמעון הורביץ שמש בה בתור שו"ב; כעת משמש בתור שו"ב חתנו הוא (בעל נכדו של ר' יחזקאל), רבי צבי פוחוביץ.

רבי יחזקאל נולד בפלוגיאן אשר בליטא לאביו רבי מאיר מנדלמן שהיה חלמיד חכם גדול בתורה. בבוקר אחד קם רבי מאיר, לקח אשתו הצעירה בנו בכורו ר' יחזקאל בן החמש ושתי בנותיו הפעוטות ונסע בסירת מפרש לארץ ישראל. תלאות רבות עברו על משפחה זו בדרכה הארוכה. המשפחה טולטלה על הים עד הגיעה ליפו. ברדתם מהסירה, שכרו שני גמלים, טענו עליהם תיבות משני הצדדים, הכניסו בהן את הילדים עם מטלטליהם ומהרו לעלות ירושלימה. משפחת מנדלמן התישבה בדירה קטנה בחצר ה"חורבה" ורבי מאיר נתקבל למגיד שעור בבית הכנסת הישן "מנחם ציון" בחצר ה"חורבה".

כעבור שנים אחדות, כאשר השר משה מונטיפיורי הקים את הבתים הראשונים מחוץ לחומה מערבון "יהודה טורא", קבלה משפחת מנדלמן דירה מרווחת יותר ויצאו לגור ממול הר ציון. (מהראוי שבני ירושלים, וכן העולים אליה, בלכתם ל"הר ציון", יעברו ליד "טחנת הרוח" שעל יד "ימין משה" ויסתכלו בשורת הבתים האלה שנבנו לפני מאה שנה ויותר על עובי הקירות ודלתות הברזל שהובאו מאנגליה). על אף המרחק, היה הולך רבי מאיר יום יום לחצר החורבה דרך שער יפו, להגיד שעורו לפני תלמידיו.

כשבת אחת חשקה נפש בנו יחזקאל בן השבע עשרה ללכת להתפלל בחורבה. כדי לקצר את הדרך, עלה להר ציון ודרך שער ציון הלך לרחוב היהודים. השעה היתה כבר מאוחרת ויחזקאל טרם חזר. לבסוף ירד מההר כשהוא ערום פצוע וממרר בבכי. נתברר שהערבים התנפלו עליו, פשטו את בגדיו הכוהו עד זוב דם ורק בנס נצל ממות.

רבי יחזקאל לא רצה לשמש ברבנות וגם לא בתור שוחט; הוא למד "רוקחות" ופתח בית מרקחת ברחוב היהודים. בגלל ישרותו ובקיאותו נתנו בו הכל אמון גמור. כאשר הממשלה הטורקית דרשה ממנו תעודה, קם ונסע לקושטא ולאחר שנה חזר עם תעודה ונתקבל לרוקח ראשי בבית החולים "משגב לדרך".

כאשר הרב חיים חזקיה מדיני בעל "שדה חמד" רבה של חברון, נפל למשכב בחשון תרס"ה, בקש שרבי יחזקאל יבוא אליו ויטפל במחלתו, כי נתן בו אמון בתור מומחה לעניני בריאות. רבי יחזקאל נעתר לבקשתו וטפל בו עד יום הסתלקותו בערב חנוכה תרס"ה.

כאשר שב רבי יחזקאל ירושלימה נפל גם הוא למשכב וביום ט"ז בשבט תרס"ה הלך לעולמו בלא עתו בן 54. בעת הלוייתו הוכרו "בטול מלאכה". אחד מגאוני הדור הספידהו ואמר: יחזקיה (מדיני) גנו את "ספר הרפואות" (לאמור עם פטירתו נלקח גם הרוקח המפורסם).

י. ז. וסרמן

באחת מסמטאות העיר

הרב „הרצען“

בשנת ת"ר החליט הרב אליעזר אב בית-הדין דקהלת יאסוויץ, פלך קובנו, לעזוב את עירו ולנסוע עם משפחתו לארץ ישראל. אבל יחד עם זה החליט גם לעזוב את הרבנות וללמוד מלאכה, למען יוכל להתפרנס מיגיע כפיו בירושלים ולא יהיה זקוק לקבל „חלוקה“. למטרה זו הזמין כשנה לפני נסיעתו את אחד הרצענים שבעירו, למען ילמדהו בסתר בביתו את המלאכה הזאת, מלאכת הרצ-ענות, מבלי שירגיש בזה איש. וכאשר נוכח כי כבר רכש לו בקיאות ומומחיות במלאכה זו, נסע לא"י. תכניתו היתה שהוא יבוא לא"י בסתר פנים, בתור רצען ולא בתור רב.

בחורף תר"ד עזב את עיר רבנותו. כל אנשי העיר והסביבה באו ללוותו ובקושי נפרדו ממנו. עד בואו לסטמבול עברו עליו כ שלושה חדשים. מסטמבול נסע באנית תורן שהפליגה בהפסקות גדולות מחוף לחוף ומנמל לנמל. באופן שהגסיעה מקושטא ליפו ארכה ששה חדשים, ובעמל רב הגיע הרב ליפו הוא ואשתו ובנו הנער ושלוש בנותיו. ביום ג' תשרי תר"ה באו ירושלימה בסתר פנים; מיד שכר לו חנות קטנה ברחוב היהודים ויחל לעשות מלאכתו, מלאכת הרצענות.

בני ירושלים הביטו על „הרצען“ החדש בתמהון כי לא התאימה כל היותו של האיש למלאכתו. אצבעותיו היו עדינות ולבנות יותר מדי מלעסוק בסנדלרות, כי סוף סוף הרי גם סנדלר מומחה לא היה.

אבל לצערו עברו על יד חנותו אחדים מבני מחוזו שהכירוהו; הם השתוממו ביותר על המחזה: רב וגדול בישראל עוסק בירושלים ברצענות! מתחילה החלו לפקפק, שמא דמיונם מטעה אותם. אבל כאשר נגשו אליו והחלו לדבר עמו, למרות השתדלותו להתחפש, הכירוהו. הם מהרו לספר על החידוש הזה לרבנים בירושלים ואלה שלחו משלחת אל החנות לבוא עמו בדברים, למען יודיעם פשר דבר, על מה זה ולמה משפיל את כבוד הרבנות ועוסק במלאכה שאינה ראויה לו. ואם חסר לו לפרנסת ביתו יודיעם והם ישתדלו לבל יחסר לו כלום. הוא הוסיף להתחפש ולהתנכר; הוא טען כי איננו האיש שהם חושבים. אבל האמת נתגלתה והרבנים הכבידו אכפם עליו שיעזוב את חנותו ויבוא לבית המדרש. ההתגלות הזאת ציערה אותו מאד ונגעה עד נפשו, עד שחלה וכחדשיים אחרי בואו, ביום ג' כסלו תר"ה, הוא מת.

„בראי הדורות“ — לר' חיים מיכל מיכלין

סבל ברחוב היהודים

רחוב היהודים היה עורק החיים של ירושלים העתיקה. הרחוב הצר והארוך היה מלא וגדוש, משני עבריו חנויות קטנות, תאים תאים הנשענים האחד על גבי משנהו; השקים והחביות המלאים דגים מלוחים, קמח, אורז, סוכר, חיטה ושמן, שעמדו בחוץ, ממש ברחוב, נגעו אלה באלה עד שלא ידע אדם להבדיל מה שייך למי.

הרעש ברחוב גדול תמיד, מגי בוקר ועד ערב. קולותיהם של חנוונים, קונים, סבלים מבני העדות היהודיות השונות, ולהבדיל, של גויים מן הכפרים הסמוכים, שוטרים ואפנדים, מתמזגים לסימפוניה משונה רבת פנים ורבת גוונים. הכל משולהבים, הכל דואגים לטרף לבני-ביתם, הכל עיניהם לרווח כלשהו, או למקח זול ומציאה שבשוק. מי, איפוא, ישים לבו לאיזה יהודי חדש הנדחק בין העוברים והשבים ומחפש משהו? וכי מעטים הם הטפוסים המשונים והמזרזרים המסתובבים ברחוב היהודים? יום יום מופיע איזה יהודי חדש; רוסי, פולני, הונגרי, תימני, פרסי או ספרדי, ומבקש שורש ברחוב, להתערות, להקלט ולמצוא פת לחם לו ולביתו. מי יתן, איפוא, לבו לכל אלה? יש מהם הפושטים יד, יש המבקשים להשכיר עצמם למלאכה כלשהי, ורבים הסבלים הקופצים על כל שק ועל כל חבית או פח שצריך להעביר ממקום למקום.

אף על פי כן הרגישו בו ביהודי החדש כבר בימים הראשונים. כאלון מהלך היה דומה בעברו ברחוב. גבוה היה משכמו ומעלה מכל אדם. לכוש היה קפוטתה שחורה ודהה וחבל עבה היה כרוך מסביב למתניו. לרגליו היו מגפיים כבדות ולראשו מגבעת מעוכה. פניו לא ניראו כמעט, שכן מכוסים היו זקן ושפם עבותים. והזקן, ששחור ולבן שמשו בו בערבוביה, ירד על פי מידותיו ועד חזהו הגיע. לכאורה, ענק שיצא מתוך איזה ספר של מעשי נפלאות ואגדות מימי קדם; ענק מזרה אימים סביבותיו, אך לא כן היה. בו ברגע שהסתכל אדם בעיניו של הענק הוזה הלך לבו שבי אחריו. העינים השחורות והקטנות היו טובות וחיכניות. עיניים רכות וחמימות כשל ילד.

והענק-הילד בקש להתפרנס. ניגש, איפוא, אל אחת החנויות המלאות והגדושות שקים שמשכה עיניו ושאל אצל החנוני:

— ר' יהודי, שמא נחוץ לך סבל? קול הבאס העמוק והרך של השואל ריתק

אליו את החנווני הטרוד. הוא הסתכל ביהודי הענק שעמד בפתח חנותו ואמר לפטור אותו במלים השגורות: „לא צריך“. אך ברגע זה נתקל במבט עיניו הטובות ולבו נתפעם בקרבנו. כיצד ישלחנו ריקם? הלא חדש הוא, ובוודאי רעב הוא ללחם.

— נחוץ, נחוץ, ר'...

— ר' שלום — סייע בידו הענק.

— נחוץ, ר' שלום. הכנס בטובך. הנה כאן כמה שקי סוכר ואורז שהביאו לי היום. אולי תוכל לסדרם באותה פינה זה על גבי זה?

— בודאי! — השיב ר' שלום בהתלהבות — תיכף ומיד!

ור' שלום התחיל לטפל בשקים המלאים והכבדים. החנווני עמד נבהל ומשתומם למראה עיניו. השקים הענקיים הללו שכמה וכמה סבלים ביחד היו טורחים תמיד להזיזם ממקומם, היו כצעצועים בידי ר' שלום. כהרף עין הזיזם ממקומם, הרימם וסדרם זה על גבי זה ובתוך רגעים מועטים נשלמה המלאכה, ור' שלום עמד לפני החנווני כתינוק לפני רבו והמתין לשכרו.

החנווני הנדהם לא ידע את נפשו. הוא שלשל לתוך ידו של ר' שלום מטבע הגון ואמר:

— יפה סדרת, ר' שלום. עבור כאן מחר ונמצא לך עוד עבודה.

— תודה — השיב ר' שלום — אבוא. אם ירצה השם.

עוד באותו יום פשטה השמועה ברחוב היהודים על היהודי החדש, הגבור האלמוני. בו ביום הוצמד לשמו הכינוי „גבור“. ולפנות ערב, כשירדה החשיכה על רחוב היהודים ורבים מן החנוונים נתאספו ב„שטיבלאך“ של חורבת ר' יהודה החסיד לתפילת מנחה ומעריב, דובר ברבי שלום גבור.

— מיהו?

— מאין הוא?

— בוודאי איזה נסתר...

— פריץ משלהם שנתגייר...

— אחד מל"ו...

— סתם עם הארץ...

— נחיה ונראה...

אותה שעה ישב ר' שלום בקצה השלחן הארוך באחד ה„שטיבלאך“ בין קהל של חנוונים ובעלי מלאכה והקשיב לשיעור ב„עין יעקב“.

ר' שלום גבור, היה כמעט מראשית בואו, הסבל המבוקש ביותר ברחוב היהודים. גבורתו וצייתנותו עמדו לו. הכל היו כרוכים אחריו ופרנסתו היתה מצויה.

בוקר בוקר עם הנץ החמה היה עוזב את חדרו הקטן והאפל שבקצה רחוב ה"סריה" הגובל עם בתי הערבים, שבו חי כפרוש וזניח, וצועד לעבר רחוב היהודים אל החורבה כדי להתפלל תפילת שחרית בצבור. וערב ערב, בעוד החבל העבה כרוך מסביב למתניו היה סר אל חצר ה"חורבה" לתפילת מנחה וערבית ולשיעור ב"עין יעקב". רק אחרי כן, כשכלתה רגל מן השוק ומסביב היתה עלטה היה משרך דרכו אל ביתו כשתחת בית שחיו ככר לחם שחור ובידו מעט ירקות ושאר מיני מזון צרורים במטפחתו האדומה.

החדר שבו גר ר' שלום היה בחצר עזובה וחרבה למחצה. סמוך לחצר זו היתה חצר שיושביה היו ערבים. ר' שלום לא בא במגע עם שכניו, אך הם היו מציצים מזמן לזמן אל תוך חדרו מבעד חלונותיהם ותוהים על קנקנו של היהודי המזר.

— מסקובי (רוסי)?

— צרורות כסף מתחת למרצפות?

אלה היו המחשבות שהעסיקו את שכניו.

עברו שבועות מאז התערה ר' שלום ברחוב היהודים. על אף סקרנותם של יושבי הרחוב לא עלה בידי איש לגלות דבר על הסבל הענק בעל עיני הילד. ור' שלום עצמו היה ממעט בדברים, ממש מלה בסלע.

פעם אחת, בערב שבת אחרי הצהרים, בצאתו מן המקוה החמה שברחוב היהודים נתעכב על-ידי חנותו של מוכר הממתקים הספרדי חביליו. בסימנים וברמזים בקש לשקול לו כמה אוקיות סוכריות ממינים שונים, שלם לחנוני ולקחן עמו הביתה.

מה לו לרבי שלום ולסוכריות? אלא שמחשבה טובה עלתה בלבו, בשבתות, בין מנחה למעריב, היה רואה שילדי רחוב היהודים מתכנסים בחצר ה"חורבה" משחקים ורועשים, מתקוטטים ומחבלים איש ברעהו ואין איש שיכהה בהם ויעלם על הדרך הטובה. אמר ר' שלום בלבו: מוטב שאכניסם באחד ה"שטיבלאך" מסביב לשולחן, אחלק להם ממתקים ויאמרו עמי פרקי תהלים עד תפילת ערבית. אמר ועשה, אותה שבת בא אל ה"חורבה" ובכיסו קפוטת השבת שלו צרורות הממתקים שקנה בחנותו של חביליו.

אחרי תפילת מנחה יצא לחצר, עמד רגעים מועטים והסתכל בנערים המשתובבים. אחר כך רמו לאחד מהם שיגש אליו. אמר לו ר' שלום:

— כיסי מלאים ממתקים טובים, אמור לנערים המתרוצצים כאן שיכנסו ל"שטיבל" ואחלקם ביניהם.

שוב עמדו לו לר' שלום עיניו הרכות והטובות, וקולו העמוק המלטף.

דבריו השפיעו. לא עברו רגעים מועטים ומסביב לשולחן הארוך ישבו כעשרים נערים על הספסלים, ר' שלום ישב בראש.

— ילדים — אמר וחיידך חיוך של קסם — בואו הנה בכל שבת אחרי מנחה ותקבלו מידי ממתקים. אך תחילה נאמר קצת פרקי תהלים.

הילדים הסכימו בכל לב. ר' שלום הוציא מן הארון את ספרי התהלים וחלקם בין הנערים. נטל לעצמו ספר והתחיל לומר:

— אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה'. — אמרו, ילדים, אחרי פסוק בפסוק. אמרו, ילדים חביבים.

ומיד נתמלאה החצר קולותיהם הצעירים של ילדי ישראל צאן קדשים בזמנם תהילות דוד בן-ישי. קול הבאס הנפלא של ר' שלום וקולותיהם העלזים של הנערים נתמזגו למקהלה נהדרת. ה"שטיבל" נתמלא יהודים שבאו לשמוע אל הרינה כובשת לב.

אותה שבת קנה לו ר' שלום גבור, הסבל הצנוע והשתקן, את עולמו בשעה אחת.

אמירת התהלים של ר' שלום עם הנערים בשבת בין מנחה למעריב הפכה למנהג. ומדי שבת בשבת היה מוסיף להם ממתקים ומגדנות, תופנים ועוגות, והילדים היו כרוכים אחריו כאחרי דוד טוב ומיטיב.

עברו חדשים רבים, שכניו, דרי החצר הסמוכה עדיין היו סבורים שיש לו צרורות של כסף מתחת למרצפות. הגוים הללו לא ידעו כי ר' שלום מחלק בסתר לאביונים אשר ליד הכותל המערבי כל פרוטה שנשארה לו אחרי הוצאותיו המועטות.

שבת אחת, כשחזר ר' שלום מן הכותל אל חדרו כדי לקחת את צרורות הממתקים וללכת אל ה"חורבה" הופתע על ידי "אורחים" לא קרואים. כמה משכניו הבריונים נמצאו אותה שעה בחדרו וחפשו אחרי האוצר הנעלם, כביכול, משהפתיעם ר' שלום בהופעתו הבלתי צפויה הכוהו בראשו באלות והממוהו. הגנבים נמלטו ור' שלום נפל על מיטתו מתעלף. כששבה רוחו אליו, נתחזק, נטל את הממתקים והלך אל ה"חורבה" כמנהגו בכל שבת.

בשעת אמירת התהלים השגיחו הנערים כי פניו של ר' שלום גבור אינם כתמול שלשום. קולו היה צלול כתמיד אולם חלוש במקצת. הוא חילק ביניהם את הממתקים והמגדנות ואחרי תפילת ערבית ברכם בשבוע טוב.

הקהל והילדים שב"שטיבל" נתפזרו והשמש אמר לנעול את הדלת. והנה השגיח בר' שלום שהוא יושב במקומו בראש השולחן כבשעת אמירת התהלים ואינו זע. ניגש אילו השמש, נענעו וקרא:

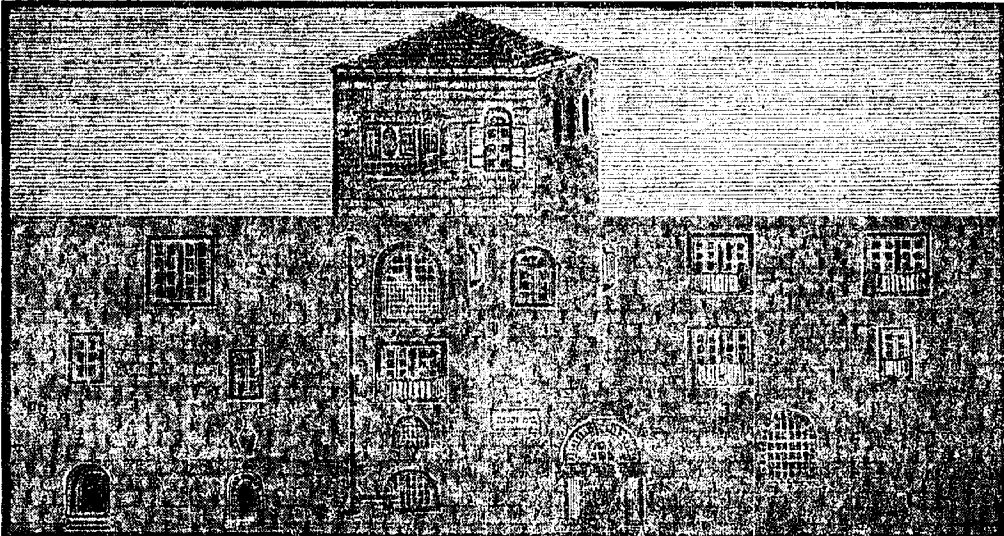
— ר' שלום, מה לך? הגרדמת? עת לנעול וללכת!

אך ר' שלום לא נע ולא זע. נתבהל השמש וקרא לכמה יהודים. בין היהודים שנכנסו היה גם ר' זיידל הרופא. הוא גחן על ר' שלום, הסתכל בעיניו, אחז בדופקו ואמר בקול עצוב:

— נפטר. הצדיק נאסף אל עמיו.

ר' שלום גבור הובא לקבורה על הר הזיתים. זמן רב עוד דובר בו ברחוב היהודים. אך תעלומתו של הצדיק־הענק לא נפתרה עד היום.

אפרים די־זהב

בית מושב זקנים המאוחד בעיר העתיקה

ר' שלום אומר התהלים

אחד הטיפוסים המעניינים ביותר, שנחרת עמוק בזכרוני מימי ילדותי, בירושלים העתיקה, היה בלי ספק ר' שלום „אומר התהלים“, כפי שנקרא בין אנשי החורבה ר' יהודה החסיד אשר בירושלים. הזקנים היו קוראים לו שלום הסייד על שם מקצועו, שכן מצא את לחמו מסיוד בתים, בייחוד בימים שבין פורים לפסח, עונת הסיוד בירושלים לפנים, שהיו מנקים אז בתיהם וחצרותיהם לכבוד החג.

יהודי פשוט ותמים היה, ירא שמים הנהנה מיגיע כפיו עד ימיו האחרונים וכשהגיע לזקנה מופלגת, התמסר למצוות אמירת התהלים ויסד חברות תהלים בבתי כנסיות ובתי מדרשות בירושלים. הוא אירגן קבוצות-תמיד לאמירת תהלים עד יד הכותל המערבי ויתר המקומות הקדושים. הוא היה אומר: ללומדים יש להם שיעורים משלהם, בחברות ש"ס, חברת משניות ו„שונה הלכות“ וכדומה, אך אין שיעורים ליהודים פשוטים — יצטרפו איפוא ל„שיעורי תהלים“.

בייחוד היה מפורסם על מעשהו בשבתות. הוא היה אוסף ילדי העיר העתיקה בכל שבת אחר הצהרים אל בית הכנסת הגדול של החורבה ואומר עמהם תהלים. הילדים קיבלו שכרם בעולם הזה, כי היה מחלק להם אחרי התפילה מגדנות וממתקים שקנה בפרוטותיו האחרונות. חביב מאד היה זקן זה על הילדים ומספרם הלך וגדל משבת לשבת. הוא התגדר בזה שהוא מקורב מאד לדוד מלך ישראל ובכל ערב ר"ח היה עולה להר ציון על קברו של דוד המלך, לא כנוהג אנשי ירושלים שהיו עולים להתפלל על קברי מלכות בית דוד רק פעם בשנה באיסרי: חג של שבועות.

עוד „מקצוע“ אחד היה לר' שלום, הוא היה „המעורר“ את תושבי ירושלים בעלות השחר לקום לעבודת הבורא. לילה לילה במשך תקופה שלמעלה מחמשים שנה היה קם ל„חצות“ ואחרי גמרו תיקון חצות וספר התהלים, היה יוצא לבדו ופנס בידו בחוצות ירושלים וקורא בניגון עצב „קומו, קומו לעבודת הבורא יתברך שמו!“ התהלך תחילה בחוצות העיר העתיקה ומשם היה פונה ויוצא את שער יפו וממשיך בקריאתו ברחובות ובשכונות של העיר החדשה אז, כגון מאה שערים, גחלת שבעה, ימין משה ועוד, עד אור הבוקר וחוזר לחורבה להתפלל „וותיקין“.

נוטרי העיר הערביים ברחובות ובשכונות הכירו אותו יפה והיו מלויים אותו בדרכו, מהם היו עוזרים לו גם בניגונו.

יהודי עליו ומלא כוח עלומים היה הזקן הזה גם אחרי הגיעו לגבורות. הרב יוסף גבריאלי

רב וסופר מראשוני הבונים בירושלים

ראש ישיבת עץ חיים בשנות תרכ"ה — תרמ"ז, רבי משה נחמיה כהנוב, הידוע בשם הרב מחסלביץ, חבר אחד עשר ספרים כהלכה, באגדה ובמחשבת ישראל והניח אחריו כתבי יד בחידושי תורה בענפים שונים. מקצתם בספרייה הלאומית והאוניברסיטה ומקצתם בידי נכדו משפחת לאבל.

הרב כהנוב, מלבד היותו דרשן וסופר מובהק, התעניין גם בצרכי צבור. היה ממסדי קופת גמילות חסידים, כתב מאמרים בעתון "יהודה וירושלים" על הצורך ביסוד חברה להזרמת מים לירושלים, לבל יהא צורך לשתות מי הבורות הדלוחים. וכן כתב על יסוד בנק ומפעלי תעשייה ליצור נייר, כדי לספק עבודה לתושבי ירושלים ולפתח בה חיים כלכליים לפרנסת המונים.

בשנת תרל"א נאלץ הרב כהנוב לנסוע לוינה ולקארלסבד לשם ריפוי. בדרכו סר לחסלביץ כדי לבקר את בניו ובני קהלתו לשעבר. בשובו ירושלימה לקח אתו את נכדו, בן בנו שרגא פייבל, בחור בן 16. הם הפליגו באניה הרוסית האחרונה שהפליגה לפני פרוץ מלחמת רוסיה וטורקיה בשנים 1877-87.

בהגיעם ליפו מהרו לעלות לירושלים. מחמת חולשתו, לא יכול הרב לרכב על חמור. במוצאי־שבת אחרי ההבדלה יצא הנכד עם השיירה של רוכבי החמורים והרב עלה באותה שעה על העגלה הראשונה שהתחילה אז להלך בין יפו וירושלים. הנכד הגיע עם השיירה לפנות בוקר ירושלימה ואילו סבו הגיע רק לפנות ערב. הדרכים לא היו ראויות אז למסע העגלות. אמרו עליו על העגלון הראשון חיים שרצר: במעלה הר היה אומר ליושבים בעגלתו: "הכבדו ורדו משום צער בעלי חיים" במורד ההר היה אומר להם: "עצתי שתרדו — משום חשש סכנת נפשות". ובמישור היה אומר להם: "לו בקולי תשמעו, תרדו ותטיילו — לשם תענוג". ואין תימה שנסיעה כזו ארכה יום תמים יותר מן הרכיבה על גבי חמור...

הרב כהנוב היה יושב בישיבה מעוטר בתפילין כל היום, ודיבר רק בלשון הקודש. בשעת הדחק היה נעזר במילים מספר באידיש. במידה ידועה אפשר לראות אותו ראשון לדוברי עברית בארץ. בשבת ויום טוב היה מדבר בלשון הקודש גם בביתו. את שעוריו היה מרצה כל יום בין השעות עשר ושתיים־עשרה. הרב כהנוב לא הסתפק בהרצאת שעורים גרידא בלבד, אלא התמסר גם לחינוך תלמידיו

ברוח האהבה לקדשי ישראל ולארץ הקודש, בחכמת החיים ובטוהר המידות. רבים מבני הישוב שתפסו עמדות חשובות בבנין הישוב החדש בכל ענפי החיים, קבלו ממנו חינוך והדרכה.

השר משה מונטיפיורי שהכיר את הרב כהנוב בתור מחנך מעולה, פנה אליו במכתב, בו הציע לכלול את לימוד השפה הערבית בתכנית הלימודים בתלמוד תורה „עץ חיים“ על חשבוננו הוא. בתור תשלום ראשון צרף המחאה על סך מאה לירות שטרלינג. הנהלת „תלמוד תורה“ הסכימה להצעה זו והחליטה כי מלבד שעורי הכתיבה והחשבון הנלמדים בכל יום בשעת הצהריים תיבחר קבוצה מבין התלמידים שילמדו ערבית אבל מחוץ לכתלי המוסד. כרצונו של השר מונטיפיורי. בתור מורה בחרו ברבי יוסף בלאנק, פקיד בממשלה הטורקית הבקי בשפה זו. בהודוע החלטה זו לקנאי ירושלים, התפרצו לבית הרב כהנוב וכן גם לבית רבי פישל נגיד (לאפין), מגבאי „עץ חיים“ והקימו רעש גדול; לא נחו ולא שקטו עד שהגבאים נאלצו להחזיר למונטיפיורי את כספו. השר נעלב מאד וכעס על הרב ולכן לא ענה לו על מכתבו שקיבל באותה שעה על דבר הספקת מים חיים לירושלים.

הרב כהנוב היה גם בין הבונים הראשונים בשכונת נחלת שבעה, השכונה הראשונה שגוסדה או עלידי בני ירושלים בכוחות שלהם. לרגל חולשתו לא יכול לצאת לגור בדירתו החדשה וללכת יום יום לחצר החורבה. בימי הקיץ הקשים היה יוצא שלש פעמים בשבוע ללון בביתו שמחוץ לעיר. שכונה זו היתה אז נתונה בתוך מרחבים פנויים מכל עבריה ואוירה יפה ומבריא. בלכתו היה מתלזה אליו אחד מתלמידיו.

י: אשדי

אמר רב חנינא בר פסא: בקש הקב"ה לתת את ירושלים במדה, שנאמר: „ואומר אנה אתה הולך. ויאמר אלי למד את ירושלים לראות כמה ארכה וכמה רחבה“. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבונו של עולם הרבה כרכים של אוטות העולם בראת בעולמך ולא נתת מדת ארכם ומדת רחבם וירושלים ששמך בתוכה מקדשך בתוכה וצדיקים בתוכה, אתה נתת בה מדה! מיד „ויאמר אליו: רץ דבר אליהנער הלז לאמר פרוות תשב ירושלים מרוב אדם ובהמה בתוכה“ (ב"ב ע"ה).

ר' איצה שמש

הקברן של החברה קדישא דכוללות פרושים היה ר' יצחק קליין (כנוהו ר' איצה השמש). עלה לירושלים בשנת תקצ"א ושימש בחברה קדישא נ"ז שנה. איש חזק היה ובעל כוח, לבש מצנפת (לפה), קאפטאן ארוך וחגורה רחבה עבה — בלי מעיל עליו — נעלים ערביות עשויות מעור של גמלים וצבועות אדום, בנעלים אלה היה כמין חוד כפוף וקשה של עור, לבל ינגפו האצבעות באבן, כשהוא כורה קבר. היה הולך לבדו ברגל, בלילה להר הזיתים לכרות קבר, והיו מקרים שהלך פעמיים בלילה אחד, — משום שלא היו מלינים את המת בירושלים. ארע שמת איש או אשה אחרי שחזר העירה, ואם ארע שבהיותו עוד על הר הזיתים מת אדם, היה השמש הולך ועולה על חומת העיר שמאחורי בתי-מחסה — שהיא ממול להר הזיתים — וצעק: ר' איטשה, אל יכנס העירה ויכרה קבר עבור פלוני או פלונית!".

לילה אחד חפר קבר סמוך לקבר שכבר היה בו מת, והואיל והקבר שחפרו היה של אבנים — הרבה אבני גיר יש בהר הזיתים — הוכרח לקחת פטיש להכות באבן שתתפורר. הוא עבד קשה ובתוך עבודתו נפל אחד משולי הקפטאן שלו מהחגורה ולא הרגיש בכך; כאשר הכה בפטיש לשבור האבנים הגדולות ועמד שחוח, נפלה אבן אחת גדולה מהשבורות על שולי קאפטאנו ולא ראה, רצה להתרומם ולא יכול היה, לפי שהאבן שעל הקאפטאן עכבה; הפנס דלק באור כהה ולא ראה. חשב: בטוח זה המת המונח בקבר השני הוא המעכב בעדי, שלא יזוז ממקומו, מפני הבזיון שעשה לו, שפתח חור בקברו. בקש מן המת מחילה — שלא התכוון לשם בזיון, — אמר מזמור „יושב בסתר“, ולא הועיל. עמד כך שחוח ורתת. מזלו היה שלא התעלף ולא נטרפה דעתו עליו, הוא התאמץ ולקח את הפנס וקרב אצלו והביט כה וכה עד שראה שאין כאן לא מת ולא רוחות, אלא שאבן גדולה עכבה את הקאפטאן שלו, גלל את האבן והוציא שולי קאפטאני וחזר לעיר. למחרת אמר: אלמלא היה רגיל כמה שנים להיות לבדו בבית-העלמין גם בלילה, בטוח הדבר, שהיה מתעלף והיו מוצאים אותו בבוקר מת. „שלשה עולמות“ — לחיים המבורגר

חשוך אור שהאיר עיני חכמים

לותיקי ירושלים זכורה עוד יפה דמות היהודי העיוור הוקן, שהופעתו בחוצות העיר היתה חלק בלתי-נפרד מהרקע הסלעי של העיר, ואשר למרות עיוורונו נמנה על טובי חוקרי ארצנו. ברכיבה על חמור עבר את הארץ לאורכה ולרוחבה, חקרה ומדדה ואת תוצאות חקירותיו המדעיות פרסם במאספים הידועים: "ירושלים", "לוח ארץ ישראל" ו"המעמר", שהוא עצמו היה גם המו"ל שלהם.

בית-דפוס קטן היה לו, בו היה מדפיס את ספריו. כי הוא היה החוקר והוא המביא לבית-הדפוס; הוא המדפיס והוא גם ה"בחור הזעזער". כי בעצם ידו מסדר היה, במששו באצבעותיו את האותיות, ומדפיס היה לא רק עברית אלא גם אנגלית וגרמנית.

ספריו מהווים עד היום יסוד-מוסד לחקירת א"י בלשון העברית. "מלמד" היה האיש מיד לאחר נשואיו. "מקצוע" שהתפרנס ממנו מתוך צער ודחקות, כרגיל. אלא שהציץ האברך ונפגע. הוא החל קורא ספרי-השכלה, ומשנודע להורי תלמידיו, כי ה"מלמד" שלהם עוסק בקריאת ספרי "טריף-פסול", הוציאו את בניהם מן ה"חדר" שלו.

מובן שדבר זה הקשה על מצבו הכלכלי של לונץ, אבל גם בימים הקשים שהגיעוהו, ימי מחסור וחרפת-רעב, "לא פסק פומיה מגירסא" והוא המשיך להשתלם, ללמוד ולקרוא את הספרות הלועזית שעסקה בחקר ארץ-ישראל. ואומנם כעבור זמן-מה מוציא לונץ הנרדף, הרעב והמחוסר-כל, את ספרו הראשון "נתיבות ציון וירושלים", ספר שהקנה למחברו שם של מלומד גדול וזכה להערכה חמה בעתונות העולמית.

אלא שפתאום אירע לו אסון גדול: התאמצותו הגדולה בלימודיו, התעמקותו היתרה — עתים, לילות שלמים לאור הנר, עששית דלה, או אור הירח, — בספרים עתיקים, ודלותו המרה, חברו עליו יחד לגזול את מאור עיניו.

רופאי ירושלים ציוו עליו לנסוע מיד לווינה ולנסות להציל את המעט שנשאר מכוח ראייתו. ואומנם נסע בשנת תרל"ה לווינה לבקש עזרתם של גדולי רופאי העינים בעיר-מרפא מהוללת זו, — אך לשווא! פתיל אורו כבה ועיניו נעצמו לנצח. והאיש בן 22 שנה בימים ההם.

צלילי טרגדיה איומה נישאים אלינו מן המאמר אשר כתב מיד לאחר קבלת פסק-הדין האיום: „אהה! אבל עיור אנוכי!“

גדול ועמוק היה האסון, אלא שבכל זאת לא היה בכוחו להרתיע אידיאליסטן כלונץ מן המטרה הקדושה אשר הציב לנגד עיניו. כי מיד עם שובו מווינה, התחיל להוציא לאור את המאסף הידוע בשם „ירושלים“, אשר בו הופיעו נוסף על פרי מחקריו הוא, גם מאמרים מפרי עטם של חכמים וחוקרים נוצרים. נוסף לקובץ „ירושלים“ היה לונץ העיוור מוציא לאור גם לוח שנתי בשם „לוח ארץ-ישראל“. לוחות אלו שבשעתם נקראו בענין רב, משמשים עד היום אוצר בלום של ידיעות-יסוד בכל הנוגע לחקירת ארצנו.

אבל גולת הכותרת של עבודת לונץ היתה הוצאתו לאור את התלמוד הירושלמי. לונץ העמיד לעצמו כמטרה את שיפורו של התלמוד הירושלמי וניפוי מכל השגיאות והטעויות הרבות שנסתננו לתוכו במשך הדורות.

בכדי להגשים מטרה זו, עזב לונץ הסומא את ארץ-ישראל ויצא לנדוד על פני אירופה. עבר בה לאורכה ולרוחבה, ביקר בספריותיה הגדולות, למד ועיין בכתבי-יד בלים ונדירים וגם הפש אמצעים למפעלו הענקי ואז התחיל באמצעיו הדלים, להוציא לאור את התלמוד הירושלמי שלו.

בשנת תרס"ב יסד יחד עם שנים מחבריו הטובים את המוסד המפורסם „בית חנוך עוררים“ בירושלים. ללא אמצעים כספיים יסדוהו; רק הודות לאהבה הגדולה שהשקיעו בו מיסדיו, עלה בידם לפתחו ברוח ובחומר, עד שתוך זמן קצר עלה והיה לתפארת — להם, לעירם ולארצם.

בשנות מלחמת-העולם הראשונה נשאר ר' אברהם משה לונץ מנהלו היחידי של המוסד. מצב המוסד היה בכל רע. ורק הודות למסירות שבחרוף-נפש שגילה מר לונץ, עלה בידו להתגבר על כל המכשולים.

מלבד היותו חוקר וארכיאולוג, אסף את שירי ציון והדפיסם בשם „כנור-ציון“, ספר שזכה לכמה מהדורות. והנה, יום אחד בימי המלחמה, פרצו לביתו שוטרים טורקים מזויינים, ואסרוהו בעון הדפסת „כנור-ציון“. שעות על שעות רצופות עמד הזקן הרצוף על רגליו בהתגוננו נגד מרשיעיו השופטים הטורקים. שמונה חודשים נמשך המשפט ובסופו נסגר הדפוס וקנס כסף הושם עליו, אין ספק, כי משפט זה קרב את קיצו.

כותבי דברי ימי ארץ-ישראל של התקופה היא יקדישו בלי ספק מקום חשוב ונכבד לחוקר הארץ ואהבה. העיוור ר' אברהם משה לונץ — איש ירושלים. ישעיהו וינוגרד

ר' שלמה זלמן „עתיר הנכסים“

בין עסקני ירושלים ובוניה מתבלטת דמות מופלאה אחת של גדול בתורה, מנהל ישיבה ובונה שכונות שלא על מנת לקבל פרט, שחי חיי צער ודוחק ומתפרנס מיגיע כפיו — הלא הוא רבי שלמה זלמן בהר"ן (בהרב רבי נחום) לוי. אביו היה אב בית דין בקהלת סדיק בחו"ל. גם שני אחי אביו היו רבנים בקהלות חשובות. אגדה ירושלמית מספרת, כי כל אחד משלושת האחים הרבנים האלה ראה בחלום: „איש זקן הקורא לו לעלות לירושלימה וה' יצליח דרכו“. שלושתם עזבו את כהונותיהם, נפגשו יחד ועלו לארץ בשנת תר"ג. הם שהו בשכם למעלה משנה. כאשר ירדו מהאניה בחוף יפו נשקו את אדמתה והרטיבוה בדמעותיהם. רבי נחום היה עוסק בתורה בנגלה ובנסתר עם הצדיק רבי יוסף זוגדל מסאלנט. הם נחשבו לגדולי ירושלים בדור ההוא. בן שמונה היה רב זלמן בעלותו לארץ עם אביו ושני דודיו. כל היוו הם שרשרת אחת של אהבה ומסירות נפש לשמים, לתורה, לבנין ירושלים, לבריות וביחוד לעני ולנדכה. כל מעשיו „עבודות הקודש“ היו אצלו, ואין זה דוחק את רגלי זה. אף החזיק ישיבה פרטית בביתו בלי שם מיוחד ובלי תקציב. במשך ארבעים וארבע שנים העמיד למעלה משלוש מאות תלמידים גדולי תורה. כן כונן והקים את השכונות „מאה שערים“, „בית יעקב“, „שערי פינה“ ו„בתי ורשה“ ועוד למייסדי פתח תקוה והיה ממייסדי בית החולים הצבורי ביקור חולים. כאשר באה הממשלה הטורקית לחפור ברחבה שלפני הכותל המערבי ולהעביר דרך שם את מי השופכין, כמובן לשם קנטור היהודים, התייצב רבי זלמן בהר"ן לפני המושל סלים אפנדי ובטל גורה זו. ולא עוד אלא על פי השתדלותו רצפה הממשלה הטורקית את רחבת הכותל המערבי והתקינה ברחובות היהודים פנסים להאיר בלילות.

ר' זלמן חי חיי עונו ודוחק. עסק במסחר האתרוגים בעונה הקבועה ומכאן פרנסתו כל השנה. הסתפק במועט ולא רצה ליהנות משל האחרים. בגדיו שלמים ונקיים מכל רבב, פשוטים היו בתכלית הפשטות מאריגים זולים. בעיני הממשלה הטורקית היה נחשב לעשיר גדול. נחלות רבות של השכונות ישעק בבנין היו רשומות על שמו, והוא היה משלם את מסי הרכוש (ורקו) בטאבו.

הפחה הטורקי רצה להכיר את האזרח העשיר ביותר „עתיר הנכסין“ של עירו, שלח להביאו לפניו. שליחי הפחה חשבו, כי ברצונו להשיבו בבית הסוהר, הביא

אותו ישר לשם. ר' זלמן לא בטל מזמנו אף רגע. תמיד החזיק בחיקו בכפתנו גמרא קטנה או ספר משניות והגה בו. בראות הפחה שעדיין לא הופיע לפניו, נתן פקודה להביאו מיד. בשיחתו הביע הפחה את התפעלותו מזה שהעשיר הגדול נראה עני. ר' זלמן הסביר לו שחילק את רכושו לעניים. בשעת שיחתו הכיר בו הפחה שהוא אדם גדול וכיבדהו ביותר.

הרב יהושע לייב דיסקין

פעם הוזמן לפחה בעת שעסק בסוגיה קשה בישיבתו. בלכתו מסר לתלמידיו שייעיניו במפרשים. לקח אתו את הגמרא הקטנה והלך. כאשר חכה בבית הפחה לתורו עין בסוגיה ובשובו נתיישרו מיד כל ההידורים.

מומחה היה לאתרוגים. אנשי ירושלים שאלו את פיו בדבר הכשרתם והידורם של האתרוג והכל התחשבו בדעתו. מלבד גאוניותו בתורה היה בעל מידות טובות, טוב ומסור לכול ואהוב על הכל, ביחוד על ילדי ישראל. כל נדכא תינא לפניו צרותיו והוא חיזק ועידד אותו ועשה כל מה שהיה ביכולתו.

כאשר ר' יהושע לייב דיסקין, הרב מבריסק, יסד את בית דינו בירושלים בחר בו לדיין. לאחר שנשתחרר מתפקידו זה, לפי דרישתו, היו מצרפים אותו בכל ענין נכבד והתחשבו לפי שקול דעתו.

רבי שמואל סלנט, רבה של ירושלים, ידעו והוקיר את גדולתו בתורה. פעם בשיחה עם תלמיד חכם חיוה רבי שמואל את דעתו בענין אחד, בן שיחתו העיר לו, כי דעת ר' זלמן בענין זה לא כן היא. מיד הוסיף רבי שמואל, אם רבי זלמן פסק כך לא אשנה מדבריו, הוא בר סמכא ואפשר לסמוך על דבריו. רבני ירושלים הטילו על ר' זלמן את ההשגחה על בתי המטבחים בירושלים.

ביום אחד הביאו לירושלים בפעם הראשונה מכונה לאפית מצות לפסח. ר' זלמן בדק אותה ומצא שהיא כשרה אף למהדרין ומשום כך אפה בה את מצותיו

שלו, ולא שם לב לקנאים שהתנגדו לכך. הוא היה תקיף בדעתו, הן בדבר ההלכה והן בשעה שהלך לגמול חסד עם הבריות.

כאשר ראו בני ירושלים, ובראשם ר' זלמן והסוחר העשיר ר' בן-ציון ליאון, כי הערבים בעלי הבתים בעיר העתיקה מוסיפים על שכר הדירה, משנה לשנה לרגל ריבוי העולים ומיעוט הדירות, כינסו במוצאי שבת לסדר „ויורע וימ- צא מאה שערים“. (תולדות) מאה איש. ר' זלמן הלהיב אותם ברעיון בנין ירוש- לים. כל אחד השתתף בפרוטותיו בתורת דמי קדימה.

למחרת הלכו וקנו את „כרם כדכוד“ והקימו בו את „מאה שערים“. בכוחות עצמם הקימו את הבנינים. כל שנה גמרו עשרה בתים, מי שזכה בגורל נכנס לדיר- חו. בעת הגרלת הבתים רצו לזכות את ר' זלמן בדירה לאות הכרה והוקרה למסי- רותו, אבל הוא סירב למרות דחקו ועניותו כי שונא מתנות היה וכל מעשיו לשם שמים היו.

יום-יום היו יכולים לראות את ר' זלמן מכתת את רגליו לשכונות שנבנו על ידו. הוא היה הולך לפקח על עבודת הבנין. בימי הקיץ הלוהטים היה אפשר לראות אותו יושב על אחת האבנים במקום שעסקו בחציבת אבנים ובחפורת בורות וגמרא בידו.

עבודת הבנין בלי הון רק בפרוטות היתה לא קלה. כמה טרוניות תרעומת ותל- ונות נפלו על ראשו לפני שהתחיל בבנין, וכמה הטרדות והרפתקאות ותלונות נפלו על ראשו לאחר שהתחיל בבנין. טענו כנגדו שהוא מכלה ממוץ ישראל, לא ימצא כסף די לבנין. לא ידורו בבתים מפני הפחד, ור' זלמן מחריש ואינו משיב, לא שם לב לא לדברי אחיו ולא לדברי נכרים. פעם חזר הקונסול האוסטרי מציד הזאבים בסביבה והוא חגור בגשק ורוכב על סוסו. רוב יהודי העיר היו נתיניו. כאשר ראה ר' זלמן ור' בן-ציון מנצחים על עבודת הבנין, התל בהם ואמר שהם מאבדים את ממונם ומסכנים את חייהם. הלא המקום שמים ומה תעשו כאשר ית- נפלו עליכם שודדי המדבר? שאל אותם. תשובתם היתה קצרה וקולעת: „בונה ירושלים ה' היפלא מה' דבר“...?

בעת פטירתו עמדו כל יוצאי חלציו ליד מטתו. קרא בפרשת ציצית ובאמרו „ה' אלק' אמת“ יצאה נשמתו. מפני הכבוד התיר בית הדין להלין אותו עד הבוקר. הכל בטלו את מלאכתם. עשרת אלפים איש, ביניהם הרבה שאינם ברית, ליווהו לבית עולמו.

העולה הקטן שסירב לרדת

רבי שמואל מוני זלברמן ז"ל, אחד מיקירי ירושלים ומגדוליה, לא עלה ארצה כדי למות בה, כי אם לחיות בה ולבנותה. את כל עתותיו הקדיש לתורה ולתעודה, ללמוד וללמד. היה מהמלמדים הראשונים בת"ת "עץ חיים", דואג לגר, ליתום ולאלמנה, ממונה ומנהל כולל פינסק, מהכוללים העניים ביותר, יושב ראש בוועד הכללי "כנסת ישראל", גבאי בחברת גחש"א (גמילות חסד של אמת) ומשגיח ראשי על הכשרות בבתי המקולין, על המקואות ועל תרומות ומעשרות. היה זה עסקן בעל שיעור קומה שהיה מסור בכל לבו ונפשו לזולת ובמותו לא קרא אנפשיה ו"עזבו לאחרים חילם". כי אפילו קבא דמוריקא לא עזב לבניו אחריו.

בן שמונה שנים היה בעלותו ארצה, מפיונסק אשר ברוסיה, בשנת תקצ"ב, עם דודו, סוחר עשיר שגדלהו כבן אחרי מות הוריו. דודו הסוחר רצה לעסוק בירושלים במסחר, וכאשר נוכח שאינו יכול להסתדר בה, החליט לשוב לפיונסק. בשובם ליפו התפרץ היתום בבכי. על שאלת הדוד למה תבכה, האם אתה חש בראשך? — לא בראשי כי אם בלבי — ענהו הילד. לבי כואב על ירושלים עיר הקודש "לב האומה הישראלית". רוחי ונפשי קשורים בה ואיני יכול לעזוב אותה. כל השתדליות הדוד לא הועילו. הילד לא רצה לעלות על הספינה, באמרו: "לארץ ישראל באים ואין יוצאים ממנה". כאשר נוכח הדוד לדעת שלא יכול לשנות את החלטתו, חזר אתו ירושלימה ומסר אותו לידי רבי אורי שבתי דיין. (מדייני בית הדין הצדק, שהושיב הג"ר שמואל סלנט זצ"ל בשנת תר"א), שידאג לחינוכו ולפרנסתו. ודודו חזר לחוץ לארץ.

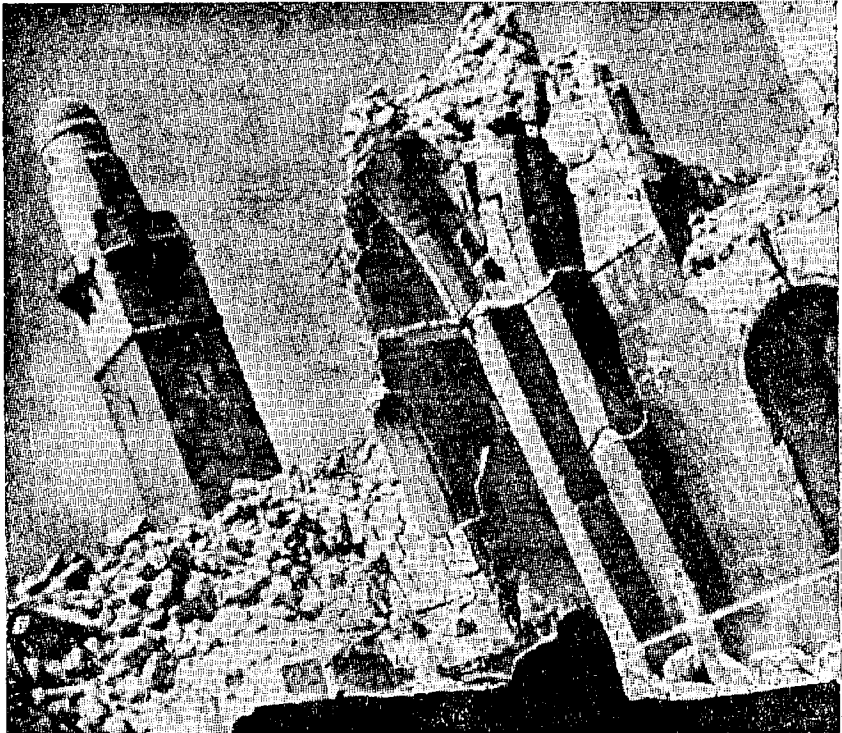
הנער עשה לילות כימים בבית המדרש הישן "מנחם ציון" אשר בחורבת רבי יהודה החסיד, ושקד על לימודיו, עד שהיה גדול בתורה. רבי אורי שבתי נתן לו את בתו נחמה פייגה, לאשה. ועם יסוד שתי הכתות הראשונות בת"ת עץ חיים, מנו אותו ואת הרב יעקב ספיר (מחבר הספר "אבן ספיר") למלמדים. רבי שמואל מוני הקים תלמידים רבים, גדולים בתורה ומוסמכים להוראה. דרכו היה ללמד עפ"י הפשט מתוך ידיעה עמוקה ומתוך ברור ולבון הסוגיא.

ר' יעקב גולדמן ז"ל כותב בספרו "בני אשר": הרב ר' מוני היה מלמד את תלמידיו בבית המדרש הישן והגאון הגדול מרא דארעא קדישא. מורגו הרב ר' מאיר

אירבוך זצ"ל, בלכתו בכל יום ו' לטבול במקוה שבחורבה, היה עולה לביה"מ הוה לנוח שם. והיה יושב ומקשיב מרחוק ללמודו של רבי מוני. הר"מ אירבוך היה ידוע לחריף גדול בתורה. פעם התבטא כי "למרות שדרכי הלימוד של הליטאים אינן מוצאות חן בעיני, אבל בשמעי את שיעורו של רבי מוני, אני מתענג מאד מלימודו ומהסברתו".

בהיותו רבי שמואל מוני בן שלושים שנה, נסע, עפ"י בקשת גדולי ירושלים לרוסיה, למען חיזוק הישוב בא"י. בבואו לפינסק עיר מולדתו, חרדו לקראתו כל גדולי התורה, השתוממו על גאונותו ואישיותו ורצו למנותו לרב אחת הערים הגדולות. אבל, רבי מוני שהיה קשור לארץ הקדושה בכל נימי נשמתו, לא הסכים לכך וחזר בהקדם לארץ הקודש.

בשנת תרנ"ד, בהיותו בן שבעים שנה, נפטר לבית עולמו. בצואתו בקש שלא יספידוהו ולא יכתבו כל תואר על מצבתו. הוא הובא לקבורה בהר הזיתים ברוב עם. בן איליהו

חרבות ירושלים העתיקה

על פי הבור

„רבי משה רבי מוניס“ היה נקרא על שם אביו הגדול בתורה והעסקן הצבורי במדרגה ראשונה, רבי שמואל מוני זלברמן. רבי משה נתחנך ב„עץ חיים“ ונתקבל למלמד בחצר החורבה. כאביו העמיד גם הוא תלמידים רבים. הוא היה נוח לבריות והתהלך עם תלמידיו כאב ורע. הוא היה גר בשכונת „שערי צדק“ (על יד בית חולים וואלך). יום יום היה הולך ברגל מביתו עד לחצר החורבה וחוזר הולך בלויית תלמידי התלמוד תורה משכונתו והסביבה. ההליכה בחברתו היתה נעימה ומשעשעת. גם בני העשירים שיכלו לשלם בעד נסיעה בעגלה מ„מחנה יהודה“ עד „שער יפו“, בחרו ללכת ברגל בחברתו של רבי משה, מאשר לנסוע בעגלה.

הוא היה ידיד נפש למלמדים בחצר החורבה ולילדי החורבה. הכיר את כל אחד מהתלמידים, אותם ואת הוריהם עד הדור השלישי והרביעי לפנים. היה מתעניין במצבם ובגורלם של כל אחד. משתתף בצערם ושמה בשמחתם. כשנולד בן או בת למזל־טוב לאחד המלמדים, או השיא בן או בת, התעניין לדעת את החסר והשתדל להשלימו ממקור זה או אחר.

היתה לו „חולשה“ למעשי צדקה וחסד, וביחוד למלמדים ולילדי החורבה שלו. כאשר הנהלת התלמוד תורה „עץ חיים“, התחילה להוציא לאור את „לוח דיני ומנהגי בית הכנסת“, בעריכתו של מזכיר המוסד אז, אחר כך מנהלו עד יומו האחרון, הרב הגאון רבי יחיאל מיכל טוקצינסקי זצ״ל, ותמורתו שקבלו מן בתי הכנסת היה קודש „להנעלת תלמידי התלמוד תורה העניים“, נמסר התפקיד הזה לרבי משה, והוא ביצעו בנאמנות ובמסירות.

בהיות רבי משה בתפקיד משגיח־מפקח היה יושב על פי הבור בחצר החורבה, מי שהיה צריך לו היה בא אליו, והוא היה מקבל את כל אחד בסבר פנים יפות, בידידות ובחבה. עיניו תרו למרחקים. כל מי שהיה עובר על ידו היה מקדם את פניו בברכה. בבקר „בקר טוב“ בצהרים „צהרים טוב“ ו„ערב טוב“ בערבים. הוא היה סוקר את כל אחד מהתלמידים „בבקרת רועה עדרו“, מתבונן בתלבושתו וביחוד בנעלים אשר ברגליו. חווה היה לו עם סנדלרים אחדים בעיר העתיקה, שהיו עושים לילדי החורבה נעלים חזקות במחיר מיוחד. בעבור ילד שנעליו אינן בסדר וידע בהוריו שאין ידם משגת להתקין לו נעלים, מיד היה קוראו אליו. תוחב בידיו

פתקא אל הסנדלר לזוג נעלים. הילד רץ בשמחה אל הסנדלר ושב בזוג נעלים חדשות. מראה אותן לרבי משה והוא בודק אותן היטב אם הן לפי מדתו, יבמצאו

רבי משה זילברמן

הכל בסדר צובט לילד בלחיו בחבה ומברכו "תיסוב ותבלה", שולחו לחדר ומצוה עליו ללמוד בשקידה. לא לנעלים בלבד דאג רבי משה ברבי מוני, כי אם גם לכתנת, למכנסים ולמעיל. ביחוד למעיל חורף. כאשר הכיר ר' משה בפניו של ילד שלא אכל בביתו לשובע, שלח אותו בפתקא אל בית התבשיל.

י. מימן

לא כירושלים של עולם הזה, ירושלים של עולם הבא, ירושלים של עולם הזה, כל הרוצה לעלות — עולה. של עולם הבא — אין עולם הבא אלא המזומנים לה. (בבא בתרא).

הרב אליהו לנדא נכד הגר"א

ביום כ"ד בתמוז שנת תש"ו נפטר בירושלים רבי אליהו לנדא, נכד הגר"א מווילנא, ביום הולדתו השבעים ושלוש.

רבי אליהו נולד לאביו הר"ר אליעזר, בן הר"ר יעקב משה מסלונים, בן הר"ר אברהם, בן הגר"א זצוק"ל, ביום כ"ד בתמוז תרל"ג בירושלים.

אמו היתה מרת בתיה ברינה, בת "העסקן" הירושלמי רבי זאב (באבעס) וולפינר זון, בן הר"ר אברהם דיין משקלוב, תלמיד הגר"א ומהבונים הראשונים של הישוב הישן, שעלה ארצה בשנת תק"ע עם השיירה המפורסמת בת שבעים נפשות.

האב, ר' אליעזר, שעלה ארצה בשנת תרכ"ח, היה גדול בתורה, ואיש רב פעלים. למד ולימד וזיכה את הרבים בתורה ובתעודה. תמיד היה עם אלקים ואנשים. נפטר בר"ח אדר תרל"ד ואליהו נשאר יתום בן חצי שנה.

האם היתה ידועה בשם "מאמקה", כי היתה לאם לא רק לבנה יחידה, כי אם לכל יצור ומסורה בלב נפש לאנשים אומללים וקשיי-יום.

המנוח ר' פנחס בן-צבי גריבסקי ז"ל כותב עליה באחת מחוברותיו, "בנות ציון וירושלים" כדברים האלה: "זוכר אני כד הוינא טליא; זה היה באחד מילי החורף הקשים, ליל סופה וסערה, ליל גשם ושלג, מר אבי ז"ל בתור חבר לחברת-לינה, שב מן "המשמר" אצל אחד החולים מחוץ לעיר, כולו רטוב מגשם ורועד מקור, מרת אמי ע"ה אך הגישה לו כוס חמים והגה דפיקה בדלת ואשה אחת, ופנס קטן בידה, נכנסה בחפזון ובבקשה, יותר נכון: דרשה מאת אבי ללכת אתה אל מחוץ לעיר ולהביא את הרופא היווני (רופא מפורסם בעת ההיא) ד"ר מאזרייקא לטובת אשה החולה מאד, אם לילדים קטנים השוכבת למעצבה בהכנסת האורחים בחום של ארבעים מעלות, משתעלת וחשה כאב בצדה.

"את מאזרייקא" בעת כזאת? "ממקה" יקרה! זה יעלה נפוליון זהב!" (עשרים פרנק). — "אפילו שנים שלושה" — השיבה "ממקה", אמכור את כל אשר לי ובלבד להציל את המסכנה הזאת. כבר ניתן לה להוציא כל מה שיש צורך. אבל ר' צבי, "בוערת כתנור" מן ההכרח להציל אותה בעוד מועד.

— ועל מי נטשת את בנך, את יחידיך, את אלינקה הקטן?

— ביד ה' וביד מלאכיו הטובים; הוא בריא, ה' ישמרהו!

מר אבי ז"ל, כמובן, מיהר והלך אתה להביא את מאורי קא ו"ממקה" הרחמניה הביאה חלב, בשלה מרק בעד החולה, אם הילדים הרכים, ולא זזה ממנה עד ששבה לבריאותה..."

האם המסורה גידלה וחינכה את בנה היתום על ברכי התורה והמדע, אצל מל-מדים תלמידי חכמים גדולי הדור. כאשר גמר את חוק לימודיו כת"ת "עץ חיים" למד בישיבה וקבל לקח מפני ראשי הישיבה ר' משה נחמיה מחסלוויץ ורבי אליעזר דן רלב"ג. התאבק תמיד בעפר ת"ח, אצל הג' ר' זלמן בה"ר נחום והג' רבי יוסף חיים זוננפלד, זכר כלם לברכה.

הרב אליהו לנדא.

בשנת תר"ן נשא לאשה את אסתר בת רבי משה, בן הר"ר שמואל מוני זלברמן. שניהם, האב והסב, היו מהמלמדים המפורסמים בת"ת עץ חיים. הסב היה גם עסקן צבורי ידוע בועד הכללי, גבאי בחברה קדישא גחש"א (גמילות חסד של אמת) וכו'. עסקנותו של רבי אליהו התחילה עוד בצעירותו. בלמדו בישיבת עץ חיים, היה ממיסדי החברה לגמ"ח "עושה חסד". בעזרת החברה "למען ציון" יסד בית חרושת ראשון לעשית אמהות (מאטריציים) ליציקה. רכש אמהות מכמה ספרים חשובים בנגלה ובנסתר, ובכל עת מצוא השתדל בהדפסתם.

במשך חמישים שנה הוציא לאור למעלה מחמישים ספרים, ביניהם כל הספרים של סבו הגאון מוילנא. התהלך בצניעות, היה חביב על הבריות, מקורב לרבנים וגדולי ישראל. הרב האדר"ת (רבי אליהו דוד רבינוביץ תאומים) כתב: "הר"א לנדא תמיד בן ביתי ויקר לי כבבת עיני". שיחותיו היו מתובלות בדברי תורה ומבריקות ברעיונות נאים וחדרו ללבות השומעים.

כאשר ר' אלי' ראה את אחינו בני ישראל משתמשים בתנ"ך שבהוצאת המסיון דאב לבו על כך וללא נח עד שעלה בידו להרפיס תנ"ך מקורי על טהרת הקודש. הוא השקיע עבודה רבה ויגיעה כתוצאה זו, וראג שהתנ"ך יהיה מדויק בתכלית הדיוק. רבי יעקב משה חרל"פ כנהו בשם «גואל התנ"ך».

במשך שנים שמש מנהל ומזכיר כולל סלונים פרושים בירושלים. בהשתדלותו נקנה לטובת עניי הכולל החצר בת עשר הדירות שבשכונת בית ישראל. כנכד הגר"א רצה ר' אלי' לראות את עיר מולדתו ובית מדרשו. בקיץ תרס"ד נסע לזילנא. שם נתקבל בהוקרה ע"י זקני העיר וגדוליה.

בשנת תרנ"ח ביי"ט תשרי במלאת מאה שנה לפטירתו של הגר"א זצ"ל, יסד המנוח אוצר ספרים בשם «בית מדרש אליהו» בירושלים. האוצר נמסר אח"כ לידי הרב קוק למען ישיבת «מרכז הרב».

לרגל מסחרו בספרים ובאתרוגים, הגיע ר' אלי' לארצות הברית. רבני אמריקה ולומדי התורה ערכו לו קבלת פנים חביבה וכבדוהו בכבוד רב. בברוקלין יסד ביכ"נ בשם «בית המדרש אליהו». למרות הפצרות ידידיו הרבים שם, להעביר את משפחתו ולהתישב בברוקלין בתור רבו של «בית מדרש אליהו». סירב וחזר ארצה.

בתל-אביב היה ממיסדי ביהכ"נ הגר"א (ברחוב הירקון ע"י רחוב יונה הנביא). ביכ"נ זה התחבב עליו למרות זקנתו וחולשתו היה מכתת רגליו מידי שבת בשבתו מדירתו בשכונת מונטפיורי עד ביכ"נ זה.

בט"ו בתמוז תש"ו נסע לירושלים בעניני הדפסת התנ"ך; למחרתו קבל התקפת שתוק ושכב שבוע ימים בביה"ח «בקר חולים». עד הרגע האחרון היתה הכרתו מלאה. הדבור נלקח ממנו, ורק המילים «שמע ישראל» לא חדלו שפתיו להביע. ביום כ"ד בתמוז, יום הולדתו השבעים ושלוש השיב את נשמתו לבורא העולם. רבני ירושלים הספידוהו כהלכה והובא לקבורה בהר הזיתים.

י. ז. וסרמן

כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושי; לא היו חותמין על השטר. אלא אם כן יודעין מי חותם עמהן, ולא היו נכנסין בסעודה אלא אם כן יודעין מי מיסב עמהן (סנהדרין).

ר' אידל מוניש

כאשר התהלך הכרוז בסימטאותיה של מאה שערים והכריז בקול־בוכים: „בואו להלוויתו של ר' אידל מוניש!” — אותה שעה נתעמקו קמטי־מצחם של ישישי ירושלים וארשת של צער עמוק הסתמנה על פניהם חרושי־הקמטים. תוך אנחה השוברת חצי גופו של אדם לחשו זה לזה: וי, וי, אם ר' אידל מוניש נתבקש לישיבה של מעלה, ודאי לנו שכולנו נמות... אין עצה ואין תבונה...

אכן, זקן מופלג ועמוס תשעים וארבע שנות־חיים היה ר' אידל מוניש בהסתלקו מן העולם, ומהם שמונים וארבע שנים חי בירושלים. בימינו ולעינינו ראינו עליה לארץ „על כנפי נשרים”, במטוסים גומאיי־מרחקים, ואילו הוא, ר' אידל מוניש, עלה ארצה — — — ברגל, ממש, פשוטו כמשמעו, והוא עודנו בשחרית ימיו.

הדברים נשמעים כאגדת־פלאים ולא ייאמן כי יסופר, אולם, כך היה הדבר. שלשה אחים לבית יודלביץ' היו בפוניבז' הליטאית ובשחר ילדותם נתימתו

מאביהם. גבור ספורנו אידל מוניש, הצעיר שבאחים, היה אז ילד כבן־שבע ואחיו היו גדולים ממנו בשנים מספר.

שלושה האחים הקטנים נמנו וגמרו ביניהם לעלות לארץ־ישראל, ארץ־האבות, שקסמה להם ממרחקי־הדורות ולקחה את לבם שבי מלמודיהם ב"חדר". ואעפ"י שלא היה בידיהם כסף להוצאות־הדרך — לא אמרו נואש, אלא גמרו אומר, פשוט. ללכת ברגל... צרפו מחשבה למעשה וישימו לדרך פעמיהם.

וכך הלכו וחנו מכפר לכפר ומעיירה ועיירה ובכל ישוב יהודי שהגיעו אליו היתה מגמת־פניהם אל בית הרב, והוא היה מקבלם בסבר פנים יפות, דואג להם לאש"ל ולצידה לדרך עד ל"תחנה" הקרובה...

בהגיעם סמוך לגבול, שכר להם הרב איש מיוחד שיעבירם יגניבם את הגבול... כדי "לגנוב" את הגבול ולהגיע בהצלחה לעבר השני, מן ההכרח היה לבחור בלילי חורף קשה וסגרירי, כשכל היקום עטוף מעטה־שלג לבן המכסה על הכל והכפור חודר עד העצמות, באופן ששומרי הגבול לא יראו ולא ירגישו...

לילדים "גונבי הגבול" ניתנה הוראה שבהגיע לאזניהם תנועה חשודה, ימהרו להשתטח על פני האדמה... וכך הלכו והלכו כברת־ארץ ארוכה והנה לפתע פתחו עליהם השומרים באש... בהגיע אידל מוניש אל מעבר לגבול כל עוד נפשו בו, ראה והנה כובעו נקוב־כדורים...

מספרים, שעל כובעו זה שמר מכל משמר ימים רבים. לאחר נדודים רבים ותלאות קשות לאין־ספור, הגיעו אל עיר הנמל קונסטנצה שברומניה, כאן ריחמו עליהם כמה מן הנוסעים לארץ־ישראל, "הגניבו" אותם לאניה, בהכריזם עליהם כעל ילדיהם הם.

שלוש שנים תמימות נמשך "המסע" ממוניבו ועד יפו. וגם מיפו לירושלים העתיקה עשו את דרכם ברגל. אף כאן פנו אל הרב והגיעו אל ביתו של הרב מקוליש שקיבלם בסבר פנים יפות ודאג לכל מחסורם.

בימים ההם נתרכז הישוב היהודי בירושלים רק בין חומותיה של העיר העתיקה והילדים נכנסו ללמוד בבית־הכנסת "החורבה", ואף עשו חיל בלמודיהם. הנער אידל מוניש היה לן בבית רבה של ירושלים הגאון ר' שמואל סלנט זצ"ל. שהיה מחבבו ומקרבו ביותר. הוא היה כל־כך מלא התפעלות מ"מסעו" של הנער האמיץ עד שאמר לו: —

— אתה נקרא בשם יהודי ("אידל") ועתיד אתה להיות באמת יהודי טוב ואף תזכה להגיע לוקנה ושיבה...

ואמנם, נתקיימה ברכתו של אותו צדיק ור' אידל מוניש זכה לזיקנה מופלגה והגיע לתשעים וארבע שנות חיים...

לאחר שלמד תורה מפי רבותיו ונתבשם מריחה של תורה — לא רצה לעשות את התורה קרדום לחפור בה, אלא ביקש לחיות מיגיע כפיו. הוא למד את מלאכת חריחת האותיות בלוחות־הזכרון שהיו נקבעים ע"י מוסדות הישוב הישן בירושלים לכבודם של הנדיבים בעם והפך למומחה במקצוע זה. כן היה יוצא מדי שנה בשנה אל הפרדסים ועוסק מתוך שמחה של מצוה בקטיפ האתרוגים, במיונם ובמכירתם לתושבי עיר הקודש. במשך ארבעים שנה עמד על משמרתו והיה מעובדיו המסורים והנאמנים של „מושב הזקנים“ שבשערי ירושלים. הוא היה גם בנאמני „חברה קדישא“ וקיים בגופו ובנפשו מצוות הלווית המת. גם באפלת הלילה ובתנאי מזג האויר הקשים ביותר היה מלווה את המת עד למעלה הר הזיתים...

ואעפ"י שעמל ועבד הרבה — מכל מקום היה שוקד על קביעת עתים לתורה, בערוב היום לא החסיר מעולם את שעורו היומי בגמרא והשכם בבוקר כבר היה ממהר ל„תפילת ותיקין“, שהיה זהיר ומחמיר בשמירתה כל הימים, ותפילת השכמה זו כיוונה וסימלה את כל יומו, מהלכו והליכותיו. וכך היו חייו מזיגה נעלה של תורה ועבודה וגמילות חסדים.

ר' אידל מוניש היה גם ממרחיבי הישוב העברי בירושלים ומן הראשונים שבנו בית בשכונת ימין־משה (מונטיפיורי) הסמוכה להר־ציון.

אף־על־פי־כן היה הוא עצמו קשור בכל לבו ונפשו אל בין החומות ולא עזב את העיר העתיקה עד פרוץ פרעות־הדמים בשנת תרצ"ו. וגם אז לא עשה זאת מרצונו והסכמתו אלא ממש נלקח משם „ביד חזקה“ על־ידי בני־משפחתו, מחמת חשש של פקוח־נפש. בצאתו מהעיר העתיקה קבע את מושבו בשכונת מאה שערים, בה התגורר עד יומו האחרון.

במשך 84 שנים רצופות ישב בירושלים, נתייטר ביסוריה ונשא בסבלה, בכל התנאים ובכל המצבים. ואף בתקופת המצור וההפגזה שבימי מלחמת השחרור — לא נטש את המערכה ושמר אמונים לעירו. בתוקף דחה כל הצעה לצאת מן השכונה ומן העיר. על הראשונים אנו מצטערים, היה אומר, על שעזבנו את העיר העתיקה... תמיד היה שמח בחלקו, חביב ונחמד לכל, אהוב על המקום וחביב על הבריות, וחיוך לבבי היה נסוך לעולם על פניו. היה שופע אופטימיות, מתוך בטחון פנימי עמוק בישועת ה' כי תבוא. נפשו לא ידעה לא קנאה, לא תאוה ולא כבוד. לפיכך זכה להגיע לזקנה מופלגת ויצא את העולם כשהוא מוכתר בכתר שם טוב. בני משפחתו מספרים, כי גם ברגעיו האחרונים היה חיוך נסוך על פניו...

אכן, ידע והרגיש כי בזכות אהבת ארץ־ישראל והיבת ירושלים מובטח לו שהוא בן עולם הבא...

האופה שנלחם במסיון

תושבי העיר העתיקה היהודים, נהגו לאפות בעצמם את הלחם והחלות לצרכי ביתם. כל אחד מהם היה קונה קמח בכמות הדרושה לו לשבוע ימים, פרט לעשירים שאגרו שקי קמח במרתפיהם לכל השנה, ולא לה שיהיו קונים חטה ומביאים אותה אל טחנת הקמח לטחינה. עקרת הבית היתה מנפה את הקמח בכמה נפות, כדי להפריד בין הקמח והסולת. מהקמח היו אופים ככרות לחם ומהסולת חלות לשבת ומועד. את ככרות הלחם והחלות היתה מסדרת ב"טבליה" — טבלת עץ מרובעת עם ארבע דפנות נמוכות. עוזרו של האופה היה מביא את הככרות למאפיה ומחזירן אחרי האפיה. כמעט בכל רחוב בעיר העתיקה היה הנור. ויהודים, רובם ספרדים ומיעוטם אשכנזים היו חוכרי התנורים. בתנורים האלה היו מביאים להטמין את ה"חמין" לשבת (טשולנט).

אחד האופים האשכנזים היה ר' ברוך צבי הכהן רוזנטל שחכר את התנור שעל-יד ביהכ"נ "אור החיים" ברחוב חבד. הוא היה יליד צפת וידוע בפי כל בשם ה"אופה הצפתי". היה ירא שמים ועושה מלאכתו באמונה. אשתו פרל עזרה על ידו במאפיה, אך מצאה לה גם זמן לעסוק בצרכי ציבור. את בנו שלח ללמוד בישיבת "עץ חיים", ואחד מהם ר' משה דוד כהן אשר שקד על למודיו, נתמנה בהיותו עול לימים ל"מנהל" הישיבה הקטנה של "תורת חיים". וכמה שנים אחר כך, נתקבל למורה בתלמוד תורה "שערי תורה" ביפו, שעבד בו בהוראה עד הגיעו לימי זקנה, וכיום הוא אחד ממנהליו. בנו השני ר' יוסף כהן המכונה "יבנה המקדש" רצה ליהנות מיגיע כפיו והיה לנגר. הכנוי יבנה המקדש נתן לו על הרגלו בכל פגישותיו עם ידידיו לזרוק את אמרתו "יבנה המקדש", כשחיוך על פניו...

בימים ההם, כבזמננו היה המסיון פעיל בירושלים והיה צודה נפשות ביחוד בין השכבות העניות. אנשי המסיון פתחו בית חולים ונתנו רופא ורפואות חנם. הישוב היהודי נלחם בהם. הכריז חרם בהסכמת הרבנים וראשי העדה, שכל יהודי ויהודיה שימות בבית חולים זה לא יובא לקבורת ישראל. קרה מקרה ואשה ספרדיה מתה בבית חולים זה, וה"חברה קדישא" סרבה להביאה לקבורה בהר הזיתים. מנהלי בית החולים פנו אל הקונסול האנגלי בירושלים ודרשו את התערבותו, אך השתדלות הקונסול לא הועילה. ראשי המסיון נסו להכניס את הגופה

לבית העלמין היהודי. אך תושבי העיר הוצקו למקום וסכלו את מזימתם. באין ברירה נאלצו ראשי המסיון לקברה מחוץ לגדר של בית הקברות היהודי.

בין העסקנים הפעילים נגד המסיון היה גם ר' ברוך צבי האופה, בליל הושענא רבא אחד בהיותו בדרכו לתנור, ראה אורחת נזירים ממסדר הפרנציס-קנים שעל הר ציון יורדת משער יפו דרך רחוב חבד כשפניהם מועדות לכנסייה דורמציון. הכמרים הובילו אתם מספר נערים יהודים וביניהם הכיר נער אחד, שהיה ידוע לו, אז נתחמק בו לבו לגורל הנער, נגש בוריוות מפליאה, תפסו בידיו ונעלם עמו.

אשתו ובניו חכו לו במאפיה בדאגם לו. רק בשעה מאוחרת הופיע נרגש ונסער, וספר על הקורות עמו, ושלא נח ולא שקט עד אשר הכניס את הנער לבית היתומים דיסקין.

אותה שעה הופיעו במאפיה כמרים ו'נדרמים טורקים ודרשו מהאופה את הנער. האופה נבהל, ילדיו בכו, אך פרל לא אבדה את עשתונותיה, באמרה להם לחכות עד שתביא את הנער. פרול מהרה אל גבאי בית היתומים וספרה להם כי באו לאסור את בעלה, הרב זוננפלד שהיה מגבאי המוסד. והיה נתין אוסטרי, הרגיע את האשה ואמר לה: "לכי והגירי להם שהנער בביתי. אדרבה, יבואו הם אלי". פרול חזרה ומסרה להם את דברי הרב. בינתיים הובל בעלה עם ה'נדרמים לבית הכלא ב"סאריה".

למחרת בבוקר בשוב הרב זוננפלד מביהכ"ג, הופיע בביתו הקוואס (שמש הקונסול) והזמינו אל הקונסול.

כשבא הרב אל הקונסול הסביר לו הלה שהמעשה שעשה הרב הוא פשע חמור, ואין ביכולתו וברצונו להסתבך עם השלטונות הטורקים והכנסיה. הוא דרש ממנו בתוקף להחזיר מיד את הנער. הרב לא נבהל מדברי הקונסול והצהיר בעוז, שלא יסגיר נער יהודי לשמד. היום עבר, האופה כבר שוחרר מכלאו והרב עודנו עצור בבית הקונסול. החזקת הרב במעצר גרמה עצבות למשפחה והשביתה את שמחת ההקפות בבית הכנסת. בשעה מאוחרת כשפקעה סבלנותו של הקונסול רטן מרוב כעס וצעק: "אשלחך לבודאפסט שם יעצרוך ויעמידוך לדין בעון חטיפת נער מידי הנזירים הקדושים".

— אבל דע לך, — ענה לו רבי חיים — אותה האניה שתשיב אותי לביתי ולמולדתי תחזיר אותך לשם ולא תמשיך יותר בתפקידך כאן.

לא עברו שבועיים והקונסול נקרא בפקודת ממשלת אוסטריה לחזור לארצו להגיש דין וחשבון על מעשיו. ואמנם הקונסול לא חזר עוד ירושלימה, כתוצאה מגל המחאות של יהודי ירושלים נתיני אוסטריה. ז. ירושלים

מטפוסי ירושלים העתיקה

חצרו של שמולייזר, הוא רבי שמואל אליעזר הנגר. כשמדובר על חצרו של ר' נמואל אליעזר, וכן בדרך כלל כל מקום שמיחסים חצר למישהו בעיר העתיקה, הרי הכונה היא שהחצר ב"חזקתו". מפני שהחזיק בה כמה שנים כשוכר, אך למעשה אינה אלא קנין בעליה הערבים. בעל ה"חזקה" היה משכיר חדרים לדיירים ולא היה יהודי מעו לעקוף את השוכר ולשכור את החדר במישרין מהבעלים הערבים. הנגריה שלו היתה במרתף אפל בחצר ה"חזקה" שלו. חדר אחד ייחד ל"בית תפלה", הוא היה יהודי רחב-גרם בע"מ עליו ושמת ושמת בחלקו, קצת בעל גאותו, חומד לצון ואוהב להתהדר במצוות שאינן מן השכיחות. חביבה היתה עליו מצות פדיון פטר חמור. שלא כל אדם זוכה בה; מזמן לזמן היה קונה אתון מבכירה ללדת, וכשנולד חמור בכור פטר רחמה, היה מסדר חגיגת את הפדיון, מקשט את העיר הרך בתכשיטי אשתו ובנות ביתו. לאחר קיום מצוה זו היה מוכר את האתון על העייר שלו, ומחכה שתודמן לו אתון חדשה לשוב ולקיים בה מצוה זו.

חנותו המפוארת של ר' ברל באיור, סוחר סיטונאי מחסידי חכ"ד, ספק קמח וקטניות לרבים מבני העיר. בימים ההם לא היו רגילים למאפיות צבוריות וכל משפחה ומשפחה הכינה את לחמה בביתה. מבעוד לילה היו לשים את הקמח, גותנים לבצק לתפוח, ובבוקר מכינים את ככרות הלחם ושולחים אל התנור שבקרבת מקום. אור לששי בשבוע היו מכינים את עוגות-השמרים ואת החלות לשבת. ביום החמישי אחה"צ, עיתים הייתי נלווה לבני הבית כשהיו הולכים לר' בערל באיור לקבל את מנת הקמח הלבן לחלות, קמח סולת לעוגות וכעכים, וקמח "שחור", כפי שנקרא הקמח המקומי "הבלדי", — ללחם לשאר ימות השבוע.

ר' נטע הירש המבורגר, מול ה"בזאר", בין שוק הבשמים לשער יפו, היתה חנות קטנה וצרה שתפקידה חשוב היה בחיי ירושלים של אותה תקופה. בעל החנות, ר' נטע ת"ה, פקח ונבון, שעסק בשלוש אומניות במסירות וחריצות רבה, על שתי אומנויות היתה הכנסתו ובשלישיות עסק לשם מצוה. חלפן ובנקאי בועיר אנפין, שולחן החלי-פין היה חציו בחנות וחציו מחוצה לה. בעד רשת חוטי הברזל אפשר היה להסתכל ולראות מטבעות הארץ ומטבעות חוץ, כל מין בפני עצמו. אומנותו השניה — דאר פרטי. בימים ההם עוד לא היה הדאר הרוסי בירושלים, היו המכתבים והכספים

שהיו באים מרוסיה נמסרים ע" רב החובל של האניה הרוסית לסוכן החברה שלהם ביפו וזה מסרם לאחי ר' נטע הירש, ר' מאיר המבורגר, שעסק באותן האומנויות ביפו. את הדאר בשביל ירושלים היה מעביר לאחיו אשר בעיר זו.

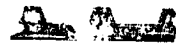
אם על אלה שני העסקים — השולחנות והדאר היתה פרנסתו. חביבה מהם היתה עליו אומנותו השלישית שעסק בה לשם מצוה והיא — המהול. שלושת האחים (ר' נטע, ר' פנחס ור' מאיר ביפו) היו מוהלים מומחים, כשבאת בשעות הבוקר לחנותו של ר' נטע-הירש ולא מצאתיו ידעת שברית-מילה היום. זו היתה סיבה מספקת לסגור את החנות, — כלומר להכניס את ארגו החלפנות פנימה ולתת ללקר-חות להמתין, הוא ידע שיחכו לו ולא ילכו למקום אחר. כי לא היה מקום אחר. דרך שופט בירושלים — לגד פרומקין

ר' ישראל דב פרומקין

בנימי המצור על העיר

ספורים ואגדות

כיצד נחליץ ר' זלמן דוקטור להצלת עולים

בזמן הראשון היו שיירות העולים מגיעות לחופי הארץ בעכו וחיפה ומשם היו מועברות ביחד עם משאן על חמורים או פרדות אל אחת הערים — ירושלים צפת, טברי' וחברון. ידיעה על התקרב שיירת עולים היתה נשלחת עוד מבירות ע"י פרש מיוחד אל הכולל שבעיר המיועדת לקלוט את העולים. מספר שנים עברו והשיירות שהיו מיועדות לירושלים החלו להגיע גם לחוף יפו.

הורדת העולים מהסירות נעשתה ע"י ספנים ערביים שהרכיבו על כתפיהם את העולים והעבירו במים עד ליבשה. העברה שכזו היתה טלטול בלתי נעים שנתלוו אליה גידופים ועלבונות, ולעתים קרובות סבלו העולים נזקים חמריים שונים — בהעלם חלק מחפציהם.

ר' זלמן דוקטור היה גלוי תמיד אל שליחי „כולל הפרושים" שהמתינו לעולים בחוף. תפקידו היה להגיש עזרה רפואית לנזקקים.

פעם אחת בסעור הים בהיותם ממתנינים בחוף יפו לשיירת עולים, שצריכה היתה להגיע במספר סירות לחוף, הגיעתם הידיעה מאנשי סירה אחת, — שהצליחה להתור בסערה ולהגיע עד לחוף, ששאר הסירות נתונות בסכנה גדולה והן מטולטלות ע"י הגלים הסוערים במרחק שעה מחוף יפו. קריאה נואשה זו עוררה מיד את שליחי הכולל לבקש מכמה ספנים שאצל החוף למהר ביחד עמם, בדרך היבשה בכיוון לאותן הסירות. הם מיהרו בהליכתם על החוף עד לקרבת שפך הירקון ושם הבחינו בסירות המנסות להגיע אל החוף. בעזרת סמנים הפנו את הסירות לכיוון שבו עמדו, וכל קבוצת העומדים על החוף יהודים וערבים כבר היו נכונים ודרוכים לעשות כל הדרוש לשם העברת העולים על כתפיהם — ברגע שיוכלו לגשת לסירות המתקרבות. ר' זלמן דוקטור הגברתו, קפץ למים ביחד עם מספר ספנים ערביים להעביר על כתפיהם את האנשים שהיו אחווי אימה, וחלקם — במצב של התעלפות.

תוך כדי הליכה וחזרה במים הגואים החל ר' זלמן לטבוע ואלמלא גל חזק שהטילו במקום בטוח תוך כדי האבקתו — היה אובד...

העולים ניצלו, ור' זלמן דוקטור שראה נס גדול בהצלתו, צוה על צאצאיו לחוג את יום הצלתו. הוון ציון שקלוב וירושלים

עוז רוחו של ר' נטע בר' מנחם מנדל משקלוב, תלמיד הגר"א

ר' נטע היה גבור ברוח וגם גבור בגופו. הוא היה מראשי השמירה היהודית. שהיתה קיימת זמן רב בימים ההם בירושלים ושנקראה "הגברדיה" (חבריה היו בני עדות האשכנזים והספרדים). לולא הגברדיה היהודית בתקופה ההיא, לא יכול היה הישוב היהודי להתקיים אפילו שעה אחת. באחת המערכות נגד השודדים והפורעים הבידואים נדקר ר' נטע באחת מעינו (ע"ז מסופר גם בחוברת "קורות העתים").

מעשה רב ונועז מסופר על גבורת רוחו של ר' נטע: באחד הימים בתקופת תלמידי הגר"א, נתקבלה ידיעה כי המון גדול של בידואים מתכוננים להתנפל בלילה על רובע היהודים בירושלים, ואף שהגברדיה היתה מוכנה לקראת כל התנפלות, בכל זאת נפל פחד מות על כל היהודים ופחד מיוחד נפל על הנשים, בידען היטב מה קרה לנשים צעירות בהתנפלויות קודמות. האנשים מהרו להודיע לרבני העדה וביחוד לתלמידי הגר"א, כי נשים צעירות מתכוננות להפיל עצמן בבורות מים, אם תראינה שהפורעים יבואו לפגוע בהן. התחננו לפני תלמידי הגר"א להשתמש במצב הזה "בשם הסודי" (הנזכר בהקדמה לבאור הגר"א על מסכת אבות). תלמידי הגר"א נתנו הוראות לאנשי העדה לערך תפילה גדולה ואמרו כי הם מצידם יעשו אף הם את הנראה להם נחוץ לקדם את פני הרעה ולה' הישועה.

בלילה ההוא הרגישו כי המון של בידואים מתקרב אל העיר מצד מזרח. מאנשי ה"גברדיה" סקפקו אם לצאת נגדם מחוץ לעיר או לארוב להם בתוך החומה. ר' נטע עמד בכל תוקף לצאת נגדם אל מחוץ לעיר. תלמידי הגר"א הסכימו לדעתו של ר' נטע, עפ"י רמו שמצאו בפסוק "משיבי מלחמה שערה", וברכו ברכה חמה ליוצאים. אנשי הגברדיה הצטידו בכלי זינם וגם "בקמיעות שמירה" ויצאו בחשכת הלילה דרך ה"שער הקטן" של החומה מזרחה. מיד בצאתם הרגישו שהכנופיה רובצת בתחתית ההר בעמק על יד יד-אבשלום, בעוד אנשי הגברדיה עומדים ודנים על אופן בצוע הפעולה, הוציא רבי גטע אקדח מידי אחד מהחבורה ואמר: "ה' הושיעה המלך יעננו וכו' בזכות רבנו אליהו". ופתח ביריה ואחריו עשו כן כל אנשי החבורה. השודדים הקימו קול צעקה גדולה: "אנו נכנעים"... ותבוסתם היתה מלאה.

הרב דוד ליב לוי — מתוך הספר "חזון ציון"

השיירה השבויה

רב-זוהר היתה עלית תלמידי הגר"א (הגאון רבי אליהו מוילנה) לארץ ישראל. עליתם מלווה באגדות יקרות-הוד, מעשיות נפלאות וסיפורים מלאי-חן מרתקי-לב, המוכיחים באיזו מדה של מסירות-נפש, עז-רוח והוד-גבורה עד כדי הקרבה נאחזו תלמידי הגר"א בארץ הקודש.

באחד הימים ההם, בשנת תק"ף, הופיע ערבי-בדואי בשער ביתו של רבי הלל ריבלין, ראש עדת האשכנזים. בידו האחת חרב חדה ונוצצת ובידו השניה גליון ניר לבן. היה זה עם שחר, כששמי ירושלים בירת הנצח הוארו אט אט ורבי הלל כדרכו בוקר-בוקר התכונן ללכת לתפילה בבית-הכנסת "מדרש אליהו" בעיר העתיקה שבתוך החומות. נשא רבי הלל עיניו והסתכל בערבי, שעניו היו מזרות אימה. אך רבי הלל נשאר שקט, כי איש אמונה ובטחון שכמותו לא ידע פחד. הוא לקח מידי הערבי את הגליון וקרא בו. וכך היה כתוב בגליון:

"אל ראשי העדה האשכנזית בירושלים, ה' עליכם יגן, הצילו! באנו בשיירה לארצנו הקדושה וברדתנו לחוף יפו, נתפסנו על ידי שודדים שלקחנו בשבי. ועתה דורשים הם כופר נפש אלף לירות. לכו עם הערבי המוכ"ז (המוביל כתב זה) אשר יראה לכם את הדרך לראש השודדים ותפדונו טרם אבדנו".

על הגליון היו חתומים שנים מראשי שיירת העולים.

מיד הזעיק אליו רבי הלל את חברי ועד העדה ומסר להם על גורל שיירת העולים השבויה. נעצבו האנשים אל לבם לשמע הבשורה המרה והחלו לטכס עצה — מנין יקחו סכום כה גדול, ואם לא ישיגו את דמי כופר הנפש הנדרשים מה יהא על אחיהם הנתונים בצרה ובשביה? והערבי השודד מאיים: "תנו את הכסף או מות לשבויים". והוא מסרב לחכות, אלא מגלה חוסר סבלנות ונוטה מדי רגע ללכת.

כיוון שהזמן היה דחוק, ניתן הצו לאסוף את סכום הכסף הנדרש, הוכרו על יום צום ותפילה ועל כוננות להצלת האחים העולים.

אותה שעה נכנס רבי הלל לבית-הכנסת "מדרש אליהו" והתיחד עם עצמו לרגעים אחדים. האגדה מספרת שעל פי סוד שיח דיבר עם רבנו אליהו, שחזק ועודדו במעשה הצלה.

כשיצא רבי הלל מבית-הכנסת התיצבו לפניו אנשי "הגוורדיה" (החברה לשמירה על אחינו בארץ הקודש — אגודת המגינים) כשכולם מצוידים בסתר בנשק. נבחרו שני גבורים אמיצי הלב, שילוו אל הערבי, ובידם דמי-הכופר. הוחלט שכל חברי ה"גוורדיה" ילכו חרש בעקבות השנים בלי שהערבי ירגיש בכך.

יצאו השנים עם הערבי לדרך. הלכו דרך הרים וגיאות, גבעות ובקעות, עד שהגיעו אל החולות עליהם עומדת כיום בני-ברק, כשאנשי ה"גוורדיה" אחריהם. לאחר שעות הליכה נראה צועד לקראתם בדואי גבוה וחסון, הגור רובה וכדורים ולידו שלושה מעוריו חגורי חרבות. הבינו האנשים, כי ראש השודדים לפניהם.

בעודם נצבים בלב החולות, פנה ראש השודדים אל השנים:

"ההבאתם את הכסף?"

"הבאנו", — השיבו. כשהם מתחזקים ומתאוששים, בידעם שאנשי ה"גוורדיה" מאחוריהם.

"תנו את הכסף" — פקד ראש השודדים בקול תקיף.

"ניתן" — השיבו. — אך כמקובל בפדיון שבויים עליך להורות שהשבויים ישוחררו מיד."

ראש השודדים פרש לרגע הצדה, התייעץ עם חבריו וחזר באמרו:
"הצדק עמכם".

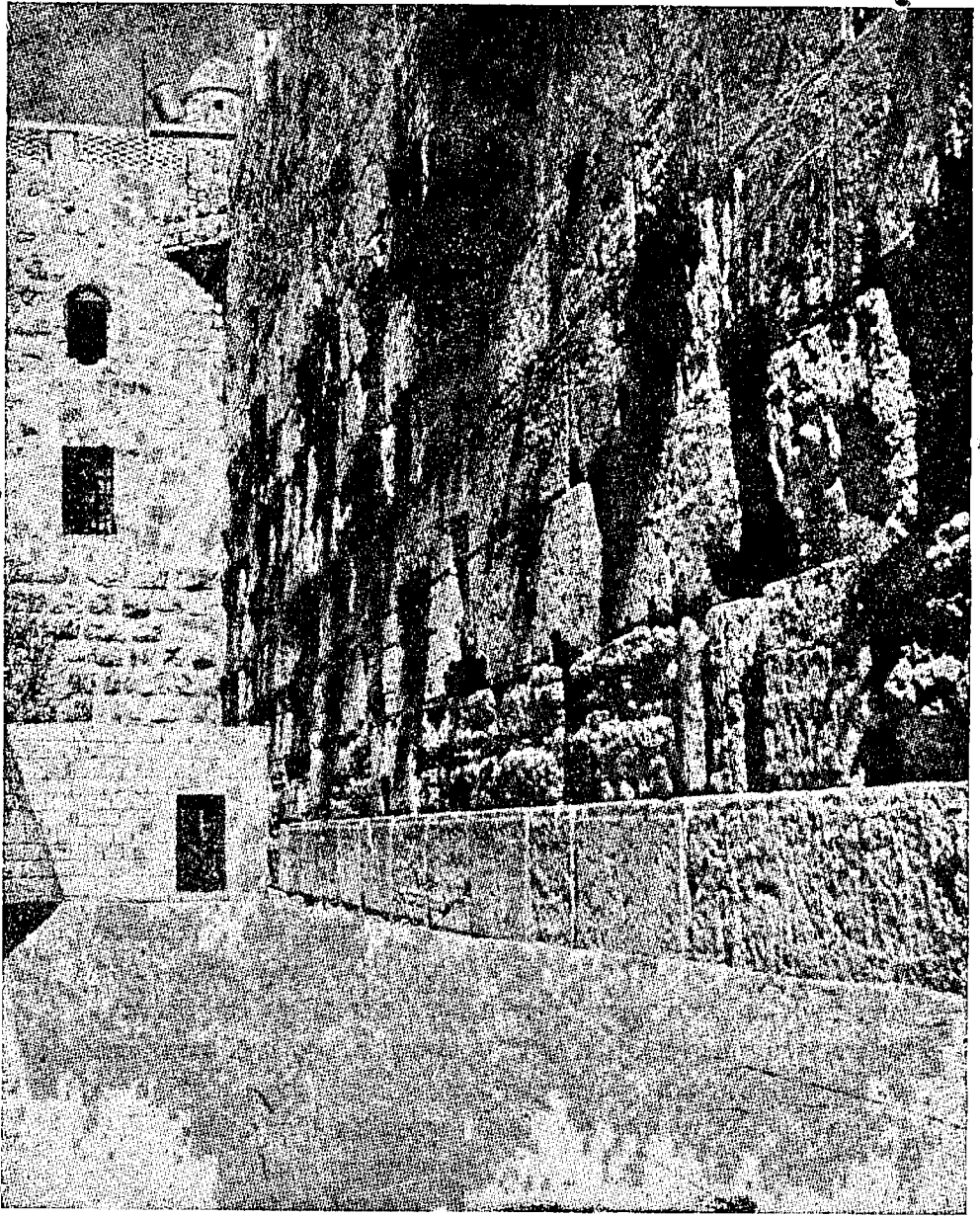
השנים הובאו אל מחנה השבויים. העולים היו מוקפים גדר חבלים עבים מהודקים לעמדי ברזל, ואליהם הם היו קשורים. ראש השודדים נתן צו להתיר החבלים ולשחררם, ודמי הפדיון שולמו. השנים התחבקו והתנשקו עם אחיהם העולים, תלמידי הגר"א, וצויו עליהם להתרחק ככל האפשר, כשהם שרים את הכתוב: "ופדויי ה' ישובו לציון ברנה"... כאשר אך התרחקה השיירה, הסתערו אנשי ה"גוורדיה" על השודדים מאחוריהם במטר יריות, כשראש ה"גוורדיה" יורה באקדחו וקורא בעוז: "ה' הושיעה, המלך יעננו ביום קראנו". אנשי הגווארדיה הממו את השודדים והטיבו בהם מבוכה, ראש השודדים ועוזריו נהרגו. אחדים שכבו פצועים ויתרם נסו על נפשם.

מיד נגשו אנשי ה"גוורדיה" אל ההרוגים, חפשו בבגדי ראש השודדים ומצאו את הכסף. הסירו מהם את נשקם ולאחר שחקרו את הפצועים, נודע להם על מקום מחבואה של כנופית השודדים שהטילה חיתתה על הישוב היהודי. הם הצטרפו אל שיירת העולים כשכולם עולים לירושלים עיר הקודש ושירת "ופדו" ה' ישובון ובאולציון ברנה" בפייהם — — —

אנשי ה"גוורדיה" או "אגודת המגינים", הסתערו כעבור ימים על המערה בדרך ליפו, בה הסתתרו השודדים ובערו אותם עד אחד. יצא שם ה"גוורדיה" לתהלה ופחדם של המגינים היהודים הנועדים נפל על הערבים.

בהגיע השיירה לירושלים, עוד עמדו בני העדה האשכנזית בתפלה ובצום, ופסוקי התהלים החרירו את שמי השמים. מיד נתבשרו על ישועת ה' וגבוריה, והצום הופסק, ובמקום הבכי והנהי, פרצה שירה אדירה, שירת שבע הוודיה לבורא יתברך על ישועתו ופדות השיירה משביה.

תעמוד לנו זכותם של תלמידי הגרא, הצדיקים, הישרים והתמימים, שאש אהבת-ציון יקדה כיקוד-קדר בלבותיהם, לנו ולכל בית-ישראל, אמן.

הנסים בשנת תק"פ

השטפון בעמק כפר רמה

פגעה בנו מדת הדין בשנת תק"פ ונעצרו השמים ולא ירדו גשמים כל אותו החורף, והישוב עמד בפני סכנת רעב מחמת הבצורת הקשה. קשה ממנה מצוקת המים בירושלים. בורות המים שנתרוקנו כבר בקיץ הקודם, לא נתמלאו עדיין. בורות המלואים שנקנו ע"י "הועד הכללי" בכפרים הסמוכים — מהם הורעלו ויתרם נשאבו עד לקרקעיתם. מוכרי המים הערביים האמירו מחירים עד שכלתה הפרוטה מן הכיס. הפסח קרב ובא, בשמים הלוה-טים אין סימן לענן ועננה והאדמה הצמאה נתכסתה באבק וחול יבש ועלה ריח קשה.

ימים אחדים לפני חג הפסח יצאה הכרזה מטעם הרבנות, הועד הכללי ורבני עדת הספרדים, להשכים קום ולרדת כולם, אנשים וטף וכלים בידיהם, אל עמק כפר רמה אשר בקרבת קבר שמואל הנביא. ושם עוד בור גדול, אחרון הבורות אשר בידי הועד, ויקחו ממנו בכליהם מים להביא העירה לצרכי החג.

למחרת השכימה העדה כבימי הסליחות וכלים מכשכשים בידיהם. החלה קבוצה ראשונה מתרחקת והולכת עד שבא הכרוז והכריז בדחיפות: "אל יצא איש משערי העיר! הכל יתאספו בבתי הכנסיות לתפילה, ותשועת ה' כהרף עין" והיתה תמיהה גדולה בציבור: מה ראתה המנהיגות לשנות הכרזותיה מאתמול להיום? אך הבינו שיש דברים בגו וסמכו על הרבנים ותלמידי הגר"א, שחזקה עליהם שאינם עושים דבר ללא טעם ואם שנו, בודאי יש סיבה לכך. רדפו אחרי הורזים והשיגום והחזירו לעיר ונתכנסו לבתי כנסיות והתפללו בקול ובבכי, אמרו פרקי תהילים ופרקי הושע נא, ולא נחו עד שתקעו בשופר. השמש לזהטת באופק השמים כמו בימי תמוז, ופתאום, בשעה החמישית בבוקר, התקדרו השמים כהרף עין בעננים כבדים, ערפל בלתי שכיח, ברקים ורעמים חזקים וגשם שוטף גיתך ארצה. פצחו הכל פיהם ברינה ונתנו הלל ושבח לעושי מעשי בראשית, שכוחו וגבורתו מלא עולם, אף יצאו בריקוד ולא חששו לבגדיהם שנתרטבו. אח"כ מהרו לבדוק את המרזבים ולפתוח הבורות ולהעמיד כלים הרבה לקלוט הגשם; המים ירדו בשפע ומלאו הבורות והכלים.

למחר נודע בעיר על שטפון גדול ששטף ועבר את עמק כפר רמה. סהף וגרף עמו כמה פלחים וחמוריהם והטביעם על יד הבור הגדול, וליראי ה' נתגלה הסוד. ומפה לאוזן נמסר שהגר"א נראה בחלום לאחדים מתלמידיו והזהירם שלא יצאו להביא מים מאותו מקום, אלא ירבו בתפילה ובתחנונים — וישועת ה' כהרף עין.

הריגת ראש השודדים אחמד שוקרי אל פחמי

בידי גבורי ה"גברדיה"

לפני ה"הגנה" ולפני "השומר" היתה ליהודי א"י הסתדרות להגנה ולש-מירה על החופש והרכוש ו"גברדיה" שמה. שנים רבות סבלה ירושלים מהתנפלויות וגזל שבוצעו על ידי כנופיות של השודד והרוצח אחמד שוקרי אל פחמי. "הגברדיה" היהודית נצטרפה למשטרה הטורקית בחיפושיה אחרי הכנופיה. מושל המחוז (הפחה) אף זיין את הגברדיה שהיתה נאמנה עליו בכוחה, באומץ ליבה ובמסירות נפשה. זמן רב העלו חרס בידם והחפושים נסתיימו בלא כלום. הגברדיה החליטה להעמיד מרגלים וגששים מבין ערביי העיר ואמנם מכאן היתה הצלחתם. באחד מימי אייר שנת תק"ף נודע מפי מרגל ערבי מקום מחבואו של ראש השודדים והוא באחד העמקים במורדות הר הצופים. הגברדיה לא הססה להכניס עצמה בסכנה גוראה זאת ועשתה הכנות לפעולה מהירה, שמא יתחמק הרוצח מידיהם. לפני צאתם קבלו את ברכת הרב, אב בית הדין ר' הלל ריבלין תלמיד הגר"א, ששמע החלטתם ואמר: "לכו והצליחו וה' יהיה בעזרתכם, כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך".

המה בעמק ותרדמת אלקים נפלה על השודדים שחזרו מהתנפלות מעייפת. השחיל עצמו אחד הגבורים למערתו של אחמד וכרת את ראשו ואחר נתן האות לחבריו שהתנפלו על הכנופיה וחסלו אותה כליל.

הם שבו לעיר ושללם אתם וראש הרוצח בידם. המרגל קבל שכרו בכסף והגברדיה קבלה תודת הפחה, וליהודי ירושלים היתה הרוחה.

הצלת מחסני המזון העירוניים משוד

נספר תחילה על מחסני ה"כולל" בירושלים. מראשית יסוד הישוב האשכנזי בירושלים בשנת תקע"ב, החזיק ועד כולל-הפרושים הכללי מחסנים ואגר בהם מצרכי מזון חיוניים. חשיבותם של המחסנים עלתה ביחוד בשנת מגיפה, שאז היו נזהרים מלקנות מאכלים מהרוכלים הערביים מחמת סכנת התדבקותה והתפשטותה של מגיפת החולירע. באותן השנים היתה האספקה באה אך ורק מאוצרות המזון של הועד, שקבל את המצרכים מרוסיה ושאר ארצות. פירות וירקות טריים וכבושים קבל משדות מיוחדים שהיה הועד חוכר ושומר עליהם מכל משמר ממגע חיצוני.

בשנת תקע"ט פרצה מגיפת החולירע ונמשכה לתוך שנת תק"ף; ועדיין לא אמר המשחית די, עד ששולחה או גם מכת הארבה בקיץ תקע"ט. לא נשאר בשדה ובגן שריד ופליט לפני עיני הכל למזון שנשאר במחסני ה"כולל". מאחר וכבר למדו הממונים לקח מגניבות קודמות שגנבו ערבים — וביחוד בני משפחת הבשטים הידועים לשמצה, ממחסני היהודים — הגבירו את המשמר והכפילוהו. לא עברו שבועות אחדים ולראש העדה נודע על תכנית ערבית לשדוד בבת אחת את כל המחסנים ואת הנוחר להעלות באש. מיד הופעלה „הגברדיה היהודית“ שעשתה הכנות מסוימות כמה לילות קודם ללילה הנודע לפריצה והצילה את המזון וענשה את הגנבים. היא רוקנה תחילה את המחסן היקיצוני והעבירה את אוצרותיו למקומות אחרים והשאירה דלתותיו פתוחות. באו הגנבים ופרצו למחסן הפתוח. מהרו אנשי הגברדיה, ועלו ממקום מחבואם וסגרו את הדלתות על הגנבים. אנשי הגברדיה התלחשו בינם לבין עצמם בצורה שיגיע קולם לאזני הגנבים שהיו סגורים מסגר ועשו עצמם שופכים נפט על המחסן, כדי להעלותו באש על הנצורים בו. ראו הערבים שכלתה הרעה ופתחו בתחנונים ובקשת רחמים. נתכנסו הגברתנים מן הגברדיה ותפסו להם לגנבים ועשו בהם שפטים ואחר שלחום לנפשם. לאחר שהוסיפו אזהרות חמורות. ניצל המזון ופסקו נסיונות הגניבה וההצתה לזמן ממושך.

עלילות הדם בשכם ובירושלים

הרבה סופר על דבר העלילות שהעלילו על הישוב העברי הצעיר והדל שונאי ישראל הנוצרים באותם הימים, אבל משום גדולים מעשי אלוקינו לא נמנע מספר מה שאירע להם לאבותינו כשהיה הישוב קטן ודל ונאבק על קיומו.

ערבים היו מתגפלים, מכים, שודדים, אונסים ורוצחים הנוצרים היו מסיתים ומעלילים ואף התנכלו על ידי המיסיון, להדיח צאן קדושים מה, מעמו ומתורתו, אבל נשוב לענין העלילות בשנת תק"ף ולמעשי הנסים: —

בשכם היה מושב יהודי קטן שנוסד על ידי ועד האשכנזים והספרדים בירושלים ושימש תחנת מעבר ומלון אורחים. לשיירות בין צפת וטבריה ובין ירושלים. במושב יהודי זה היתה אכסניה יהודית וקראו לה בשם "בית גרזים". בבית זה היה גם בית התפילה של המושב היהודי.

באחת השבתות התנפלה קבוצת נוצרים על בית התפילה בצעקה: "אתם הרגתם נער נוצרי לשים דמו במצות הפסח!" לא יצאו ידי חובתם בצעקה ופתחו פיהם לחרף ולגדף עם קדוש; לא מצאו די ספוקם בחרפות ובגדופים והרימו יד, הכו ופצעו זקן וטף ולא זזו משם עד שבאה המשטרה וחבשה את בעלי האכסניה בבית הכלא; שני הבעלים השותפים היו יהודי ספרדי ממשפחת מטלון ויהודי אשכנזי יעקב ריבלין (בנו של ר' חיים משקלוב).

מטבע שטבעו מעלילים נוצרים בפולניה וברוסיה, בגרמניה ובאוסטריה ובשאר ארצות אירופה, נהגו גם הנוצרים בשכם ומשם עברה לידיהם הטמאות של שונאים בעיר הקודש בירושלים. ובירושלים מה אירע? באותו פרק זמן נועדו בירושלים שתי עלילות, — האחת עלילת-דם במתכונת המפורסמת ואחת עלילת שרפה: טענו הנוצרים שגילו יהודים שבקשו לשרוף קבר משיחם. יהודים הרבה נכלאו ועונו. הפחה, הגם שלא האמין בעלילות הזדון ואמר במפורש "משוכנע אני שכל העלילות בשקר יסודן ובניגון", — גבר עליו לחצם של נוצרים, ולא בטל את המשפטים, רק הפחית מתקופת המאסר. בעיקרו של דבר לא יכלה העדה היהודית לותר על מלחמתה להוקעת השקר והשטות שבעלילות אפילי בקוצו של יוד. ובמקום שתמה יכולתו של בן תמותה עוד לא תמה יכולתו של חי העולמים להוציא כאור משפטו. וכן אמר ר' הלל משקלוב לפחה: "אם אי אפשר להוכיח האמת בידי אדם, תוכח האמת בידי שמים, ואני נותן למעלילים זמן שלושת ימים לחזור בהם". הפחה שהכיר את ר' הלל ריבלין שהיה בעיניו כמלאך אלקים, ידע גם הפעם כי לא דברים ריקים בפי אב בית-הדין היהודי, נזדרז וקרא לראשי המעלילים להוהירם. ואלקי ישראל הכביד לבם של רשעים ולא חפצו להאזין לדברי האזהרה שיצאו מפי שר וגדול בישראל. כל כך למה? רצה הקב"ה ליתן בהם אותותיו ומופתיו, כדי שיתגדל ויתקדש שמו לעיני הגויים. לא יצא היום הרביעי, עד שנודע בקהל שראשי המעלילים אחזתם השבץ ויש אומרים שנתאבנו ונשתתקו לעולם. פני הנוצרים חפו, האסירים שוחררו וכבוד אלקי ישראל נעלה מאוד.

הסערה בים והצלת המזון והממון

כל הקורא את המעשים שלמעלה, יודע המצב החמור ששרר בתקופה הזאת באספקת מזון לירושלם. בירושלים אמנם הצילה ה"גברדיה" את המחסנים משריפה ומשוד, אבל מטבע המזון שהוא נאכל ואינו עומד לעולם. עמד חודש וחודשיים עד שהוצא הישן ועדיין לא הוכנס החדש. ולמה לא הוכנס החדש, והרי נתקבלו אגרות משד"רים מחו"ל לבשר על שליחתו? אלא שבאותם הימים שטו להם שודדים על פני נהרות וימים ושפכו ממשלתם על ספינות והפילו מוראם על מלחים ונוסעים. תרו להם אחר ספינה והתקיפוה ורוקנו אותה מאוצרותיה. ואם סירבו להם לא נמנעו גם מלהרוג ולאבד. שכידוע אכזריותם של שודדים בים גדולה מאכזריות של שודדים ביבשה. אבל מי ששולט בים וביבשה לא יתן לצאן מרעיתו להתענות בחג הפסח הממשמש ובא. נתן בלב שדריי הכולל בינה להתגבר על המכשולים ולהערים על השודדים, עד שנראו כמה ספינות מפרש טעונות מזון וסממני רפואה חיוניים בשביל ירושלים — בחופה של יפו.

רצה הקב"ה להראות לבניו עד היכן קשה עליהם קבלת מזון מחו"ל, מה עשה — הסעיר גלי הים והטיל בהם מבוכה גדולה עד שנתנשאו למעלה כמה עשרות אמות וירדו פעורי פה, כמו שמבקש לבלוע את הספינות כולן. עשה אחרי עשה והסערה מתגברת והולכת ולא קם בו רוח ברב החובל והודיע לשליחי העדה שיפרוש לתוך הים וירחיק מן החוף המסולע וישליך מטעניו לים, כדי להקל על הספינות שלא תטבענה. הקימו השליחים צעקה גדולה: "הלהמיתנו אתם אומרים ברעב ובתחלואים?! המתינו לנו עוד יום אחד ותשקוט הסערה". הרבו תחנונים והבטחות ממון וניאות להם הקברניט לחכות יום אחד. לא הועילו תחבולות אדם והים הרתיח מצולה וגברה הסערה המשחיתה. התחיל רב החובל משליך שקים לים והשלוחים עומדים על החוף ובוכים ומתפללים. וישמע ה' השוכן בציון את זעקם ותפילתם ומיד ציוה לים ונח מזעפו ולגלים ורגעו והשתעשעו ולא ניכר בהם לא סער ולא רעש שלפני עשה קלה.

נפרקו המטענים והובאו לירושלים כמה ימים לפני הפסח להשביע נפשות הרעבים ולהבריא גופות החולים.

וכבר יכולנו לסיים זו פרשה, אלמלא נקשרה לה המשכה שהוא מעשה גדול בתוך מעשה גדול. השלוחים קבלו מרב החובל אגרת. נפתחה האגרת בבית הועד בירושלים ומצאו כתובים בה דברי שלום וברכה ועוד נמצא כתוב בה פסוק אחד שהיה סתום במקצת, וזה לשונו: "תמורת ברכתכם ופדה כנאומך יהודה וישראל — בצירי התיבות", ראו דברים ונזכרו מעשה שהיה, פתחו תיבת סממנים אחת ומצאו בין דפנותיה מטמון של מטבעות זהב הרבה.

ואותו מעשה כיצד היה? כמה זמן קודם לכן קבל ועד הכולל אגרת בקשה מגבאות אה"ק שבאמסטרדם להתפלל בעד הצלחתם של הגבירים השותפים ר' ישראל לוריא ור' יהודא טורא, נדיבים וחברי הגבאות שבאמסטרדם שהיו נתונים במשפט קשה עקב עלייה. הועד בירושלים השיב להם שימלא בקשתם ואחד מתלמידי הגר"א הוסיף לאגרת ברכתו „ופדה כנאומך יהודה וישראל“. משניצלו השותפים מן העלייה, זכרו זכות הברכה המיוחדת ושלחו המתנה שהביאה עזרה גדולה בימים שהקופה ריקה היתה והועד עמוס חובות הרבה.

הרעלת הבורות של העדה וגלוי הפשע

זכור לנו ענין הבורות שקנה ועד הכוללים בראשית יסוד הישוב בירושלים ושנאגרו בהם המים לשנים שחונות. בסוף קיץ תקע"ט, משנתרוקנו הבורות הפרטיים, עמדו להפתח בורות הכולל על מנת לחלק המים במשורה לתושבי העיר. בקשו את הממונה על הבורות ולא מצאו. לבסוף מצאוהו וספר שנאבד צרור המפתחות למנעולי הבורות. חפשו המפתחות ולא מצאו עד שנתיגעו, בין חפוש לחפוש הובהלו מאנשי הועד „מדרש אליהו“ והוזהרו שם על ידי כמה מתלמידי הגר"א בכל לשון של הזהרה שלא ישתו ח"ו המים שבבורות הועד. היתה תמיהה גדולה והיה צער גדול, שהיה קיץ ולא היו מים, אבל לא העז אדם להמרות פיהם של גדולים וצדיקים. יצאו מאנשי הועד להזהיר בקהל. עוד הם בפתח ונמצא צרור המפתחות. הקרו ודרשו ונתברר שכמה מן הבורות הורעלו ב„מים-ירוקים“ נושאי חול וזנות. וכיצד באו המים האלה לתוך הבורות? שנשאו שונאי ישראל והעולם מ„ברכות המות“ — שהיו המים עומדים בהן מימי חורבן ביהמ"ק — וישפכום בסתר לתוך בורות היהודים. אמרו הרשעים — ישתו היהודים מן המים הרעים ויחלו, שונאי ישראל, בקדחת הצהובה וימותו. אבל היודע מחשבות הפר עצת אויבינו ובזכות הגאון והקדוש ר' אליהו מוילנא שנגלה להם לתלמידי הצדיקים, ובזכות המצוה העליונה של ישוב ארה"ק ובנין ירושלים, — סוכלה המזימה ממש ברגע האחרון ונעשה נס בתוך נס ונעלם הממונה כמסופר, ואבד צרור המפתחות ועד שמצאום לזה ולזה כבר בטלה הסכנה, ונסתים אותו מעשה בפעולה של תקון שניאותו להם סוף סוף השלטונות הטורקים לאנשי הועד הכללי (לאחר תשלומי שלמונים הרבה) והתירו להם ליבש המים הירוקים ולטהר ברכות המות וביחוד אותה בריכה „סידנא“ שבקרבת „הכתל המערבי“.

חזיון ציון — שקלוב וירושלים

המת החי

מאז הוסד הישוב בירושלים נהגו להוביל את הנפטרים לקבורה באלונקות עשויות שני מוטות עגולים, המתחברים יחדיו ע"י ווי ברזל היוצאים מכל מוט. אנשי הישוב הישן נהגו לדקדק שלא להלין את המת בירושלים. לא מנעו בעדם לילות חושך, גשמים וימי שלג. גם במוצאי שבתות היו הולכים ללוות את הנפטר לבית עולמו. מהעיר העתיקה היו יוצאים דרך "השער הקטן" והולכים במורד ע"י החומה עד הגיעם להר הזיתים.

לפני מאה שנה בערך היו אנשי החברה קדישא סובלים מאוד מן הערבים שהיו מתנפלים עליהם ומיידים בהם אבנים, עד שהכתפים היו נאלצים לפעמים. גם להשאיר את הארון עם הנפטר ולברוח על נפשם.

פעם הלכו בדרך זו אנשי חברה קדישא עם נפטר, שהערבים הקיפום והיו נאלצים להשאיר את הנפטר ולברוח. אותה שעה עבר שם במקרה השר ר' משה מונטיפיורי עם בני לווייתו. כשנודע לו על המקרה של חלול כבוד הנפטר, התרגש ביותר, מהר לפתח, קבל ממנו משמר של שוטרים וסדר שיביאו את הנפטר למקום מנוחתו.

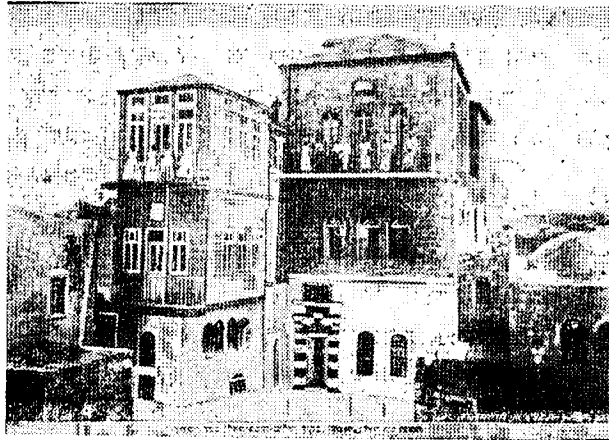
פעולתו זו של מונטיפיורי לא הביאה את הפתרון המקווה למקרים אחרים. עד שלבסוף בא אחד מהברי החברה קדישא (גחש"א) ר' הירשל היה שמו, ואמר: "אני מקבל על עצמי לשחרר אתכם מצרה זו. אנכי אעשה עצמי כמת, אלבש תכריכין ואשכב על ה"דריינגלאך" ואתם תוציאו אותי דרך השער הקטן. כשהערבים יתנפלו עליכם וירגמו אתכם באבנים, תניחו אותי על האדמה ותברחו; אני כבר אעשה בהם שפטים".

למחרתו, בשעות הבוקר, יצאה "לוויה" דרך "השער הקטן", כנהוג, כשבארון נישא ר' הירשל "המת — החי". בעברם את השער ו"הכתפים" צעדו במורד ואומרים בקול רם את הפסוקים: "יושב בסתר", התנפלו עליהם ערבים כדרכם מימים ימימה ורגמו אותם באבנים. הכתפים הניחו את האלונקה על האדמה וברחו על נפשם.

רגעים מעטים נשאר ר' הירשל שוכב באלונקה. לפתע קם בתכריכיו הלבנים והמבהיקים והחל להכות באגרופיו בערבים על ימין ועל שמאל: לזה עקר את

שניו ולזה מעך אפו, לזה שבר יד ולזה הלם בעיניו. הערבים החלו לברוח כשהם מיללים בקולי קולות: „אללה אכבר, אללה אכבר!“ ר' הירשל רדף אחריהם ולא הרפה מהם עד שהניסם כמשדה קטל מנוסת חרב.

הערבים, בהיותם מטבעם בעלי דמיון, האמינו כי המת היהודי קם לתחיה. באו לנכבדי היהודים לבקש סליחה והבטיחו כי מכאן ואילך לא יתנהגו כך יותר ושיעתירו בעדם לבל יאונה להם כל רע. ואמנם מאותו יום ואילך לא העיזו יותר הערבים להתנפל על אנשי הח"ק בלוותם את המת למנוחתו האחרונה. יעקב אליעזר לנדא

בנין „בקר חולים“ בעיר העתיקה

הכובסת הצדקנית

באחת מפינות עיר הקודש, בבית קטן ודל, ישבה לפניו אשה עניה ומרת נפש אלמנה מבעלה ועזובה מבניה. ביגיע כפיה הביאה לחם ביתה, בכבסה שמלות וכותנות לעשירי העיר ונכבדיה.

בין האנשים אשר נתנו לה לכבס את מלבושיהם היה גם השומר העומד למשמר על קבר הנביא דוד אשר בהר ציון. פעם החזירה לו את בגדיו והם מצאו במיוחד חן בעיניו למאד כי היו זכים וטהורים כשלג. הוא היה או לבדו אתה בבית ואמר אליה בשפת חלקות: "מאד חשקה נפשי לשלם לך כפי מפעלך, לכן אם יש את נפשך, הנני להראות לך את החדר הפנימי בקבר דוד המלך, אשר עין איש מאחיך לא שזפתו עדנה", "האח! להמאשרת בעמי ובעירי אחשב" — ענתה הכובסת בפנים צוהלות — אם באמת תראה עיני את אשר תשמענה אזני, ומעל שמים יגדל חסדך עמדי". "טוב" ענה השומר "בואי אחרי". הוא הלך לפניו והיא אחריו, עד חשכת המערה. הפנימית. ויהי אך צעדה האשה הצעד הראשון בתוך המערה, מהר השומר לצאת החוצה והדלת סגר אחריה.

בימים ההם היה חוק בירושלים, כי כל איש אשר לא בין "המאמינים" ימנה (כלומר שאינו מושלמי), אשר יהין לדרוך על סף המערה הפנימית בקבר הנביא דוד אחת דתו להשרף. השומר, אחרי אשר סגר את דלת המערה מבחוץ, מהר ללכת אל הקאדי (ראש השופטים) ויספר לו כי אשה עבריה אחת התגנבה בלאט למערת קבר הנביא דוד. ומיד כאשר נודע לו הדבר, סגר את הדלת אחריה. והוא מיהר להודיע לו על כך למען תענש כדת. פני הקאדי אדמו מחימה ובחרון אפו אמר: "חי הנביא כי בנפשה עשתה העבריה את הדבר הזה ולשריפה היא עומדת". כאשר ראתה הכובסת כי השומר מיהר לצאת וסגר את הדלת אחריה, הבינה מיד את הרשת אשר פרש לרגליה. פלגי דמעות החלו לזרום מעיניה, אשר כבר נמקו מבכי ותפול על פניה ארצה ותתפלל אל ה' כי ישלח פדות לנפשה למען "עבדו דוד". מלחה עוד על לשונה ופתאום עמד לפניו איש שיבה, אשר זקנו הלבן כשלג שמים, יורד על פי מידותיו ומראהו נורא מאד. דומם אחז בידו הנוצץ את ידה ויור ליכה בארחות קצרות ועקלקלות מתחת לקרקע, עדי הביאה תוך העיר ויצא עמה

במקום שומם ונעזב ושם אמר לה: „מהרי, חושי לביתך. אל תאחרי ומיד בבואך התיצבו על השוקת לעשות מלאכתך; אל תפסיקי, ואיש לא יודע דבר מכל הנעשה פה אתך“. האשה הנרעדה אך פתחה את פיה להודות למצילה והנה נעלם מעיניה ואינו.

באותה שעה בה הגיעה האשה לביתה, באו הקאדי, המופתי וכל ראשי פקידות העיר ורבים משלומי המושלמים אתם, להיכל אשר על הר ציון, למען עשות שפטים באשה הזאת ולשרפה באש. השוטרים באו בתחתית המערה להוציא את החוטאת משם ולא מצאוה, הם שבו וחפשוה במערות והנזקקים, והנה אין איש. אז נמלא הקאדי חימה ואמר: „הראש כלב אנכי כי קראת אותי להתעלל בי? עתה תראה את אשר אעשה לך“. השומר מיהר להשבע בחיי הנביא וכל קדושו, כי אך אמת דיבר ויקרא בשם את האשה הכובסת, גם את מקום מגורה הגיד לשופטים. הקאדי שלח חיש מהר אחדים משוטרי העיר אל מקום משכן האשה לראות אם אמת הדבר. השוטרים באו לבית האשה ומצאוה עומדת ומכבסת הרבה בגדים מלוכלכים המונחים מסביבה, „את מי תבקשו — שאלה הכובסת את השוטרים מיד בדרכם על מפתן ביתה — אדוני השוטרים?“

„האם לא יצאת עוד היום מפתח ביתך החוצה?“ שאלוה השוטרים.

„החוצה? השיבה בתמותון, „מה לי ולחוצה? הטרם תדעו כי לא מהנשים השאננות אנכי אשר יפושו כעגלי מרבק מעמל בעליהן ובניהן, והולכות כל היום לשוח בחוצות וברחובות? הלא בעלי ובני ישנו זה כמה שינת עולמים בעמק יהושפט ועלי לבדי לדאוג ללחם ביתי. הן עוד טרם עלות השחר קמתי היום לעבודתי ובכז ראו — ובדברה הראתה באצבעה על הבגדים והשמלות הצבורות מסביבה. — את העבודה הגדולה העמוסה עוד עלי היום, כי לעת ערב עלי להשיבם לבעליהן ומה לי ולטוילים בחוצות העיר?“

השוטרים שבו לקאדי ויספרו לו את כל אשר ראו עינם ושמעו אזנם. חמת הקאדי בערה מאד וצוה להשליך את השוטר לאש אשר הכין לאשה, השוטרים מהרי והש-ליכוהו אל תוך האש, כדבר הקאדי.

מן העת ההוא והלאה הביאו כל אחינו את בגדיהם המלוכלכים לכובסת הזאת לכבס, בתקותם כי אולי ישמעו מפיה שמץ דבר מהמקרה הזה, אך תקות כולם עלתה בתוהו, כי היא שמה מחסום לפיה ולא גילתה דבר לאיש מכל אשר ראו עיניה. אולם ביום האחרון לחייה, עת נוכחה כי המות כבר עומד ומחכה לה ספרה את ומעשה הזה לכל קהל הנאספים. — את מעט הכסף אשר רכשה האשה התמימה הזאת בעמל כפיה ובזיעת אפה, השאירה לצרכי העדה ולעומת זה הבטיחוה הם כי אחד החכמים יאמר „קדיש“ על קברה מידי שנה בשנה.

„נתיבות ציון וירושלים“ — לאנדרם משה לונץ

פודה נפשו ומציל כסף ירושלים

מעשה בר' זלמן ששב פעם אחת משליחותו בארצות הים לטובת ירושלים. הוא נסע בלויית שמשו הנאמן ר' אברהם לייב, אחד מבני המנין הראשון בחורבת ר' יהודה החסיד הבנויה. ר' זלמן הוביל אתו סכום כסף גדול — כספי צדקה לעניים. ויהי בנסעם באניה, שמו את הכסף בארגז ואת הארגז — למראשותיהם. האניה שבה נסעו, שייכת היתה לאנשי יון ורוב נוסעיה היו יונים. ויהי בלב הים ולאנשי בליעל אחדים נודע, שהנה היהודים הנוסעים אתם באניה מובילים אתם ארגז מלא זהב וכסף. החליטו וגמרו אנשי־זודן אלה לשחוט את הרב ואת שמשו, בכדי לגזול את כספם. וכבר התחילו ללטוש את חרבותיהם וסכיניהם, על מנת לרצחם נפש בחשכת הלילה ואת גופותיהם להשליך הימה. כאשר נודע דבר המזימה לר' אברהם לייב השמש, מהר והודיע בפחד וברעדה לר' זלמן. ר' זלמן ענהו בשקט, שאין להם מה לפחד. ויקם ר' זלמן ויעש בידו „עגול“ של כמה אמות מסביב למקום משכבם ולחש מה שלחש. ויהי בלילה, כשכל נוסעי האניה ישנו את שנתם, קם אחד ויגש בלאט אל מקום משכב היהודים; בין רגע שלף את חרבו החדה באמרו לתקוע אותה בגופותיהם, והנה נתיבשה ידו של המתנפל. התרב נפלה מידו ארצה, ובצעקו צעקה משונה צנח אין אונים, לתמיהת חבריו שמהרו למקום המעשה. או נפל פחד ר' זלמן על היונים המתנפלים. בבכיות ובתחנונים חלו את פניו לסלוח להם על איולתם וגם הוסיפו לבקש ממנו, שיתפלל בעד חברים המתנפל, שיקום מחליו. ר' זלמן מלא את בקשתם, ובמשך כל זמן הנסיעה, עד הגיעם לחופי ארץ ישראל, היו היונים עבדיו הנאמנים של ר' זלמן. שלושה זורות בישוב — למרדכי סלומון

הסליחות ובעל התשובה

שמעון רוזנטאל היה שמו מן המומרים הראשונים בירושלים. הוא נולד ברוסיה ובשנת תקצ"ו או תקצ"ז התיישב בירושלים. העיר בה המיר את דתו, לא ידועה לי. בספר-מסעותיו, "לירושלים", מונה אותו פראנקל בין אלה, שהמירו את דתם בירושלים, אולם לפי דברי יחיאל ברי"ל, המיר את דתו באיזמיר, מקום שם בא בימי-עלומיו. בין כה וכה — עוד לפני בואו לירושלים התרועע רוזנטאל עם אנשי המיסיון, ובהיותו בטבעו קל-דעת וחומד-בצע, קל היה למיסיון להכניסו תחת כנפיו.

בימי בואו לירושלים כבר תקע המיסיון יתד בעיר הקודש ופרש את מכמתרו לצוד נפשות מישראל, ושמעון רוזנטאל היה מבאי-בריתו ומראשי-עוזריו ב"עבודתו הקדושה".

בכסף שקבל בשכר מכרו את בכורתו, פתח בית-מלון מחוץ לחומת ירושלים — ובמלון זה הצליח לעשות עושר.

את בנותיו השיא למומרים עשירים, אחד מתנניו היה ברגהיים (אבי משפחת המומרים ברגהיים, בעלי אחוזת כפר "אבו-שושה" שעלי-יד ירושלים). חתנו השני היה פקיד בדואר הצרפתי בירושלים, שנפתח בימים ההם.

בגלל עשירותם והשכלתם מלאו התני רוזנטאל תפקיד חשוב במיסיון ועל-ידיהם עלה גם רוזנטאל לגדולה. הוא נעשה ל"כוח חשוב" גם בזה שמצא חן בעיני הקונסול האנגלי, שאהב אותו ולא עשה קטנה או גדולה מבלי המלך בו תחלה.

דבר זה הכעיס מאוד את ראשי המיסיון והבישוף האנגליקאני, ומרוב קנאתם בו ניסו לא פעם להרחיקו מעל הקונסול, אלא רוזנטאל ידע תמיד לנצח את אויביו.

הוא היה הטיפוס של ה"מומר להכעיס". תענוגו המיוחד היה להכעיס את היהודים, להתווכח עמהם ולהתפאר בנצחונו עליהם. ובהיות העיר או קטנה ורוב תושביה גרים בעיר העתיקה או סמוך לשער יפו, היה נפגש יום-יום עם

יהודים, נכנס עמהם בדברים, מטרידם ומעליבם. לפעמים היה בא לשכונת היהודים, מביא אתו בשר-חזיר ואוכל אותו לנגד עיניהם, מלקק את אצבעותיו מרוב עונג ובשעת מעשה היה לועג לכל קדשי הדת ומתפאר בעשרו. באמרו ראו מה שאמונתי החדשה הכניסה לי!

כך לא נתן רוזנטאל מנוח ליהודים, אבל הם ידעו להקהות את שיניו, וסרו מעליו בשאט-נפש.

ומה נשתוממו יהודי ירושלים, כשנודע להם שרוזנטאל היה לבעל-תשובה ושב ליהדותו.

הדבר היה בשנת תרכ"א. בליל הראשון ל"סליחות" עבר דרך רחוב היהודים, ובראותו את היהודים ממהרים ללכת לבתי-המדרש לאמירת "סליחות", התחיל פתאום יתוש מנקר במוחו; לבו נתמלא הרהורי חרטה, ומבלי חשוב הרבה עלה אל חצר ה"חורבה" ונכנס לבית המדרש הישן. הוא עמד בפניה עלי-יד הדלת, לקח ספר "סליחה" בידו ויחד עם הקהל התחיל לאמר "סליחות", ובהתוודו על חטאיו: "אשמנו, בגדנו", פרץ בבכי גדול.

המתפללים הביטו עליו כעל משוגע, אבל לא דברו עמו מטוב ועד רע. למחרת נכנס אל הרבנים והביע את רצונו לשוב ליהדות. הרבנים שידעו היטב את טיבו, לא יכלו להאמין שהוא רוצה לשוב ליהדות באמת ובלב תמים. חשבו שהוא מבקש לו תואנה ללעוג להם, ולפיכך לא שמו לב לדבריו והשיבו לו: "כטוב בעיניך עשה".

אבל רוזנטאל התחיל בוכה ומתחנן לפניהם שלא ידחוהו. הוא נשבע בפניהם, שמחשבתו רצויה, הוא רוצה לקבל על עצמו עונש חמור לכפר על עוונותיו ובלבד שיצרפיהו שוב למנין היהדות. אולם הוא היה כמצחק בעיניהם וגם על דבריו אלה השתמטו לתת לו תשובה.

רוזנטאל לא ניסה עוד להוכיח את תום לבו ועזב אותם אבל ומדוכא, לבלי הראות עוד בשכונה היהודית. אולם בערב ראש-השנה ירד שוב אל רחוב היהודים, נכנס לספר ודרש לגלח את ראשו ולהשאיר את פאותיו. אחר זה ירד אל ה"מקוה" אשר בחצר ה"חורבה" וביקש לקרוא שלשה רבנים; לנגד עיניהם טבל שלש פעמים, ובצאתו לבש מלבושים חדשים אשר הביא אתו, כלבושי היהודים החרדים. ומהר ללכת אל בית-המדרש של הגאון ר' ישעיה ברדקו; פרש לו לקרן-זוית והתחיל לבכות.

הוא לא חזר עוד לביתו. בראש-השנה התאכסן ב"הקדש" שבחצר ה"חורבה" שם אכל ושם לן. בצום-גדליה התענה, וכל היום עבר עליו באמירת תהלים. אשתו וילדיו לא ידעו דבר מהמהפכה שנעשתה בנפשו. ובראותם שלא שב

לביתו, התחילו לחפשו. ומה גדול היה תמהונם במצאם אותו ב"הקדש", יושב על-יד התהלים ולבוש כאחד היהודים הירושלמיים. אשתו התחילה לילל ולצעוק בקול ודרשה שישוב הביתה, אבל הוא לא מש ממקומו ועל כל תחינותיה השיב: "מעתה ולהבא רחוקים וזרים אנהנו זה מזו".

או פנתה אשתו לעזרת בעלי המיסיון שישפיעו עליו לשוב הביתה. גם הקונסול האנגלי התערב בדבר ושלח אליו שליחים להביאו אליו, אבל הוא לא רצה לעזוב את חצר ה"חורבה". באמרו, כי אסור לו לחלל את קדושת החג בדברי חול, ובהיות שמחר יום ראשון, הקדוש לנוצרים, יבוא ביום השני אל בית הקונסול ושם יתן "ביאור מספיק" על הליכותיו הזרות.

בבוא רוזנטאל ביום השני אל בית הקונסול מצא את אשתו, בניו ונכדיו מחכים לו, ועמם רבים מנכבדי המיסיון. בראותם אותו פרצו בצווחה, כי כמעט שלא הכירו אותו. בגדיו החדשים, הכומתה הלבנה על ראשו מתחת לכובע-הקטיפה המעוך, ה"טלית הקטנה" והגרבים הלבנים על רגליו, שינו את צורתו. גאונו ועוזו נגווו, והוא נראה כיהודי ירושלמי מדוכא ועלוב לכל פרטיו ודקדוקיו. למראהו פרצו אשתו וילדיו ביבבה. אשת הקונסול השתיקה אותם בדברים רכים והקונסול פנה אליו: "מר רוזנטאל הוא ודאי חולה. מרגישים אנהנו שדבר-מה מציק לו ומעיק על לבו, עד ששלוות נפשו נגולה ממנו. יפתח-נא מר רוזנטאל את סגור-לבו, אולי נמצא צרי למחץ לבו, אולי נוכל למצוא נוחם לנפשו וארוכה לנשמתו".

אולם רוזנטאל לא נתן לו להמשיך את דבריו, הפסיקו ואמר: "הגני תודה לאל, בריא בגופי, ברוחי ובנפשי. אין אני זקוק לדברי-נוחם, כי כבר נוחמתי. אין לי צורך בשלוות נפשית, כי כבר מצאתי מרפא לנשמת. יודע אני שהרבה הטאתי בחיי, בגדתי בעמי וכחשתי באלהי, אבל תשובה מכפרת על עוונות. מקווה אני, שבתשובה, צום וכבי אפדה את נפשי מחטאי הכבדים בכל השנים שהייתי מומר. נולדתי יהודי, וכיהודי אוסיף לחיות עד יומי האחרון".

אולם אשתו לא אמרה נואש; בראותה שבדברים רכים לא תוכל לו, ניסתה להשיבו ביד חזקה. היא היתה בטוחה, שאין רוח בעלה נכונה ושיבחו ליהדות אין לה שורש בנשמתו. והעצה האחת היא להרחיקו מעל היהודים ולראות שביום-הכיפורים ימצא אתה. לשם זה נדברה עם המיסיון לתפוס אותו בערב יום-הכיפורים ולשים עליו משמר, לבל יוכל לעזוב את חדרו עד אחרי הצום, ואז ודאי ירגע לבו וה"שגעון" יסור מעליו.

בערב יום-הכיפורים שלח הקונסול האנגלי לקרוא לו, כי רצה להמלך בו בדבר ענין חשוב ונכבד. בתחילה סרב רוזנטאל ללכת, אבל הקונסול הוסיף לשלוח מלאכים אחרי מלאכים, עד שבאחרונה נעתר רוזנטאל ללכת אליו. בבית הקונסול חיכו לו אשתו וילדיו, שניסו שוב להשפיע עליו כי ישאר עמהם. רוזנטאל גם לא השיב לה על דבריה, אבל בחפצו ללכת, תפסו אותו פתאום ארבע ידיים אמיצות וחזקות, ואשתו נגשה אליו ואמרה: פה תלון הלילה וגם מחר תשאר אתי.

רוזנטאל נאבק ורצה להמלט, אבל ידי כובשיו גברו. לפנות ערב, כשהחמה נטתה לערוב, הצליח רוזנטאל לברוח ממאסרו — לבית הכנסת.

הוא נכנס לשם ברגע שהוציאו את ספרי-תורה מהארון והחזן פתח ב"כל נדרי".

ועם כל המתפללים עמד המומר-להכעיס ששב בתשובה עטוף בטליתו ובוכה בדמעות שליש...

א. ר. מלאכי — "ההד"

גאולת קרקע ביום הכפורים

יהודי יקר ורב פעלים היה בירושלים ושמו ר' מאיר שינבויים, היה כולו מלא אהבת א"י וירושלים. עלה ארצה מבוהמיה בשנת רנ"ד, בהיותו כבן שש עשרה. הרבה יש לזקוף לזכותו את בניית שכונת "בתי מחסה" בעיר העתיקה. שמו קשור עם עוד קניה נוספת, חשובה ומיוחדת במינה שבאותם הימים השאירה את רשמיה המיוחד על בני ירושלים. ומעשה שהיה כך היה:

לאחר שכבר נבנה חלק מהבתים של שכונת בתי מחסה, נשאר מגרש אחד בדרומה של השכונה, הפונה לעבר הר הבית. מגרש זה גבל גם עם ביה"ח, משגב לדרך". באותו מגרש היה בית קברות מושלמי ועסקני בתי מחסה דביטו בעין רעה על בית קברות זה, שהוא בבחינת יוצא דופן בתוך השכונה היהודית וסוגר בפניה את ההתרחבות וההתפשטות דרומה. ערביי הסביבה אימו שלא ירשו להעביר בית קברות זה לידי יהודים. אבל הערבי, ממשפחת דג'אני, שמגרש בית הקברות היה שייך לו, היה מעונין למכור את האדמה ליהודים (מה שנוגע לערבים, הערים עליהם אותו שייך לאחר המכירה, ואמר כי אביו הקבור באותו בית קברות, בא אליו בחלום הלילה ותבע ממנו להוציא עצמותיו משם, כי איננו רוצה להיות קבור בין יהודים ועל כן הוכרח להוציא משם) אבל לא היה מי שיסכן עצמו וירד ל"טאבו" לגאול את האדמה מידי הערבים — וכאן שוב מופיע ר' מאיר ושם נפשו בכפו, כדי לגאול אדמה זאת. אך יש להערים על השטן, אלה הערבים שהעמידו משמרות על יד הטאבו, לא ליתן ליהודים להכנס לשם כדי לסדר את הקניה. ויבחר המוכר את יום הכפורים ליום הקניה: שאז אין איש מבין המשמרות על-יד הטאבו, כי הרי יום קדוש הוא ליהודים וידעו הערבים כי יהודי לא יצא מפתח בית-הכנסת באותו יום. וירד ר' מאיר ביום הכפורים אל הטאבו והתלבש כשייך מוסלמי ואמר לערבי לחתום בשמי על ההעברה (שאמירה לעכו"ם בשבת אסורה מדבריהם, ומשום ישוב א"י לא גורו) בלא שיעלה על דעת מישהו מערביי הסביבה כי יהודי זקן זה ירד לטאבי ביום הקדוש. וכך נתגלגלה זכות ע"י זכאי והרבה מיקירי ירושלים קנאו בו שהוא זכה למצוה גדולה כזו.

„בשערך ירושלים" — לר' יודא סגל וויס

חוקרי ירושלים וכותבי תולדותיה

ר' אברהם משה לונץ

ר' פנחס בן צבי גריבסקי

ר' חיים מיכל מיכלין

ר' דוב נתן ברינקר

התאנה בחצר אור החיים

במסיבה שהתקיימה „בעלית המדריך“ לכבודו של הפרופסור הרב ש. מירסקי מניו-יורק, העלה הפרופסור רעיון על השנוי שהתהווה בגישה הדתית לגבי האדמה וצמחיה וסיפר שהגרש"ד כהנא, רבה של ירושלים העתיקה התעסק בחיבה בתאנה שגדלה בחצרו בירושלים העתיקה. לפעמים — אמר פרופ' מירסקי, — היו הרבנים מנותקים מטבע, אילנות וצמחים ואילו הרב הישיש היה קשור לעץ הזה. מעשה פלא גדלה התאנה כאילו מנותקת מהאדמה, גדלה מתוך הסלעים והאבנים שברצפת החצר שהיתה בקומה שנייה, ללא חיבור כל שהוא לאדמה. נהפכו היוצרות: אמר הפרופסור הנכבד וסיפר איך טפל הרב בתאנה וחבבה ובאיו זהירות נגש אליה. דבר זה היה הצד החיצוני של הדבר, אך למעשה התאנה היה צד פנימי מיסתורי. התאנה גדלה באמת באופן פלאי והרבה מבקרים היו רגילים לבוא לבית הרב ולראות בפלא והרב היה מתיחס לתאנה ביחס של חיבה וכבוד, והיה מאסף תלמידיו ויושב ולומד תורה מתחת לעץ בחצי גורן עגולה ונהנים מריחו וצלו. מסביב לתאנה היו הרבה סיפורים ואגדות.

פעם אחת בשעת הלימוד ביקר במקום אדם אחד, גבה קומה וצנום גוף, ניגש לעץ, התישב ליד התלמידים והקשיב לשעור כשעיניו משוטטות על שרשי התאנה שהיו בולטים מבין נדבכי האבנים מסביב. כשהרגיש הרב בהתענינותו, עמד וסיפר לו את הפלא שבצמיחת העץ. „מה שמו של אילן זה?“ תאב האורה לדעת. „שמו נקרא על שם פרותיו“ ענה הרב, ומיד הוסיף בבדיחותא, בהסתכלו על התלמידים: „כשאנו מסתופפים תחתיו ללמוד תורה, הרי יש לו שם מיוחד „עץ חיים“ — עץ חיים היא למחזיקים בה“ למשמע דבריו של הרב, החויר הזר וכאילו נרתע ממקומו לפתע. הרב נעץ בו עינים חוקרות לפשר רתיעתו, והלה התחמק, עמד והסביר שלפי דעתו יש סכנה בעץ והוא עלול להחריב באחד הימים אל כל הבית ולמוטטו כליל על יושביו. „סבורני שהשם עץ מות“ הולם יותר את העץ מאשר „עץ חיים“ גמר הזר את דבריו, תוך התפרצות צחוק לגלגני מאיים שהטיל אימה על כל השומעים.

מה טיבו של צחוק פרוץ זה? היראה הרב — דומה שאדם זה אין כוונתו אלא לקנטר. מיד העמיד על המלגלג עינים דוחות מנופות וחזר להמשיך בהגדת שעורו.

כשהלו מביט עליו בשחצנות מרדנית וממלמל „כן, כן הוא הדבר, עץ הנישא את המוות והכליון בקרבו“ ואחר קם והלך לו.

כשהסתלק הזר, התחילו להתעורר בלבו של הרב חששות, שמא באמת סכנה בעץ, למיחש מיהא בעינא. קרו מקרים לא מעטים של התמוטטות בנינים בגלל שרשיהם של עצים שחיבלו ביסודות. אותה שעה נפרשו במוחו של הרב סוגיות שלמות של פרק „לא יחפור“ הדנות בענין זה וגמר אומר להביא שאלה זו לחוות דעתו של מהנדס בנין.

המהנדס שהוזעק לבדוק את המצב, השתומם גם הוא בתחלה למראה הפלא; עץ הגדל באבני קיר ושרשיו יונקים מקמצי עפר תיחוח בין הנדבכים ללא זיקה כל שהיא עם קרקע. „אפשר שזהו ענין לאגרונום יותר מאשר למהנדס“ העיר הבודק „ברם מנקודת מבטי המקצועי כמהנדס, אין לי אלא לאשר שבאמת סכנה לבנין“.

הרב הצטער צער רב על העץ שהיה חביב עליו ביותר כאכסניא של תורה, אולם פקוח־נפש דוחה הכל, לא שהה וקרא למנסר לגזז את העץ.

מי שלא ראה את צערם של הרב והתלמידים בשעה שעמדו ונסרו לא ראה צער מימיו, ובכל נסירה ונסירה נדמה היה להם שהם שומעים קול אנקה הנפלטת מהעץ. והאנקות היו מוזעזות ומרעידות כל מיתרי הלב.

הנה לפתע... המשורר נשבר והמנסר נהדף אחרונית ונזרק על האבנים וידיו פצועות ושותתות דם. מיד חשו ושפכו עליו מים להשיב את רוחו. הסתכלו לראות בפצעיו וראו חתך עמוק באחת מאצבעותיו. חבשו את האצבע ושאלו להרגשתו. „הפצע אינו מכאיב כל כך, ברם אני מלא צמרמורת וזוועה, כשנסרתי את העץ. הרגשתי כאילו אני מנסר וחותך בבשר החי של גופות אדם“, השיב הפועל כשהוא חוזר כסיד ושיניו דא לדא נקשין.

המעשה הטיל פחד ותמהון, והוחלט לדחות את גזיית העץ למועד אחר. בינתיים העץ עשה את שלו, גדל והתענף, ויחד עם זה התחילו להראות בקיעי התפוררות בנדבכים. שוב התחילו לתת את הדעת על הסכנה שבעץ.

הנה באחד הימים הופיע אותו זר כשחיוך מרחף על פניו, הסתכל בעץ ומיד הקים רעש „יהודים תורניים ויראי ה'“ איך מתעלמים מפקוח נפשות? איך מעמידים בסכנה חייהם של בני אדם ולא חסים על המון אורחים ותיירים העלולים למצוא את קברם החת אבני קיר מתמוטט באחד הימים הקרובים“. קהל רב נתאסף לקול צעקותיו והוא לא פסק מלצעוק: „שערוריה צבורית! נבלה שאין דוגמתה, מלכודת מוות לחפים מפשע“. עד שכל הנוכחים הצטרפו לצעקתו ופה אחד נמנו וגמרו כי

למחרת היום יש לקצץ את העץ ויהי מה. ולא נתפורו עד שהביאו להצר את המנסרים והבטיחו לבצע את מלאכת הקיצוץ בבקר השכם.

בבקר, כשבאו המנסרים, הלכו אחריהם שני זקנים ספרדים מהעיר העתיקה שביקשו לדבר עם הרב הישיש ביחידות. כשהתישבו בחדרו של הרב פתח אחד מהם ואמר: "שמענו שכבוד הרב ציווה לקצץ את האילן שבחצר „אור החיים“ ובאנו לבקשו שאל יעשה זאת". רגש שמחה גיצנץ בלבו של הרב ושאל: "היש יסוד חשוב לבקשתכם?" הוקן הראשון קרץ לזקן השני והלה פתח ואמר: "החצר הזאת היתה משכן כבודו של קדוש האלקים מרן רבנו חיים בן עטר. אין לנו צורך לספר בקדושתו וצדקתו והמפורסמות אינן צריכות ראייה, ברם מסורת אגדה בידינו שרבי חיים עסק בזמן ידוע לדחוק את הקץ ולקיים „זכו אחישנה...“ יומם ולילה עסק בהכשרת החשת הגאולה, לא נח ולא שקט, הסתגף והתייחד, צירף שמות וכיוון כוונות ולא פסק פומיה מגירסתו ומצלותיה ומבעותיה, כיון שראה שפעמי הגאולה בוששו לבא, קיים דברי חז"ל שהסבת פנים אל הקיר בשעת תפלה יש בה התעוררות לרחמים שנאמר ויסב חזקיהו פניו אל הקיר, התחיל רבי חיים להתבודד בתפלתו כלפי הקיר שבחצר ולבקש על הגאולה, ואומרים שמכח התפלה נוצר וצמח אילן זה של תאנים וכשבשילו התאנים אכל מהם אותו צדיק, וראה הצדיק סימן טוב בכך, שהרי לחורבנה של הארץ כתוב: אין תאנים בתאנה, ולא עוד אלא שבכל שעה שהיה הצדיק יושב תחת התאנה ועוסק בתורה ובעבודת ה' היו להקות להקות של צפרי רון מצטרפות לתפלתו, עפות ובאות אצלו ומפצחות בשירי שבת ותהלה להשי"ת. יתר על כך צפרים אלו היו מעוררות אותו באשמורת השלישית לקום ולעסוק ב„תיקונים“ כדרכו בקודש כל הימים.

היה רבנו חיים בן עטר יושב תחת העץ כצדיקים בגן־עדן עטרתו בראשו ונהנה מזיו השכינה, אוכל פרות ארץ־ישראל, הולך ומתעלה מעלה מעלה בקדושתו וטהרתו, עד שהרגיש בו השטן ונתמלא קנאה וגמר אומר להפריע לו. מה עשה? הלך ושיסה בו את ילדי הרחוב והיו באים קופצים ומשתובבים על העץ ומפריעים את רבי חיים בתורתו ועבודתו. בתחלה היה רבי חיים גוער בהם ומגרשם; ברם כשראה שהללו אינם חדלים לבוא, הבין שיש כאן משום „כח אחר מעורב“ בהם, תולדה של אב־גניקין, השטן בעצמו ובכבודו, הערים עליהם רבנו חיים ובמקום לגרשם היה מקרבם אליו ומושכם לביהמ"ד לקיים דברי חז"ל „אם פגע בכ מנוול זה משכהו לבית־המדרש“. מלמדם תורה ונוטע בלבם יראת שמים וקיום מצוות, ומעז יצא מתוק, שעי"ז עלתה לו גם זכות „להוציא יקר מזולל“ ונעשה למוכה הרבים והלך והתעלה בשל כך עוד יותר, והרגיש שהגאולה ממשמת ובאה... גירא בעיניה דשיטנא, פעמים שהיא מערבבת את השטן ופעמים שהיא מגרה את

כעסו. וכך אירע כאן, שהשטן כשראה שבדרך זו אינו מצליח, מה עשה? הלך ושיסה את שכני המקום שיעקרו את האילן משום סכנתו לבנין. התכון בזה להעכיר את רוחו של רבי חיים ויבא לידי סילוק שכינה, שהרי אין השכינה שורה מתוך עצבות. ואמנם מעשה שטן הצליח, ובלילה אחד נכנסו שני ערלים לחצר עם קרדומות וכילפות וקצצו את העץ עד תומו. בלילה ההוא לא באו הצפרים להעיר את רבי חיים כדרכם לילה-לילה, וכשנעור רבי חיים וראה שכבר האיר היום, השתומם מאד ויצא החוצה לראות בצפרים, ומיד נוכח לדעת מה עולל לו השטן. העץ היה מוטל גדוע על הארץ וצפרי השמים נדדו הלכו. מאז רפו ידיו של רבנו בן עטר ולא יסף עוד להשלים תקונו כבראשונה, והיה מתאבל על המאורע ימים רבים ומצטער על העץ.

וקבלה היא אצלינו החכמים — הוסיף המקובל הזקן — מאדוננו רבי חיים בן עטר וזה"ה שעץ זה שנקרא בפי רבנו בשם "עץ חיים" עוד יצמח פעם באחרית הימים בבוא עת פקודה ורצון מלפניו יתברך, ואז יתחדשו כנשר נעוריו. שיהיו רב ותלמידיו יושבים בצלו ועוסקים בתורה, ולפיכך, כך ציווה, לא יקצצו בו לא כולו ולא מקצתו, זאת ועוד, כשיבא פעם מי שיתריע על סכנתו ליהוי ידוע שזהו שליחו של השטן שעינו צרה בעץ החיים.

כששמע הרב את הדברים מהזקן שהעיד על עצמו שהוא מחכמי בית-א"ל ישיבת המקובלים הקדומה בתוככי חומות עיר הקודש, שמח עליהם שמחה רבה והבטיח להם לשמור על העץ לבל יגעו בו ידים, ויצא לפועלים המנסרים והודיע להם על ביטול הענין. שלם להם בעד יום עבודה שלא לגרום להם הפסד ונפרד בדברי ברכה, — ויהי הדבר לחידה בעיני רבים ושלמים.

בימי המלחמה כשעלה הכורת של לגיונות ערב על הישוב היהודי בעיר העתיקה, כיוונו הרשעים את פגזיהם אל חצר "אור החיים" ולא פסקו מלהפגיו עד שראו את האילן כורע וצונח ארצה... אך חזקה היא שמה שהצדיק גוזר הקב"ה מקיים, וברכתו של אותו צדיק לאילן זה עוד תתקיים בו, בחבוש ה' את שבר עמו וארוכה יעלה למכתו בגאולה השלימה במהרה בימינו אמן.

בשערי ירושלים

לפני עלותי לארץ-ישראל נדרתי נדר לה' לאמר: אם יהיה א' עמדי והביאני אל ארץ בני עמי — ועליתי להראות את פני ה' בחג השבועות ולהשתחוות בהר קדשו.

ויהי בבואי ליפו ואגמר בלבי להיות מן הזריוזים המקדימים למצוה ולעלות ירושלימה שני שבועות לפני החג ואצא מיפו, אני וביתי ממחרת השבת בארבע שעות אחרי הצהרים ונבוא לרמלה בבוא השמש. ונעמוד פתח ארמון הרב, אשר התקין לו ערבי אחד למלון. ויתן לנו קפה בפכים קטנים ומספוא לסוסים. וגם מבלעדנו חנו שם עוברי דרכים, נשואים בעגלות, בגמלים ובחמורים.

בחצות הלילה באנו לעטרות, היא עטרות בית יואב התנומה הקלה אשר עברה על עינינו לרגעים סרה כרגע למראה הררי עד, אשר החלו להתרומם. כל הלילה לא שבעה עיני לראות לאור הירח את סעיפי הסלעים העזים והמזורים ואת נקרות הצורים. המראות הנאדרים האלה מתחת, האויר הצח והטהור מאין כמוהו מסביב, הכוכבים הצפופים בשמים, עד שהוהב מרובה בהם על התכלת, וקול צליל המצילות שבצוארי הגמלים המתנהלים בעצלתים כחולמים, שעשעו את נפשי, ונלך הלוך ונסוע, ויאור לנו היום בקרית-יערים. משם נסענו ונעבור על פני חרבות מצודת סלעים עזה ובצורה מאד, ובעוד שעה באנו אל מוצא, הוא „המקום שלמטה מירושלים“, ששם היו אבותינו יורדים בזמן שבית המקדש היה קיים ומלקטים מורביות של ערבה לעטר בהן את המזבת.

עוד שעה לבוא ירושלימה. כמעט לא מצאתי את לבבי להנשא בעגלה על אדמת הקודש, אשר דרכו בה רגלי אבותינו ואמותינו, נביאינו וכוהנינו, מלכינו ושרינו. אך מפחד הגיא הנורא, המרחיב ומעמיק לבלי חוק משמאל לדרך, תעה לבבי, עד כי הסתרתי פני מהביט צפונה אל רמה העתיקה, הנשקפת ממעל לגיא, ואסב את פני אל הימין. פה רבתה השממה. כל עשב לא יצמח, ועל כל מראה-עין ערמות אבנים מנפצות, כמו השאירה גם ירושלים עצמה זכר לחורבן כנגד הפתח.

אך הנה רגלינו עומדות במבוא העיר. משני עברי הדרך נטועים גני עדן ובתי חמד בנויים. עוד כעשרים רגעים והנה גשקפה אלי חומת ירושלים

האבלה והקודרת. כאלמנתו של מלך, אשר בגאון תפארתה היא, אפילו כשהיא שוממה, היתה עיר אלהים בעיני. "לפני גדולתך אעמוד ואבהל" — המו מעי בקרבי. עוד גדלת, עוד רוממת, אך מה שוממת, ציון מדבר היתה, ירושלים שוממה. — קראתי, ולבי ובגדי היו לקרעים.

באתי בשער העיר ירושלים. ה' אלהים! מי אני כי הבאתני עד הלום. כמה גדולים וטובים כלתה נפשם לבוא הנה ולא זכו, ואני הנה רגלי עומדות בשעריך ירושלים, בגיא-החזיון שכל החוזים נתנבאו עלי, שכל החוזים עמדו ממנו. באתי אל עיר הקודש פנימה, והנה, ברוך ה', החלה להתנער מעפר, חוצותיה רצופים היטב, מימין ומשמאל בנויים בתים יפים, מימין לשער, לפני מן החומה, יורד גיא גדול ורחב, ובגיא בנוי מגדל עתיק וגבוה מאד, "מגדל דוד". כל המקום הזה מלא תשואות, החנויות מרובות, והמון אדם רב שוקק בחוצות. ככל אשר קרבתי אל מקום המקדש, כן צרו השוקים וכן נעקשו, עד אשר באתי אל שוק צר אשר אין שם כי אם כדי מעבר שני אנשים. פתאום נראה אלי בגבהו כותל המערבי בגאון חרבנו. חרדת אלהים נפלה עלי. הן המקום אשר אני עומד עליו קדוש הוא מכל קודש ואליו יכוונו בני-ישראל את לבם מכל ארצות פזורים! התרפקתי על אבני הקודש:

אבחר לנפשי להשתפך במקום

אשר רוח אלהים שפוכה על בחיריך.

את בית מלוכה ואת כסא כבוד אל,

ואיך ישבו עבדים עלי כסאות גביריך!

האבנים האלה צורי עולמים הם ליעקב, מפאתי צפון ומירכתי תימן עיני נדחי ישראל נשואות אל המקום הזה, אשר שם שריד בית חמדתנו, ואשר משם פקד יפקד ה' את עמו.

כל עוד נשמת אלקי באפי, יום זכרון יהיה לי היום הזה.

זאב יעבץ

„עמלק“ ברחוב היהודים בירושלים

בפרוס הפסח היה „בית הדין“ יושב לשם מכירת חמץ — בניסן, אין דני? דיני ממונות. „קונה“ היה עמלק. עמלק זה היה פלח מכפר השלוח (סילווא) כל ימות השנה היה עוסק בשדהו ובגן הירקות אשר לו ובערבי פסחים היה מספק לרחוב היהודים „חול כשר לפסח“ ו„חמר עם הכשר מר' שמואל“ — כך היה מכריו על סחורתו באידיש צחה, שהיתה שגורה על פיו כשפת אמו: „כשרה זאמד אויף פסח!“ „לעהם מיט א הכשר פון ר' שמואלין?!“ ולא עמלק היה שמו, אלא מוחמד צאלח והיהודים קראו לו עמלק להרעימו. וכשקראו לו עמלק, היה עונה באידיש: „אביך עמלק! אני בנו של ישמעאל, בן אחיו של יצחק (יצחקס א פלימעניק) ונכדו של אברהם — אץ קוצץ בן קוצץ, קצוצי לקצץ רצוצי לרצץ!“ יוצר זה היה שגור בפיו במבטא אשכנזי, למרות הצ' המרובות, ועל זה היתה גאותו עם הרבנים „מוכרי החמץ“ היה מדבר אידיש עם כל בטויי הכבוד הנאותים: „דער רבי“ ובלשון רבים ליחיד, וידע את חשיבות התפקיד שהוא ממלא בקנית החמץ עפ"י „שטר מכירה“. בחול המועד של פסח היה נכנס לבית המרקחת של ר' ליב אפטיקר שבקצה רחוב היהודים, שנמכר כמובן גם הוא בחמץ, היה מתישב לו בהרחבת הדעת, מעשה בעל בית ואומר: ר' ליב, היום אני כאן בעל הבית, הכל כאן שלי, יש לי שטר מכירה מבית דין! מזוג לי לימונדה טובה, אבל „כשר לפסח!“ עמלק זה הביא פעם בערב פסח חסא וכרפס לר' ביניש — בנו של ר' שמואל סלנט — והלה לא נתן לו להכנס אל הבית המצוחצח כבר לכבוד החג, פתח עמלק ואמר: אי, ר' ביניש, כשיבוא משיח הלא יתחלפו היוצרות: אנחנו נהיה ב„גלות“ אצלכם, אני אגור בבית יפה ומרווח כשלך ואתה תביא לי ירקות לחג, — אז לא אתנהג כמותך, אלא אומינך אל הבית ואכבדך בקפה ונרגילה. המסכן, לא זכה לימות המשיח. באחד מימי ניסן מצא את מותו במחפורת של חמר, שנתמוטטה וכסתהו בגושי חמר.

החול של „עמלק“ — מין עפר צהבהב בהיר, שנמצא במקומות ידועים בסביבת ירושלים, היה משמש לעקרות הבית אמצעי מירוק לכלי המטבח. מיני החול כהיום לא היו אז ולא צמר-מתכת; החמר גם הוא היה מין עפר מיוחד מסביבת ירושלים ושמש לעשית הכירים. פרימוס טרם יהיה בארץ ואף „פתיליה“ לא נראתה בירושלים והבישול נעשה בפחמי עץ נתונים בגומות שבשטחם העליון של הכירים, העשויים חמר וחלוקי אבן — בידיה המאומנות של „חיה דיא נביאיתע“, בעלת מקצוע בבנין כירים, כדי להכשיר את הכירים לפסח, היתה כל עקרת בית מנתצת את שטחם העליון עד לקרקע הגומות ויוצרתו מחדש בחמר חדש כשר לפסח ובחלוקי אבנים חדשות. י. ד. קרלין — ההו

הקצין התורכי שבא על ענשו

היה זה בצהרי ערב פסח, בעת מלחמת-העולם הראשונה. הרבנית אסתר ישבה לה ליד חלון חדרה ברחוב היהודים בעיר העתיקה, קרוב לחורבת רבי יהודה החסיד ועיניה תרו אחרי בנה יחידה יעקב, ששרת כחייל בצבא התורכי; אימתי יחזור הביתה לחג הפסח? החדר האחד בו גרה הרבנית היה מצוחצח ומבריק; מסויד בסיד לבן מאיר-עינים. הרצפה היתה שטופה ומרצפותיה החומות היו נוצצות. השמשות שבשני החלונות הבריקו כמראות. על השולחן שעמד באמצע החדר, היתה פרושה מפה לבנה צחורה; בקבוק יין אדום מתוק ניצב לו בחשיבות יתירה ומסביב לו גביעי הכסף, שבהם התבלט גביע כסף גדול שהיה מיועד לאליהו הנביא. שלש המצות: אחת כנגד כהן, השניה כנגד לוי והשלישית כנגד ישראל, היו מכוסות במפה מרוקמת בחוטי משי צבעוניים, בתמונת „הכתל המערבי”. הכורסא הגדולה המרופדת עמדה בראש השלחן מוכנה לבנה יחידה שהבטיח לאמו כי יערוך את הסדר בבית אמו ולא ישאר בצבא בימי החג. הציצה אסתר מבעד לחלון כולה תמיהה: מדוע בושש בנה לבוא? הן הבטיח לה שיעשה את כל המאמצים להשתחרר מהצבא לימי-החג ולפחות ליום הראשון של החג. ידוע ידעה אסתר כי בנה לא יבוא לבדו. הוא ספר לה כי הקצין התורכי הממונה עליו הסכים לתת לו חופשה לשבעת ימי-החג, בתנאי שהקצין ישהה בביתם בליל הסדר, שכן רוצה הוא לראות כיצד עורכים יהודים את ליל הסדר. באין ברירה הסכימו האשה ובנה לאכסן אצלם את הקצין בליל-הסדר, ובלבד שהבן יוכל להיות במחיצת אמו בימי החג.

היתה כבר שעה אחת אחרי-הצהרים ובנה טרם בא. שעה רדפה שעה וכבר הגיעה השעה חמש. דמעות-צפיה נקו בעיניה. הצטערה הרבנית מאד ואמרה לעצמה: „היתכן שלא נתנו לו את החופשה? ומה יהא על החג, מי יערוך לה את הסדר?”. יצאה הרבנית ועמדה בפתח ועיניה תרו אל כל עבר. לעתים נשאה עיניה לשמים והתפללה מקרב לבה לרבון-העולמים, שישלח לה את בנה יחידה מחמדה, למען לא יושבת חגה. ובעלות הארגמן בפאתי השחקים, וקרני-שמש אחרונות לחכו את ראשי הגגות, ראתה הרבנית אסתר את בנה יחידה הולך ברגל ולידו רוכב על סוסו הקצין התורכי, לבה הלם פעם. דמעות-גיל ניראו בעיניה. שכן שמע האלקים לתפילותיה.

הקצין התורכי ירד מעל סוסו וקשר אותו אל שער החצר שלפני הבית. כשנכנסו הביתה, הזמינה הרבנית את הקצין לשבת ליד השלחן, אך הוא הטיל עצמו על המטה המוצעת ונכנס לתוכה עם בגדיו המאובקים ומגפיו המזוהמים. ראתה הרבנית כיצד כלי-הלובן של מטתה זוהמו ולבה התכווץ בקרבה מכאב ועלבון. הקצין נרדם ונחירותיו החרידו את החדר.

„מה עוללת לי בני?“ — בכתה חרישית האם.

„ומה יכולתי לעשות? — השיב הבן — הן רצית שנבלה יחדיו את החג,

וגם אני השתוקקתי מאד לכך“...

הגיעה שעת ערבית. יעקב ראה בקנאה כיצד צועדים הכל לבית-הכנסת, זרק הוא אינו יכול ליהנות מן התפילה החגיגית. והרבנית, לבה נבא לה רעות. עם כל נחירה ונחירה של הקצין התורכי חשה כעין דקירה בלבבה...

כשפקח הקצין את עיניו, קם מהמטה ונגש אל השלחן. הוא בקש שיגישו לו לאכול. מבלי לחכות הרים את המפה מעל ה„קערה“, לקח את המצות ואכלן, אך הן לא השביעו רעבונו. הרבנית שמה לפניו עוד מצות, אך לפתע נרתח כולו מחרון וכעס, והחל לצעוק בקולי-קולות:

„לחם אני רוצה!“...

הסבירה לו אסתר כי אסור ליהודים בחג זה לאכול לחם אפילו מה-שהוא בגדל סכה, כי אם רק מצה, והוא באחת: „אם לא תתני לי לחם, אמרר את חייכם“... וכשלא קבל הקצין את מבוקשו, זרק את הכל מעל לשלחן והפכו, כלי הזכוכית נשברו לרסיסים, היין נשפך והציף את המרצפות; את כלי המטה זרק לכל עבר ובפגיון שבידו איים לדקור את יעקב. אותה שעה הרימה הרבנית קול צעקה מרה ולקולה המחריד נתאספו כל השכנים. המחזה היה מחריד. החדר היה דומה כלאחר פרעות. הרבנית התעלפה ובקושי רב השיבו את רוחה. ברוב עמל עלה בידי יעקב לדבר על לב הקצין ללכת עמו אל מלון הקצינים שבעיר. לאחר ששתה כמה כוסות יין שרף, שהביאו לו לפי דרישתו, לוהו יעקב ועוד מישהו מהשכנים אל מלון הקצינים. כשהגיעו למלון הטיל הקצין מיד את עצמו במיטה ונרדם.

יעקב חזר אל אמו ששכבה קודחת מחום. הוא ישב ליד מטתה והשקה אותה כפיות תה. כשפקחה עיניה וראתה את בנה יחידה על ידה, חבקה אותו ונשקה לו. — „העודך חי? — מלמלה בשפתיה. — עתה יוטב ליי“. לאט לאט ירד החום ולרבנית הוקל ורווח לה. ברם החג כמעט הושבת. ליל הסדר נערך במאוחד. יעקב ישב ליד אמו וקרא בהגדה בנגון המסורתי, אך קולו היה חנוק. למחרתו בבקר כשהלך יעקב אל מלון הקצינים לשאול על הקצין התורכי,

שהובהל למקום אישר שאחזהו השבץ. מיד נודע הדבר בעיר וכולם ראו בזה הוגר לו במלון, שבהשכמת הבקר מצאוהו חבריו לחדר מת במטתו. הרופא הצבאי אצבע אלקים, שהקצין התורכי געש על שהשבית את חגה של הרבנית הצדקת. חיים אכנישיש

בכוח האמונה!...

כשתפסו ל"פרר" — כשהמסטר התורכי התפרץ כחיתוטרף לרחובות ולבתים, ושלה אל הצבא הרעב, הנמק ביסוריי-כפן במדבריות ובשממה, את מיטב צעירינו, מבלי לבדוק בכושרם הגופני — נתפס גם הוא, החלש ורפה-הגוף. הוא — אשר אמו כה פנקה אותו, שעד שנת השלש לימי חייו לא עצר כח להתהלך על רגליו; נסו כל מיני סגולות רפואיות ולא הועילו; אחר-כך באה עליו שרשרת שלימה של מחלות, והיו תקופות שכבר אמרו נואש לחייו, הדליקו נרות למראשו-תיו ו"מנין" אמר פסוקי-התלים. הוא, שלא היה מוכשר לשום עבודה גופנית ואשר לאחר הליכה של צעדים מספר היה לבו פועם בחזקה — נסחף גם הוא עם הצבא, שזולת יסוריי-כפן, היו הזוהמה, חסחי והחלאה מנוונים אותו. כשעמדו הוריו וראו את ה"פרר" עוברים שורות-שורות ובינם גם בנם המפונק, הרך והעדין, זלגו עיניהם דמעות... בילקוט שעל שכמו שמר מכל משמר את הטלית ותפילין, תנ"ך קטן וסדור, הוא היה חירור ונרגש מאד. כל עוד נפשו בו, הגיע עם הצבא רגלי ירושלימה. בלילה כששכב לישון בתוך המחנק, הסחי והבאשה, נזכר ברעיתו ובילדו יחידו, אשר עזבם, ולא דאג לעצמו; באיזה כח-טמיר עצר כוח להגיע עד הלום...

ימים רבים עברו והוא היה מנותק מן הבית וממשפחתו. הטילו עליו להיות נהג לגמלים... כעשרה גמלים הלכו אחריו, שם בסביבת שכם וג'ינין, על גבעות ועמקים — בחולות הישימון הלוהטים ביום והקרח בלילה, היה הולך והולך, כאילו ללא כיוון ולא תחומים... חדשים על חדשים עברו, עד שלא ידע לקבוע מתי חל יום השבת... בין גבעות-החולות ובין הגויים, מבלי שידע שמץ דבר על היהדות, זולת תפילין, סדורו והתנ"ך, בשעה שהמרה לו נפשו מאד, כשרוחו הנכאה הציקתו — היה מרביץ את הגמלים ויושב וקורא תהלים, כשעיניו שוטפות פלגי דמעות... ויש שאור יבקע פתאום — והוקל לו ורוח לו — — — ויש שהיה מתפלל מלבו תפלה-עצמית מקורית, כשעיניו נשואות למרום, והרגיש אז שאיננו יחיד בעולמו ואיננו כה אומלל, כי יש עין רואה, ואוזן שומעת לשיח נפשו... גם כשה"זבט" היה מלקה את גופו, ללא כל סבה, אלא סתם מתוך אכזריות, — לשם שחוד, היינו — שעניו היו נשואות ל"בקשיש" — גם אז קבל

את הכל באהבה ובדומיה — — — ומאורע אחד נשתמר בזכרוננו אשר לא ישכחו לנצח. עייף, שבור ורצוף הגיע לכפר ערבי, בודד אומלל. לא היה בו מתום. שם צרפו לקבוצתו עוד חילים אחדים וביניהם — יהודי אחד ספרדי. וכיצד נודע לו זאת? — בלילה שמעו מתאנח וקורא מנהמת לבו: «רבון העולמים, שמע ישראל...» והרגיש שבא צרי ללבו הפצוע, עוד יהודי, עוד את. שותף לסבל ולכאב. ולמחרת, שח לו חברו לצרה כי בכפר הזה, זוכר הוא. מתגורר מכבר יהודי תימני, והיות שעליהם לשהות פה ימים אחדים, ילכו לבקר את התימני.

כשהשמש רק החלה לשקוע הגיעו לבית־פחים, בו גר התימני. כאשר רק פתחו את הדלת, הרגישו כי ליל השבת הוא הלילה ובכו שניהם בקול... נודעו התימני ואשתו — מה קרה? ובדמי־לחש ענו: «רק עתה נדע כי יהודים אנחנו...» בכו כולם — — — וכשקדשו על היין וברכו על הפת, דברו הרבה על הגאולה וימות־המשית. לא, היסורים לא יארכו עוד, בוא יבוא הגואל, הוא לא יעזוב את עמו האומלל. לאחר הסעודה, פתח התימני בלמוד הווהר, ומרוב שמחה ואושר על שבת־אחים יחידו, לא הרגישו כי עלה עמוד השחר... המה התפללו תפלת שחרית והתענגו על ה«פתות», השמן והזיתים... לבסוף נפרדו על־מנת להפגש בזמנים יותר טובים ושמחים — ליחיד ולכלל ישראל כלו בפרט... יום השבת הזה היה היותר מקודש בחייו...

עברו ימים והוא חלה. דיזנטריה ארורה הפילה חללים למכביר. אין אונים התהלך ליד גמליו. לא היה לו אלא פת קבר יבשה ומים לחץ. ובעת מחלה הן זה אינו ניתן לעכול. אך מי ישים לב לחולה בצבא התורכי, כל עוד הנשמה בו? — — — דומם התהלך במכאוביו. התהלך כל עוד שהיה ביכולתו להתהלך, עד שלבסוף נפל — לא רחוק מן הדרך לירושלים. הגמלים כבר הרחיקו ללכת והוא — בשממה שכב ערירי. על גופו טילו ברווחה כנים ואכלו את בשרו... גוסס למחצה נשאר שוכב וצפה למות כי יבוא ויגאלנו... דומם נשא את עיניו השמימה, שזלגו דמעות מקרב לבו. ופתאום עברה מרכבתו הפרטית של קונסול־גרמניה. היא נעצרה והקונסול זרק שטרי כסף תורכיים אחדים, והביע את צערו על שאינו יכול לקחת עמו את החולה המזוהם... מיואש ומאוכזב נשאר במקומו. כה שכב האומלל כשעיניו נשואות אל ההרים מאין יבוא עזרו... הוא הרגיש שהמות מרחף לנגד עיניו ותשוקה סוערת להטה בקרבו לחבק עוד פעם בחייו את ילדו יחידו... מקרב לבו התחיל לאמר ודוי: «שמע ישראל» ובכיתו זעזעה את השממה... והנה — ישועת ה' כהרף עין! מאחורי הגבעות הופיע ערבי מחמר אחרי חמורו ומחלל בחלילו... הוא פשט את זרועותיו לערבי והתחנן כי יצילו.

הן „וטני“ (בן הארץ) הוא וראוי הוא לרחמים... נכמרו עליו רחמיו של הערבי. הוא הטילו מתלמחצה על גב החמור והסיעו ירושלימה.

בבית-החולים הממשלתי שכב שלשה חדשים ומשם נשלח לביתו. כשדרך על מפתן ביתו — פגשוהו הוריו בבכיות ומלכם התפרצה קריאה — העודך חי?... אך כשחבק את ילדו והסתכל לתוך עיניו הכחולות העמוקות, שכח את החזית, את המלחמה הארורה ושפך-הדם, וכשהוציא מילקוטו הבלה והמעוך את טליתו ותפיליו, הסדור והתנ"ך הקטן, ענה קצרות: „כן, אם עודני חי, הרי רק בזכות האמונה שהכחה שרשים עמוקים בלבי"... אכן בכח האמונה הוא עוד נושם איירו של עולם, חובק שוב בזרועותיו את ילדו יחידו...

ח. י. חרמוני

נחמן עושה השופרות

אבי אביו של נחמן עושה השופרות, עלה לא"י עם ראשוני העולים מאנשי הולנד וגרמניה. כשעלה, עדיין לא היתה קיימת שכונת בתי-מחסה, הם הדייטשיך פלאץ" בירושלים ועוד היו שפולי הר ציון מכוסים תלי תלים של זבלים וסבכי ציצים של קוצים ומשוכות צבר. אף „כולל הו"ד“ (ר"ת: הולנד ודייטשלאנד) בירושלים עדיין היה בתחלת יצירתו והוא דל ומדולדל. ואף על פי כן מחמת גודל חבתה של ירושלים ומחמת נדר שנדר לא חכך ר' מנחם מענכין בדעתו ועזב ארמונות שבחו"ל על מנת לילך למדברות של א"י.

כשבא לירושלים, זכה ונתגלגלו לידיו הרבה עשיות, על ידו נתבצר כולל הו"ד ועל ידו נבנו ברוב פארם „בתי מחסה" שבשפולי הר ציון. בן אחד בלבד, והוא צעיר בניו, עלה עם ר' מנחם מענכין לירושלים, לפי ששאר כל בניו היו נשואים; כשהגיע צעיר בניו של ר' מנחם לפרק „האיש מקדש" והיה צריך לישא אשה, בדקו ר' מנחם ושלוחיו בכל בנות ירושלים ולא מצאו לו בת הראויה לו; עד שבא חכם רחמים הספרדי, שהיה דר בחצר אחת עם ר' מנחם, ינשתדכו ביניהם והיה זה אחד השידוכים הראשונים שבין ספרדים ואשכנזים בירושלים.

ר' מנחם ישב על התורה ועל העבודה, ובימים של חודש אלול היה עושה (שלא על מנת לקבל פרס) שופרות שהיתה זו חוקת אבותיו; וכדי שלא תפסק אותה חזקה לזרעו, מסרה לידיו של נחמן, הצעיר בנכדיו.

אם ראית שופר שבא מירושלים, יהא מוחזק לך שהוא מעשה ידיו של

נהמן עושה שופרות. מזמן שמת ר' מנחם, הקיפו ימים על ימים. קופתו של כולל הו"ד נתרוקנה, באותם הימים התחיל הישוב בירושלים מתרחב והולך. משער יפו ואילך פרחו בתים וחנויות כפטריות אחרי הגשם. אף שופרות העשויים בארץ ישראל היו לסחורות עוברות בשווקים. אנשי מעשה עשו כך כדי לחזק את הישוב בא"י, כדרך שהיו עושים ביין "כרמל" של ראשון לציון וזכרון יעקב ובאתרוגים של גן שמואל. בתוך כך עלתה קרנו של נחמן, שהיה אומן יד בעשית השופרות. שופרות שהוא עושה, מוכרם בדמים יקרים; יש קונים ויש משלמים, והרי הוא נמצא משתכר משבח ידיו.

שתי שעות ושלוש שעות ביום דיות לו לנחמן לגמור מלאכתו. בשארית זמנו מה יעשה? פרנסה אחת גוררת אחרות עמה. בצד עשית שופרות, לא הניח נחמן ידו מפרנסות אחרות. לילה שלפני יום הכפורים היה יוצא לשער השכונה, קובע בו פנס של לוכס והוא שוחט לאורו "כפרות" לנשי השכונה. ידיו זרירות ואצבעותיו עסקניות ועד שלא נטלו לעוף וכסף כנפיו ומרט שיער שבצוארו והרי הוא כבר שחוט וכבר ניצבו של חלף נתון בין שיניו, מטף טיפח דם לתוך מעבה זקנו, עד שהוא מתקין עוף שני לשחיטה.

נשי השכונה משלמות לו שלוש פרוטות דמי שחיטת עוף ופרוטה לפרוטה מצטרפת לחשבון גדול.

פנחס פלאי, — חמישים ספורים

תיאורי חיים

מהחיים בתקופה ההיא

בימים ההם עוד טרם היו בארצנו גפרורים. או השתמשו בפתילות של חוטים טבולות בגפרית נמסה; אחרי התיבש הפתילה, היו שמים אותה על חלקת אבן חלמיש ומביאים חתיכת ברזל פלדה, מכים בה על אבן החלמיש, וניצוצות האש הנתזים מהאבן נאחזים בפתילה והיא נדלקת. זכורני מימי הילדות, כאשר הביאו בפעם הראשונה עצי גפרורים שהיו באופן כזה: חתיכת עץ מרובעת, שגבהה בערך 10 ס"מ ועביה 6 ס"מ והיא גזורה ומפוצלת בגורים דקים בגובה 6 ס"מ המודבקים יחד למטה ב-4 הס"מ הנשארים. וראשי הגורים מלמעלה משוחים בגפרית, וצד אחד מהחלק התחתון משוח באבק זכוכית. כרצות האיש להדליק גפרור, היה שובר לו אחד מהגורים ומחככו על אבק הזכוכית שבחלק התחתון והנה הוא נדלק. בעת ההיא נחשבה ההמצאה הזאת לצעד רב קדימה. עוד המצאה נתחדשה בימים ההם למעשני הטבק, אשר היו נוהגים לעשן חמיד בשימם הטבק בתוך מקטרת קטנה הלבושה על קנה ארוך ונבוב, והנה עתה התחכמו והביאו גליונות גדולים של ניר דק, כביכול, כמו ניר הציגאר שבימינו, וכל אחד חתך לו חתיכות ניר במדה אשר חפץ, ושם בתוכן הטבק והכפילן והדביקן ותהיינה לציגארות.

המנורות למאור היו באופן כזה: באמצע טס עגול של פח, הודבק קנה גם כן של פח, גבהו בערך 20 ס"מ. בראש הקנה מלמעלה הודבקה כעין צלחת קטנה של פח מרובעת וארבע קרנותיה מאורכות אשר בהן שמים את 4 הפתילות הממושכות מקרנותיה עד אמצעית הצלחת שבהוכה היה מונח שמן זית; ובהדלק הפתילות תאורנה את כל הבית לארבע רוחותיו.

המהדרין הוסיפו להדביק באמצע הצלחת עוד קנה אחד קטן, ועליו הרכיבו עוד צלחת כעין התחתונה ונהיתה המנורה בת 8 גרות. פה המקום להזכיר בדיחה שספרו על חכם אשכנזי אחד בירושלים, אשר חפץ לשלח מכתב אל גביר אחד ידידו בחוץ לארץ. בימים ההם כאשר חפצו לשלח מכתבים "לחו"ל, הוכרחו להכות להודמנות איזה נוסע לבירות או לאלכ-סנדריה, שימסרם שם לבתי הדיאר שנוסדו שם למשלוח מכתבים "לחו"ל ע"י אניות תורן לאירופה ולקושטא. והנה נודמן לחכם הזה נוסע אחד לבירות, ויערוך

מכתב לגביר הנ"ל. והנוסע בא ויאייץ בו לכלות מכתבו כי השיירה נכונה לצאת לדרכה. וימהר החכם לכלות מכתבו; ועודנו עושה כה וכה, והנה תלאה! הרבנית בסדרה את השולחן הפכה פתאם את המנורה עם השמן על המכתב. הרב נבהל, מה יעשה? אולם היפלא מחכם ירושלמי למצוא עצה! הלך וכתב בשולי המכתב: "חפצתי לשלח לך שמן זית ירושלמי להתברך בו, ולא מצאתי דרך אחרת כי אם לטבל מכתבי זה בשמן זית ולשלחהו אליך. קבלהו נא למזכרת מארצנו הקדושה"...

רוב המטבעות שהשתמשו בהן אז בארץ היו חוגרמיות: מטבעות זהב: ג'האדי (מלחמת מצוה) מחירה בערך 18 פרנק זהב; "כירי ישן", ו"כירי חדש" 5 1/2 פר' / 4 1/2 פרנק) מטבע הזהב הקטנה היתה "פונדוקלי" בערך 2 1/2 פרנק. מטבעות כסף: חמידי (2 פרנק) נקישלי (3/4 פרנק) אלטה (30 פרוטות) מטבע הכסף הקטנה ביותר היתה ה"פרוטה" והיא מכסף טהור. קרואה "פארה" בהיות צרכי אוכל בזול מאד השתמשו לקנינם בפרוטה. בשוק השיגו 2 ביצים בפרוטה, בזמן אברהם פשה היו מטבעות של נחושת היחידה גרוש (40 פרוטות).

"זכרינות לבן ירושלים" — ליהושע ילין

דירותינו בעיר העתיקה

ר' חיים המבורגר

כאשר נולדתי (בשנת תרכ"ח) גרו הורי ב"רובע הבשטים" (בשטים או בשטס — משפחת ערבים שהיו חיים על שוד וחמס. אמרו שכל החצרות והבתים שרכשו ברובע שלה, הם של גזל. המשפחה הזאת הציקה ביותר ליהודים בתחילת הישוב. מכאן נובע בטוי הגנאי בירושלים לאיש טרדן ואי נימוסי שאיננו מקיים דבריו: "בשטה"). הרובע היה נמצא בין רובע הארמנים ורובע היהודים מתחיל מהרחוב המוביל לשער ציון — דרך רחוב חב"ד — וכלה מהצד השני אצל "חצר הכולל".

הכניסה הראשית לרובע הנה הוא הרחוב המוביל לשער ציון דרך רחוב ארוך וצר, עד שמגיעים למבואות האפלים וסמטאות חשוכות עד לפני שערי החצרות ומשערי החצרות אל הבתים, ברחוב הזה הצר והארוך דיר של עזים וצאן, שריח רע היה נודף ממנו לאפס אל העוברים והשבים. כאן גרו אשכנזים וספרדים וערבים בשטים.

מהרחוב הנ"ל עברנו לגור ברחוב היהודים, במורד הרחוב שהיה נקרא בפי היהודים "על המעלות" (אויף די טרעפלאך). הורי שכרו שני חדרים מפוארים ומאירים "בחזקת" רבי זליג הויזדורף. מרחוב היהודים היו עולים דרך עשר מדרגות לרחובות וסמטאות מרובות. המדרגות היו ארוכות צרות ועקומות. כי

האבנים שבהן נרצפו, היו ישנות וחלקות וחודיהן זקופות לחוץ. משני צדי המדרגות ישבו אושקפים "מטליאי געליים" וכלי מלאכתם לפניהם, — היינו: בול עץ שבו היה תחוב ברזל חלוד עתיק-יומין וכפוף להקיש עליו את המסמרים בנעליים; כלי פח שעלתה עילו חלודה ובו היו מים סרוחים שבהן היו מטבילים ומרככים חתיכות עור קמוט ויבש, כדי להכשירו לתפירה ולהטליא את הסדק או הקרע בנעל. בצדי המעלות אי אפשר היה לעלות מפני המטליאים. היו מוכרחים לעלות באמצע ובימות הגשמים היו לא אחת נכשלים מאבני הגג ומתגלגלים עד למטה ונחבטים בגג או בחזה ולפעמים גם "זוכים" לשבר יד או רגל.

אחרי המדרגה העשירית נמשך רחוב קטן וראשי שממנו התפצלו סמטאות לארבע הרוחות; היה זה כאן כעין "פרשת דרכים". בצד ימין היתה סמטא גדולה, רחבה וחשוכה שקרקעיתה היתה מלאה אבנים, עפר וגומות. בימות הגשמים נמלאו הגומות שלוליות של מים שהגיעו עד הברכים, עד שהיו נאלצים לנעול מגפים לעבור בסמטא זו.

משני הצדדים היו חצרות ובתים של יהודי וערבים. בסוף הסמטא התפרדו שוב סמטאות לכל הצדדים ובכל אחת חצרות ובתים. חצר על יד חצר, חצר על גבי חצר, חצר לפני חצר, כעין "גיטו". בכניסה לכל חצר היתה דלת גדולה של עץ, שהיתה נסגרת בלילה מפני הגנבים. תקרות החדרים היו עגולות ובנויות מאבנים רכות. כל כפה נשענת על ארבע קשתות אבנים. הרצפה היתה עשויה טיח של חול וסיד, החלונות היו נמוכים עד הרצפה, הרוצה להשקיף מן החלון היה מוכרח לשבת על הרצפה.

מטבח כללי אחד היה לכל הדיירים שבחצר. במרתף ארוך מאד היו מקומות מוקצעים לכל דייר ובהם תשמישי המטבח, כירים, כד-חימר בשביל מים ומקום בשביל עקרת הבית לבשל. מעל הכירים היה חור גדול שדרכו נכנס אויר ויצא העשן. בין מטבח אחד למשנהו, היו מחיצות. מבעד למחיצות אלו יכולה היתה כל אחת לדעת מה מתבשל בקדרת חברתה.

אחרי כמה שנים עברנו לגור ב"חוש של רבי צדוק" "חוש" פירושו דיר של צאן ועזים: שם מושאל לסמטא צרה וחשכה, סמטא זו נקראה על שם הקונה). בשנת תקצ"א בא משקלוב שברוסיה עשיר גדול ושמו ר' צדוק הלוי; אתו באו אשתו ובתם היחידה. הוא קנה סמטא זו שהיתה מאז נקראת על שמו. מארבעה רחובות יכלו לבוא לתוכה: מרחוב היהודים דרך רחוב חב"ה, מרחוב הצבעים, מרחוב הארמנים ומרחוב בקור הולים. מכל רחוב עברו סמטאות חשוכות עד שהגיעו לסמטא זו.

"שלשה עולמות" — לחיים המכורג

החיים בירושלים במאה הקודמת

הפרנסה היתה בצמצום והיה הכרח לנצל את עונות הזול, כדי להכין מצרכי אוכל נפש לכל ימות השנה. — כי אחרת לא הספיקו ההכנסות הדלות של אנשי היישוב לטיפול צרכיהם. ועוד כלל חשוב נקטו המשפחות בירושלים, שהיו עוסקות בעצמן בהכנת כל צרכיהן במזון, החל מהכנת הקמח ועד אפיית הלחם, או הכנת היין לימי חג הפסח.

רוב המשפחות קנו, איפוא, את החיטים ועשו ממנו את הקמח ואת הלחם, לפי הצורך; רק הרוקים והזקנים, אשר לא יכלו לעסוק במלאכת הכנת הלחם, קנו לחם מן המוכן; אך אלה היו מקרים מעטים ונדירים. רק מעטים חלמו אז על האפשרות לפרוק מעצמם את עול הכנת הקמח או הלחם. אפיית הלחם היתה אמנם קשורה בקשיים מרובים ובעבודה מפרכת, כי לא בכל בית נמצא תנור לאפייה, כי אם אחד בכל שכונה; אף על פי כן מלאו אמותינו מלאכה זו על הצד הטוב ביותר, ליד כל תנור אפיה יכול היית למצוא תריסר נשים, אשר אחרי שטרחו בלישת הבצק ובהכנתו, הביאוהו הנה. אגלי זיעה נטפו על מצחן ועל לחיהן של נשים מסכנות אלה, אשר עשו כל עבודה קשה למען ביתן. „אשת חייל מי ימצא?“ — ברחובות ירושלים יכולתם לראות את אמותינו הדלות והרות נושאות על ראשיהן „טבלא“ עם לחם; יכולתם לראות כיצד הן מתאמרות לעשות למען ביתן וידעתם כי נשות חייל המה וכי נתקיים בהן הפסוק „בזעת אפיך תאכל לחם“.

גם בנושא פרוזאי כל כך כמו „יום הכביסה“ מטפל אבי ברשימותיו וכותב: „מי שביקר בערי אירופה — כותב אבי — חמה על מידת הסבלנות שמגלות אמותינו ונשותינו ב„יום הכביסה“. כמה עמל הן משקיעות בעבודה זו מעלות השחר ועד צאת הכוכבים! לפלא בעינינו שלא נמצא עד היום האדם אשר יכונן בית ערוך למטרה זו אשר יקל במקצת את המלאכה הארורה הזאת, המפרכת את הגוף, רק המשפחות האמידות לוקחות כובסת לביתן ואף על פי כן ידיה של עקרת הבית מלאות עבודה ביום זה. ואם הכביסה לטורה בימות החמה, על אחת כמה וכמה בימות החורף, כאשר היום קצר והמלאכה מרובה ודלף טורד במשך שעות ארוכות.

„אם רואה אתה אחד מידידיך מהלך בחוצות העיר ובגדיו ישנים ומטולאים, דע לך כי יום כביסה היום במשפחתו. כי למען קמץ בימי כביסה, שהם קשים כל כך, הנהיגו בני הבית לכבס את כל בגדיהם בבת אחת והיה היום ההוא כ„יום דין לכל בני הבית“.

„דעותינו על חיי התרבות של אבותינו — מוסיף אבא — לא יהיו שלמות אם לא נזכיר גם את המאורות אשר השתמשו בהם להאיר את הלילה והחושך. רק משפחות מעטות ואמידות יכלו להאיר את בתיהן במנורת נפט פשוטה ואילו המוני העם הסתפקו בקנדייל קטן של פח. שפתילתו עשויה 2 או 3 חוטים המפיצים אור קלוש למדי. מאור זה שימש את כל בני הבית ולאורו עשו את כל מלאכת הבית ואף הגו בתורה שעות ארוכות“.

ר' מאיר טובנוהוין

גם הדיליו'אנס (עגלות-נוסעים) שעבר ובטל, תופס מקום נכבד ברשימותיו של אבי. אבא בלה ימים רבים במרכבות ההן במסעותיו על פני ערי הארץ ומושבותיה. הדיליו'אנס נחשב בשעתו להישג כביר ונוחיות גדולה ממש כמכונית בימינו. לאו כל אדם היה זוכה לנסוע בדיליו'אנס. היתה זו עגלה ובה כמה מושבים מיוחדים למקומות ישיבה. גג מגן מלהט השמש בימי הקיץ ומגשמי הוצף בחורף; סכך על הגעלה. בהמות נושמות ונושפות בשארית כוחותיהן גררו את העגלה בכבדות, אך הנוסע היה יושב כ"מלך בגדוד".

על הדיליו'אנס כותב אבא „כי הוא תופס פרק נכבד בחולדות היישוב בארץ ודברי ימי פתח-תקוה אחוזים ודבוקים בדיליו'אנס כבצבת“.

„מי לא שמע על אפרויקע קוצ'ר — ממשיך אבא. — וותיק העגלונים בפתח-תקוה היה אפרויקע אמן בהסעת דיליו'אנס. אם אץ לך הדרך וביפו העיר

מחכה לך איש נכבד, סור אל אפרויקע והפיל תחינתך לפניו, אולי ייעתר לך זירתום את שלושת סוסיו ואזי מובטח לך כי תגיע למועד. רק שעה ומחצה מבדילים בינך לבין יפו, אם אפרויקע נוהג אותך. ומובטח לך, כי תסע כל הדרך בשלווה ובנחת, ולא תתבקש, במחילה מכבודך, לרדת מן העגלה ולדחוף אותה כברת דרך, כדי להקל מעמל הסוסים. לא, הסוסים של אפרויקע, הם בחירי הסוסים, חזקים כשורים ומושכים בעול, ללא רתיעה.

אפרים טובנהויז

הלויית המת בסכנת דרכים

בשלהי אדר תר"מ היה שלג גדול, שירד במשך שלושה ימים ושלושה לילות רצופים. הקור היה גדול כל-כך עד שהשלג נקפא וזה שעל הגגות נגלד, ולפני הבתים והמטבח — שהיה בחצר — היו תלויים קנים של כפור כעובי אצבע וארוכים עד כדי 25 ס"מ, כמו בערי אירופה הצפונית. השלג שברחוב התקשה כאבן והיה מוטל על הארץ עד אחרי הפסח; ילידי הארץ לא ראו כזאת מעולם. בימי השלג הזה, מת איש בשבת; במוצאי-שבת באו אנשי חברה קדישא להוביל את המת לקבורה, — כי לא היו מלינים את המת בירושלים, בפרט כשמת בשבת. — השלג נפל פתיתים גדולים מאד ורוח חזקה נשבה על פניהם של נושאי המטה, עד שלא ראו את הדרך בה הם הולכים. ורק אחרי זמן רב ומתוך סכנת נפשות, עלה בידם להגיע ולעלות אל הר הזיתים והקבר הראשון שמצאו פתוח, פיננו את השלג מתוכו, והורידו את המת, אליו השליכו עפר על זה וברחו. הם לא ידעו איזה בית קברות היה, של ספרדים או של אשכנזים, ואצל מי נקבר. בחזירתם נתקרה אחד מבני החברה ור' מנחם הפחח שמו, נפל מתעלף ארצה בתוך השלג הגדול, נטול תנועה והכרה. הרימוהו ושפשוהו בשלג, נתנו לפיו יין שרף, התנער והלך ואחרי כמה רגעים שוב נפל והתעלף. לא ידעו מה לעשות, עד שמצאו עצה: השכיבוהו על המוטות שנשאו בהם את המת, קשרוהו בחגורתם אל המוטות לבל יפול, ונשאו אותו על שכמם. הם רצו במהירות רבה, עד שהגיעו לשער של "בתי מחסה", היוצא לדרך שער האשפ" הות, דפקו בחזקה וצעקו: לפתוח את השער, לכשנפתח השער, הביאו אותו אל הבית הראשון שהיה סמוך לשער, שפשו אותו וחממוהו, עד שפקה את עיניו ושבה אליו נפשו. נתנו לו תה והלך לביתו. מגודל השלג והריצה, היו כמה מבני ה"חברה" שאבדו את הנעליים (מגפיים לא היו להם) ובאו בגרבים בלבד. „שלשה עולמות — לחיים המבורגר

דרכי הדאר אבלות

אדם מהלך ברחובה של עיר ופניו מיועדות לבית הדואר שבעירו ובידו מכתב שחפץ הוא לשגר לו למרחקים, אין הוא יכול להביך את גודל הבעיה שעמדה אז לפניו בירושלים לפני חמשים שנה. היום משלשל אדם לתיבת הדואר את מכתבו ולבו סמוך ובטוח כי המכתב יגיע במהרה לתעודתו. ואילו אז עמדו לפני השולח בעיות רציניות... קודם כל היה שואל את עצמו יהודי ירושלמי, באיזה בית דואר כדאי לשלוח את המכתב. בזה של התורכי? לא! אם יהיה לב הפקיד טוב עליו, יגיע אולי המכתב כעבור חדשים מרובים למטרתו, ואם ירגיש הפקיד ברע ומצב רוחו שלא כשורה, — לא יגיע המכתב לתעודתו כלל. יכול אז המכתב למצא את דרכו לפח האשפה הנצב מתחת לשולחנו של הפקיד ושם ימצא את מנוחתו. אם כך, מוטב להטריח את עצמך לפוסטה האוסטרית. פוסטה זו סדריה יפים ופעולותיה מדוייקות וגם הפקיד מקבל את פניך בסבר פנים יפות. כאן אף על פי שתארך הדרך עד אשר יגיע המכתב לתעודתו, הנה תוכל לבטוח כי אמנם יגיע.

כדי לקבל מושג על "הדואר האימפריאלי העותומני" בתקופה ההיא, נביא להלן קטע מתוך מאמרו של אבא. מטעמי זהירות רשמ אבא כי שמע את הדברים מפי נוסע שעבר כביכול את הארץ לארכה ולרחבה ונוסע זה הוא הכותב את הדברים ושופך את מרי שיחו על הארץ וסדריה:

"ליד הרובע המזרחי של העיר, בין מחסנים שסחורותיהם המגובבים על גבי אצטבאות, מפיצות ריחות טובים למרחוק ומשביחות לרגע את הצחנה של השופכין הזורמים בצדי הדרך, — עומד בית רעוע וקטן מאוד ועליו שלט "הדואר העותומני האימפריאלי". נכנסתי פנימה והרי שני חדרים צרים, נמוכי תקרה, שדלת שבורה על צירה מפרידה ביניהם. בפניה עומד שולחן בעל שלש רגלים, שאינו ראוי כלל לשימוש ובפניה אחרת נערמו שקים גדולים וקטנים, מלאים עד אפס מקום מונחים על הרצפה שק על גבי שק. בתוך כל ההמולה הווי יושב פקיד אחד על אחד השקים ומחטט בשק שני, שמא ימצא את מבוקשו של האדם העומד לצרו. והחום בחדר גדול והמחנק גדול ממנו וחובבים רבים מצאו להם משכן טוב בחדר והם מצייקים מאוד. חפצנו לשלוח

טלגרמה ופנינו אל הפקיד בצרפתית, אך הוא נשאר אילם כשהיה, כי לא הבין כלל לצרכינו. ניסינו את כוחנו בשפות לועזיות אחרות, כגון אנגלית וגרמנית, ערבית-מצרית וספרדית, אך הפקיד לא הגיב. מסתבר, שהשפה היחידה שהלה נזקק לה, היתה תורכית. המצב היה לאחר יאוש — ורק לאחר שפנינו לאחד הערבים, שעמד בחוץ בצל והסתכל בנו בפה פעור, נאות להושיט לנו את עזרתו ולתרגם את דברינו מערבית לתורכית.

„הדואר האוסטרי השתדל בכל כוחו שהיהודים יהיו לקוחותיו, וכך קרה שבאחד הימים התגלגלה מרכבה משוכחת ברחובותיה הבלתי מרוצפים של פתח-תקוה ועמדה לפני ביתו של ראש הועד. רבים הסקרנים שנתאספו לראות מי ומי הבאים, והנה נפתחת המרכבה ומתוכה יוצא איש שרבים מכירים אותו, הלא הוא מנהל הדואר האוסטרי ביפו.

„ובאותו היום באו שניהם לידי הסכם משונה ביותר. הדואר הזר לא הורשה לעבור בתוך הממלכה העותומנית, היינו מכתב שנשלח מירושלים ליפו צריך היה לעבור רק באמצעות הדואר התורכי, בו היו מרובים הקשיים וגדולים האיי-הורים. מנהל הדואר האוסטרי הודיע משום כך לבני פתח-תקוה, כי ימסור לרשותם את מרכבת הדואר האוסטרי לשעות מסוימות ביום לשם העברת מכתבים מהמושבה ליפו העיר או לשאר המושבות חנם אין כסף, אך לעומת זאת מתחייבים הם לשלוח את מכתביהם לחוץ-לארץ אך ורק באמצעות הדואר האוסטרי. לשם כך סודרה בתוך המושבה תיבת דואר מיוחדת, כשם שהיתה קיימת בכמה מקומות ביפו ובירושלים. הסכם מעין זה סודר גם עם המושבה ראשון-לציון, ואילו המושבות באו לידי הסכם עם הקרנות הלאומיות וכך זכו אנשים ביפו לקבל מכתב מראשון-לציון ועליו בול עברי של הקרנות העבריות ועליו השם ראשון-לציון. למטה, בשולי המעטפה, נדפס כי מחצית ההכנסה לקרן הקיימת.

גם אבי היה קרבן הדואר וסבל מאי-הסדר ששרר בכל מערכותיו. מכתביו היו מאחרים לבוא, ולמאמריו חיכו עד בוש וכשהופיעה בקורתו ב„ג'ואיש קרו-ניקל“ (בעילום שם כמובן, מחשש עין בישא) נמצא אחד המלשינים ששרצו אז ברחוב היהודי והוא מסר לשלטונות כי אבי הוא המנאץ את הדואר העותומני האימפריאלי ועושה אותו ללעג ולקלס בחוץ-לארץ.

אבי נקרא פעמים אחדות לחקירות ורק בנס נצל מתעלוליהם של פקידי הרשות.

מעשה מרכבה

עגלות לנסיעה לא היו עדין בירושלים, והנה בא יהודי אחד מפולניה, פישל שמו, שידע את מלאכת העגלונות, גמר בדעתו שיסדר לו עגלה לנסיעה, ויקנה לו שני סוסים ויהיה עגלון, שזה עסק טוב המביא פרנסה לבעליה. מחוץ ל"שער יפו" עמדו כמה צריפים ובתוכם עשו נפחים ערביים את מלאכתם ועשו מרא וחצינא ופרסות ברזל לרגלי הסוסים והחמורים, וסמוך להם, בצריפים אחרים, נגרים ערביים. הלך אצלם פישל, נשתווה עם הנגרים והנפחים, שיעשו לו עגלה כפי שילמד אותם. היה בא אליהם יום יום ונצח על המלאכה להורם סדר מעשה העגלה. והנערים היהודים שדרו בעיר העתיקה היו יוצאים בכל יום להתבונן במעשה מרכה זו. ימים רבים עברו עד שזכה פישל לראות את העגלה עשויה כראוי. משנגמרה, קנה לו שני סוסים צנומים ודלי בשר ונעשה עגלון בעגלתו.

העגלה היתה גבוהה מאד, וגלגלים גדולים היו לה. ארבעה ספסלים היו לעגלה ובכל ספסל ארבעה מושבים, בשביל ששה עשר אנשים, ושני מושבים על הדוכן של העגלה, אצל פישל בכבודו ובעצמו. וכבש היה לה, שעלו בו הנוסעים לעגלה, ומן הכבש עד העגלה מרחק כה רב, שהעולה היה צריך לפשק את רגליו בכדי להכנס לעגלה, משום שהעגלה היתה גבוהה. לאורך העגלה, לשני צדדיה, היו תחובות שתי טבעות ברזל בלתי מלוטשות — בתוך הטבעות נכנסו מוטות של עץ ועל המוטות היה מחובר גג של עץ, להגן מפני הגשם ומפני השרב.

בו בזמן שנגמרה עגלתו של פישל, ארע שבלילה אחד היתה אספה בעניני השכונות בבית רבי יוסף ריבלין, שדר בשכונת "אבן ישראל", והוזמנו אליה החברים שבעיר העתיקה. הוסכם בין המוזמנים ליסע בעגלה של פישל לאבן ישראל, כדי לחדש אותה בפעם הראשונה להגמרה. השתחו עם פישל בדבר השכר, על מנת שיוליכם בעגלתו עד שכונת אבן-ישראל ויחכה להם עד תום האספה, למען יסיעם חזרה עד שער יפו (אני שהייתי נער, בקשתי את אבא שיקח אותי עמו, כדי לטעום טעם של נסיעה בעגלה).

בשעה המיועדת יצאו החברים לשער יפו, וכבר היו הסוסים רתומים ומוכנים לנסוע, אמר פישל: "רבותי, לעלות!" התחיל ויכוח: אחד אמר שטוב יותר

לשבת על הספסל האחרון, אמר השני איפכא מסתברא — הספסל המונח על הקפיצים טוב יותר לפי שאינו מטלטל את הנוסע יותר מדי. השלישי אמר: המקום הבטוח ביותר אינו אלא על הדוכן, על יד העגלון. ופישל עומד ואומר: „מה לכם כל הפלפול הזה? אני אומר לכם, כי כל מקום שתשבו עליו, הוא טוב. בבקשה לעלות!“ דחקו איש את רעהו, כי כל אחד רצה להקדים את חברו לקנות לו מקום שביתה. סו"ס עלו. כ"א תפס לו מקום לשבת. העגלון הרים את שוטו, והסוסים הצנומים התחילו למשוך את העגלה הכבדה ואת נוסעיה.

היה זה או לילה אפל, אין כביש, וחתחתים בדרך מעלות ומורדות. העגלה טלטלה את היושבים בתוכה ימינה ושמאלה, מעלה ומטה, ואחרי רוב טלטול ונהיגה בכבדות באו לשכונת אבן ישראל, ירדו מן העגלה ונכנסו לבית ר' יאשה (רבי יוסף ריבלין) עיפים ומטולטלים. שם היו כבר החברים שדרו מחוץ לעיר. האספה ארכה כמה שעות.

בגמר האספה, נפרדו החברים שדרו בעיר העתיקה מתבריהם ויצאו לעגלה. קראו לעגלון: פישל! ואין עונה. עד שמצאוהו שוכב פרקדן בעגלה מתחת לספסלים, נזחר מתוך שנתו העמוקה. התחילו לעורר אותו, קם ושפשף את עיניו, גרד בפדחתו ואמר: „הא! איפה אני עכשו?“ לאחר שנחפכח משנתו, ישב לו על הדוכן ואמר: „רבותי, לעלות!“ כל אחד תפס את מקומו הראשון והעגלה זזה ממקומה. נסעו כך כעשרים רגע, ראה פישל שכל הדרך היא מדבר שממה ואין אפילו בית בודד ואינו רואה את בתיה של שכונת „נחלת שבעה“, אמר: „מה זה, רבותי? תועים אנחנו!“ ישב וחשב ונזכר, — כי שכח לסובב את העגלה שפניה וסוסיה יהיו מול ירושלים, כדי להוליך את הנוסעים לשער יפו... אמר: במחילה מכבודכם, עליכם לרדת מן העגלה, שצריך אני לסובב את העגלה, ואם יושבים בה, קשה הדבר לסוסים שאין להם כוח למשוך את העגלה עם נוסעיה; ויש חשש סכנה, שמא תתהפך. ירדו כולם. פישל סובב את העגלה נתן פקודה „לעלות!“ ושוב דחק כל אחד את חברו, כדי שיעלה קודם. אחד אחז במוט התחיל המוט עם הגג להתלטל וכמעט נפל לארץ. לזה נאחזה כנף מעילו בכבש ונשמע קרע, לזה נקרע קצת מכפתנו שרגל חברו דרכה עליו. לכשכולם עלו, נהג פישל את סוסיו לאט לאט, ישב לו על הדום וחסף שינה. נים ולא נים... לאחר זמן באנו לשער יפו. ירדנו מן העגלה וברכנו שתי ברכות: (א) ברכת „שהחינו“, שזכינו לנסוע בעגלה בלילה; (ב) ברכת „הגומלין“, שיצאנו בשלום בלי פגע...

„שלשה עולמות“ — לחיים המבורגר

בואי לירושלים!

ביום כ"ד כסלו תרמ"ט בבוקר הגענו בשלום לנמל יפו. בא"י שרר אז חוק ממשלת תורקיה, לפיו מותרת היתה הכניסה לארץ ליהודים מחו"ל רק למשך שלושה חדשים בתור תיירים, ולא ניתן ליהודי לרדת מהאניה לחוף כי אם בערבות נתין עותומני ידוע, שכעבור הזמן הזה יעזוב התייר את הארץ. העליה אל החוף הורשתה לי בערבותו של המוכתר היפואי, שידוע היה כעוסק בהורדת הנוסעים הבאים לחוף יפו, — בשכר הגון כמובן. — חיים גולדברג, שנקרא גם חייב בעקער.

ירדנו מהאניה בשעת הצהריים והלכנו למלון היהודי ביפו של הגב' מרים הורביץ, שהיה בבית ערבי פרימיטיבי. שם סעדנו ונחננו ובערב של אותו היום, הוא הלילה הראשון של חנוכה, נסעתי לירושלים בעגלה, כי רכבת עוד טרם היתה בארץ.

אחרי נסיעה של כמה שעות, הגענו ל"שער-העמק" (באב-אל-ואד). שם עמד העגלון שעה או שתיים, כדי שינוחו טוסיו ויחליפו כח לנסוע בהר בואכה ירושלים. מה נכנסנו לבית מלון כביכול, של יהודי, לנוח. בעל המלון כבדנו בספל קפה ערבי קטן, כלומר מים מושחרים, שלפי המנהג אז היינו מוכרחים לקבלו ולשלם בעדו שתי עשירות טורקיות (בערך 3 מיל).

באחת המערות בשער העמק, הדלקתי, בחברת מר אפשטיין, צעיר ירושלמי סוחר-ספרים, שנסענו יחד בעגלה, את נר חנוכה הראשון, וברכתי ברכת שהחיינו כפולה — על הארץ ועל הנר.

אחרי מנוחה קצרה בשער העמק, עלינו לעגלה והמשכנו את דרכנו לירושלים. מר חיים בעקער ערב בעדי רק עד ירושלים, ובהגיעי ירושלימה למחרת היום בבוקר, עצרו אותי בתחנת המשטרה הראשונה ודרשו ממני ערב אחר, למען יערוב בעדי כי אעזוב את הארץ בגמר שלושת החדשים. מתחנת המשטרה הודעתי על דבר זה על-ידי שליח לדודי ר' משה ויטנברג, ואף-על-פי שעמדתי עם אשתו (היא דודתי) בחליפת מכתבים לפני נסיעתי, והיא ידעה כי עומד אני לבוא לירושלים, בכל זאת היתה זאת הפתעה בשבילו, כי היא לא הגידה לי:

דבר על-דבר בואי. בכל-זאת הסכים לערוב בעדי. בתור נתין רוסי נתן את ערבותו לא לתחנת המשטרה אלא ע"י הקונסוליה הרוסית פה. שוחררתי ובאתי לבית דודי. הבטחתי לו שלא אגרום כל אי נעימות בקשר לערבותו, ובהגמר הזמן שהורשיתי להשאר, אסע בחזרה לרוסיה או לאמריקה, שהכניסה שם היתה אז חפשית.

אבל ההשגחה רצתה שאשאר בא"י. ר' משה השאיר בעירו ויטבסק ברוסיה בית גדול שהכיל חנויות, משרדים ודירות, ואת הנהלת הבית והשכרתו מסר לחתן אחיו מר הלל רפפורט. ביום השני או השלישי בבית דודי, קבל טלגרמה ממנהל הבית הנ"ל, שאחד השוכרים שנשאר חייב שכר דירה בסכום הגון, מסרב לשלם ועומד גם לעזוב את העיר. לפי ההרשאה שבידו אין לו הסמכות לעכב את השוכר החייב. אולם עלה בידו להטיל עקול זמני על חפציו, עד שיקבל הרשאה המלאה מאת בעה"ב, מאושרת ע"י הקונסול הרוסי פה. הצעתי לו לסדר את ההרשאה, להיות ועוד בעיר מולדתי דיסנה היתה לי ההזדמנות ללמוד כתיבת מכתבים ותעודות רשמיות, להיותי בזמן החופש מלמודים עוזר אצל עורך דין. אבל ר' משה לא האמין, כי יעלה בידי לסדר כהוגן מסמך חשוב כזה, ולכן קרא אליו יהודי אחר, שהתאמר להיות ספרא רבא בשפה הרוסית, והיה כותב עבורו לפעמים מכתבים ברוסית לבנק ברוסיה, שאתו עמד בקשרי מסחר. הבנק כמובן לא היה שם לב לסגנונו וההכשרה הדקדוקית של המכתב. היהודי הזה סדר את ההרשאה, וכשהגישה ר' משה לקונסול הרוסי לאישור, סרב הלה לאשרה בחתימתו, בהיותה כתובה בשפה רצוצה ומלאת שגיאות. באין אז בירושלים כתב רוסי הגון, הוכרח ר' משה למסור לי את כתיבת ההרשאה. שנתקבלה ברצון מאת הקונסול ואושרה על ידו. על ידי פעולה זו עלה ערכי בעיני ר' משה, שראה בי עובד שלא יעלה לו ביוקר והחליט לעשות את הדרוש, למען אוכל להשאר פה גם אחרי עבור הזמן שהורשה לי.

הוא פנה בנידון זה אל המוכתר המקומי, שמהלכים לו במקומות הרשמיים התורקיים. המוכתר פנה למשטרה, אבל שם אמרו לו כי אילו נתן את ערבותו עבורי במישרין לתחנת המשטרה, כי אז קל היה להוציא משם את כתב הערבות ע"י הסגולה הידועה, כשם שעשו רבים אחרים, אבל מאחר והערבות ניתנה באמצעות הקונסוליה הרוסית, סרבו אנשי המשטרה לעשות דבר. אבל ר' משה לא התיאש וחפש דרך אחרת.

האפשרות היחידה היתה להתאזרח בתור נתין עותומני. אנכי ידעתי על המצב הפוליטי הגרוע, שבו היו נתונים הנתינים העותומנים, אבל להיות רצוני חזק להשאר בא"י הסכמתי גם לזה.

כשבועיים לפני גמר הזמן שהורשיתי להשאר בארץ, חליתי בקדחת. והרופא צוה עלי לנסוע לחברון, כדי "להחליף את האוויר" ולהשאר שם חדש לפחות. מחשש שמא לא אספיק להתעתמן עד הזמן הדרוש, החלטנו שארשם בחברון. ראש קהלת חברון אז, הר"ר לוי יצחק סלונים ז"ל, סדר את הענין.

באותו הזמן היה מושל ירושלים ראוף פחה, חורקי קנאי שגרם קשיים רבים למושבות הראשונות שנוסדו אז; ביחוד סבלה קשה פתח תקוה, שסרב לתת רשיון לבנות את הבית הראשון בה ורק הודות לכך שהמיסדים סלומון ושטמפר היו נתינים זרים, עלה בידם להחזיק מעמד ולבצר את עמדת המושבה צעד אחרי צעד.

— המושל הזה עמד בקפדנות על קיום חוק מניעת עולים חדשים. בירושלים היו אז שני עסקנים חרוצים והם: מר נסים בכר ור' ניסן בק. האחרון היה אדם פקח ובעל צורה ומכובד מאד על ראוף פחה. שני העסקנים הללו הצליחו לבסוף לבטל את גזרת העליה.

כעבור שנים אחדות נתחדש שוב איסור הכניסה ליהודים מחו"ל והותרה רק למספר קבוע של תיירים שקבלו בעת עלייתם לחוף "פתקה אדומה" הידועה בהיסטוריה של הישוב, לפיה מותר היה להם להשאר בארץ רק חדשים מספר. "זכרונות" — ליצחק שריון

ירושלים העתיקה בשנת תר"ן

כשמלאו לי שתיים עשרה שנה (בשנת תר"ן) לקחני אחי סבתא מצד אבא מבית אבי יחד עם סבתי, בהסכמת הורי, ונסענו לארץ ישראל. בבואנו ירושלימה, חשתי מיד כי לעולם אחר נכנסנו ומעתה יתארגנו גם חיי הצעירים במסכת המיוחדת של חיי ירושלים על צעיריה וזקניה, בתי כנסיותיה וישיבותיה, מוסדותיה וכולליה. מכל דבר היה עולה ריח מיוחד, ריחה של ירושלים, וסתם ירושלים בימים ההם — משמעה: ירושלים העתיקה הסגורה בין החומות. חיי המסחר היו מצומצמים למאוד. היה מספר מסוים של בעלי מלאכה מיש-ראל אשר התפרנסו מיגיע כפיהם ואילו הרוב הגדול ינק את מקורות קיומו מן ה"חלוקה" שניתנה ע"י ה"כוללים" השונים. ברם היה זה כמוזן קיום יחסי במוזן החמרי, חיים של דלות, של מים לחץ ולחם צר בפשטותם וכמשמעם של הדברים. אבל לעומת הדלות החומרית, כן גדול ומגוון היה העושר הרוחני של יהודי ירושלים של אז. מכל בית כנסת בקע קול תורה ותפלה מפני המון רב של יהודים המשכימים ומעריבים בהם והם משכימי קום מאחרי שבת, ורבים גם הקובעים "משמרות" ללילות שלמים. כך דמתה ירושלים כמין ישיבה אחת בבתים מחוץ לקים. הקדושה היתה ניבטת מכל זווית ופנה והשכינה היתה שוררה בכל מקום. נכנסתי ללמוד בישיבת "עץ חיים" אשר בחצר חורבת רבי יהודה החסיד ז"ל מרכז התורה והחינוך הראשון והגדול בישוב האשכנזי בירושלים ובארץ כולה. מצאתי שם אברכים גדולי תורה ואני הייתי כמעט הילד היחידי שהתאבק בעפר רגליהם של גדולי התורה ואצילי הנפש ונקי הדעת, לומדי הישיבה היו עניים מרודים וחיו חיי דוחק ועוני והסתפקו במועט שבמועט, אפילו אותה מליצת חכמים: "מים לחץ" נתקיימה אז בירושלים ממש כפשוטה: גם מיי-השתיה היו נקנים בכסף מלא מן הערבים שהביאו למכירה בנאדות פרימיטיביים מאחת הבורות שברשותם, מהר הבית הוא מקום המקדש, או מבאר "איוב" שבסביבה הרחוקה. וכך היו צריכים עניים מרודים אלו לחלק את תקציבם הזעום שקיבלו מהנהלת הישיבה בשביל מזון וכסות, וגם — למים. מנהלי הישיבה עשו לפי כחם ולמעלה מכחם, על מנת להקל על בני הישיבה את תנאי חייהם הכלכליים. הם עשו את עבודתם זו בהתמסרות מלאה, במסירות נפש ממש, אבל על אף כל

מאמצייהם לא יכלו לאפשר לבני הישיבה — שנחשבו להם כבנים ממש — אלא חיי דוחק וצמצום. החיים הפרטיים שלהם היו כמוכּן לא יותר טובים מאשר אלה של בני הישיבה, אלא נוסף למצוקתם הפרטית עוד היתה מוטלת עליהם החובה הקשה והקדושה לעמוד לבני הישיבה במצוקתם.

בישיבה למדנו כל היום וביום החמישי גם עד אור הבוקר. את השעור היה נותן ר' אליעזר דן רלב"ג, ראש הישיבה. המשגיח, הרב הזקן המופלג ר' יעקב הרכבי ז"ל, היה אז כבן 92, ועדין מלא מרץ וליח. כל היום ישב שקוע בגמרא והמפרשים ומדי פעם בפעם היה מרים עיניו מן הספר ומעביר אותן על פני הלומדים הרבים מסתכל פה ושם וממשיך בלימודיו.

כמה גדולה היתה צרת המים בירושלים וכמה חלמו תושביה על ישועה מצרה זו, אפשר להיווכח גם מפרט זה: שנה וחצי אחרי בואי, בהיותי לומד בישיבת עץ-חיים, בשקידה רבה, והנה באחד הימים באתי לישיבה, ומיד הבחנתי שהיום איננו כתמול שלשום. ראיתי כל בני הישיבה משוחחים ברגש וארשת שמחה על פניהם. כמו נפל מאורע גדול בעיר. נגשתי לחבר ושאלתי: מה יום מיומים? ומיד באה תשובתו מלאת-החדווה: האמנם לא שמעת? מתחילים לבנות מסילת ברזל בשביל רכבת שתהלך בין יפו לירושלים, ובעל הפירמן (רשיון המלוכה העות'מני) הוא היהודי מר יוסף נבון, ומאחר שתהיה לנו כבר רכבת, אפשר יהיה להביא מים לירושלים מיפו בקרונות. והנה-הנה יתחילו להת-קים ממש לעינינו דברי הכתוב: „והיה ביום ההוא יצאו מים חיים"... אלא שלעת עתה במקום „מירושלים" יהיה „לירושלים", בקיצור: ריח של „ימות המשיח"... נסחפתי גם אני בזרם השמחה וההתפעלות, והלכתי עם שאר בני הישיבה אל המקום המיועד לתחנה, כדי לראות במו-עיני את ראשית הפלא המתקדם והולך. ששים ושלוש שנה בירושלים—לאהרן חיות

חתונות ושבעת ימי המשתה

תכונת החתונה התחילה בשבת שלפני החופה, כשהחתן נקרא לעלות לתורה. בית הכנסת שהיה החתן נוהג להתפלל בו, מלא באותה שבת אורחים מבתי הכנסת האחרים בעיר. — המחותנים והקרובים. לאחר התפלה היו הולכים ל"קידוש" לבית החתן ואח"כ היו עושים "ויזיטה" בבית הכלה. גם האשכנזים נקטו בדבור זה. שהוא מאוצר המלים של העדה הספרדית ופרושו — בקור, ובא לאמר מה שקוראים בימינו "קבלת פנים". לויזיטה היו מוזמנות רק נשים שהיו מבלות את הזמן בשירה, ויש שאין יוצאות גם במחולות. ביום החופה היו החתן והכלה יושבים בתענית עד אחרי החופה, וע"כ היו מקדימים לסדר את החופה והיו לרוב בתענית עד אחרי החופה, וע"כ היו מקדימים לסדר את החופה והיו לרוב אחרי החופה היו עורכים סעודות בבית החתן, בכל שבעת ימי המשתה, ומקפידים להזמין פנים חדשות בכל סעודה וסעודה. הקרובים ביותר מבני המשפחה היו מוזמנים לשבת בבית החתן. אחרי הסעודה, בליל שבת, היו מוציאים את הכלה לרקוד של מצוה "כשר טאנץ". האורחים מתכבדים לרקוד עם הכלה כשהיא אוחזת בקצה האחד של המטפחת וכן זוגה בקצה השני ויחד עושים הקפה כשהמסובים שרים ומוחאים כף: "במקום שחתנים עומדים" במקום ששיינה יידען (יהודים נאים) עומדים". הכל לפי בן זוגה של הכלה ברקוד. שמחת החתונה מגיעה לרומה במוצאי שבת בנשף ה"נוג'אדה". שוב מלה ספרדית שנתקבלה גם על האשכנזים, ופירושה נשף, מלשון נוג'ה (לילה). נשף זה היה ערוך לגברים לחוד ולנשים לחוד. לשם כך היה שכן מפנה את דירתו לערוך את המסיבה בשביל הכלה, בשעה שהגברים נשארו בבית החתן. בחתונות שמחוץ לעיר, היו מוזמנים כלי זמר לנוג'אדה, ובהמשך הזמן הותרה הרצועה גם בעיר העתיקה. והיו הבנות יוצאות ברקוד זו עם זו. בחצות הלילה עלתה החגיגה מעלה מעלה. משהכריזו בהכרזות מתנות החתונה "דרשה גישאנק" (מתנות דרשה). אם היה זה בקיץ, היו הגברים והנשים מתאספים יחד בחצר ועל שלחן שעמד באמצע החצר קם כרו והכריז על המתנות ועל נותניהן בדברי הלל ותשבחות לשניהם גם יחד. בין המתנות היו כל הכלים הדרושים לזוג כמשק ביתו: סיר נחושת, מחבת, יעה, מכתש, גגית כביסה, כפות ומזלגות והיו גם נוהגים ליתן מתנות כסף מוזמן. השלחן היה מתמלא כלים מכלים שונים, מטבעות כסף ולעתים גם מטבעות זהב.

ביום הראשון היו עורכים את המשתה בשעת הצהרים והיו קוראים לסעודה זו "שלייער ווארימס" (סעודת צעיר). על שום שלאחר סעודה זו היו מגלחים או מכסים את שערות ראשה של הכלה. שבעת ימי המשתה הגיעו לקיצם ב"זיבעטע וועטשערע" (הסעודה השביעית), ולמחרתו היה הזוג יוצא לבית ההורים אשר לפי ההסכם קבלום למוזנות ("קעסט") לשנה או לשנתיים.

התחבורה העירונית והבין עירונית בימים ההם

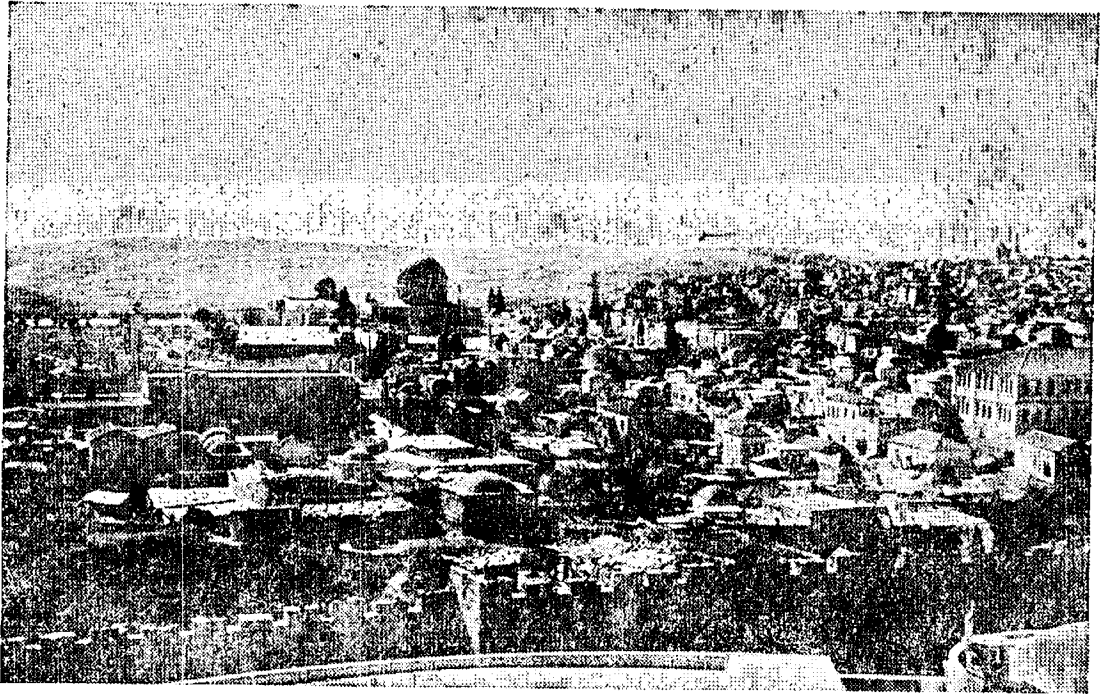
עם יציאתך מן העיר העתיקה דרך שער יפו, היו מקיפים אותך קהל-עגלונים גדול ושוטיהם הארוכים בידיהם, ערבים ויהודים כאחד, ומכריזים בקולי קולות: „ארוף“, „ארריוה“ (למעלה), לאמור למחנה יהודה, „מיישורין“ (מאה שערים). בשני קוים התנהלה או התחבורה מחוץ לעיר: למאה שערים מזה ולמעלה העיר, אל השכונות אשר לצדי רחוב יפו מנחלת שבעה ועד למחנה יהודה, מזה. כל בעל עגלה ניסה לתפוש לו נוסעים למלא את מרכבתו, בשכר שתי עשיריות — למחנה יהודה, ועשיריה אחת — למאה שערים. שלושה היו מיני העגלות: „פוסטה“ — היא עגלה סגורה עם שני כסאות זה מול זה ודופן העגלון מבתוך. „קאלאס“ — עגלה אשר כפתה נתנת להפתח ולהסר, אף היא עם שני כסאות זה מול זה. וה„חנטור“ אשר ההבדל בינה לבין קאלאס הוא המושב הנוסף שכנגד שני הכסאות, שהיה צר ונתן להתקפל. שתי העגלות מהמין הראשון היו עשויות בשביל 4 נוסעים בתוך העגלה ואחד על יד העגלון והחנטור למעשה היתה בנויה רק לשני נוסעים בפנים ואחד ע"י העגלון ועוד אחד בשעת הדחק על גבי המושב הצר. אולם העגלונים, ביחוד אם היו שכירים, ידעו ליישב בדוחק גם חמשה או ששה נוסעים בעגלה ולא היו חסים על הסוסים והיו חובטים בהם באכזריות במעלות העיר. חסידים ואנשי מעשה — בחרו להם תמיד את המקום ליד העגלון. בנסיעתן של מרכבות אלו לא היה כל סדר, כל בעל עגלה עבד על חשבון עצמו ועל דעת עצמו והיה יוצא לצוד את נוסעיו לבדו. לא פעם קרה שבכמה עגלות ישבו שנים שלשה נוסעים בכל אחת ומחכים לנוסעים נוספים כי בעל העגלה לא רצה לזוז ממקומו עד אשר תתמלא כל מכסתו. וכשפקעה סבלנותם של הנוסעים ואיימו לעבור לעגלה אחרת, הוריד העגלון את השכר ואסף נוסעים בעשיריה אחת בלבד.

הנסיעה מירושלים ליפו היתה נעשית בדיליזנס, שהיה יוצא מירושלים בשעות בין הערביים, בשביל להגיע ליפו באשמורת הבוקר. אבל נוסעיו צריכים היו להיות מוכנים לנסיעתם כבר משעות אחר הצהריים ליד שער יפו, כדי לתפוס מקום „נוח“ בדיליזנס של הירש מלך, ובפנות היום יצאו לדרך. אחרי נסיעה של כמה שעות חנו בקולוניה, היא מוצא. בחצות הלילה היתה חניה ארוכה בבאב־אל־וואד הוא שער הגיא, עם שתית אונס של קהוה בחאן, הווה אומר, שהיית חייב לשלם מחיר ספל קהוה בין אם חשקה נפשך לשתותו או לא, כי עליו חלק מהכנסתו של חוכר האכסניה. עם אשמורת הבוקר אתה בא ליפו, ואותה הטלטלה באותן השעות, בכוון ההפוך מטלטלת את העולים מיפו לירושלים.

„דרך שופט בירושלים“ — לגד פואמן

מאבק ותקומה

התותח המדומה

היה זה בשנת 1921. עננים כבדים עלו על שמי הישוב. דאגה וחרדה אחזה את תושבי העיר העתיקה היהודים. שמועות התהלכו כי הערבים עומדים לפרוע פרעות ביהודים ביום השני לנובמבר, יום הצהרת בלפור.

על אף חומרת המצב החליטו העובדים בדפוס לוי ושותפיו, שנמצא במקום גדת ברחובות הארמנים, לבוא לעבודה. כשבאו העובדים לעיר העתיקה, הרגישו בתנועה ערבית מוגברת מן הרגיל. עיני הערבים היו מזרות זעם וחרון. בידיהם החזיקו "נבוטים" והתהלכו הנה ושוב כמזכים לאות. מבלי לשים לב למצב שמסביב, נכנסו העובדים לדפוס. כדי להיות מוכנים לכל פורענות שהיא. סגרו על עצמם אח שער העץ החיצוני והדלת הפנימית.

העובדים היו בלתי מוגנים, מחוסרי נשק, פרט לשלושה שברשותם היו אקדחים. בהיות המקום מרוחק ונידה, היינו מנותקים ולא ידענו מהנעשה והמתרחש בחוץ.

נתכנסנו לטכס עצה והוחלט, שאחד מאתנו יצא להתחקות על המצב. כעבור מחצית השעה חזר שליחנו והודיע כי המצב מחמיר והולך. הערבים מתקהלים ליד רחוב היהודים בקריאות וצעקות: "עליהום". כעבור זמן מה הגיעה הידיעה שברחוב המיידאן יש כבר יהודים הרוגים ופצועים. נתכנסנו שנית לטכס עצה. היינו בכל רע. ידוע ידענו כי אם יתקרב ההמון הערבי הפרוע אל הדפוס היהודי במקום נידה זה, יסתער עלינו בכל חמתו וזעמו, ולא יהיה לנו חלילה מפלט מהם. ברם, ראה זה פלא, לא נפלנו ברוחנו, לא נתמוטטו עצבינו. בצרנו את המקום וכל אחד מאתנו עמד במקום שנקבע לו, כשבידו מוט ברזל או מקל עץ, שקענו בדממה עמוקה, איש מאתנו לא דיבר, רק הלב פעם בחזקה והאזנים היו קשובות.

ובעוד אנו דוממים ואילמים, רק פה ושם שפתים נעות, כשופכות שיח לפני יוצר מרום, צץ רעיון במוחו של הצעיר שבחבורה. מבלי לאמר דבר ניגש בעוז אל החלון והכניס בו צינור גדול שיוצקים בו את גלילי מכות הדפוס. כשפי הצינור מכון כלפי חוץ. השתוממנו למעשהו של הצעיר. כששאלנו אותו לפרש הדבר, ענה לנו כשחיוך על פניו: "יחשבו הערבים שיש לנו תותח ויפחדו לגשת אלינו". צחוק קל עבר בינינו, אך איש מאתנו לא התנגד למעשה קונדס זה. דרוכים

ומתוחים חיכינו לגורלנו. מרחוק נשמעה המולת הפורעים. כל מחשבותינו היו מרוכזות על בני ביתנו. לא ידענו אם נזכה עוד לראותם. קודרים ונוגים ציפינו למוצא מהמצור בו היינו נתונים.

והנה התרחש הנס שלא פיללנו לו. היה זה כתוצאה ישירה מהמעשה הקונדסי של הצעיר. לפתע נראו דרך החלון, בו היה ניבט לוע הצינור הגדול, גערים ערבים בלויית שוטרים בריטים. הנערים הצביעו בפני השוטרים על התותח המדומה שהעמידו היהודים בחלון בית הדפוס כדי לירות על הערבים. השוטרים נגשו אל השער הראשי ובקשו מהיהודים לפתחו. כשהשער נפתח והשוטרים הבריטים נכנסו לבית הדפוס והסתכלו בצינור, פרצו בצחוק גדול. הם אספו את כולנו והעבירו אותנו תחת משמר חזק אל מחוץ אל השכונות העבריות. וכך ניצלנו הודות ל"תותח המדומה" פרי מעשהו הקונדסי של הצעיר שבחברתנו. יעקב צמיצור

הפריצה לעיר העתיקה

„אתם עומדים לפני חומות העיר העתיקה; לפני כאלפיים שנה גורשו ממנה היהודים, אתם הראשונים — מאז — לעלות בחומה זו“ — כך אמר מפקד הפלמ"ח לפורצים.

האנשים תפשו עמדות בפנות השונות של גן-המנזר, על הגדר, ברחוב הצר הנמצא ממול לשער ציון. הדממה עמוקה ומתוחה. האויר כאילו טעון כמות עצומה של חשמל המתקרב במהירות לקראת התפרקות — — — לפתע מרעידה את חלל האויר שורת התפוצצויות אדירות הבאות בתכיפות בנו אחר זו — טרף טרף טררר — — —

ההרעשה החלה, מקלע החיפוי מתחיל דופק — תיק-תקי-תקי-תקי-תקי-תקי-תקי-תקי. מסדרוני המנזר הגבוהים, הארוכים השרויים באפלה מגדילים את הדי ההתפוצצויות החזרות. מפקד הפעולה — השוכן באחד הפרוזדורים — משגר את פקודותיו. — „חזה — קורא המקלען ממגדל הפעמונים לתוך חלל המנזר וקולו מהדהד בכל רחבי הבנין — חזה, המקלע נעצר, — תשאלו אם להמשיך „שוטפת" ברובה“. הקשרית מביאה את התשובה: — „להמשיך“.

לפתע — שקט, הנשימה נעצרת, שעת ההבקעה הגיעה. — — — התפוצצות אדירה, זוגיות במנזר ובבתים מסביב מצטלצלות ונשברות — ההד החוזר מגיע ממרחקים, השער נפרץ, קדימה! לתוך הרחוב — — — רגעים מספר והקשר הוקם, ההתנגדות קלה מזו אשר פללו לה. ליד השער עומד הפלמ"חניק עם המשדר המיטלטל על גבו — והוא פולט לתוך המכשיר: „הכל בסדר — נכנסים פנימה — הכל בסדר — — —“ ב. מפקד המחלקה אוסף אותנו ליד קיר החומה; ניתן סימן, אנו מתפרצים, ההתנגדות קטנה מזו אשר ציפו לה. מעבירים את האספקה פנימה. מהמנזר הארמני דופק ברן ערבי, ה„שפנדאו" משתיקו. קופצים אחת שתיים, אנהנו ב„בית באדר“, הוא הבית הראשון בפתח רחוב היהודים. בנין לא גמור, רק הפיגום עומד. בפנים שוררת אפלולית. מקבלים את פנינו בשמחה. אסתר — הבחורה החביבה מאנגליה אשר נהרגה אחר-כך תחת מפולת — מושיטה לנו חלב חם לשתייה. „תשתו“, היא אומרת בלבביות, ותוחבת ספל מלא לתוך הידים.

סוף סוף הצלתם אותנו — נשים וזקנים נלפתו אל הפורצים ונשקו את ידיהם, תלו עינים מלאות שמחה ואי־אימון כאחד — „האמנם נצלנו?” —
 — „לא האמנו שתצליחו — רצינו כבר להיכנע, לולא באתם היינו גומרים.” —
 — „רק התקווה שתבואו החזיקה אותנו במצבנו המיואש.” מרוב התרגשות
 לא רצתה אשה אחת להאמין למראה עיניה, — „אתם אנגלים — צעקה מתוך
 היסטוריה — אתם אנגלים!” — וברחה.

צורתנו — לבושי חקי וחבושי כובעי פלדה — הטעתה אותה — היא
 ושכמותה הנצורים זה ששה חדשים בין החומות ועיניהם לא ראו בהקמת הצבא
 העברי — הם שעד ה־15 במאי — יום יציאת הבריטים — היו חייבים להסתיר
 את נשקם וזהותם הצבאית — עיניהם זלגו דמעות למראה חטיבות צבא סדיר.
 יהודים עטורי תפילין, יצאו לקראתנו מבתי הכנסיות, הילדים צהלו — שמש
 חדשה זרחה על הרובע הפצוע.

ש. בזק (מתוך „בעיר דוד ובשבי הלגיון”)

ירושלים בימי המאבק

לא יומן ירושלמי כאן, אף לא תיאור מפורט. עוד יבוא הסופר ויעלה את גבורת ירושלים בימים ההם על פרטיה ופרטי־פרטיה כולם. הפעם נסתפק בראשי־פרקים בלבד, אך נשתדל, בכל זאת, לתת משהו על חיי ירושלים בימים ההם, למען לא יהיו הדברים זרים גם ליהודי „המאושר“ שלא ישוב או בבירה.

א. ימים ראשונים

עוד שבועות רבים לפני יום החמישה־עשר במאי כבר לא נראו בחוצות־עיר „שומרי החוק והסדר“ הבריטיים. לא הם ולא מכוניותיהם, אותן המכוניות שהביאו את אסונות רחוב הסולל ובן־יהודה. הם הרגישו עצמם מיותרים כאן. לנגד עיניהם עמדה ירושלים העברית העצמאית בחייה ובפעולותיה. שירותיהם — לא עוד עמדו לרשות הציבור. הגישה למשרדי הממשלה היתה כמעט בלתי־אפשרית. הנוער היהודי יצא ממחבואיו עם כלי־הנשק שלו. כפעם בפעם באו „שומרי החוק“ לעמדות היהודיות ואסרו בחורים יהודיים והחרימו את נשקם, אך „מאורעות“ כאלה לא השפיעו ביותר. וסוף־סוף השלימו הבריטים עם העובדה, שהיהודים רשאים לשאת נשק „ככל הגוים“ — ופחתו המאסרים, ועם זה יחד נעלמו ה„מחפשים“.

באור ליום ארבעה־עשר במאי, יצאו אחרוני הבריטים מאיזור הבטחון שבלב ירושלים העברית, ובזה סיימו פרק גדול רב־תלאות של שלושים שנות שלטון בריטי בעיר־הקודש, פרק שמחכה עוד להיסטוריון שלו.

ב. ויהי ביום ההוא...

בבוקר השכם של היום ההוא — יום שישי בשבת, ארבעה־עשר במאי 1948. הונף הדגל היהודי מעל בנייני איזור־הבטחון של מגרש הרוסים. באותה שעה טירטרו מכונות־היריה בכל פינות העיר. הכוחות היהודיים כולם (ההגנה, אצ"ל ולח"י) פרצו ושיחררו את ירושלים העברית החדשה. פה ושם נתגלתה התנגדות ערבית מזויינת, אולם כוחותינו התגברו על הכל יעשו חיל, ומאז אותו בוקר היתה ירושלים לחזית אחת. לא עוד היו קימות בה שתי רשויות — אחת צבאית ואחת אזרחית. לא עוד היו תושבי העיר בעורף. ירושלים כולה שימשה מטרה לאוייב. בימים הראשונים הסבל לא היה גדול. העיר כולה, עד קצה הגבול הצפוני מכאן ועד קצה הגבול הדרומי מכאן, נמצאה בידיים יהודיות. אפילו שכונת

„שייך ג'ראח“, שהמיטה אסונות רבים על ירושלים, נכבשה על-ידי הכוחות היהודיים לאחר קרב קשה, אמנם המצב הכלכלי בעיר לא נשתפר, מנות-המזונות נצטמצמו ונצטמקו יותר, אך הלב היהודי רן עם הנצחונות הצבאיים ושבע במידה לא-מעטה. באותם הימים הגיעו הידיעות הראשונות על קרב „לאטרון“ בכביש תל-אביב—ירושלים — הקרב, אשר כל המשקיפים הצבאיים אמרו וחזרו ואמרו, כי הוא יכריע את גורל המלחמה. הידיעות הראשונות היו מעודדות. יהודי ירושלים נשאו את עיניהם למערכה מכרעת זו, וציפו בכל יום ובכל שעה לגשירת הגשר בינם לבין תושבי תל-אביב העברית. ואכן מאז ועד ההפוגה לא ידעה ירושלים מנוחה. כל הימים וכל הלילות הורעשה העיר מפגזי-תותחים (פגז — כדור מתפוצץ לרסיסים). אנשים נפגעו בצורות שונות, וביניהם נספו כמה משפחות שלמות בדרך איומה ביותר. יום היו קרבנות — אדם וקרבנות-רכוש. אך ההתקפה הזאת נהדפה וקו-הגבול נשאר — „שייך ג'ראח“, הודות לגבורת הבחורים שעמדו בשער.

ג. פרשת העיר-העתיקה

ובצעם הימים האלה — ימי המערכה על ירושלים החדשה — הוסיפו יהודי העיר-העתיקה לעמוד בגבורה מול כוחות חזקים של אויבים (מדריכים בריטיים וחיללים ערביים). לא זו בלבד שכל הקדוש לישראל נחרב ונהרס, אלא גם הרובע היהודי עצמו, הקטן כשלעצמו, הלך ונצטמק, ואף-על-פי-כן הוסיפו היהודים ללחום את מלחמתם. הללו מסרו את נפשם על קידוש-השם ממש... מעטים לחמו נגד רבים והוי, כמה רבים!) ויכלו להם עד שאפסו הכוחות, עד שכשלו רגליהם, עד הקץ. „שומרי החומות“, הוכיחו שהם ראויים לשמם. אכן, שמרו אלה על חומות ירושלים הקדושה ולא נרתעו מפני הרעשות תמידיות ורציחות יום-יומיות, רבים מהם נפלו, וביניהם יקרים ונכבדים. הרב ר' יצחק אורינשטיין ואשתו, זה שומר הכותל. שריד בית מקדשנו, זה המתמיד הגדול והמאמין הגדול והאוהב ישראל הנפלא, שניהם מצאו את מותם בתוך חומת העיר-העתיקה. מי לא ראה את ר' יצחק אורינשטיין בענידתו? עניו היה. צדיק היה. חסיד היה. תלמיד-חכם היה. מן הצד היה עומד. מחזיק בידו ספר גמרא קטן מעיין בו ושומר על הכותל המערבי. באיוו לבביות היה מקבל פני אורחים ליד הכותל.

עוד ייכתב הפרק הנפלא ורב-העלילה על יהודי ירושלים העתיקה. הם ראויים לכל הכבוד והיקר!

ד. והפגזים מפגזים.....

ירושלים העברית קיבלה את הבשורה הרעה על כניעת העיר-העתיקה בצער, אך באומץ. ידענו, שעדיין אין זה הסוף. עוד ישובו הימים ובהם נחזור לעיר-העתיקה ברוב כבוד. והבשורה הגיעה בימים הקשים ביותר, בהם צריך היה לסכן את החיים

כדי לקבל את מנת-הלחם הדלה. וכן הדבר לגבי השגת דלי מים. סכנת-רעב מכאן וסכנת פגזים מכאן — מה עדיף ממה? זו היתה השאלה שניקרה מוחות אבות ואמהות בירושלים. סבל-משנה ניתך על ראשן של שכונות הצפון — בית ישראל, מאה שערים, גאולה, כרם-אברהם, בתי וארשה, בתי הונגרים וכו' — שאותן הפגיוז חיילי הלגיון הערבי של עבר-הירדן משך תשעה-עשר (19) יום רצופים. יום וליל, יום וליל, בימים האחרונים הפגזים של המצרים הגיעו עד מרכז העיר ורחביה. בכל שינוי העיר מצאו את מותם יהודים יקרים, צעירים וזקנים, נשים וילדים. גם בתי החולים, שעל גגות בניניהם הונפו דגלי הצלב האדום, נפגעו מפגעי התותחים ואף-על-פי-כן המשיכה ירושלים העברית לחיות את חייה. אנשים הלכו לעבודתם. בחורים עמדו בעמדותיהם. מחלקי המים עשו את חפקידם באמונה. החנונים פתחו את החנויות.

יצחק נחום לוי

מגיבורי מלחמת השיחרור

כשהיה ציון ילד קטן, היה נוהג לבוא עם אביו לבית הכנסת הגדול והמרווח של הישיבה הנשקפת אל פני הר הזיתים ולהזין עיניו, במראות הנפלאים הנשקפים מבעד החלונות הגדולים. הישיבה היתה בנויה על גבעה, סמוך לבית-החולים של העיר העתיקה. זה היה בנין חדש שנבנה בשביל תלמידי ההכמים מעדות המזרח. כפת ההיכל המרכזי היתה גבוהה ומקומרת ומקושטת בציורים נאים; החלונות היו גבוהים ובחלקם העליון היו מורכבים מזוגיות צבעוניות, — ממש כקשת בענן. על ספות מרופדות היו יושבים החכמים, יהודים בעלי צורה שהשכינה היתה שורה עליהם ומלאו את חלל ההיכל בקולותיהם הערבים בהתפלפלם בדברי תורה. בקירוב מקום, למטה מן הבנין, היה השער הקטן שדרכו היו נכנסים יום יום פלחי הסביבה אל העיר העתיקה. מחוץ לחומה, משני עברי נחל קדרון, השתרע כפר השילות, ומאחוריו התנשא הר הזיתים שרבות מצבותיו היו מפוזרות על פני שטח גדול. שעה ארוכה יכול היה ציון לשבת ליד אביו, שהיה מלומדי הישיבה, ולהסתכל במרחבים הללו. כשגדל במקצת ונתקרב לגיל בר מצוה, היה מצטרף לעתים לחבורת הנערים שהיו משחקים ומשתובבים על המגרש שמאחורי הישיבה והסמוך לחומה.

ציון אהב פינת חמד זו. רחובות העיר העתיקה וסמטאותיה היו צרים ואפלים, הבתים והחצרות היו צפופים, ואת השמים יכולת לראות רק אם זקפת ראשך כלפי מעלה. וכאן השארת את הצפיפות הזאת מאחוריך ויצאת למרחב. לא אחת החליט ציון בלבו כי לכשיגדל ויתבגר ויעמוד ברשות עצמו, יבנה לו בית קטן סמוך לישיבה שחלונותיו יפנו אף הם אל עבר הכפר ואל עבר השדות הרחבים והר הזיתים.

באחד הימים, בכואו אל הישיבה עם אבא, מצא ציון כי כל החלונות הפונים אל החומה נחסמו בשקי חול ובאבנים גדולות. ההיכל הגדול פונה ואין לומדים בו עוד. תלמידי חכמים נתכנסו לחדרים הפונים אל הרחוב ולמדו שם את משנתם. משהו נצבט בלבו של ציון. ידוע ידע כי פרצה מלחמה; ידע כי העיר העתיקה נותקה מן העיר החדשה, אין יוצא ואין בא, מלבד חיילים ושוטרים

בריטיים. בלילות, בשכבו על משכבו, היו מהדהדות יריות מכל עברים ולעתים היו קולית נפץ חזקים מזועזעים את כל הבית. לימים נפסקו הלימודים בבית הספר וההליכה ברחובות ובסמטאות נאסרה על הילדים. רק המבוגרים היו מתגנבים חרש ובוהירות מחצר לחצר ומסמטה לסמטה כדי להביא הביתה ככר לחם או דלי מים. באותם הימים כבר התחילו הפגזים מתפוצצים פה ושם ובית-החולים הסמוך לשיבה נתמלא פצועים וחללים. ציון היה יושב כל היום בבית עם הוריו ואחיו ואחיותיו הקטנים ממנו. מתגעגע היה למעט אור ולמרחב הגשקף מבעד חלונות השיבה, ומתגעגע היה למגרש הרחב והירוק הסמוך לחומה.

יום אחד חזר אביו מרחוב היהודים והודיע בקול מעודד:
— אומרים ברחוב שהגיעה תגבורת מחוץ לעיר; הלילה נכנסה בחשאי פלוגת צעירים משלנו מזויינים כהלכה ונצטרפו למגינים הנמצאים בשיבה. אנחת הקלה נתמלטה מפי אמו של ציון בשמעה את הדברים האלה ודובבה בשפתיה:

— ישמרם אלוקים ויציל את כולנו מכל פגע רע.
עברו עוד ימים וציון היה כלוא בבית כצפור בכלוב. אולם מנוחתו נדרכה. הוא לא ידע מה עלתה לחבריו, בני גילו ומה מעשיהם. בסתר לבו שאף לצאת מכלאו ולראות את הנעשה בעיר. ומדוע לא יתגנב חרש וינסה להגיע אל הישיבה? ושואל את פי אביו?

משלא יכול היה עוד למשול ברוחו פנה אל אביו ושאל:
— אבא, היש אפשרות ללכת אל הישיבה?
— מה זאת יעלה על דעתך, בני? — השיב אביו בגערה — ההליכה ברחוב בחזקת סכנה היא והישיבה אינה עוד ישיבה כי אם מבצר, שדה קרב. ציון לא הוסיף לשאול עוד, אבל במוחו ניקרה המחשבה: כיצד להגיע לשם? כיצד להצטרף אליהם? רוחו נסערה. הוא חייב להגיע לשם, הוא חייב! ומדוע לא יוכל להועיל ללוחמים? מדוע לא?

ובאותו לילה, כשירדה החשכה ואפפה את כל הסמטאות והחצרות מסביב, ועל רצפת הבית שפתחו וחלונותיו היו חסומים בשקי חול ישנו הוריו ואחיו ואחיותיו הקטנים את שנתם, פתח ציון את הדלת בלאט ויצא מן החצר אל הסמטא. מעברים נשמעו התפוצצויות פגזים ויריות רובים. ציון שרך דרכו לאורך קירות הבתים וחיש מהר עבר מסמטה לסמטה. בחוץ לא נראתה גפש חיה מלבד חתולים שקפצו ויצאו מתוך פחי אשפה ועכברושים גדולים שטפסו על הקירות ועל הגדרות הנמוכות.

וכך עבר ציון במהירות ובלא להקים רעש כל שהוא סמטאות רבות עד שלבסוף עמדו רגליו בסמטה המוליכה אל חצר הישיבה. פתאום קרא מישהו בקול עמום:

— מי שם? מי המתקרב?

השיב ציון אף הוא בקול עמום:

— אני, יהודי...

אותו רגע יצאה מפתח אחת החצרות דמות שנתקרבה אל הנער. היה זה בחור עטוף במעיל וחבוש כובע גרב ובידו רובה נטוי.

— מה אתה עושה כאן, נער? — שאל הבחור בלחש.

תחילה לא יכול היה ציון להוציא הגה מפיו, אך לאט לאט שבה אליו רוחו והוא גמגם:

— אני... אני רוצה... להיות אתכם...

— ההשתגעת, נער? — קרא הבחור — רוץ מיד הביתה! היכן אתה גר?

— ברחוב חברון — השיב ציון.

— ברחוב חברון? מי שלח אותך? —

— איש לא שלח; באתי בעצמי. אני רוצה לעזור.

— לעזור? הסתלק מיד, פן ארביץ בך כהלכה! אבל, לא, לא, אל תרוץ

עכשיו לבדך ברחובות; עלול אתה ליהרג מפגז. בוא עמי.

והבחור החזיק בידו של ציון והלך עמו לאורך הסמטה עד שהגיעו לחצר

הישיבה. שם מסרו לידי שומר אחר ואמר לו:

— הכנס אותו פנימה; מצאתי אותו ברחוב.

בחצר הסתובבו בחורים מזויינים, כולם חבושים כובעי גרב ועטופים

במעילים חמים. ציון הוכנס לחדר גדול, אחד מחדרי הישיבה המרובים שנהפך

למעין מפקדה. החלונות והדלת היו מואפלים ועל שלחן שעמד במרכזו של החדר

הבהבה עששית קטנה. מסביב לשלחן ישבו בחורים ולגמו ספלי קפה. אחד

הבחורים פנה אל ציון ושאל:

— איך הגעת הנה?

השיב ציון: — מן הבית.

— מי שלח אותך? — איש לא שלח.

— מה שמך? — ציון.

— מי אביך? — הוא חכם, לומד פה בישיבה.

— ומה רצונך? — אינני יכול לשבת עוד בבית — דבר ציון תחנונים —

אני רוצה להיות פה, לעזור לכם.

— עזרה יפה! הסבור אתה כי זהו גן ילדים או בית תינוקות?
 — לא — השיב ציון כשהוא רועד כולו מהתרגשות ופחד — אבל, באמת,
 אני רוצה לעזור. אעשה כל מה שתגידו לי.
 הבחורים הסתכלו איש בפני רעהו, והבחור שחקר את ציון אמר:
 — טוב, נראה. בן כמה אתה?
 — בן שתים עשרה, בקרוב אהיה בר מצוה.
 — אתה רעב? אכלת היום?
 — לא... כן, אכלתי. בבוקר אכלתי.
 — משה — פנה הבחור אל אחד מחבריו — תן לו פרוסת לחם עם נתח
 גבינה ויאכל.
 ציון ישב על המחצלת שהיתה פרושה על הרצפה ומיד הוגשה לו פרוסת
 לחם עם גבינה וספל קפה. הוא ברך בלחש והתחיל לנגוס בתיאבון את הלחם.
 ובחון היתה דממה. רק מפעם לפעם הגיעו הדים עמומים של פגזים
 מתפוצצים אי שם במרחקים.
 פתאום התפרץ אל החדר בחור אחד וקרא.
 — שוב הובאו כמה פצועים קשים. בית החולים מלא; ידי הרופאים והאחיות
 מלאות עבודה. מה נעשה?
 — הגוייסו כל רופאי העיר העתיקה? — שאל הבחור שהיה בוודאי המפקד.
 — נאמר לי כי יש עוד שני רופאים כאן בעיר העתיקה שלא הופיעו. שמא
 אינם יודעים כי עזרתם נחוצה?
 — היכן גרים הם?
 — האחד גר ברחוב חברון והשני ברחוב חבד.
 — מי יוכל להביאם?
 — כרגע אין איש המתמצא בחצרות הללו בחשכת הלילה.
 כשמוע ציון את הדברים האלה קפץ וקרא:
 — אני יודע, אני מתמצא! אני מכיר את הרופאים מרחוב חברון ומרחוב
 חבד. הם זקנים, אבל אני יודע בדיוק היכן הם גרים.
 רגע שתקו הבחורים. והנה פנה המפקד אל ציון ואמר:
 — התוכל למצוא את החצרות בחשכה הזאת?
 — בהחלט! אפילו בעינים עצומות! — קרא ציון — אלך אתכם ואראה לכם.
 — טוב — אמר המפקד — משה ויצחק, קחו את הנער הזה אתכם ולכו
 להביא את הרופאים. קחו עמכם גם את האחות רחל מבית החולים.
 לבו של ציון ניתר בו משמחה בצאתו עם שני הבחורים והאחות אל הסמטאות

האפלות. תחילה הלכו לרחוב חברון, בדרך נתקלו בדמויות והחליפו עמהן שריקות חרישיות. בחורי ישראל היו אלה ששמרו על נפשות רבות מישראל שישנו את שנתם המקוטעת והחטופה. עד מהרה הביא ציון את אנשיו אל חצר הרופא הזקן שמהר ללבוש את מעילו והלך אחריהם. משם שרכו דרכם לרחוב חבד דרך רחוב היהודים ומצאו גם את הרופא הישיש השני. עתה הלכה כל חבורה אל עבר הישיבה בצעדים חרישיים ונחפזים. על-יד בית הכנסת על-שם רבן יוחנן בן-זכאי היתה התפוצצות אדירה. פגז פגע באחד הגגות ורסיסיו נתפרו לכל עבר. בני החבורה הרכינו ראשיהם והמשיכו לצעוד בחפזון. והנה כבר עמדו רגליהם בסמטה אשר בין הישיבה ובין בית-החולים. שוב נחרדה הסביבה כולה לקול נפץ אדיר ובאותו רגע ממש נכנסו בני החבורה לחצר בית החולים אשר בו פרפרו ביסורים כמה וכמה פצועים שלא היה מי שיטפל בהם. הרופאים הישישים והאחות רחל נגשו מיד לעבודת ההצלה, וברגע ששני הבחורים, משה ויצחק, אמרו לחזור אל הישיבה ראו כי ציון איננו עמאם.

— היכן ציון? — שאלו איש את רעהו בחרדה.

— הוא לא נכנס עמנו אל חצר בית-החולים?

הם פנו כה וכה, אך ציון לא היה בחצר.

— הנשאר בחוץ?

— נצא ונראה.

משה ויצחק יצאו החוצה והסתכלו מסביב באפלה. הפגז שהתפוצץ לפני הכנסם לבית-החולים הרס את מחצית השער וחלק מן הגדר. והיכן ציון? חברים התחילו לגשש באפלה מסביב למפולת. והנה מצאוהו. ציון שלא הספיק להכנס אל החצר בעוד מועד ביחד עם בני החבורה נפגע באחד מרסיסי הפגז ונפל חלל. הוא היה מוטל מת בשלולית קטנה של דם.

אפרים די זהב

מקובלי ירושלים במערכה

כשבליים בודדות בשממת שדה נותרו מתי מספר מקובלים בירושלים. ומי עוד כמותם מעלה את ירושלים על ראש שמחתם ודאגותיהם יום-יום? מי עוד כמותם מקיץ בטרם שחר ומעלה על ראשו אפר תחת פאר ישראל שנגזר מזה אלפי שנים? ועתה לבם מלא אהבה לבניהם העומדים בחומת המגן על מולדת אבות. ובהגיע לירושלים ידיעות ראשונות על נצחון מגיני גוש עציון על כנופיות פורעים התבודד לו רבי יעקב מונסא בעליית ביתו בירושלים. התעסק בספרי קדמונים והתייחד עם גבורתם של החשמונאים. אחרי כן קם וכתב קמיעות אשר ישמשו "סגולה" לשמירתם של הצעירים לוחמי דורנו. יסוד ה"סגולה" הוא בפסוקים: "מי כמוכה באלים ה' מי כמוכה נאדר בקודש גורא תהלות עושה פלא". הפסוקים כתובים ישר והפוך. על קלף ובאותיות סופרים של כותבי ספר תורה. בין כתיבת קמיע אחת לחברתה טבל שבע טבילות במקוה טהרה. וברטט של חיבה והערצה למגיני גוש עציון שלחם על ידי עסקן העדה הבוכרית בירושלים בצירוף בקשה — "להניח בכל עמדת מגן קמיע אחת. שהיא סגולה בדוקה ומנוסה מימי החשמונאים ונצחונם על אויביהם. ויילחמו ברגש של בטחון בנצחונם".

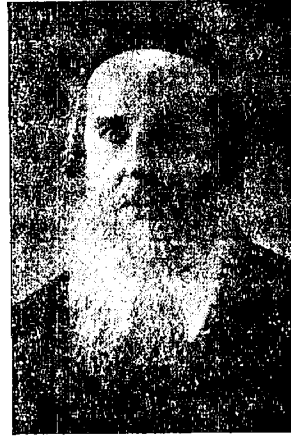
וזקן המקובלים בירושלים, החכם דוויק, מלווה יום-יום ולילה-לילה את המגינים בתפילותיו. ובימים אלה הנקראים ימי שובבי"ם ת"ת (ראשי תיבות של הפרשיות: שמות, וארא, בא, בשלח, יתרו, משפטים, תרומה ותצוה). שהם ימי תפילה מיוחדים, מרבים המקובלים וחכמי ירושלים בתעניות ותפילות. מענין הוא סדר "תיקון יהושע" שעורכים המקובלים וציבור המתפללים בבתי הכנסת בכל שני וחמישי. וזהו סדר תפילות לזכר יהושע בן-נון וכיבוש יריחו. וכמו בימים ההם שהקיפו בני ישראל את חומת יריחו כן עורכים עתה שבע הקפות בבית הכנסת. שבעה כהנים עומדים על הדוכן ובידיהם שופרות. בין הקפה והקפה יתקעו ויריעו והקהל אומר י"ג מידות. והמקובלים יכוונו כוונות וייחודים שיסודם פסוקי התנ"ך.

גם פועלים פשוטים, סוחרים וחנוונים שומרי תורה ומצוות נקטו מעשי אבות בידיהם. ובבתי הכנסת שבמאה שערים, הם ה"שטיבלאך", תראה הבורות חבורות

ממקובלי ירושלים, מיסדי ישיבת שער השמים ומנהליה

הרב שמעון צבי הורביץ

הרב חיים ליב אורבך

של „אומרי תהילים“. יומם ולילה לא ישבותו. חבורה גומרת ושניה מתחילה. גער זוקן, פועל וסוחר, פשוטי העם ופרנסיו יחדיו יזעקו ויתחננו לפני אביהם שבשמים: „כי הנה אויביך יהמיון ומשנאיך נשאו ראש. על עמך יערימו סוד ויתיעצו על צפוניך. אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד. עשה להם כמדין כסירא כיבין בנחל קישון. מלא פניהם קלון ויבקשו שמך ה'“. בפינה אחת ישפוך גער שיחו לפני בוראו: „אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי — עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ“. בפינה אחרת יזעק איש-עמל במר לבו: „עורה, למה תישן, ה'.

”ההד” — ירחון דתי

הלוחם של הכותל המערבי

בקצה הרובע היהודי של עיר הקדש ירושלים, ליד השריד היחיד של בית תפארתנו ומקדשנו — הכותל המערבי — עמד על המשמר כשתי עשרות שנים הקדוש הרב ר' יצחק אביגדור אורנשטיין ז"ל.

זה הוא הדבר היחידי שצמח לנו מ"משפט הצדק" של העמים משנת תרצ"א בענין זכותנו על הכותל. אפילו זכותנו להעמיד ברחבת הכותל שולחן לקריאת התורה, או ספסל למען שבתם של זקנים ותשושים, קופחה לנו. דבר אחד בלבד הוכרע לטובתנו — ניתנה לנו הזכות למנות נציג משלנו כממונה על אותו חלק הכותל שהותרה גישתנו אליו. לאחר המשפט מינתה הרבנות הראשית את אותו הקדוש ר' יצחק אביגדור לרב ושומר משמרת הקודש אצל הכותל המערבי. יום יום, במשך שנים רבות, בחול ואין צריך לומר בשבתות וי"ט, היה טורח ומסייע בידי יהודים לשפוך את שיחם ליד הכותל.

בקרן זוית הסמוכה לכותל, היה עובר עליו רוב יומו. חביב היה אפילו על ערביי הסביבה ואפילו על הפטרול הבריטי אשר השגיח שלא יעברו היהודים על התקנות ח"ו. אפשר שהיו מתירים לו להעמיד שם כסא לעצמו, אך הוא לא רצה ליטול מידיהם זכויות יתר לעצמו. שם היה שונה את פרקו הקבוע, ובין פרק לפרק היו עיניו המאירות משוטטות על זקנים ונערים הנצמדים בעיניהם לכותל מבלי יכולת להנתק ממנו כמאם אהובה. לרוחם הבין וללבם ראה; יחד אתם הזיל דמעה והטיף להם מלת ניהומים נלבבת.

את דירתו קבע על גבעה הצופה פני הכותל המערבי, הר הצופים והר הזיתים. סמוכה היתה הדירה לעטרתה של ירושלים העתיקה — חורבת ר' יהודה החסיד — ליד בית הכנסת המפואר "תפארת ישראל", עם מקואותיו הנפלאים ועל יד בית הכנסת העתיק ביותר על שם רבן יוחנן בן זכאי. שם דרו ר' יצחק אביגדור ואשתו מושקא ליבא ושם נפלו חלל בהלחמם על קיום המקומות הקדושים ועל נפש הישוב היהודי בירושלים העתיקה.

עוד בערב שבת י"ב אייר סייע בידי לקבור במגרש "בתי מחסה" את הקדושים שנפלו באותו שבוע, ובתור אבי הישוב הישן אמר את הקדיש האחרון על קברם. — וביום הראשון, י"ד אייר, פגע בו הכדור. הוא השיב את נשמתו בו

במקום ואשתו נפצעה פצעי מות. שניהם הובאו לקבורה באותו מקום בי"ז אייר. היה בידו לשמור על חייו, כי דוקא בתחילת המצור הערבי על ירושלים העתיקה, נודמן לירושלים החדשה בקשר לעניני „כולל חב"ד" שהוא היה הגבאי שלו. ידידים הפצירו בו שישאר בירושלים החדשה, ביחוד לאחר שנודע כי ביתו פוצץ בידי קלגסים בריטים וכי בנו נפצע בקרב. אך לא הועילו כל תחנונים. הוא לא יכול להתיר לעצמו — כפי שכתב לי בעצמו במכתביו האחרונים מאדר הש"ח, שהוברחו מן המצור — להבדל ממגיני הגבורים של הישוב הישן. „אם נגזר על מן דהוא לעלות קרבן על קדושת ירושלים העתיקה ומקומותיה הקדושים, הרי אני מחויב בכך יותר מכל אדם אחר“. בעמל רב ואחרי שתדלנות שבגלוי ובסתר, עלה בידו לחמוק לתוך ירושלים העתיקה, וחפצו הצליח בידו. מיד התיצב בשורת הראשונים של המגינים וזכה לעלות שם קרבן.

בשנות נעוריו היה מראשוני החולמים ילידי הארץ, שחלמו על פריחתה המחודשת של א"י. הוא היה ממיסדי החברה הצעירה „הכפר העברי“ שתפקידיה היו הקמת כפרים ושכונות למען בני ישיבות שיעזרו לכונן את א"י וביחוד את הישוב הישן. הוא אף הוציא מכתב עת כתוספת ל„הדביר“ של אותה תקופה. חברת „הכפר העברי“ יסדה את הכפר „נוה יעקב“ בדרך ירושלים-שכם וכן את שכונת סנהדריה בירושלים.

הוא העתיק את משכנו כליל לירושלים העתיקה, ומאז הקדיש את כל מרצו לישוב שבה ולמקומותיה הקדושים.

כאשר פרצו המאורעות שלפני מלחמת העולם האחרונה ונתפור חלק גדול מתושבי ירושלים העתיקה מפחד הפורעים הערבים, לא זו הוא ממקומו. הוא יסד אז ישיבה למען ירושלים העתיקה בשם „מדרש שמואל“. עם פרוץ מלחמת העולם יסד, לפי בקשתו של האדמו"ר מליובאוויטש, „חברה תהלים“ שהפילה תחנון יומם ולילה במשמרות לפני הבורא על אחיהם האומללים שבגולה.

גבור היה ר' יצחק אביגדור אורנשטיין, אהוב ויקר, צדיק וקדוש וחביב על ירושלים כולה. את היו הקדיש לאחיו, לתורה ולא"י. הוא זכה שתצא נשמתו בקרב, בצלו של המקום המקודש ביותר לישראל — בצל הכותל המערבי.

הרב ניסן טלושקין

הנאהבים והנעימים

הרב הקדוש יצחק א. אורנשטיין הי"ד

נודמן לי להיות בירושלים בכינוס אחד לשם שמים אשר נמשך עד לשעה מאוחרת בלילה. הייתי מוזמן להתאכסן בביתו של ידידי הרה"ג ר' רפאל הכהן קוק (כעת רבה הראשי של טבריה) והנה בעזבי את הכינוס בשעה 12 בלילה ניגש אלי הענותן והצנוע רבי יצחק אורנשטיין ומבקש ממני שאהיה אורחו הלילה. איך זה! אמרתי הלא הבטחתי לבא לאכסניא שלי? אבל — המשיך בשקט בלשון תחנונים — כיצד אלך הביתה מכינוס כזה מבלי שביתי יהי אכסניא לאחד הת"ח? ובדבריו ראיתי שסירובי יגרום לו הרבה צער. נסיתי עוד לומר כיצד אפשר ללכת בשעה מאוחרת כזאת לעיר העתיקה. אין דבר — הוא נאחו בי בשמחה על שאינני מסרב כבר בתוקף — יטעם מר מהתענוג של טיול אחרי חצות הלילה בחוצות ירושלים ובסמטאותיה של העיר העתיקה. נעתרתי לו. ואמנם שעות אלה לא אשכח כל ימי חיי. הגענו לביתו אשר בסמטא של בית הכנסת „תפארת ישראל“ הנקרא ע"ש ר' ניסן בק. ועלינו במדרגות הצרות לביתו. כשפתחנו את הדלת הציצה אשתו הצדקת מהחדר השני המקומר ומבלי לדעת

מי אני, היו דבריה הראשונים „אה! האסט געבראכט אַ גאַסט, ברוך הבא“ — לא עברו רגעים מספר והיא מכניסה תה. תמהתי ואמרתי כיצד זה באמצע הלילה? אין דבר — היא עונה בצניעות בעמדה על יד הדלת „פאַר אַ גאַסט איז ביי מיר תמיד גרייט“ (בשביל אורח הכל אצלי תמיד מוכן). אין לי מילים לתאר באיזה חביבות הקיפוני וכיצד מסרו לי את החדר הגדול לרשותי. בשעה 5 התעוררתי והנה לנגד עיני נץ החמה מעל להר הזיתים בכל הדרה. ולמטה קצת הכותל המערבי. נטלתי ידי ואמרתי ברכות השחר, אשר אולי בפעם הראשונה בחיי אמרתים בהרגשה קדושה כזאת. אני מסתובב אחורנית וכבר עומדים הנוג הנחמד מוכנים לשרתני. חשבתי בשעת מעשה אולי כאן נטע אברהם אבינו את אהלו ופתח את פתחו לכל עובר ושב. מהרנו לבית כנסת חב"ד אשר בעיר העתיקה וכשחזרנו הביתה הכינה עקרת הבית מיני מטעמים מיוחדים. והיא מפצירה בי שאבוא גם לצהרים. בקושי יכלתי להפרד מהבית הקדוש הזה, אשר כל פינה ופינה שבו היתה ספוגה קדושה וטהרה. בשמרו על הכתל הנצחי שריד מחמדנו, היה הוא בעצמו כאבן מאבניה. ובעצמו שריד תפארת ירושלים מקדם. — קדושים וטהורים אלה נפלו כשעיר אשר עלה עליו הגורל לה. דמם נשפך לפני ולפנים בתוך העיר העתיקה על יד שריד מחמדנו. הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

הרב יצחק יידיה פרנקל

מעשה בשופר וכד השמן

באשנב אחד גבוה שבבית הכנסת העתיק של רבי יוחנן בן זכאי בעיר העתיקה היו מונחים משנים רבות כד שמן ושופר. אף אחד לא זכר ע"י מי ומתי הושמו הדברים האלה במקום זה. המשמש ידע רק לספר דבר אחד, שבשעה שנתקבל לתפקידו מסר לו המשמש הקודם שעליו להיות זהיר בשופר וכד השמן, להשגיח שלא יטלטלום ממקומם ושלא ישתמשו בהם לשום דבר. אזהרה זו — כך ספר לו המשמש הקודם — קבלתי גם אני מהמשמש שקדמני, והוא מקודמו. אך מי היה הראשון שידע על פשר האזהרה זו? דבר זה נשאר בתעלומה.

זקני בית-הכנסת היו רגילים לומר שהשופר וכד השמן מיועדים להכתרת המלך המשיח, כפי שהיו ממליכים את מלכי בית דוד, בשמן המשחה ובתקיעת שופר (מלכים א' א') וכך היו גם מספרים בעם, ולפיכך היו מסתכלים על השופר והכד ברטט של קדושה ואף אחד לא העיז לעלות ולנגוע בהם.

ימים רבים עמדו צעירי ישראל בתוככי ירושלים העתיקה ולחמו והגנו בגבורה על כל שעל, על כל בית ועל כל סימטא של הרובע היהודי. אחת מקברי צות הלוחמים התבצרה בבית הכנסת של רבי יוחנן בן זכאי, שהיה בנוי במעמקי האדמה. היו יורדים אליו במדרגות מן הרחוב.

גלגלה ההשגחה העליונה שבית-הכנסת על שמו של רבן יוחנן בן זכאי שנכנע פעם בתוקף ההשגחה לחיילותיו של אספסינוס, יהא משמש עתה לעמדת מלחמת מגן, בה עמדו חיילי ישראל בעקשנות ללא חת ולחמו נגד אויב עצום מהם ללא שעור, וארבעת בתי-הכנסת שחברו יחדיו בבית-הכנסת הזה, היו כלם משגבי מלחמה לארבע רוחות העיר מהם התקיף האויב ללא הפוגה.

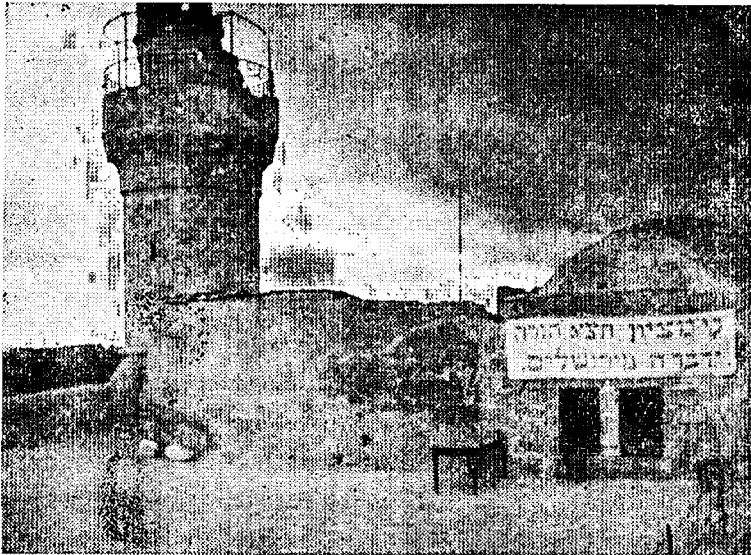
שטח המגינים הלך והצטמצם, האויב לא חדל מלהמטיר פגזים ולהתקדם. קומץ המגינים הנצורים שאולה מהם התחמושת לא יכלו יותר להתגונן והם נסוגו מן העיר העתיקה לעיר החדשה דרך שערי-ציון. בעת שעזבו את בית הכנסת, היה שם אחד ר' יצחק גברא שזכר בשופר וכד השמן, חס היה עליהם שלא יפלו בידי האויב, טיפס ועלה לאשנב ולקחם אתו.

ראה את הדבר אחד מוקני העיר העתיקה והתרגז על ר' יצחק ששלח יד בפקדון חפצי הקדש שהופקדו במקום קדוש זה מדור דורות עבור הגואל צדק, ושאסור לעקרם ממקומם ולטלטלם למקום אחר. גבהל ר' יצחק מהמעשה שעשה ולבו נקפו, רצה ר' יצחק להחזירם אך כבר לא הספיקה השעה לכך, והיה ר'

יצחק נושאם בידי תוך כדי נסיגה כשלבנו נוקפו מאד. נסוגו החיילים ואתם ר' יצחק עד שער ציון ובאותו מקום נפל אחד מפגזי האויב בקרבתו מאחורי שער ציון. נפצע ר' יצחק ונפל לארץ וכד השמן נשמט מידי נשבר והועף למעלה. והשמן התחיל נשפך על ראשי החיילים ואז קרה דבר מוזר ופלאי נס מן השמים: החיילים שהיו עייפים ונחלשים וללא מגן התעוררו לפתע בגבורה עילאית. הפסיקו לסגת והתבצרו בו במקום כשפניהם מול האויב המזוין והחזק וגבורתם עמדה להם לשמור על הר-ציון שהוא מצודתו של דוד המלך.

משנודע הדבר לרבה של העיר העתיקה רבי שלמה דוד, חייד בחיוכו המופלא ועודד את ר' יצחק, סימן טוב הוא לך, סימן לאתחלתא. ראה בזה ר' יצחק אצבע מן השמים לשליחותם של חיילי צה"ל ונרגע ברוחו, חטף את הכד הנשבר וסתמו ולקח את השופר וטמן את שניהם במקום נסתר על ההר. לכשיגיע הזמן יעבירם בחזרה לאשנב שבבית-הכנסת של רבי יוחנן בן זכאי כפקדון נאמן.

ד"ר שור

מצפה הבית על הר ציון

מול הכותל

באותו הלילה ישבו המשמרות על הגג שמעל לקבר דוד, אמרו קינות והסתכלו מתוך כיסופי נפש מול ירושלים העתיקה והר־הבית.

מאוחר היה ובכל זאת לא זזו ממקומם; כאילו מרותקים היו למקום ולמחזה. הסתכלו כולם באנחת לב על הכותל שעמד בודד ושומם והסתכל אליהם והכותל אע"פ שנמוך היה ולא נראה אלא ראשו, נראה היה להם גבוה, גבוה מאד וצלו נופל עליהם ומכסה את כל הגג וכל הבית. התעטפו כולם בצל הכותל. אף השמים נראו כעטופים בצל ואף הירח שהתהלך מעל לראשים עטוף בצל היה.

לפתע הודקף תימני ישיש, התעטף בטליתו השחורה ופרש את ידיו מול הכותל והס הושלך בציבור. הרים הישיש את קולו והכריז בקול עצוב: היום אלף תשע מאות שמונה מאות שמונים ושבע לחורבן בית מקדשנו שיבנה במהרה בימינו. דומם עמדו כולם רגעים אחדים כשראשיהם ירודים למטה. אחרי כן התישבו כולם כשרגליהם תחת ברכיהם והתחילו להמשיך בקינות.

והישיש המשיך: עומדים אנו ליד הכותל המערבי חמש מאות פסיעות ואין ביכולתנו לגשת אליו והדבר הזה קרה לפני שמונה שנים בימינו ולפני עינינו. הנה אנו והנה הכותל ואין לגשת. לא יאומן כי יסופר.

הפנה הישיש את אצבעו לקראת הכותל וצעק: הנה, הנה! הכותל המסתכל בנו.

לבנו דפק בחוקה. לפתע ראינו לפני עינינו — עינים. אבני הכותל נראו לנו כעינים, עינים חדות שהסתכלו עלינו בצער וכאב התחננו ובקשו דבר־מה. הרגשנו את עצמנו כילדים מבוישים. כמנהג תשעה באב הורדנו את עינינו מטה שלא להסתכל בצער, אולם זה לא הועיל — העינים רחפו מסביב. האבנים הרימו את עיניהם מלמטה למעלה והוסיפו להסתכל בנו, עין בעין, הרגיש הממונה במעשה, נאנח ואמר דבר תורה מעניני דיומא.

בתשעה באב מורידים אנו את העינים. נוהג זה למה? משום צער. מה לי למעלה כלפי שמים ומה לי למטה כלפי אדמה? אלא, העולם דומה לגלגל עינו של אדם, לבן שבו — זה אוקיינוס שמקיף את כל העולם, שחור שבו — זה העולם, קומט שבשחור, בבת העין זו ירושלים, האישון זה בית המקדש שיבנה במהרה בימינו.

ביום זה הורד אישון העין מן העולם — מורידים גם אנו את עינינו. והאישון שהורד — לאן נעלם? האם אפשר לו לעולם בלי עין רואה, נסתמא העולם לגמרי

ומגשש כעור באפלה? קבלה שהאישון שהורד מעין העולם נגנו באבני הכותל, ממנה לא זהה השכינה אף פעם, "משם רועה אבן ישראל", לשעבר היינו אנו הולכים לכותל ושמים עינינו עליו, עכשו עומד הכותל מול ישראל ועיניו עלינו. הרי הוא מסתכל בנו בעינים נוגות ובתחנונים, אם אפשר לומר כך, לאמצו אלינו וקורא אלינו — להתערותא דלתא לתשובה ומעשים טובים להשלים את הגאולה ולפרותה למען השם. והזמנים ימי גאולה הם והרבה סימנים לדבר.

ד"ר שון

אגרת לכתל המערבי

אם נבוא מלפני מרום או יונת-תום
 ונביאו לך אגרת, קרא בה לאמור:
 "דמעת-עין ודמעת-לֵבב בצפיתנו לך הפתל
 זכרוןך מספיר בנו כל נימינו בוכים.
 לא ישלם יום פדותנו בלי גאון-מקדש,
 בלצדיק לא ישוב אלינו חרות קדומים,
 על החומות לגיון-צרב אותנו חוסם
 לוצ נשקו מול לבנו בלב הבירה.
 מצל מגדלי-דוד שורקים בדורי-עופרת
 וצבאים יידו על ראשי זקן, אשה וטף.
 מתי נבוא ונראה פני אלקים,
 מה, מתי נהלך על דרך ברנש?
 לא שכתנוף, יצידו צרגון זמים וכוסף-צילות,
 והמית-אמת שלא תסוף מחבנו.
 זדינו ושפתותינו לך שמורים-קדש
 לבפף אבניך הגדולות המרפטות
 וילגשקן בשפתותינו הדולקות הבוצרות.
 מה נכמה לך הכתל, שפוף לחנונו
 בין סדקי-אבניך והגר בין דמעה:
 מה נכמה בנצטונו הדבק בך
 עד בלות כל הנפש העורגת...
 עוד נשוב אליך פתלנו תכחוס,
 עוד נגאלך בבוא הפדות השלמה:
 ואם יתמהמה היום אל תנאש וטכה,
 בי נשבצתי כי מלא-חרותנו רק צמקו!..."

„בית העדות“ שבהר ציון

עם קום המדינה וירידת המסך על ירושלים העתיקה ומקראיה קודש. מהדהדים בלבבנו רחשי המאורעות שאירעו בה, ומגבירים בנו את כיסופינו וגעגועינו אל עיר הקודש שנכנעה ונפלה לפני אויב ביום המר והנמהר ביום י"ט באיר תש"ה. הועדה להר ציון קבעה לה לירושלים העתיקה מקום מיוחד להתייחדות זו. „בית העדות“ בהר ציון ו„מצפה הבית“ שמעל לקבר דוד.

בית העדות מכיל בתוכו צילומים ותמונות ממוסדות התורה והחסד ומקדשי מעט שנחרבו, שמותיהם נחרתו על שתי אבני זכרון, בבחינת: מראה-עינים והלך-נפש גם יחד, ביחוד למען אלה שלא זכו לחיות בתוכה ולראותה עין בעין ממש, ולהקשיב להמית השירה שהיתה טואנת בתוכה.

בית העדות אינו גלעד למה שהיה, מצבת עדות זכרון, אלא עדות למה שחי בתוכנו ומפעם בלבנו.

מצפה-הבית. הרבה קדושות להר ציון, קדושת עצמו כחלק של הר הבית שבו אווה ה' למושב לו, קדושת בית דוד שלפי המסורת נמצא קברם בתוכו. גוסף לו קדושת הקבר האלמוני של ששת המיליונים שאפרם גנוז ליד קברו של דוד המלך במרחף מיוחד, אך מעלה מיוחדת ל„מצפה הבית“ שמעל לקבר דוד הנשקף על פני הר הבית. אליו עולים בכל חג ומועד, ימי צום וזכרון להשקיף על פני שארית מחמדנו הכותל המערבי שממול, הר הבית וירושלים העתיקה החרבה והשכולה.

